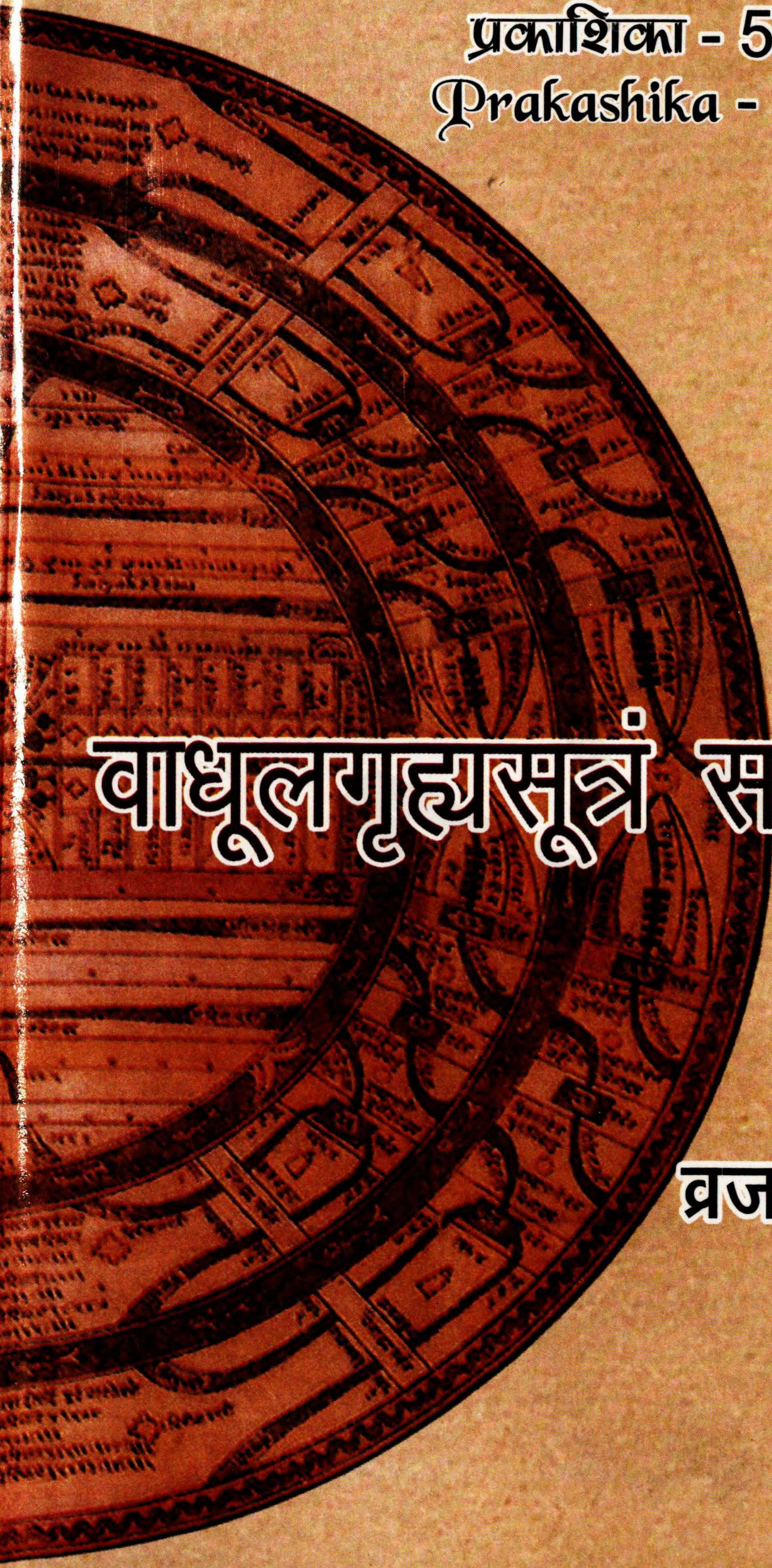

प्रकाशिका - 5

Prakashika - 5

वाधूलगृह्यसूत्रं सवृत्तिकम्

सम्पादक

व्रजबिहारी चौबे

राष्ट्रीय पाण्डुलिपि मिशन

॥ विज्ञानमुपास्व ॥

National Mission for Manuscripts

वाधूलगृह्यसूत्रं सवृत्तिकम्

Prakashika Series

No. 5

General Editor

Dipti S. Tripathi

वाधूलगृह्यसूत्रं सवृत्तिकम्

वृत्ति-प्रयोग-कारिकाभिः समन्वितम्

व्रजबिहारी चौबे

इत्याख्येन विदुषा सम्पादितम्

विशदभूमिकया विविधाभिरनुक्रमणीभिश्च समलङ्कृतं

पाठविमर्शादिभिर्युतं समालोचनात्मकं संस्करणम्

राष्ट्रीय पाण्डुलिपि मिशन

नयी दिल्ली

तथा

न्यू भारतीय बुक कॉरपोरेशन

नयी दिल्ली

प्रकाशक :

राष्ट्रीय पाण्डुलिपि मिशन

11, मानसिंह रोड,

नई दिल्ली-110 001

फोन : 2338 3894; फैक्स : 2307 3387

E-mail: director.namami@nic.in

www.namami.org

सह-प्रकाशक :

न्यू भारतीय बुक कॉरपोरेशन

208, द्वितीय तल, प्रकाशदीप बिल्डिंग,

4735/22, अंसारी रोड, दरिया-गंज,

नई दिल्ली-110002

फोन : 011-23280214, 011-23280209

E-mail : newbbc@indiatimes.com

प्रथम संस्करण : 2012

© राष्ट्रीय पाण्डुलिपि मिशन

ISBN: 978-93-80829-02-9

ISBN: 978-93-80829-12-8

मूल्य : Rs. 350.00

VĀDHŪLAGṚHYASŪTRAM
WITH VṚTTI

Accompanied with some Prayoga & Kārikā Texts

Critically edited with Introduction
and
Various Indices
by

Braj Bihari Chaubey

National Mission for Manuscripts

NATIONAL MISSION FOR MANUSCRIPTS
New Delhi
and
NEW BHARTIYA BOOK CORPORATION
New Delhi

Published by :
National Mission for Manuscripts
No. 11, Mansingh Road
New Delhi - 110 001
Phone : 2338 3894; Fax : 2307 3387
E-mail: director.namami@nic.in
www.namami.org

Co-published by :
New Bhartiya Book Corporation
208, 2nd Floor, Prakashdeep Building,
4735/22, Ansari Road, Daryaganj,
New Delhi-110002
Phone : 011-23280214, 011-23280209
E-mail : newbbc@indiatimes.com

First Published in India in 2012

© National Mission for Manuscript

ISBN: 978-93-80829-02-9
ISBN: 978-93-80829-12-8

Price : Rs. 350.00

Foreword

The Vedic literature, as is well known, is divided into four parts, i.e. *Saṁhitā, Brāhmaṇa, Āraṇyaka and Upaniṣad. Saṁhitā* are collection of mantras while *Brāhmaṇa* literature deals with the application of those mantras to sacrifices. As the sacrificial process developed, it also needed to be codified and given uniformity which would be easy to remember and follow. Just as the four vedāṅgas of śikṣā, vyākaraṇa, nirukta and chhanda deal with the language of the Vedas, the other two vedāṅgas, kalpa and jyotiṣa deal with the practical application of the mantras in different sacrifices. The importance of this literature can be estimated from the fact that it was an integral part of Vedic literature and the knowledge in Vedas was deemed to be incomplete without mastering the vedāṅgas.

The kalpa vedāṅga consists of Kalpasūtras which in turn are divided into three sections - Śrautasūtra, Gṛhyasūtra and Śulbasūtra. The Śrautasūtra and Śulbasūtra were confined to big sacrifices which could be performed by kings or very rich persons only but the Gṛhyasūtra, as the name aptly connotes, dealt with rituals to be performed by householders throughout their life time. As such, these described various saṁskāra rituals, as well as nitya (daily) rituals. They also prescribed the rituals to be performed after a person's death by the son or the kin of the deceased. Thus the Gṛhyasūtra were closely linked to the individual's social life over an extended period of time.

In course of time, as the Vedic culture expanded and spread to different regions of the country, some variations occurred in the modes of rituals. This led to the development of different schools (Śākhās). The difference was based on new additions as well as omissions in old rituals. These were later on codified by different ācāryas in the form of Kalpasūtras. The sūtras were explained through vṛttis as well as kārikās.

The Kṛṣṇayajurveda has got four main subdivisions known as Kāṭhaka, Kapiṣṭhala, Taittirīya and Vādhula. Of these the Taittirīya School was the most popular. Several texts of this Śākhā were published after publication of Vedic literature was undertaken as a major activity by scholars. However, the other three Śākhās remained largely unknown and therefore, not many texts were published. The Vādhūla tradition came to light when Prof. Caland first published some extracts from Vādhūlaśrautasūtra and Vādhūlānvākhyāna in *Octa orientalia.* Prof. Witzel and Prof. Yasuke

Ikare also have actively engaged in bringing out critical editions of Vādhūlaśrautasūtra, Vādhūlānvākhyāna and Vādhūlagṛhyasūtra texts.

Prof. B.B. Chaubey has dedicated himself to resurrecting the Vādhūlaśākhā by critically editing and publishing various texts. The critical edition Vādhūlaśrautasūtra was published in the year 1993 which was followed by the following texts:

(i) Vādhūla-smṛti with Hindi translation (2000)

(ii) Vādhūla-anvākhyāna (2001)

(iii) Vādhūla-yajñaprāyaścitta(2001)

(iv) Vādhūla-gṛhyāgamavṛttirahasya of Nārāyaṇa Miśra (2006)

(v) Vādhūla-śrautaprayogakḷpti of Śivaśroṇa (2011)

The present work Vādhūlagṛhyasūtra with vṛtti is a critical edition painstakingly prepared by comparing manuscripts from Government Oriental Manuscripts Library, Madras, Adyar Library and Research Centre, Madras, VVRI Hoshiarpur and University of Kerala, Trivendrum. The conclusions at which Prof. Chaubey arrives are path breaking that have been given after careful critical evaluation. He has divided the text, which originally does not contain any division, into logically constructed five parts called Adhyāyas. He has also organised the text accordingly. This has been done for the first time. He has also organized the rituals into various classes which would make reference to the text much easier for the readers.

There are certain texts in the Vādhūlagṛhyasūtra that appear to belong to the Śrautasūtra and the Śulbasūtra of the Vādhūla tradition. Prof. Chaubey has placed the text of Aupāsanāgni (related to ŚS) and a text of four Kārikās dealing with the measurement for construction of Āhavanīya and Anvāhāryapacana fire pits (subject matter of Śulbasūtra) one after the other in a separate Khaṇḍa, thus making the whole Gṛhyasūtra better organized.

I have great pleasure in placing in the hands of scholars this valuable critical edition of a rare text beautifully edited by Prof. B.B. Chaubey, a Vedic scholar of international repute. The National Mission for Manuscripts looks forward to bringing to light many more rare texts.

Delhi
20th Nov. 2011

DIPTI S. TRIPATHI,
Director,
National Mission for Manuscript

PREFACE

Veda, the most ancient literature of the world, comprising of *Saṁhitā, Brāhmaṇa, Āraṇyaka* and *Upniṣad*, is the main and most authentic source of knowledge about the universe and ancient culture which was later preserved by the people of the land, through generation to generation. The entire world is functioning through a cosmic sacrifice being enacted by the *Devas* and will be continuing from eternity to eternity. Our ancient seers had first realized that if human being follows the cosmic law without violating it, he would come nearer to *Devas.* On this principle a science of sacrifice to be performed by human beings was conceived by them through performing some rituals on the imitation of cosmic sacrifice (*Yajña*). The entire *Brāhmaṇa* literature deals with this aspect of sacrifice. Later on, for practical purposes to perform sacrifice by human beings, a separate literature was codified by the elite Ācāryas, under the title of *Kalpasūtras,* comprising of *Śrautasūtra, Gṛhyasūtra* and *Śulbasūtra.* The *Śrautasūtras* and *Śulbasūtras* were confined to the performance of the big sacrifices, which could be performed by kings or rich persons. The *Gṛhyasūtras* prescribed *Gṛhya*-rites to be performed by each household throughout his life from inception to death and some rituals to be performed, even after death of the person, by his son or kinsman. The *Dharmasūtras* deal with the code of conduct of a person while living with his family, or in society under four *Āśramas.*

After a gap of many centuries when the followers of vedic culture expanded throughout the country, it was natural that some

changes might have occurred in their codes of conduct and the modes of rituals in course of time. As a result of this phenomenon, many *Śākhās* took place and preserved their *Gṛhya*-rituals with some new additions and omissions of old rituals. Among these authors of the *Kalpasūtras,* who were earlier confined to a particular *Veda-Śākhā,* were now sub-divided into many different *Śākhās,* named after the main Ācāryas, who codified for the first time the *Kalpa*-rituals in a particular region of the country.

Among these Ācāryas, Vādhūla, Baudhāyana, Āpastamba, Hiraṇyakeśin, Āgniveśya, Vaikhānasa, Bharadvāja, belong to the *Kṛsṇayajurveda.* Among the followers of the Kṛṣnayajurvedins Kāṭhaka, Kapiṣṭhala, Taittirīya and Vādhūla were main sub-divisions. Again among the *Kṛsṇayajurvedins*, *Taittirīya Śākhā* was the most popular and many texts belonging to this *Śākhā* came into existence and were published. But not a single text or its part of *Vādhūla Śākhā* was published till Prof. Caland who for the first time published some extracts from *Vādhūla Śrautasūtra* and *Vādhūla-Anvākhyāna* in Acta-orientalia. My critical editions of *Vādhūla-Śrautasūtra* and *Vādhūla-Anvākhyāna* with a detailed Introductions were published in 1993, and 2001, respectively. Prof Witzel in one of his research papers gave a detailed information about the texts of the Vādhūla-tradition. Prof. Yasuke Ikari is also whole-heartedly engaged in bringing out the critical edition of the *Vādhūla-Śrautsūtra, Vādhūla-Anvākhyāna* and *Vādhūla-Gṛhyasūtra* texts. But all are of the view that all these texts found in the name of Vādhūla is a sub-branch of *Taittirīya Śākhā*.

My present study of the texts belonging to Vādhūla-tradition has confirmed me to hold the view that Vādhūla is a separate *Śākhā* of *Kṛsnayajurveda,* not a sub-branch of the *Taittirīya* school. This has been confirmed by the commentary of Aryadāsa on *Vādhūla-Śrautasūtra* and the present text *Vādhūla- Gṛhyasūtra* with *Vṛtti*. I have discussed this point in detail in the Introduction of the present text (under section 9.i-ix).

Now I am happy to present my critical edition of the *Vādhūla-*

Gṛhyasūtra with *Vṛtti* for the first time in the hands of scholars working in this field. As I have mentioned before, this text presents an account of the domestic rituals prevalent in the Vādhūla-tradition. From this text we may now be able to distinguish the specific modes of rituals performed among the Vādhūla and Taittirīya schools.

Here I would also like to mention that under my project of bringing out the critical editions of the texts belonging to the *Vādhūla-Śākhā*, following texts have already been published-

Vādhūlaśrautsūtra (1993)
Vādhūla-smṛti with Hindi translation (2000)
Vādhūla-anvākhyāna (2001)
Vādhūla-yajñaprāyaścitta (2001)
Vādhūla-gṛhyāgamavṛttirahasya of Nārāyaṇa Miśra (2006)
Vādhūla-śrautaprayogakḷpti of Śivaśrona (2011)

Now I take this opportunity to express my deep sense of gratitude to the Institutions, scholars and well-wishers, who helped me in any way in preparing and bringing out the critical edition of the *Vādhūla-gṛhyasūtra* with *Vṛtti*, for the first time.

First of all I am thankful to the authorities of (i) Government Oriental Manuscript Library, Madras, (ii) Adyar Library and Research Centre, Madras, (iii) Vishveshvarananda Institute of Sanskrit and Indological Studies (Panjab University) Hoshiarpur, (iv) University of Kerala, Trivendrum, who very kindly supplied me with the xerox copies of the MSS which I required for preparing the present edition.

I am thankgul to Prof. Witzel, Prof. Yasuke Ikari, Dr. Mieko Kajihara for kindly supplying me their some important research papers, on *Vādhūla Gṛhyasūtra,* published in their Journals.

I am heartily grateful to Prof. Dipti Tripathi Director, National Mission for Manuscripts (NMM), and Dr. Sanghamitra Basu, Co-ordinator, publications (NMM), Delhi for accpting this important text for its publication under Prakashika Series.

I am also thankful to Dr. V.S. Shukla, HOD (Kalakosha), IGNCA, Delhi, Dr. T.N. Dharmadhikari, Shri Radhe Shyam Shastri, Dr. Ghanashyam Uniyal for providing their valuable suggestions regarding selection of correct readings in the case of textual variants.

At the end I would also like to place on record my apperciation of the work done by Smt. Sandhhya Chaubey, Dr. Aruṇa Śukla, Shri Krishna Kumar Chaubey who assisted me in preparing various Indices of the text, press-copy, transcription and colation work, and to Shri Yogesh Chaubey for type-setting and preparation of final press copy ready for publication of the text. I always wish them all success in their life.

Kārtika Pūrṇamāsi, VS 2068
(10th Nov., 2011)

Prof. B.B. Chaubey
Professor Emeritus, Panjab University,
Director, Sangyan Vedic Studies
& Research Centre, Hoshiarpur
Former Director, VVBIS & IS (P.U.),
Hoshiarpur

CONTENTS

Foreword	vii
Preface	ix
Introduction	xvii
प्रथमाध्याये	१-१७
प्रथम खण्ड:-अथ ऋतुसंवेशनम्	१
द्वितीय: खण्ड: -अथ पुंसवनम्	३
तृतीय: खण्ड:-अथ सीमन्तोन्नयनम्	४
चतुर्थ: खण्ड:-अथ बलिहरणम्	६
पञ्चम: खण्ड:-अथ जातकर्म मेधाजननं च	८
षष्ठ: खण्ड:-अथोत्थानं नामकरणं च	११
सप्तम: खण्ड:-अथ उपनिष्क्रमणम्	१३
अष्टम: खण्ड:-अथ अन्नप्राशनम्	१४
नवम: खण्ड:-अथ चौलकर्म	१५
दशम: खण्ड:-अथाभ्युदयिकश्राद्धम्	१६
द्वितीयाध्याये	१८-४४
प्रथम: खण्ड:-अथ उपनयनकर्म	१८
द्वितीय: खण्ड: -अथादित्योपस्थानम्	२५
तृतीय: खण्ड:-अथ ब्रह्मचारिणो निषिद्धकर्माणि	२६
चतुर्थ: खण्ड:-अथ काण्डव्रतम्	२७
पञ्चम: खण्ड:-अथ कारीरीव्रतम्	२८
षष्ठ: खण्ड:-अथ काराव्रतम्	२९

सप्तम: खण्ड:-अथ गोदानव्रतम् ३०
अष्टम: खण्ड:-अथ उपाकर्मविधि: ३२
नवम: खण्ड:-अथ अर्घ्यदानम् ३५
दशम: खण्ड:-अथ स्नानम् (समावर्तनम्) ३७
एकादश: खण्ड:-अथ इतरत् स्नानम् ४२

तृतीयाध्याये ४५-६०

प्रथम: खण्ड:-अथ विवाह: ४५
द्वितीय: खण्ड:-अथौपासनाग्निकर्म ५०
तृतीय: खण्ड:-औपासनाग्निहोमपद्धतिकारिका ५२
चतुर्थ: खण्ड:-शुल्बकारिका ६०

चतुर्थाध्याये ६१-१०३

प्रथम: खण्ड:-अथ पितृमेधसूत्रम् ६१
द्वितीय: खण्ड:-अथ परिधिकर्म ७०
तृतीय: खण्ड:-अथ दहनपूर्वकर्म ७३
चतुर्थ: खण्ड:-अथ दहनविधि: ७५
पञ्चम: खण्ड:-अथ दहनविधिप्रयोग: ८४
षष्ठ: खण्ड:-अथेतरो दहनविधि: ८९
सप्तम: खण्ड:-अथानुपेतोन्मत्तादिददहनविधि: ९१
अष्टम: खण्ड:-अथ अस्थिचयनम् ९३
नवम: खण्ड:-अथ मृतबलिहरणम् ९४
दशम: खण्ड:-अथैकोद्दिष्टविधि: ९५
एकादश: खण्ड:-अथ एकोद्दिष्टप्रयोग: ९८
द्वादश: खण्ड:-अथ सपिण्डीकरणप्रयोग: १०१

पञ्चमाध्याये १०४-११५

प्रथम: खण्ड:-अथ अष्टकाकर्म १०४
द्वितीय: खण्ड:-अथ श्राद्धशेष: ११२

परिशिष्टम्

Index-I—उद्धृतमन्त्राणामनुक्रमणी ११७

Index-II—सूत्रानुक्रमणी १२६

Index-III—सूत्रेषु कारिकासु चोद्धृतपदानामनुक्रमणी १३५

Index-IV—वृत्तौ कारिकायां प्रयोगे च उद्धृतश्लोकानामनुक्रमणी १७६

Index-V—प्रयोगान्तर्गतपदानामनुक्रमणी [४.५, ११, १२] १७९

Index-VI—वृत्तिगतप्रमुखपदानामनुक्रमणी १९४

INTRODUCTION

1. Background

In the history of Vedic studies in modern era Prof. Max Müler for the first time mentioned the existence of a *Śrautasūtra* of the *Vādhūla* recension, though, without giving any account of it. It was Prof. Caland who for the first time published some extracts from *Vādhūlasūtra* on the basis of the MS which he got from the Government Oriental Manuscript Library (GOML), Madras. On the basis of that MS he gave a detailed information about the *Vādhūla* recension and its literature. On the basis of the title of the text *Vādhūlagṛhya-Kalpavyākhyā*, he understood the first part of the text as a commentary of the *Vādhūlagṛhyasūtra.* Since Caland was interested in the *Śrautasūtra* and the *Anvākhyāna* parts of the text, he did not say anything about the contents of the *VādhūlaGS.* Prof. Witzel on the basis of comparison of the text-fragments with the parallel passages of the *Āgniveśya Gṛhyasūtra,* a sister branch of *Vādhūla*, regarded the *Gṛhya*-material, as given in the beginning of Madras MS, as a *Gṛhyasūtra* of the *Vādhūla* School. Prof. Yasuke Ikari taking the view of Prof. Witzel as 'right' on the one hand and also realizing 'the fragmental condition' of the Madras MS did not allow one to reconstruct the full text of the original on the other hand, he was confident enough to announce 'I have succeeded in identifying the contents of several old manuscripts in Malayalam script as those of the *Gṛhyasūtra* of the *Vādhūla* school, I am very happy to announce that we are now able to edit the text of the *Vādhūla Gṛhyasūtra* for the first time in the history of Vedic study' (Survey of the New Manuscripts of the *Vādhūla*

school p.14). On the basis of the material in his hand Prof. Ikari gave a provisional list of contents of the *Vādhūla Gṛhyasūtra,* which he glimpsed from the various Malayalam MSS, as under :

I. (1) *Samāvartana*, (2) *Vivāha*, (3) *Aṣṭakā*, (4) *Upanayana*, (5) *Aupāsanāgni*.

II. (1) *Pitṛmedha-Brāhmaṇa*-1, (2) *Pitṛmedha-Brāhmaṇa*-2, (3) *Śrāddha*, (4) *Antyeṣṭi* (with a *Śānti mantra* on top and end), (5) *Dahanavidhi*, (6) *Asthicayana*, (7) *Mṛtabali*, (8) *Ekoddiṣṭa*, and (9) *Sapiṇḍīkaraṇa*.

Working under the 'Joint project on the existence of Vedic texts and traditions in South Asia' Mieko Kajihara published an article 'on the '*Gṛhyasūtra* of the *Vādhūla* school'. On the basis of mainly two MSS, namely, K_1 and K_2 Kajihara gave a tentive list of the following twenty-six *Gṛhya*-rituals dealt with in these MSS—

(1) *Pākayajña*, (2) *Āvāpa*, (3) *Ṛtusaṃveśana*, (4) *Garbhādhāna*, (5) *Sīmantonnayana*, (6) *Jātakarma*, (7) *Utthāna*, (8) *Nāmadheya*, (9) *Upaniṣkramaṇa*, (10) *Annaprāśana*, (11) *Chaula*, (12) *Vedavrata*, (13) *Upākarma*, (14) *Vaiśvadeva*, (15) *Samāvartana*, (16) *Vivāha*, (17) *Aṣṭakā*, (18) *Upanayana*, (19) *Aupāsanāgni*, (20) *Pitṛmedha-Brāhmaṇa*, (21) *Śrāddha*, (22) *Dahana*, (23) *Asthicayana*, (24) *Mṛtabali*, (25) *Ekoddiṣṭa* and (26) *Sapiṇḍīkaraṇa*.

In brief, this much information we get from the researches made by Prof. Witzel, Ikari and Kajihara on the nature of the text, as it appeared to them, from the MSS of the *Vādhūlagṛhya-sūtra (VādhGS)*. But all are silent about the existence of a *Vṛtti*-text on the *VādhGS* in the MSS available today.

As long as I was engaged in bringing out the critical edition of the *Vādhūlaśrautasūtra, Vādhūla-Anvākhyāna* and *Vādhūla-Yajñaprāyaścitta,* I did not pay much attention to the *VādhGS,* as only first 28 pages of that MS belonged to the *Gṛhya*-text and it was, moreover, incomplete, too. Only on the basis of those pages it was not possible to edit the entire *Gṛhyasūtra*-text. At that time it had already come to my notice that Prof. Ikari was seriously

working on the *VādhGS*, so I had almost left that project. Moreover, I had not yet seen the MSS of the commentary of Āryadāsa on *VādhŚS*.

It was in 1995 when I got an occasion to visit the GOML, Madras and Oriental Manuscript Library, Adyar, I physically saw several new MSS belonging to the *Vādhūla* recension, which I had not seen before. I requested the authorities to provide me the zerox copies of two important MSS, *viz.* (i) *Vādhūlagṛhyakalpa-vyākhyā* of Āryadāsa and (ii) *Vādhūlagṛhyāgamavṛttirahasya (VadhGVR)* of Nārāyaṇa Miśra. Though, at that time they could not arrange to give me with the zerox copies of those MSS, they assured me to supply them soon. Very kindly they supplied the zerox copies by Registered Post within a month. Soon after getting those MSS, I started working on preparing critical edition of the commentary of Āryadāsa on *VādhŚS*. In course of copying the entire MSS, I found that both MSS rise three different texts, *viz.* (i) *Vyākhyā*-text of Āryadāsa on *VādhŚS*, (ii) *Prayogakḷpti* of Śivaśroṇa and (iii) *VādhGS*. I immediately separated the text into three parts with a view to edit them separately. At that time I realized that inspite of displacement of folios at many places and gaps showing breakage of texts amidst the lines, there was no confusion about understanding the nature of the text. The entire *Vyākhyā*-text was a commentary on *VādhŚS*. Similarly, the *Prayogakḷpti* of Śivaśroṇa, too, inspite of many discontinuties in text because of dispalcement of folios in orignal MSS, undoubtedly was a *Śrauta-Prayoga*-text. But the fragmental character of the *Gṛhyasūtra*-text was so much so, that no body could realise the real nature of the text, whether it was a mere *Gṛhyasūtra* text or a text with *Vṛtti*. Here I realised why Prof. Witzel, Prof. Ikari and Kajihara could not point out the real nature of the text.

Leaving aside the editing work on the *Vyākhya*-text of *VādhŚS* of Āryadāsa, and the *Prayogakḷpti* of Śivaśroṇa, I concentrated upon the editing of the *Vādhūlagṛhyāgamavṛtti-rahasya (VādhGVR)* of Nārāyaṇa Miśra on the basis of MSS, which I had obtained from Madras and Trivendrum, and the same

was published under Kṛtibodha series-1 from the National Mission for Manuscripts (NMM), New Delhi in 2006. The nomeclature '*Vādhūlagṛhyāgama-vṛtti-rahasya*' of the text itself expresses the combination of three types of texts, *viz.* (i) *Gṛhyasūtra*, (ii) *Vṛtti*, and (iii) *Rahasya*. Thus, the title *Vādhūlagṛhyāgamavṛtti-rahasya* indicates an explanation as secrets of the rituals described in the *Vādhūla-gṛhyasūtra* on the basis of its *Vṛtti'*, a versifide commentary on the *VādhGS*. To explain the nature of the text and inter-relationship of *VādhGS*, *VādhGSV* and *VādhGVR* we may give the following example :

Gṛhyasūtra text—तिष्ये पुंसवनं व्यक्ते गर्भे (*VādhGS*. 1.2.1)

Vṛtti—यदा गर्भ एवायं न केनचिद् व्याधिना आर्तवं प्रतीच्छत्वमित्यवगतं भवति तदुत्तरकालं तिष्ये तस्मिन्नित्यर्थः। स चाभिव्यक्तिः प्रायेण तृतीयगर्भमासे भवति। तथा च केचित् 'तृतीये गर्भमासे' इति च पठन्ति। (*VadhGSV* 1.2.1)

VādhGVR—

व्याध्यरुच्यादिभिर्लिङ्गैर्गर्भोत्पत्तिः सुनिश्चिता।
तदा द्वितीयं संस्कारं कुर्यात्पुंसवनं तदा॥
तृतीये मास एवैतद् व्यक्तता प्रायशो भवेत्।
अतस्तृतीयमासे तत् कार्यमित्येतदीरितम्॥
स्पन्दनाच्च पुरा कैश्चित् पुंजन्म समुदीरितम्॥
पुष्यनक्षत्र एवैतदनापदि समाचरेत्।
आपदि श्रवणे वापि शास्त्रान्तरविधानतः॥
पुन्नक्षत्रेष्वपि तथा कर्मैतज्ज्योतिरीरितम्।
संस्कारोऽप्यवधानेन गर्भस्यैष समीरितः॥

(*VādhGVR*. 2.95-98)

From such examples one may easily understand the nature of the three types of texts, *viz. Sūtra, Vṛtti* and *Rahasya* and their inter-relationships. Once I realized that the *VādhGS* along with its *Vṛtti* was closely conneted with *VādhGVR*, the latter must have followed the order of the *Gṛhya*-rituals. In the case of the order of the *Gṛhya*-rituals, as found in the *VādhGVR*, there was no displacement of folios in the MSS. So, keeping this order of the

rituals in view, I prepared a base copy and arranged the *Sūtras* and their *Vṛtti*-texts together, accordingly. While arranging the texts of the *Sūtras* and the *Vṛtti*-texts thereon from the MSS, I confronted many problems. Among the 5 MSS, which were with me, there was not a single MS which contained the entire *Gṛhyasūtra*-text, or the *Vṛtti*-text, or both *Sūtra* and *Vṛtti*-texts together.

2. Critical Apparatus used for the Present Edition

I have based my edition of the *VādhGS* with *Vṛtti* on the following MSS—

M—A composite MS with the title *Vādhūlakalpa-vyākhyā,* deposited 'Government Oriental Manuscript Library, Madras, under No. 2978. This MS comprises of three types of texts *viz.* (i) *Vādhūla Śrautsūtra Vyākhyā* of Āryadāsa (p 1-b 377, line 3), (ii) *Prayogakḷpti* or *Prayogakalpanā* of Śivaśroṇa (p 377, line 3- p 498, line 12), (iii) *Vādhūla Gṛhyasūtra* with *Vṛtti* (p 498, line 13 - p 552) upto the end. The MS begins with वगं गेतव and ends with ततः को नामासीत्याचार्यः। ततोसौ नामास्मि। इति वाधूलकल्पसूत्रव्याख्या समाप्ता॥

This Manuscript was copied in Devanāgarī script from a Malayalam MS which was in possesson of Nedumpilli Mana and compared with that of Kaḍangaseri Mana by K.C. Venkata Subrahmanya Sastri Mana.

Ad—A composite MS with the title *Vādhūlakalpasūtra-vyākhyā,* deposited in the Adyar Manuscript Library, Madras under No. 6361 (Acc No. 63371-73). This MS also comprises three types of texts: *viz.* (i) *Vādhūla-Śrautasūtra-vyākhyā* of Āryadāsa (p 1-772, line 8); (ii) *Śrautaprayogakḷpti* of Śivśroṇa (p 772, line 9- p 979, line 12), and (iii) *Vādhūlagṛhyasūtra* with *vṛtti* (p 979, line 13- p 1071, line 14).

This MS is a copy of Madras MS No. 2978, as it is clear from the colophon: मद्रपुरस्थ राजकीय पुस्तकशालायां मूलमातृकायाः विलिखितमिदं पुस्तकं। वी. नारायण शर्मा 18,11, (19)23. Like M the *Gṛhyasūtra*-text begins with वगं गतेव (p 979, line 13) and ends

with ब्रह्मचर्यमगामिति वदति तत: को नामासीत्याचार्य:। ततोसौ नामास्मि। इति वाधूलकल्पसूत्रव्याख्या समाप्ता (p. 1071, line 14)॥

M^1— A photostate copy of the first 28 pages of a composite MS deposited in the Government Oriental Manuscripts Library, Madras, under No. R4375, Devanāgarī script, written on both sides on white paper, 16 to 20 lines on a page. At the top of the first page the MS gives the heading श्री:.

The word गृह्य of this title अथ वाधूलगृह्यकल्पव्याख्या has been corrected as श्रौत with question mark (?) not by the scribe but probably by the user. Rest of the pages bear no folio-headings the remaining text of the MS from page 29 onward constitutes the *Vādhūlaśrautsūtra* (p 29-454, line 4) some portion of *Vādhūla-Anvākhyāna* (p. 454, line 5- p 488).

H^1— Deposited in VVBIS & IS (Panjab University) Library under No. 1126 A (pp 1-55, line 8). Actually, it is a hand-copy of first 28 pages of M No. 4375, deposited at GOML, Madras.

MS begins with श्रीगणपतये नम:

वाधूलगृह्यकल्पसूत्रम्

...फाल्गुनस्याथ यदि द्वे तैषस्य माघस्याथ। यद्येकां माघस्यैव

End: स्वस्त्यृद्धिमिति वाचयित्वा प्रा...। Hereafter the text of मंगलाचरण ...यं नत्वा कृतकृत्या: स्युस्तं नमामि गजाननम्।

After this benedictory verse the text of the *Vādhūla-śrautasūtra* begins : अग्नीनाधस्यमान: संभारान् संभरते *etc.*

H^2—A copy of the MS No. R 4375, deposited at GOML Madras. It is not complete. It is upto 40 pages. Like H^1 the first 28 pages (line 6) belong to the *VādhGS* and thereafter the original text of *VādhŚS* begins and runs upto p. 40 (incomplete). At the close of p 40 it is writen : कमश: प्रेषयते.

This MS is in my possession. It may be pointed that this MS sometimes gives the text which is broken in both M^1 and H^1, too, and sometimes different readings from both M^1 H^1. It is pertinent to note that at one place the text between 'वाड्...इत्यग्नि ब्रवीत' (M^1 p. 15, line 5) and मरीचीश्च (M p. 15, line 8) due to displacement of

folios has wrongly come here. It should have been copied down in M^1 after p 12, line 8. This displacement of text is not found in H^2. Here the text is at its proper place. In M^1 (p 12) this displacement has been noticed by the scribe which he pointed out in the marginalia note as : अत्र ग्रन्थपातेन प्रमादः अतः ब्रवीतीत्यतः परं किंचित् ग्रन्थपातः ततश्च १५ भागे (पृष्ठे ४) इति चिह्नित स्थलपर्यन्तं प्रकृतोपयुक्तो वाचनीयः अनन्तरं अस्मिन् १२ भागे ८ पंक्तिर्योजयितव्या अनन्तरं १७ भागे २० पङ्क्तौ प्रकृतः (M^1, p 12). On p 12 in M^1 also the scribe gives the marginalia note as : '१२ मरुतोऽग्नि ब्रवीत्यनेन वाक्येन योजनीयः अष्टमपङ्क्तौ' (vide *VādhGV*, fn. २-२, p 63)

3 (i) Nature and order of the rituals as found in M^1 H^1 H^2

There are so many displacements of the texts in these MSS that it was very difficult for any one to edit this text in proper order. Struggling with this problem of displacement of folios, I decided first to prepare a tentative list of the order of the rituals as found in the MSS *viz.* M^1 H^1 H^2. I found that the *Gṛhya* rituals were given in the following order :

Aṣṭakā—M^1 p. 1-6, line 9; H^1 p. 1-10, line 4; H^2 p. 1-5, line 1.

Upanayana—M^1 p. 6, line 11-14; H^1 p. 10, line 5- p. 17, line 1; H^2 p. 5, line 2- p. 7, line 9.

Aupāsanāgni karma—M^1 p. 10, line 5-20; H^1 p. 17, line 1- p. 18, line 12; H^2 p. 8, line 5-24.

Pitṛmedha Brāhamaṇa—M^1 p. 10, line 20- p. 17, line 6; H^1 p. 18, line 13- p. 45, line 3; H^2 p. 8, line 25- p. 9, line 4.

Śrāddhaśeṣa—M^1 p. 13, line 1- p. 15, line 2; H^1 p. 22, line 7- p. 26, line 9; H^2 p. 13, line 1-18.

A fragment of *Dahanapūrvakarma* begininning with यो ह वाव and ending with एतदेवामृतं भवतीति is given in M^1 p. 18, line 1-10; H^1 p. 26, line 10 (upto अर्धमासानाम्); H^2 p. 14, line 19- p. 15, line 3.

Dahanakarma—M^1 p. 18, line 10- p. 24, line 12; H^1 p. 32, line 14- p. 45, line 4; H^2 p. 15, line 3- p. 21, line 13.

Paridhikarma with *Śāntipāṭha*—M^1 p. 24, line 13- p. 25, line 15; H^1 p. 45, line 5- p. 47, line 14; H^2 p. 21, line 15- p. 23, line 14.

Itara-dahanavidhi—M^1 p. 25, line 16- p. 26, line 16; H^1 p. 48, line 1- p. 50, line 5; H^2 p. 23, line 15- p. 24, line 19.

Anupeta-dahanvidhi—M^1 p. 26, line 17- p. 27, line 10; H^1 p. 50, line 6- p. 51, line 10; H^2 p. 24, line 20- p. 25, line 4.

Asthicayana—M^1 p. 27, line 3-9; H^1 p. 51, line 1-10; H^2 p. 25, line 4-11.

Dahanapūrvakarma—M^1 p. 27, line 9-10; H^1 p. 51, line 10-14; H^2 p. 25, line 11-15.

Mṛtabali—M^1 p. 27, line 11-18; H^1 p. 52, line 1-13; H^2 p. 25, line 16- p. 26, line 9.

Ekoddiṣṭa—M^1 p. 28, line 1-20; H^1 p. 52, line 14- p. 55, line 8; H^2 p. 26, line 10- p. 28, line 6.

It is pertinent to note that the entire text given in M^1 H^1 and H^2 belongs to the *Gṛhyasūtra*-text, without *vṛtti*-text thereon.

(ii) Nature and order of the *Vṛtti*-text as found in M, Ad

As I have pointed out earlier, dealing with the manuscript-material, only two MSS, *viz.* M and Ad contain the *Vṛtti*-text. But the order of the rituals, which we find in these two MSS, is not in a proper way because of the displacements of folios as well as the fragmentary character of the text at places.

The rituals of *Ṛtusaṁveśana, Puṁsavana, Sīmantonnayana, Baliharaṇa, Jātakarma, Utthāna, Nāmakaraṇa, Upaniṣkramaṇa, Annaprāśana, Caulakarma* and *Ābhyudayika-karma* have been given in very intermingled way without any proper order in both M (p. 498, line 13- p. 504) and Ad (p. 979, line 13- p. 989, line 13).

The ritual of *Upanayana* is given in M (p. 503, line 20- p. 507, line 14) and Ad (p. 989, line 14- p. 997, line 1). It may be pointed out that the original *Sūtras* of *Upanayana* are found in M^1, H^1 and H^2 and their *Vṛtti*-text upto 12th *Sūtra* is found in M (p. 503, line 20) and Ad (p. 989, line 20- p. 997, line 1).

The *Gṛhya*-rituals of *Ādityopasthāna, Brahmacāri-niṣiddhakarma, Kāṇḍavrata, Kārīrivrata, Kārāvrata, Godānavrata*

and *Upākarma* have been given with *Vṛtti* in M (p. 503, line 20- p. 509, line 12) and Ad (p. 989, line 14- p. 1000, line 10).

A text dealing with the *Prayoga* of *Pākayajña,* as found in *Apūrvapakṣa,* is given without *Vṛtti* on it, in both M (p. 509, line 12-18) and Ad (p. 1000, line 10- p. 1001, line 3).

A text dealing with another type of bath *(Itarat-snāna)* along with its *Vṛtti,* is given under heading 'अथ स्नानम्' in both M (p. 510, line 1- p. 512, line 5) and Ad (p. 1001, line 4- p. 1005, line 3).

The text with *Vṛtti* dealing with the ritual of *Vivāha* (marriage) is given in both M (p. 512, line 6- p. 514, line 9) and Ad (p. 1005, line 3- p. 1008, line 14).

Both M and Ad wrongly repeat a text which has already been given under *Upākarma.* Thereafter, a complete *Prayoga*-text of *Sapiṇḍīkaraṇa* is given in both M (p. 514, line 11- p. 519 line 18) and Ad (p. 1009, line 3- p. 1014, line 7). It may be pointed out that this text is a *Prayoga*-text, not a *sūtra* text or *Sūtra* with *Vṛtti.* Both M and Ad give the closing number: इति सप्तमः at the end of the text.

A *Prayoga*-text, *viz. Dahanavidhiprayoga* is given in both M (p. 518, line 3- p. 523, line 16) and Ad (p. 1014, line 8- p. 1023, line 14).

After giving these two *Prayoga*-texts a text of another simple type of *Dahanavidhi,* called *Anupetonmatta-dahanvidhi,* has been given in both M (p. 523, line 17- p. 524, line 13) and Ad (p. 1024, line 1- p. 1025, line 6). It may be pointed out that the first *Sūtra* is accompanied with *Vṛtti*-text also, whereas the remaining text is without *Vṛtti.*

A text dealing with *Mṛtabaliharaṇam* along with its *Vṛtti* follows in both M (p. 524, line 14-18) and Ad (p. 1025, line 8-14). M p. 514, line 11-15; Ad p. 1009, line 3.

Hereafter, first giving the complete *Sūtra*-text of *Ekoddiṣṭa* in abridged form as: एकोद्दिष्टं करिष्यमाणमुपकल्पयत= सगणः प्राश्नीयात् in both M (p. 525, line 2-3) and Ad (p. 1126, line 1-2) and also a

piece of a text of *Vṛtti* on *Sūtra* 4.10.14), a complete *Prayoga*-text of *Ekoddiṣṭa* is given in both M (p. 525, line 11- p. 527, line 20) and Ad (p. 1126, line 8- p. 1030, line 11).

The text of *Madhuparka* with *Vṛtti* is given in both M (p. 528, line 1- p. 529, line 15) and Ad (p. 1030, line 12- p. 1033, line 9). Then follows the text of *Samāvartana* with *Vṛtti* in both M (p. 529, line 19- p. 533, line 11) and Ad (p. 1033, line 10- p. 1040, line 14).

After a gap of 7 pages in M (534-540) and 12 pages in Ad (1041-1052) again a text of *Aupāsanāgnikārikā* is given in M (p. 541, line 12- p. 547, line 6) and Ad (p. 1053, line 10- p. 1062, line 11).

After *Aupāsanāgnikārikā* a text of the *Śulbakārikā* is given in both M (p. 567, line 13-18) and Ad (p. 1062, line 12- p. 1063, line 4).

A fragment of *Vṛtti*-text (on *sūtra* 2.11.11) related to *Itarat-snāna,* a simple type of *Samāvartana,* is given in both M (p. 547, line 14-15) and Ad (p. 1062, line 4-5).

A fragment of the *Vṛtti*-text, related to *Vivāha*-ritual (*Sūtra* 3.1.1-2), is given in both M (p. 547, line 14-17) and Ad (p. 1063, line 7-10).

A fragment of the *Vṛtti*-text related to *Vivāha*-ritual is given in both M (p. 547, line 17- p. 548, line 20) and Ad (p. 1063, line 11-p. 1065, line 8).

Fragments of the *Vṛtti*-text related to *Ṛtusaṁveśana* and *Jātakarma* are given in both M (p. 548, line 20- p. 549, line 15) and Ad (p. 1065, line 8- p. 1066, line 13). Both M and Ad indicate the close of the section: इति पञ्चम:.

Thereafter the *Vṛtti*-text of *Aṣṭakā-karma* : अष्टकां करिष्यमाण= प्रतिपद्यते (5.1.1-7), is given in both M (p. 549, line 18- p. 550, line 13) and Ad (p. 1067, line 1- p. 1068, line 5). Thereafter a *Vṛtti*-text उपस्तरणाभिघारण=एव भोक्तार: (5.1.12, 14, 28) is given in both M (p. 551, line 14) and Ad (p. 1069, line 12).

Thereafter the text of *Upanayana* : 'अष्टम उपनयनाख्यं= ततोऽसौ

नामास्मि' is given in both M (p. 550, line 15- p. 551, line 15) and Ad (p. 1070, line 1- p. 1071, line 12).

Here both M and Ad and with closing reparks

इति वाधूलकल्पसूत्रव्याख्या समाप्ता।।

समाप्तश्चायं ग्रन्थः।

From the above text-wise analysis of the *Gṛhya* rituals with *Vṛtti* as dealt with in both M and Ad, following order of the rituals come before us :

1. *Sīmantonnayana*
2. *Baliharaṇa*
3. *Jātakarma*
4. *Utthāna, Nāmakaraṇa*
5. *Upaniṣkramaṇa*
6. *Annaprāśana*
7. *Caulakarma*
8. *Ābhyudayikakarma*
9. *Ṛtusaṃveśana*
10. *Puṃsavana*
11. *Sīmantonnayana*
12. *Ādityopasthāna*
13. *Brahmacāriṇo niṣiddhkarmāṇi*
14. *Kāṇḍavrata*
15. *Kārīrivrata*
16. *Kārāvrata*
17. *Godānavrata*
18. *Upākarma*
19. *Pākayajña*
20. *Itarat-snānavidhi*
21. *Vivāha*
22. *Sapiṇḍīkaraṇa-prayoga*
23. *Dahanavidhi-prayoga*
24. *Itara-dahanvidhi*
25. *Ekoddiṣṭaprayoga*
26. *Madhuparka*
27. *Samāvartana*
28. *Aupāsanāgnikārikā*
29. *Śulbakārikā*
30. *Itarat-Snāna*
31. *Vivāha*
32. *Ṛtusaṁveśana*
33. *Jātakarma*
34. *Aṣṭakākarma*
35. *Upanayana*

This order of the *Gṛhya*-rituals as found in both M and Ad cannot be accepted as authentic as some rituals like, *Sīmantonnayana, Ṛtusaṁveśana, Vivāha,* appear to be dealt with more than once. This happened because of the diplacement and broken fragmental condition of most of the folios from one place to

another. The copyist was so faithful to the MS that he copied down all the fragments as they were available to him without caring the disturbed order of the rituals. Before bringing out my critical edition of the *Vādhūlagṛhyāgamavṛtti-rahasya* I, too, was very much confused regarding the order of the rituals, as dealt with in the above MSS.

The edition of the *Āgniveśya-Gṛhyasūtra,* a sister-branch of the *Vādhūlas,* edited by L.A. Ravi Varma, could not help me in this regard as the rituals dealt with therein were also in a very disordered form,[1] and, as I think, this might have suffered the same fate. It needs to be critically edited again. After bringing out my edition of the *VādhGVR* of Narayaṇa Miśra, I prepared a list of *Gṛhya*-rituals as they were given in the text as under :

1. *Ṛtusaṃveśana,* 2. *Puṃsavana,* 3. *Sīmantonnayana,* 4. *Viṣṇubali,* 5. *Jātakarma,* 6. *Nāmakaraṇa,* 7. *Niṣkrmaṇa,* 8. *Annaprāśana,* 9. *Caulakarma,* 10. *Ābhyudayika Śrāddha (Karma),* 11. *Upanayana,* 12. *Brahmacāri-yama-niyama,* 13. *Kāṇḍavrata,* 14. *Godānakarma,* 15. *Kārāvrata,* 16. *Kārīrivrata,* 17. *Godāna,* 18. *Samāvartana,* 19. *Vivāha,* 20. *Śrāddha* and 21. *Aṣṭakā.*

Since *VādhGVR* was a versified commentatorial text of *Gṛhya*-rituals, based on the Āgama-tradition, too, revealing the inner secrets of *Gṛhya*-rituals, as prevalent at that time, we can not confine it merely to a commentary of *Gṛhyasūtra* or, the *Gṛhyasūtravṛtti*, but it is more than that. It includes many things which have not been mentioned in the *VādhGS* or *VādhGSV*. It included many things related to *Dharmaśāstra* also.

4. Nomenclature of the Text

None of the MSS of the groups both - M^1, H^1 and H^2 forming

---

1. **The order of the rituals dealt with in *Āgni GS*-**

First Praśna: *Upanayana, Adhyāyopākarma, Adhyāyotsarjana, Avāntara-dīkṣā, Snātakavrata, Tūṣṇī Śamāvartana, Vivāha, Gṛhapraveśa, Sthāgārālaṅkaraṇa, Vaiśvadeva, Darśapūrṇamāsa-sthālīpāka, Āgrayaṇa-Sthālīpāka.*

one group, and M and Ad the other group- gives any specific name of the text except the *Vādhūlagṛhyakalpavyākhyā*. Prof. Witzel, Yasuke Ikari, and Kajihara gave a particular nomenclature as *Vādhūlagṛhyasūtra*. Depending on the authority of *VādhGVR* of Nārāyaṇa Miśra, when I started preparing its critical edition, I became assured about the nomenclature of the text as *Vādhūlagṛhyasūtra* with *Vṛtti*. No doubt, the first group of MSS (M^1 H^1 H^2) constituted the original *Sūtra*-text only, but the *Vṛtti*-text on those *Sūtras* were given in second group of MSS (M, Ad). Moreover, some *Sūtra*-texts, belonging to most of the rituals, which were not found in M^1 H^1 and H^2, were given along with *Vṛtti* thereon in M and Ad. There were many *Sūtras* in M^1 H^1 H^2 on which commentary was not available on full text, it was rather in broken form. On the basis of both groups of MSS, I decided to designate the entire text *'Vādhūla-Gṛhyasūtram Savṛttikam'*.

Second Praśna : *Puṁsavana, Sīmantonnayana, Kṣipra-suvana, Medhājanana, Nāmakaraṇa, Nakṣatrahoma, Upaniṣkrāmaṇa, Caula, Homapramāṇa-nirdeśa, Nāndiśrāddha, Puṇyāha, Kautuka, Śālānirmāṇa, Vāstuhoma, Taṭākakalpa, Kūṣmāṇḍahoma, Gaṇahoma, Śatābhiṣeka, Patitanivartana, Vāyasabali, Yajñopavītavidhi, Devatārādhana, Ravikalpa, Praṇava-nirukta, Grahayajña, Adbhutaśānti, Āyuṣyahoma, Apamṛtyuñjayakalpa, Jayahoma, Prajārthihoma, Viṣṇubali, Śūlagava, Gṛhaśānti, Parjanyakalpa, Bhūtabali, Bījanivapana, Ācamanavidhi, Snānavidhi, Mahātarpaṇa, Svādhyāyavidhi, Devayajña, Baliharaṇa, Madhuparka, Bhojanavidhi, Śayanavidhi, Śaucavidhi, Sandhyopāsana, Punarupanayana, Punarādhāna, Dvi-bhāryāgni-saṁyogavidhi, Anugatāgni-prāyaścitta, Upanayanāgni-udvāta- prāyaścitta, Avakīrṇa-prāyaścitta, Ṛtusaṁveśana, Brahmakūrca, Naimittika-prāyaścitta, Gṛhya-prāyaścitta, Vānaprasthavidhi, Sannyāsavidhi.*

Third Praśna : *Māsikaśrāddha, Aṣṭakāśrādha, Śrāddhaśeṣa, Dahanavidhi, Asthisañcayana, Āhitāgni-saṁskāra, Āhitāgni-asthisañcayana, Punardahana, Śāntihoma, Brahmamedha, Haviryajñīya-nivapana, Punardāha, Loṣṭaciti, Naṣṭāgnisaṁskāra, Samārūḍhāgnisaṁskāra, Parokṣa-mṛtakalpa, Ekaravidhi, Garbhiṇyāḥ mṛtapatisaṁskāra, Bahupatnīkasya mṛtapatnīsaṁskāra, Yatisaṁskāra, Punaḥsaṁskāra, Mṛtabali, Ekoddiṣṭa, Sapiṇḍikaraṇa, Nārāyaṇabali, Śrāddhabhukti-prāyaścitta, Śakalahoma.*

5. Division and Arrangement of the text

None of the MSS gives any reference to the division of the text in *Prapāṭhaka* or *Adhyāya* or *Khaṇḍa* or *Anuvāka* or *Paṭala* or *Sūtra*, exept irregular use of इति at some places and by the sign "—" or "—".

At very few places the MSS give the opening or ending titles of the *Gṛhya*-rituals, dealt with in the text as under :

अथ ऋतुसंवेशनम्— M p. 502, line 1; Ad p. 986, line 1

अथ उपाकर्मविधिः प्रारभ्यते— M p. 507, line 16; Ad p. 997, line 2

अथ स्नानम्— M p. 510, line 1; Ad p. 1001, line 4

अथानुपेतोन्मत्तविधिः— M p. 523, line 17; Ad p. 1024, line 1

इति उन्मत्तविधिः— M p. 524, line 13; Ad p. 1025, line 6

अथ बलिहरणम्— M p. 524, line 15; Ad p. 1125, line 7

इति मृतबलिहरणम् (समाप्तम्)—M p. 525, line 1; Ad p. 1125, line 13

अथैकोद्दिष्टविधिः— M p. 525, line 2; Ad p. 1126, line 1

इति एकोद्दिष्टः— M p. 525, line 3; Ad p. 1126, line 4

ब्रह्मचारिणमुपनयिष्यमाणो भवति— M^1 p. 6, line 10; H^1 p. 10, line 5; H^2 p. 5, line 2

अथातः परिधिकर्मण एव— M^1 p. 24, line 13; H^1 p. 45, line 5; H^2 p. 21, line 14

सन्तिष्ठते परिधिकर्म— M^1 p. 25, line 12; H^1 p. 47, line 10; H^2 p. 23, line 9-11

अथेतरो दहनविधिः— M^1 p. 25, line 16; H^1 p. 48, line 1; H^2 p. 23, line 15

अथातो मृतबलिं व्याख्यास्यामः— M^1 p. 27, line 11; H^1 p. 52, line 1; H^2 p. 25, line 16

एकोद्दिष्टं कल्पयन्नुपकल्पयते— M^1 p. 28, line 1; H^1 p. 52, line 14; H^2 p. 26, line 10

Under this situation, when MSS do not follow any specific division-system, I followed the system of *Adhyāya*-division as

given in *VādhGVR*. Accorgingly, I arranged the entire text into five *Adhyāyas*, keeping in view the nature and order of the rituals on the pattern of the *VādhGVR*. The rituals of *Ṛtusaṁveśana, Puṁsavana, Sīmantonnayana, Baliharaṇa, Jātakarma, Nāmakaraṇa, Upaniṣkramaṇa, Annaprāśana, Caulakarma* and *Ābhyudāyikaśrāddha* which were given in one chapter in the *VādhGVR* (2.1-299). Accordingly, I put them in one, *i.e.* first chapter. Keeping in view the order and time of the performance of these rituals, I further subdivided the *Adhyāya* into ten *Khaṇḍas* and each *Khaṇḍa* into *Sūtras*.

The ritual of *Upanayana* is performed at the beginning of the studentship, and with the *Samāvartana* the period of studentship ends. The entire text dealing with the beginning of *Upanayana* and ending with *Samāvartana* has been put in one, *i.e.* second chapter, further subdivided into eleven separate *Khaṇḍas* and each *Khaṇḍa* into *Sūtras*.

After the completion of his studentship in the Gurukula, normally upto the age of twenty five, a *Brahmacārin* returned back to his home and thereafter his domestic life began with the rituals of *Vivāha*. The complete text of rituals dealing with *Vivāha* has been given in the third chapter under *Khaṇḍa* 1. Since the establishment of *Aupāsanāgni,* too, takes palce after marriage, the same has been placed in the third chapter under second *Khaṇḍa* (3.2).

A *Kārikā*-text dealing with *Aupāsanāgni* is given in both M (p. 541, line 12- p. 547, line 5) and Ad (p. 1053, line 9- p. 1062, line 11) after a long text of commentary on *Ekāhas*, belonging to *VādhŚS*, but wrongly intermixed with *Gṛhyasūtra*-text. Since the *Kārikā*-text has nothing to do with *Ekāhas*, I have given the entire *Aupāsanāgni-kārikā* under the *Gṛhyasūtra* after *Aupāsanāgnikarma* to which these *Kārikās* are very much related. It may be a *Kārikā*-text, separate from the *Gṛhyasūtra*-text, but considering its relationship with the *Aupāsanāgnikarma* of the *VādhGS* (3.2), I have given the entire text under the same chapter in a separate third *Khaṇḍa* (3.3).

Again after the text of *Aupāsanāgnikārikā* a text comprising of four *Kārikās* dealing with the measurement for the construction of *Āhavanīya* and *Anvāhāryapacana* fire-pits is given in both M (p. 547, line 7-12) and Ad (1062, line 12- p. 1063, line 4). This text, too, has nothing to do with the *Gṛhyasūtra*-rites. It definitely belongs to the *Śulbakārikā*-text, which must have existed in the *Vādhūla*-tradition, but not discovered so far. I placed this text of the *Śulbakārikā* after the *Aupāsanāgni-kārikā*, in a separate *Khaṇḍa* (*VādhGS.* 3.4).

As I have discussed earlier, a major part of the *Sūtra*-text, dealing with *Pitṛmedha-karma, Śrāddha, etc.* is found only in M^1 H^1, H^2, and commentary on the text in M and Ad without following any order of the rites. I have placed the entire text in the last two *Adhyāyas* (4-5). The text dealing with *Pitṛmedha-Brāhmaṇa*, comprising various rituals to be performed before and after the death of a person who has established his sacred fires, have been put under chapter 4 in 12 *Khaṇḍas* (4.1-12). Here, I would also like to point out that the entire *Sūtra*-text of *Dahanavidhi* (4.4) and *Ekoddiṣṭavidhi* (4.10) has been given in M^1 H^1 and H^2, but their *Prayoga*-texts in M and Ad. I have given both *Prayoga*-texts along with their original *Sūtra*-texts, but in separate *Khaṇḍas*. Thus, the *Dahanavidhi-prayoga*-text (4.5) follows the *Dahanavidhi-sūtra*-text (4.4) and the *Ekoddiṣṭavidhi-prayoga*-text (4.11) follows the *Ekoddiṣṭavidhi-sūtra*-text (4.10).

Again a *Prayoga*-text, dealing with *Sapiṇḍikaraṇa* is found in both M and Ad, but not in M^1 H^1 and H^2. The ritual of *Sapiṇḍīkaraṇa,* a ceremany of combining the *Preta-Piṇḍa* with the *Piṇḍas* of his dead father, grandfather and great-great father, is performed one year after the death of a person. Since this *Sapiṇḍīkaraṇa* is performed at the completion of one year after one's death, I placed this text in the 12th *Khaṇḍa* of the 4th chapter (4.12).

The ritual of *Aṣṭakā*, a domestic rite to be performed on the eight *tithi* of the dark fortnights of the four months of the *Hemanta* and *Śiśira* seasons (*Mārgaśirṣa, Pauṣa* or *Taiṣa, Māgha* and

Fālguna) is given in M^1 H^1 and H^2 in the very beginning. Since this *Aṣṭakā-Śrāddha* is performed every year not only once, I placed it in the last, *i.e.* fifth *Adhyāya*. The *Vṛtti* on its first 12 *Sūtras* and the last *Sūtra* is given in both M and Ad. I have given both the texts together in a separate, *i.e.* fifth *Adhyāya*, (5.1) after *Sapiṇḍikaraṇa*.

Again a text dealing with *Śrāddhaśeṣa* (remaining common rites related to *Śrāddha-karma*) wrongly given under a *Brāhmaṇa*-type theological text dealing with syndromes of death, I put it at the end after *Aṣṭakā* under a separate *Khaṇḍa* (5.2).

The text after *VādhGS* 5.2.22 under *Śrāddhaśeṣa* seems to be an anthology-type of versified text highlighting the importance of *Śrāddhakarma*. The chapter ends with the *Śāntipāṭha* 'शं नो मित्रः शं वरुणः', etc. It may be pointed out that the text of *Śāntipāṭha* is also found at the end of *Paridhikarma* (*VādhGS* 4.2.17), before the cremation-rite. Since the *Śāntipāṭha* consititutes a part of preceding ritual, I have not separated it under separate *Khaṇḍa* at both places.

6. Nature of the Text

From the above analysis of the divisions and order of the text, as found in the present work, we find four types of texts, *viz.* (i) *Gṛhyasūtra*-text, (ii) *Vṛtti*-text, (iii) *Kārikā*-text and (iv) *Prayogi*-text. Among these the *Gṛhyasūtra*-text is definitely an original text composed by some Ācārya, who belonged to the *Vādhūla*-tradition, describing or codifying the *Gṛhya*-rituals as prevalent among the followers of that *Śākhā* or tradition, like *Baudhāyana, Āpastamba, Āgniveśya, Hiraṇyakeśin* or *Satyāṣāḍha, etc.*, among the *Kṛṣṇa-Yajurvedins*.

The *Vṛtti* is a short commentary- type of text on the *Sūtras*, written by some later Ācārya, generally belonging to the same *Śākhā*-tradition.

The *Kārikās* are such types of versified texts, based on the original *Sūtrā*-text, or its *Vṛtti*, or on both to explain the rituals in a very simple and systematic manner so that the same may be learnt by heart by the followers to remember the order of the rituals to be

performed. Thus, naturally, such *Kārikā*-texts were composed by the later Ācāryas.

A fourth type of literature, called *Prayoga* was prepared for the help of the ritualists with a view to enabling them to perform the rituals in a proper order as prevalent in that tradition.

Among these four types of texts we can definitely say that the *VādhGS* is the original text on which all the remaining three texts are based. The texts *viz. Vṛtti, Prayoga* and *Kārikās,* by nature, are later works, but given in the MSS together. The *Vṛtti*-text with a very few exceptions, is found on almost all the *Sūtras* of the first chapter upto chapter 3, *Khaṇḍa* 1. The entire 4th chapter with exceptions of 4.7.1; 4.9.2, 3; 4.10.14, is without *Vṛtti*-text. In the fifth chapter the *Vṛtti*-text is available on eight *Sūtras* only (5.1.1-3, 5, 7, 12, 14, 28). The entire second *Khaṇḍa* (5.2) is without *Vṛtti.*

7. Authorship of the *Gṛhyasūtra* and the *Vṛtti*-text

When we discuss about the authorship of the *Gṛhyasūtra*-text and the *Vṛtti*-text, this much is very clear, as I have mentioned above, that these two texts are by two authors, not by one and the same author. But who is the author of the *VādhGS* and who is the author of the *Vṛtti*-text is not very clear. Āryadāsa in his commentary on the *VādhŚS* refers to the four sub-branches of the *Vādhūlas*[1], *viz, Kauṇḍinya, Āgniveśya, Gālava* and *Śāṅkha.* The *Vṛtti*-text once refers to *Vādhūlaka* in connection with *Upākarma.* Normally the *Samāvartana-Saṁskāra* of a *Brahmacārin* took place at the age of 25 after completion of his study. But if a student wanted to study the meaning of the texts, which he had learnt from his Ācārya, he could stay in *Gurūkula* upto the age of 30 years. One *Vādhūlaka* has been

---

1. सर्वकर्मापवर्गे यज्ञायुधानां वृक्षनियमप्रमाणाकृतिविशेषा अनुपदादागमयितव्याः। विध्यवशेषा हि तत्राभिधीयन्ते। कस्य पुनस्ते विध्यवशेषाः? चतुर्णां वाधूलानामिति। के ते चत्वारो वाधूलाः? कौण्डिन्याग्निवेश्यगालवशाङ्खानां कल्पाः। तथा हि शुल्ब उक्तम्- 'वाधूलकाः सबाधूलाश्चत्वारो विहिता क्रमाद्' इति। अतोऽनुदपद उक्ता शेषाः। अत्रान्यैर्येन न विरुध्यन्ते, ते वैकल्पिका ग्राह्याः। ये विरुध्यन्ते तेऽन्यकल्पार्था भवन्ति। इहानुक्ता आकाङ्क्षिता नियम्यन्ते। (Āryadāsa on *VādhŚS* 1.1.5)

mentioned as this type of student.[1] Though, in the *Sūtra*-text the name of *Vādhūlaka* is not mentioned, but he has been mentioned in the *Vṛtti*-text. During this period of five years, according to the followers of *Baudhāyana* school, a student was expected to offer *Ājyahoma* daily by *Vyāhṛti-mantras*. But this practice of offering *Ājyahoma* was not necessarily observed in *Vādhūla*-tradition. The author of the *Vṛtti*-text clearly mentions that this absence of offering *Ājyahoma* by such a student is based on the authority of his *Ācārya*[2]. From this statement of the *Vṛttikāra* it is obvious that *Vādhūla* and *Baudhāyana* were two different *Śākhās*. Among Vādhūla and Vādhūlaka one must have been the author of the *VādhGS*, too, like the *VādhŚS*. Since the author of the *Vṛtti*-text here refers to the name of Vādhūlaka, as a student the latter could not be Vādhūla himself. At places the author of the *Vṛtti*-text refers to the view of Vādhūla with honour by the name Ācārya.[3]

From this we may arrive at the conclusion that Vādhūla, the author of the *VādhŚS*, and the *Vādhūla-Anvākhyana* and many others, was himself the author of *VādhGS*-text, too, like Baudhāyana, Āśvalāyana, Śāṅkhāyana, *etc*. Wherever, the *Vṛttikāra* uses the word *Ācārya*, quoting his view, he means Vādhūla. Wherever the author of the *Vṛtti*-text uses the expressions like 'अस्मदीया:', 'अस्माकम्', *etc*. he means the followers of *Vādhūla-Śākhā*. In absence of any contradictory statement, we must accept Vādhūla, as the author of the '*Gṛahyasūtra*-text, too. It is pertinent to note that Āryadāsa, the commentator of the *VādhŚS* himself accepts the authorship of the entire *Kalpa*-literature, comprising of *Śrautasūtra, Gṛhyasūtra, Dharmasūtra* and

---

1. वाधूलको ह्यसौ बभूव। एष त्रिंशद्वर्षाण्यतीत्यात्र स्नातवान् इति त्रिशेषेण [illegible] समावृत्तस्याश्रमान्तरमप्रविश्य किञ्चित्कालमस्तीति किमर्थमिति चेत् वेदवेदाङ्गार्थाधिगमाय॥ (*VādhGSV* on 2.8.8)

2. यदैव स्थीयते तदा व्याहृतिभिराज्यहोमो बौधायनीयैराम्नायते। अनुष्टेयकृतत्वादमुख्योऽयं पक्ष आचार्यस्य॥ (*VādhGSV* on 2.8.7)

3. तथापि शैलीयमाचार्यग्रय यदन्ते प्राजापत्यां सौविष्टकृतीं च पठति, गृह्येऽपि कर्तव्यता [illegible] (*Vṛtti* on 2.8.3)

Śulbhasūtra to Ācārya Vādhūla[1] himself. On the authority of Āryadāsa we safely and definitely say that Vādhūla himself was the author of the *VādhGS*.

Now coming to the authorship of the *Vṛtti*-text, not a single evidence in the form of benedictory verse, or colophone of the text in the middle or at the end of any of the chapters of the text is found referring to the author of the *Vṛtti*-text. Āryadāsa in his commentary on *VādhŚS* refers to the four branches of the *Vādhūlas*, *viz. Kauṇḍinya*, *Āgniveśya*, *Gālava* and *Śāṅkha*, who had their own *Kalpasūtra*-texts.

The *Gṛhyasūtra*-text of *Agniveśya* has been published by L.A. Ravi Verma. The *Śāṅkhayana Śrautasūtra* and the *Śāṅkhāyana Gṛhyasūtra* have also been published, but since these two texts belong to the *Ṛgveda*-tradition, their relationship with *Vādhūla*, who was a *Kṛṣṇayajurvedin*, cannot be accepted. This *Śāṅkha* must be some other presonality. Neither the *VādhŚS* nor the *Vādhūla Anvākhyana*, refers to Kauṇḍinya. Śivaśroṇa in his *Śrauta-Prayogakḷpti*[2], belonging to the *Vādhūla*-tradition, refers to Kauṇḍinya and his view on *Śrauta*-rituals only once—'प्रैषावुभावाध्वर्यवौ वचनाद्ध्येतत् कौण्डिन्यानाम्'.

The most important information about Kauṇḍinya has been given by Nārāyaṇa Miśra in his *VādhGVR*,[3] a versified commentary on the *VādhGSV*. He has been mentioned by name six times. At one place Nārāyaṇa Miśra expresses his view that if Agni, which has been produced by churning the fire-sticks (*Araṇi*), becomes poluted by the touch of any untouchable, it should be produced again by the rules of *Punarādhāna* as prescribed by Kauṇḍinya

अग्निनाशे तदेव स्यादमेध्यादेश्च संगमे।
कौण्डिन्योक्तो विधिश्चेह पुनराधान उच्यते॥ (*VādhGVR* 1.495)

---

1. अथायमपि वाधूलेनाचार्येण रचितः कल्पः। तस्य सुखज्ञानार्थमस्माभिर्निगदसिद्धवर्जमस्मद् बुध्यागमानुरूपं व्याख्यायते। (Āryadāsa on *VādhŚS* 1.1.1)
2. Ed. by Prof. B.B. Chaubey, published from NMM, New Delhi, 2011
3. Ed. by Prof. B.B. Chaubey, published from NMM, New Delhi, 2006

At another place he has been quoted in connection with holding his view regarding putting on waistband *(Mekhalā)* and clothes by a *Brahmacārin*-

कौण्डिन्यो मेखलां दत्त्वा वाससो दानमिच्छति।
परिधाप्याहतं वासो बध्यते मेखलागमात्॥

(*VādhGVR* 3.321)

पालाशदण्डदाने तु मन्त्राः कौण्डिन्यसम्मताः।
मेखलाजिनमन्त्राणां लिङ्गाद्वचनमिष्यते॥

(*VādhGVR* 3.323)

The most important informations about the Ācāryas of the *Kṛṣṇa-Yajurveda*-tradition, have been given by Nārāyaṇa Miśra, in connection with *Tarpaṇa-vidhi*. He mentions the names of Vaiśampāyana, Tittiri, Ukha, Ātreya, Kauṇḍinya Saubabhruva, Vādhūla, Kāṇva, Baudhāyana, Āpastamba and Āgniveśya. It is pertinent to note that Kauṇḍinya, Āpastamba, Āgniveśya, are very much closely related to Vādhūla in one way or the other. According to Śivaśroṇa, Āgniveśya was a disciple of Vādhūlaka and Āpastamba was a grand-disciple *(praśiṣya)* of Vādhūla. Kauṇḍinya must be posterior to all of them. Nārāyaṇa Miśra refers to Kauṇḍinya as a *Vṛttikāra* or *Vṛttikṛt*—

आत्रेयः पदकारान्तः कौण्डिन्यो वृत्तिकारवान्॥

(*VādhGVR* 4.361)

उखं चैव तथात्रेयं पदकारमनन्तरम्।
कौण्डिन्यं वृत्तिकारं महान्तं सौबभ्रुवं ततः॥

(*VādhGVR* 4.383)

जुहोति सौविष्टकृतीं 'यदस्ये'तीह पुरोक्तितः।
कौण्डिन्यवचनाच्चाज्यं सलाजं जुहुयादिह॥

(*VādhGVR* 5.275)

Since Nārāyaṇa Miśra mainly based his *VādhGVR* on both *VādhGS* and *VādhGSV*, it was in the fitness of things, that he should offer his salutation to Vādhūla/Vādhūlaka the author of the *VādhGS* and Kauṇḍinya the author of the *VādhGSV*—

वाधूलकं महाप्राज्ञं वृत्तिकृत्प्रमुखान् गुरून्।
मन्वादीन् सूत्रकारांश्च विघ्नेशस्कन्दभास्करान्॥
(*VādhGVR* 1.2)

On the authority of *VādhGVR*, I am of the view that Kauṇḍinya may be regarded as the author of the *Vṛtti*-text.

8. Authorship of the *Kārikā*-text

As I have mentioned before, we have two *Kārikā*-texts one the *Aupasanāgnikārikā* and the other *Śulbakārikā,* included in this text. As I am still doubtful about the existence of these two *Kārikā*-texts as forming an integral part of the *VādhGS*, it is not possible to say anything about them. Most probably, these texts must have been forming a part of complete separate *Gṛhya-Kārikā* text and a *Śulba-kārikā*-text of the Vādhūlas, which once existed, but which has been not discovered so far. But this is very much clear that both belong to the Vādhūla-tradition. Āryadāsa in his commentary on *VādhŚS* has specifically referred to the existence of a separate *Śulbasūtra* of Ācārya Vādhūla, dealing with the rules of the construction of various types of *Vedis, Agnicitis* and different shapes of *Iṣṭakās* to be used in different Soma-sacrifices. Following references are found in the commentary of Āryadāsa as under—

1. 'तथा हि **शुल्ब** उक्तम्' - 'वाधूलका: सबाधूलाश्चत्वारो विहिता: क्रमाद्' इति- (on *VādhŚS* 1.1.5) (p 3)
2. 'ऊर्ध्वाग्रं शुल्बाग्रं प्रत्यञ्चमायम्य', (*Ibid* 2.9.37) (p 71)
3. बौधायनीये **शुल्ब** उक्तम्- 'पदे युगे प्रक्रमेऽरत्नावियति शम्यायां च मानार्थेषु याथाकामी'ति बौधायनीये **शुल्ब** उक्तम्। अवश्यं चैष पक्ष आश्रयणीय: तदपि तस्मिन्नेव **शुल्ब**, उक्तम्- 'दशानां च रथाक्षाणामेकादशानां च पदानामष्टांगुलस्य च चतुर्विंशं भागमाददीत। स प्रक्रम: स्यात्। तेन वेदिं मिमीत' इति- (*Ibid* 6.1.3) (p 186)
4. **ब्राह्मणकल्पशुल्बोक्तानां** पदप्रक्रमकिष्कूनामन्यतमेन वेदिर्मातव्या। तेषां परिमाणानि **शुल्बे** द्रष्टव्यानि (*Ibid* 6.9.4-29) (p 216)
5. सदोहविर्धानयो: शौल्बिकमेव परिमाणम् (*Ibid* 6.13.30-35) (p 217)
6. शुल्बिण्याख्या शरावप्रोतकूर्च इति केचित्। अन्ये शूर्प इति। अपरे रज्जुसन्निवेश इति। (*Ibid* 6.13.55)

7. धिष्णियानां विष्कम्भान्तरालानां प्रमाणं **शुल्बे** द्रष्टव्यम्। (*Ibid* 6.18.21) (p 226)
8. **शूल्बकारेण** व्यायाममात्रे चयनविधानात् देवरथचक्रप्रमाण-मित्याचार्येणाभिप्रेतम् इति केषांचिद् दर्शनम्। तत्प्रमाणं तज्ज्ञेभ्य आगमयितव्यम्। **शुल्बोक्तं** तेन विकल्पते इति (*Ibid* 8.13.15) (p 309)
9. 'महावेदिं मित्वे'त्यविशेषाभिधानाद् यावत्यनग्निके वेदिस्तात्येव साग्निकेऽपीत्याचार्योऽभिप्रैति स्म। (*Ibid* 8.13.15)
10. तत्र बहवो विकल्पा: तैत्तिरीयके ब्राह्मणे पदैर्मानमाम्नातम्, **शुल्बे** च किष्कुभि:, कल्पे प्रक्रमै: (*Ibid* 8.13.15)
11. 'अथ द्विस्तावां वेदिं मिमीत' इति ब्रुवत *आचार्यस्याभिप्राय:* (*Ibid* 8.13.15)
12. 'एकादशिनीविकारे बहुयूपकेऽश्वमेधे द्विस्तावत्वविधानसामर्थ्याद् रथाक्षान्तरालसामर्थ्यतानुपपत्तेर्यथासम्भवमन्तरालानि भवेयुरिंति वादरायणाभिप्रायेण वा वैकल्पिकं वेदिसम्मानमश्वमेधे स्यात्। असंभवात् पक्षान्तरस्येत्येवं त्रिस्तावामपि। तत्रापि ह्यसम्भव:। (*Ibid* 8.13.15) (p 309)
13. त्रिस्तावाऽश्वमेधे **शुल्बकारे**णाभिप्रेता। (*Ibid* 8.13.15)
14. 'द्विस्तावां वेदिमभिधाय विंशत्याश्च रथाक्षाणामेकविंशत्या अश्वपदानामष्टाङ्गुलस्य च चतुर्विंश भागमाददीत। स प्रक्रम: स्यात्। तेनं वेदिं मिमीत' इति कथयता **कल्पकारेणा**श्वमेधप्रकरणे एवं रथाक्षान्तरालवचनं द्रष्टव्यमित्यवगन्तव्यम्। 'ततस्तत्सामर्थ्याद् द्विस्तावादिना विकल्प' इति। (*Ibid* 8.13.15)
15. अथ महता प्रक्रमेण महावेदिं मित्वोत्तरवेद्या: स्थाने सुपर्णनामानं सुपर्णप्रतिमं वाऽग्निं विमिमीते। **शुल्बोक्तेन** विधानेन पुरुषमात्रेण वेणुना स्पन्द्यया वा मित्वा वेणुना कुर्यात्। (*Ibid* 8.13.16)
16. अत **आचार्येणापि** पञ्चचितीकत्वं च विकल्पेनेष्यत इत्यवगन्तव्यम्। अस्ति च तैतिरीयकप्रवचने पक्षद्वयं- 'पञ्चचितयो भवन्ति षट्चितयो भवन्ती'ति। **शुल्बे** च द्वयो: पक्षयोरिष्टका सहस्त्रोपधानप्रकार: परिकल्पित: (*Ibid* 8.27.6-10)
17. उक्तं **शुल्बकारेण**- 'घृताच्छिन्नाद् उपदध्यात् घृतेष्टका इति श्रुति'रिति (*Ibid* 8.40.29) (p 342)
18. व्यक्तं च **शुल्बकारे**णाभिसंख्याहारि 'अन्यासां चोत्तमयो'रिति (*Ibid* 8.3.103-104) (p 344)

19. नक्षत्रेष्टकास्तावन्न चतुर्विधा वेणुपर्णवदिति **शुल्बे** विहिता:। (*Ibid* 8.41.4) (p 345)
20. द्विस्तावां वेदिं मिमीते **शुल्बोक्तेन** विधानेन (*Ibid* 11.8.22) (p 422)

From the above large number of references and passages given by Āryadāsa, there remains no doubt about the existence of a separate *Śulbasūtra*-text of Vādhūla-recension. Some references from *Kārikā*-text as given by Āryadāsa, also support the existence of a *Śūlbakārikā*-text, to which the four *Kārikās* given here (*VādhGS* 3.4.1-4) might have entered in the original MS which we find in M and Ad as a fragment.

9. Some Salient features of the *VādhGS* and *Vṛtti*

(i) Almost all *Gṛhyasūtras* begin with the *Vivāha*-rite, but the *VādhGS*, unlike the rest of *Gṛhyasūtras*, starts with *Ṛtusaṁveśana, i.e Garbhādhāna*. This distinctive feature is seen not only in the *Gṛhyasūtra*, but in *Śrauta*-rituals, too. Vādhūla, conspicuously appears starting his *Śrautasūtra* with *Agnyādhāna*, the rituals of setting of the sacrificial fires, while other *Śrautasūtras, viz, BaudhŚS, BhārŚS, SatyāŚS, MānavaŚS, ĀśvaŚS, ŚānkhŚS, etc* begin with *Darśapūrṇamāseṣṭi*. Like *VādhŚS, VāikhānasaŚS*, too, commences with *Agnyādhāna*. The secret behind this concept lies in the fact that the beginning of one's life starts with semen put by the father in the womb of his wife which develops into foetus, embryo. The time of putting semen starts after 3rd day of the beginning of mensturation period of the woman, which remains upto the period of 16th day. This is called *Ṛtukāla*. During this period of last 12 days a woman may conceive a child. All Hindu *Dharmaśāstras* prescribe this period as a proper time for conceiving a child. Keeping this natural process of creation, Ācārya Vādhūla prescribed the *Ṛtusamveśana* first among the *Saṁskārās*. *Agnyādhāna* itself is a *Śrauta*-ritual to produce *Agni* by churning of two fire-sticks, called *Araṇi-manthana*, representing the beginning of creation. This

scientific cosmic process of creation has been explained by Ācārya Vādhūla himself in his another important work *Vādhūla-Anvākhyānam*[1] in the very beginning of the text through the story of Purūravā and Urvaśī, representing the two fire-sticks giving birth to *Agni*, called *Āyu*. None of the *Sūtrakāras* seems to have understood this secret of the *Śrauta* or *Gṛhya*-rituals, as closely as Vādhūla. In dealing with other rituals, too, he is nearer to the authors of the *Brāhmaṇas*.[2]

(ii) Genarally after 3 months of *Garbhādhāna*, when it becomes clear that the wife has conceived, the next ritual *Puṁsavana* is performed (*VādhGS* 1.2) for the safety of the embryo. After the *Puṁsavana*, the ritual of *Sīmantonnayan* is performed in the 4th month of pregnancy, for the welfare of the embryo (*VādhGS* 1.3). Here *VādhGS* mentions a ritual of binding a garland, prepared of barley-corn, in the right hand of the wife uttering the name of the river on the bank of which the ritual was performed. It is pertinent to note that the *VādhGSV* refers to the names of *Yamunā* and *Gaṅgā* for giving example. This reference to *Gaṅgā* and *Yamunā* in the *VādhGSV* indicates that the original homeland of the Vādhūlas was north-western part of the country. This reference is also found in the Āpastamba *Mantrapāṭha*, which establishes the close relations of Āpastamba with Vādhūla schoo. The close relationship of Āpastamba with Vādhūla has been refered to by Śivaśroṇa in the very opening verse of his *Vādhūlaśrauta-Prayogkḷpti-*

आपस्तम्बः प्रशिष्योऽभूद्यस्य वाधूलकस्य तु।
अग्निवेश्यगुरुः सोऽयमृषिरस्मानिहावतु॥
(*Prastāvanā* verse 1)

---

1. Ed. by Prof. B.B. Chaubey, published from K.V.S. Prakashan, hoshiarpur, 20041.
2. Vide, *VādhGS*, 4.1.1-18; 4.4.33-78

Here Āpastamba has been refered to as a *Praśiṣya*, grand-disciple of Vādhūlaka. On this ground we may say the *mantras* which were given in *Praīika* by Vādhūla, the author of the *VādhGS*, were given in extenso by Āpastamba in his *Mantrapāṭha*. Those mantras were very much prevalent in Vādhūla-tradition.

(iii) A ritual, called *Baliharaṇa* (*VādhGS* 1.4), has been prescribed to be performed in the 8th month of the pregnancy for the protection of the unborn child (yet to be born). The *VādhGS* prescribes the recitation of the *Viṣṇu-sūkta* comprising of six *Ṛks* beginning with 'विष्णोर्नु कं वीर्याणि प्र वोचम्'. But, which 6 *Ṛks* are intended here, constituting the complete *Viṣṇu-Sūkta*, has not been mentioned. The *Sūkta* comprising of 6 *Ṛks* addressed to *Viṣṇu* is found in *ṚV* I.154. One may easily understand that the said *ṚV-Sūkta* must be intended here also to the author of the *VādhGS*. But the *Vṛtti*-text gives the order of the 6 *Ṛks* in a quite different way from that of the *ṚV-Sūkta*. Here, the order of the 6 *Ṛks* as given by the *Vṛttikāra* is supported by Nārāyaṇa Miśra, the author of the *VādhGVR* (2.150-151).

Here I would also like to point out that this *Viṣṇusūkta* comprising of 6 *Ṛks* is also found in the *TaitBr.* 2.8.3.7-12, but the order of the *Ṛks* differ from the order as given in *VādhGSV*, and *VādhGVR*. Here the order of the *Ṛks* as found in them is as under-

	VādhGS	*VādhGSV*	*VādhGVR*
1. विष्णोर्नुकं वीर्याणि-*TaitBr*.2.8.3.7	1.1.2	1	1
2. तदस्य प्रियमभिपाथो-*TaitBr*.2.8.3.8	X	2	2
3. प्र तद्विष्णुःस्तवते वीर्याय-*TaitBr*.2.8.3.9	X	3	3
4. परो मात्रया तनुवा वृधान-*TaitBr*.2.8.3.10	X	X	X
5. वि चक्रमे पृथिवीमेष एतां-*TaitBr*.2.8.3.11	X	4	4
6. त्रिर्देवः पृथिवीमेष एता-*TaitBr*. 2.8.3.12	X	5	5
7. त्रेधा(विष्णु)रुगायो विचक्रमे-*TaitBr*.3.1.2.14	X	6	6

Among the 6 *Ṛks* only 5 *Ṛks* of the *TaitBr.* (except the 4th *Ṛk* परो मात्रया तनुवा वृधान-*TaiBr.* 2.8.3.10) are common with *VādhGSV* and *VādhGVR*. In place of that uncommon *Ṛk* of *TaiBr* (2.8.3.10) both *VādhGSV* and *VādhGVR* give another *Ṛk* त्रेधा विष्णुरुरुगायो विचक्रमे as the 6th one, which is also found in *TaiBr*; but at another place (*TaitBr.* 3.1.2.14). This was difference between the Vādhūla and Taittirīya-traditions regarding the order of the 6 *Ṛks* of the *Viṣṇusūkta.*

One more difference between the two traditions which comes to light is regarding textual variance. In the Ṛgvedic-tradition the *Ṛk* is found as प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्येण whereas in the *Tait.* tradition as प्र तद्विष्णुः स्तवते वीर्याय (*TaitBr.* 2.8.3.9). Since this *Ṛk* is found in *Pratīka* form as प्र तद्विष्णुस्तव॰ in *VādhGVR* (1.150), we can not say which reading वीर्येण or वीर्याय was prevalent in the Vādhūla-tradition.

(iv) The *VādhGS* prescribes a ritual called *Utthāna* on the 10th or 12th day of giving birth to a child when the mother along with the child comes out of the room, where she had given birth to the child. On this occasion a special offering was made with the *Prājāpatya-sūkta* (*VādhGS* 1.6.2). The *Ṛks* comprising the *Prājāpatya-sūkta* have not been mentioned. The *Vṛtti* gives the *Ṛks* 'प्रजापते न त्वेदेतान्यन्यः' इति as *Pratīka.* Generally in the Ṛgvedic-tradition *ṚV* X.121, comprising of 10 *Ṛks,* beginning with हिरण्यगर्भः समवर्ततााग्रे॰ and ending with 'प्रजापते न त्वेदेतान्यन्यः', is known as *Prājāpatya-sūkta.* Since the *Vṛtti* gives this *Ṛk* as a *Pratīka* of a *Sūkta*, it cannot be regarded as a *Pratīka* of that *Ṛgvedic-sūkta* as it is the last *Ṛk* of the said *Sūkta*. The *VādhGVR* (2.200-201) explaining the *Sūtra,* for the first time gave the separate *Pratīkas* of all the 6 *Ṛks* as: 'प्रजापते न त्वद्', 'रयीणां पतिम्', 'प्रजापते त्वं निधिपाः', 'तवेमे', 'प्रजापतिम्', and 'यो रायः' constituting the complete *Prājāpatya-*

sūkta. These 6 *Ṛks* are found in the same order in the *TaitBr.* (2.8.1.7-12), not in the *TaitSaṁhitā.* From this it becomes clear that there is a difference between the Ṛgvedic-tradition and the *Kṛṣṇayajurvedīya* tradition regarding the concept of *Prājāpatya-sūkta.* Baudhāyana also refers to this *Prājāpatya-sūkta* (*BaudhŚS* 2.1.24).

(v) *VādhGS* prescribes the offerings of *Ājya* in the fire with the *Svasti-sūkta* at the time of first going out of the child in the fourth month of his birth. The *Vṛtti* on the *Sūkta* specifics the *Svasti-sūkta,* beginning with स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः. In the Ṛgvedic-tradition one entire hymn *ṚV* I.89, comprising of 10 *Ṛks* beginning with आ नो भद्रा क्रतवो॰, is regarded as *Svasti-sūkta,* for *Svastivācana.* The *VādhGSV* gives 'स्वस्ति न' as the opening *Ṛk* of the *Sūkta.* Since the opening *Ṛk* of the Ṛgvedic *Śvasti-sūkta* is 'आ नो भद्रा क्रतवो॰', it cannot be the above-said *Sūkta* of the *ṚV* (1.89). Moreover, the *Ṛk* 'स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः'. is the 6th *Ṛk* of the *Sūkta.* At this place *VādhGVR,* too, does not help us as it does not mention any *Ṛk* as *Pratīka.*

In the *Taittiriya*-tradition, only *BaudhGS* (2.2.4-11) gives in extenso the full text of the *Śvasti-sūkta* as under-

1. स्वस्ति नो मिमीतामश्विना भगः स्वस्ति देव्यदितिरनर्णवः।
   स्वस्ति पूषा असुरो दधातु नः स्वस्ति द्यावापृथिवी सुकेतुना॥
2. स्वस्तये वायुमुप ब्रवामहै सोमं स्वस्ति भुवनस्य यस्पतिः।
   बृहस्पतिं सर्वगणं स्वस्तय आचित्यासो भवन्तु नः॥
3. विश्वे देवा नो अद्या स्वस्तये वैश्वानरो वसुभिरग्निः स्वस्तये।
   देवा अवन्त्वृभवः स्वस्तये स्वस्ति न ं रुद्रः पात्वहंसः॥
4. स्वस्ति मित्रावरुणा स्वस्ति पथ्ये रेवति।
   स्वस्ति न इन्द्रश्चाग्निश्च स्वस्ति नो अदिते कृधि॥
5. स्वस्ति पन्थामनुचरेम सूर्याचन्द्रमसाविव।
   पुनर्ददताऽघ्नता जानता संगमेमहि॥
6. स्वस्त्ययनं तार्क्ष्यंमरिष्टनेमिं महद्भूतं वायसं देवतानाम्।
   असुरघ्नीमिन्द्रसखं समत्सु बृहद्यशो नाववमिवारुहेम॥

7. अंहोमुचमाङ्गिरसं गयं च स्वस्त्यात्रेयं मनसा च तार्क्ष्यम्।
   प्रयतपाणिः शरणं प्र पद्ये स्वस्ति संबाधेष्वभयं नो अस्तु॥
8. स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः स्वस्ति नः पूषा विश्वेदाः।
   स्वस्ति नस्तार्क्ष्यो अरिष्टनेमिः स्वस्ति नो बृहस्पतिर्दधातु॥

This *Svastisūkta,* comprising of 8 *Ṛks* is not found completely in any of the Vedic texts. In the *Śākala-Saṁhitā* of the *ṚV* a text comprising of 5 *Ṛks* (*ṚV* V.51.11-15) beginning with 'स्वस्ति नो मिमीतामश्विना' and ending with स्वस्ति पन्थामनुचरेम० (*ṚV* 5.5.15) is found forming one *Varga* comprising of 5 *Ṛks*. In the *Āśvalāyana-Saṁhitā*[1] of the *Ṛgveda* this *Sūkta* (V.51) comprises of 7 *Ṛks* instead of 5 of the *Śākala Saṁhitā*, thus comprising of total 7 *Ṛks* in one *Varga*. The last *Ṛk* of the *Svastisūkta* as given by *BaudhGS* is found in both *Śākala* and *ĀśvS* of the *ṚV* as the 6th *Ṛk* of the *Sūkta* 1.89, comprising of 10 *Ṛks,* which is regarded as *Svastisūkta* of the Ṛgvedins. In my opinion the *Svastisūkta* really comprises of 7 *Ṛks* forming a separate *Varga* as found in the *ĀśvS* of the *ṚV*. The 7 *Ṛks* were regarded as *Svastisūkta*. This fact is supported by the statement of *BaudhGS*[2], which clearly assigns the seership of the entire *Sūkta* (V 51.11-17) to a seer, *viz*, *Svastyātreya*. This *Svastyātreya* is the seer of entire *Sūkta* (*ṚV* V.51). The 8th, *Ṛk viz,* 'स्वस्ति न इन्द्रो वृद्धश्रवाः' (*ṚV* 1.89.6) can not be assigned to *Svastyātreya,* as the seer of this *Ṛk* is Gotama. In Vādhūla-tradition this *Svastisūkta* must be comprising of 7 *Ṛks*. In *BaudhGS* it might have been an addition at a later stage. Prof. Caland quotes a passage from some *Prayoga*-text on *Vaikkhānasa Smārtasūtra:* 'स्वस्ति नो मिमीतामिति स्वस्तिसूक्तम्'. About the nature of the text he writes: 'The

---

1. Ed. by Prof. B.B. Chaubey, pub. from IGNCA, New Delhi, 2009
2. अथ देवयजनोल्लेखनप्रभृत्याग्निमुखात् कृत्वा स्वस्त्यात्रेयं होति। *BaudhGS* 2.22

Savastisūkta consists of *Ṛ.V* V.51.11-15, followed by *Ṛ.V Khila* II.4 (p 71, ed Scheftelowtz) 1-2 a b up to *abhayam no astu'*[1]. Since the *ĀśvS* of the *Ṛ.V* was not edited at that time he referred to the last two *Ṛks* of *Khila*. He is very right in holding the view that the *Svastisūkta* comprised of 7 *Ṛks* only.

(vi) *VādhGS* while dealing with the rituals of *Vivāha* (3.1) prescribes the recitation of a *Śakuna-sūkta* (3.1.4) at the time of *Prājāpatya Vivāha*. The *Vṛtti*-text is not found on this *Sūtra*. The *VādhGVR* is also silent about this. Now the question is how to know the *Ṛks*, constituting this *Śakuna-sūkta*. The *VaikhanasGS* refers to the *Śakuna-sūkta* (14.11:11) in connection with the worship of *Viṣṇu*. The worshipper after taking bath places the idol of *Viṣṇu* whilst uttering the syllable '*Om*' in standing position and carries the image whilst muttering the *Śakunasūkta*. Caland in fn. 7 on *Vaikh. Smārtasūtra* 3.2 holds that the 6 *Ṛks* combining the *Ṛ.V* II.42.1-3 and 2.43.1-3 constitute the *Śakunasūkta*. Since the *Ṛ.V* II.42.1-3 begins with कनिक्रदज्जनुष प्रब्रुवाण is also mentioned by the name *Kanikradat*-hymn (*Vaikh Smārta* III.2). According to Caland, actually both are the same. Since the word *Śakuni*, denoting a bird occurs in these *Ṛks* of the two *Sūktas*, the entire *Sūkta* was regarded as *Śakunasūkta*. The *Vaikhānasasūtra* also prescribes this *Sūkta* in *Prājāpatya Vivāha* (one of the 7 types of the marriages). It is pertinent to note that the author of the *Vaikhanasasūtra* refers this ritual to other Ācāryas. 'According to some Ācāryas, the bridegroom should collect garments, perfumes, ornaments, *etc*, go together with his relatives and muttering the *Kanikradat-sūkta, etc*, to the house of the maiden' (*VaikhGS* III.2). Here the word some Ācāryas, in my opinion, refers to the

---

1. Vide, Caland, Translation of *Vaikhānasa smārtasūtra* III.2 fn. 7, p 68.

Vādhūlas, as the following *Sūtra* of the *VādhGS* explicitely expresses the same concept:

ततो वध्वाः पुण्याहवाचनं कृत्वा स्वागारेण यथोक्तं व्याख्याय यथाशक्ति सुवर्णादिनाऽलंकृत्य वस्त्रेण प्रच्छाद्य शकुनसूक्तं पठद्भिः सम्बन्धिभिः सह तामानाय्य पादुकाभ्यामवरोप्य वरो हस्तस्योपरि हस्तमपृष्ठं धारयित्वा प्राजापत्ये विवाहे 'सहधर्मश्चर्यताम्' इत्युदकं ददाति। (*VādhGS* 3.1.4)

It is pertinent to note that this ritual related to marriage was prescribed only for *Prājāpatya Vivāha*, not for regular common *Ārṣa-Vivāha.*

As to the number of *Ṛks*, constituing the entire *Śakuna-sūkta*, Caland held that *ṚV* II.42(1-3) and II. 43.(1-3) together were regarded as *Śakuna-sūkta* (कनिक्रदादि शकुनसूक्तम्). From this it is clear that the *Sūkta*, beginning with *Kanikradat, etc*, was regarded as *Śakuna-sūkta*. But the total number of the *Ṛks* of *Śakuna-sūkta* has not been mentioned. In the *ÁśvS* of the *ṚV*, besides *ṚV* II.42-43, one complete additional *Sūkta* (*ĀśvS* II.44.1-5) comprising of 5 *Ṛks* is found. Most probably, this *Sūkta*, too, was included in *Śakuna-sūkta*, as in the case of *Svastisūkta* of *ĀśvS* V.51.11-17 which gives two additional *Ṛks* from *ĀśvS*. Thus, the complete *Śakuna-sūkta* of *VādhGS* and *VaikhGS* comprised of 11 *Ṛks* taking together *ĀśvS* II.42.1-3, II.43.1-3 and II.44.1-5.

(vii) *VādhGS* frequently refers to the *Ṛks* by using some technical terms for them sometimes giving the *Ṛk* intended in the *Sūkta* itself and sometimes without giving the *Ṛk* concerned, *e.g.* तन्तुमतीः (3.2.5), अभ्यावर्तनीः (3.2.6), मनस्वतीम् (3.2.8), प्राजापत्याम्, साप्तपतीम् (3.1.17), मिन्दाहुती (3.2.8), शान्ताचीः (4.2.5), जयादीनि (2.3.16;2), सौविष्टकृतीः (3.1.25), विनिधिवाचनम् (3.2.14), राष्ट्रभृतः (3.2.10), जयाभ्यातानान् (3.2.10), जयादि (4.12.2), *etc.*

(viii) *Pitṛmedha* is a group of rites which are to be performed for the deceased person by his son or nearest relative. In

certain schools the *Pitṛmedha*-rite was laid down in independent *Sūtra*-text, known as *Pitṛmedha-sūtra*; in some others it was incerted into the *Śrautsūtras*; and in still others it was incerted in to the *Gṛhyasūtra*. No particular reason can be assigned for this three-fold position of the *Pitṛmedha*-rites. According to Dr. Kashikar[1], the *Sūtrakāras* who wanted to prescribe the *Pitṛmedha-karma* of such dead persons who had set up 3 sacred fires *viz. Āhavinīya, Gārhapatya* and *Anvāhāryapacana,* they laid down the ritual along with their *Śrautasūtras.* Those who wanted to deal with the rite of *Pitṛmedha* for such dead persons who had not set up the sacred fires, they included it in their *Gṛhyasūtras.* Some others keeping in view the *Pitṛmedha* of dead persons who had set up the sacred fires or who had not set up, they dealt it in independent *Sūtra*-text with the title *Pitṛmedhasūtra*. Among the *Sūtrakāras* who dealt it in independent *Sūtras* are Baudhāyayana, Bharadvāja and Gautama. Those who included in their *Śrautasūtras* among them are Śāṅkhāyana and Mānava. Āśvalāyana, Kauṣītaki, Vikhanasa, and Āgniveśya included it in their respective *Gṛhyasūtras.* Vādhūla, too, included the *Pitṛmedha* under his *Gṛhyasūtra*-text.

VādhGS begins its *Pitṛmedha-khaṇḍa* with a detailed description of syndroms of death of an *Āhitāgni,* a person who had set up his sacred fires, and now nearing his death. A large portion of text (4.1.1-18; 4.59-78) seems to be a *Brāhmaṇa*- type text prescribing rituals to be performed for prolonging his span of life. The text describes a metaphysical construction of human body, as a creation of *Prajāpati*, as an abode of divinities in a man. The description, given here, is not found in any of the *Gṛhysūtra*-texts. The entire text, dealt with here, has

1. C.G. Kashikar, 'A Survey of the *Śrautasūtras*', University of Bombay, 1968, p 104

a great similarity with *Śāṅkhāyana Āraṇyaka* (11.1). Such type of text is not found in any of the *Gṛhysūtras.*

From the syndroms of death when his family-members became assured of nearing his death, various offerings were made. Many mantras were uttered in his right ear. After his death, his dead body was consigned to the fire and his all sacrificial utensils were also offered in that fire. At this occasion the *VādhGS* gives in detail the importance of *Caturhotṛ-homa*. After the consignment of his dead body into fire, to which world (*loka*) he would go, was confirmed through the smoke to which direction it flew (*VādhGS* 4.4.59-78). This topic is not found in any of the *Gṛyhysūtras.*

(ix) A detailed accound of *Dahanavidhi-prayoga* (4.5) is given in the text. About the authorship of this text I am not very sure, as I have mentioned before. But I am sure of the fact that this *Dahanavidhi-prayoga* is based on the Vādhūla-tradition. It is evident from the statement of the author of the *Prayoga*-text himself. A ritual of airing over the dead body with the corner of one's cloth, was done by his family members. This practice was prevalent among the followers of Baudhāyana. According to the author of *Prayoga*-text, this practice was also prevalent in Vādhūla-school, too, before Baudhāyana. Ācārya Vādhūla had mentioned this practice in brief in his another work *Mahāmedha,* which is still unknown. Since this rite was prescribed in detail in *Baudh-Pitṛmedhsūtra,* the author of the *Prayoga*-text recommends the followers of Vādhūla to do so, as it has been prescribed in *Baudh-Pitṛmedhsūtra*.[1] This statement of *Prayogakāra* makes it

---

१.. सिग्वावातवीजनमपि केचित् कुर्वन्ति। आचार्येणापीष्टमिति। यत एवमाह- 'यमं धायमियातैनं धुन्वामहा' इति यमं धुन्वन्तीति च महामेधे चाम्नातादाचार्येण। यस्य विधिमनभिधाय लेशेन प्रदर्शनमिति विकल्पेन कुर्वन्त्यन्ये। सिग्वातपक्षे तस्येतिकर्तव्यताविधि सापेक्षत्वाद बौधायनीये ग्रहीतव्यः 'तं बान्धवाः सिग्वातेनो-पवीजयन्तस्त्रिरपसव्यं परियन्ति 'चितायामित्येवेत्येके'। *VādhGS* 4.5.5

quite clear that, though this practice of airing the dead body has not been given in detail in *VādhGS*, but it was referred to in very brief in his other work *Mahāmedha,* on the authority of which it was in practice observed by the followers of Vādhūla. Moreover, in one of the *Sūtras* while dealing with simple type of *Dahanavidhi* to be performed in the case of persons like *anupeta, unmatta, jaḍa, andha, badhira, ṣaṇda etc,* Vādhūla refers to this practice.[1]

10. Authorities quoted in the text

Like other *Sūtra*-texts, *VādhGS,* too, along with its *Vṛtti* and *Prayoga* occasionaly refers to the different views of the other Ācāryas in the matter of treatment of *Gṛhya*-rituals, by using the general terms like *eke, anye, kecit, etc* and sometimes by specific names of the authorities, or sometimes by referring to the particular texts as given under-

अन्ये-नैव स्विष्टकृद्धोम इत्यन्ये। (*VādhGS* 2.8.15)

समुदायापेक्षमेकवचनमित्यन्ये। (*VādhGSV* 2.10.13)

अन्ये पाकयज्ञपक्षे स्विष्टकृतं नयन्ति। (*VādhGS* 3.1.10)

आज्येन सहेत्यन्ये। (*VādhGS* 3.1.27)

अक्ष्णयेति ह वचनाद् यज्ञोपवीतवद् इत्यन्ये।

(*VādhGSV* 2.10.13)

अपरे- 'यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचम्' इत्यपरे। (*VādhGS* 2.8.14)

पूर्वमुत्तरत एव सर्वाणि सादयित्वा= पुनर्यथोक्तं सादयन्त्यपरे।

(*VādhGS* 2.10.9)

ततः सामर्थ्यादुभयोर्विकल्पप्रदर्शनार्थमिहैकवचनम् इत्यपरे।

(*VādhGSV* 2.10.13)

उत्तरवाक्यस्येत्यपरे। (*VādhGS* 2.11.6)

इतः स्नानं पूर्वं वेदाध्ययनस्नानमपरे। (*VādhGS* 2.11.9)

एके- कुलत्था नु हैके ब्रुवते। (*VādhGSV* 2.11.10)

---

१. अत्रैव सिग्वातेनोपवीज्योत्तपनीयेन तूष्णीं पूर्णाहुतिं जुहुयात्। *VādhGS* 4.5.5

केचन- केचनान्त्यं मध्यमं पक्षमनुतिष्ठन्ति, ते न दृश्यन्ते।

(*VādhGSV* 2.10.13)

केचित्- अतिदेशेन स्थण्डिलस्य प्रत्याम्नायं कल्पनस्य वेति केचित्।

(*VādhGS* 1.10.4)

तत्र समिदुदपात्रे = युगपदुत्तरतः सादयन्ति केचित्।

(*VādhGS* 2.10.8)

केचिदाचम्यानुपलिम्पन्ति। (*VādhGS* 2.10.12)

केचिन्मणिबन्ध इति समाख्यानात्। (*VādhGSV* 2.10.13)

मणिद्वयग्रहणपक्षे केचिन्मणिं कण्ठे प्रबध्य वादरं हस्ते प्रबध्नन्ति।

(*VādhGSV* 2.10.13)

एरकामपि जुह्वति केचित्। (*VādhGS* 2.10.15)

यं प्राह तस्येति पूर्ववाक्यशेष इति केचित्। (*VādhGS* 2.11.6)

लाजैरेवाञ्जलिनाऽस्याः सौविष्टकृतीं जुह्वति केचित्।

(*VādhGS* 3.1.25)

It may be pointed out that the *VādhGS* does not give reference to any text by name. Only *Vṛtti* refers to the following texts-

अनुपदे- सवौषधमनुपद उक्तम्- सप्त ग्राम्या ओषधयः सप्तारण्या व्रीहियवा अणवो गोधूमास्तिलमाषाश्चेति।

(*VādhGSV* 2.11.10)

आश्वलायनीये- आश्वलायनीये चान्यतरं विधानात्।

(*VādhGSV* 2.10.13)

'मणिं कण्ठे प्रबध्य' इत्याश्वलायने दर्शनात् कण्ठे मणिं बध्नाति।

(*VādhGSV* 2.10.13)

कौण्डिन्य- कौण्डिन्यवचनात्। (*VādhGS* 3.1.26)

पूर्वे आचार्याः- एतद् विद्वाꣳसः पूर्व आचार्याः एकां गामष्टक्याम्।

(*VādhGS* 5.1.25)

बौधायनीये- बौधायनीये बादरः। (*VādhGSV* 2.10.13)

बौधायनीये चान्यतरं विधानात्। (*VādhGSV* 2.10.13)

व्याहृतिभिराज्यहोमो बौधायनीयैराम्नायते। (*VādhGSV* 2.8.8)

बौधायनैः- तथा बौधायनैरुक्तः। (*VādhGS* 2.8.8)
वात्स्यायने- वात्स्यायने दक्षिणेन हस्तेन धारयेदिति च दर्शनात्।
(*VādhGSV* 2.10.13)

In cases regarding the differences of opinions in the matter of ritual-practices, the author of the *Vṛtti*-text gives his own opinion by using the terms अस्मदीयाः, अस्माकं पक्षः *etc*, *e.g.*-

पूर्वपक्षमस्मदीयाः केचनानुतिष्ठन्ति मध्यमं पक्षमनुतिष्ठन्ति, ते न दृश्यन्ते अयमेव पक्षोऽनुष्ठेय एव। (*VādhGSV* 2.10.13)

अस्मदीयैरयं पक्षो व्याख्यायत एव, नानुष्ठीयन्ते। इमं पक्षं नाश्रयन्ति।
(*VādhGS* 2.10.13)

At one place the author of the *Vṛtti*-text emphasies the style of his Ācārya (Vādhūla) to present his view-

तथापि शैलीयमाचार्यस्य यदन्ते प्राजापत्यां स्विष्ठकृतं च पठति।
(*VādhGSV* 2.8.3)

अमुख्योऽयं पक्ष आचार्यस्य। (*VādhGS* 2.8.8)

उभयत्र प्रोक्षणीः संस्कृत्य पात्राणि प्रोक्ष्यान्वादीनीतरत= पवित्रमग्नावाक्षिपत्याचार्यः। (*VādhGS* 2.11.1)

At one place the author of *Vṛtti*-text uses the word 'न्याय्यः' (jusified) in the controversial matters while putting his own view-

याज्यानुवाक्यान्यायेनाज्यस्य प्रत्यृचमिति केचित्। तदयुक्तमिव, आहुतय इव प्राकृतत्वात्। इह प्रथमे आहुती इत्यभिसंबन्धो युज्यते, न ऋचा इति। चरोरप्येकया होमो दृष्टः पुंसवने। तस्मादविशेषश्रुतावाज्येन प्रत्यृचम्। चरोर्द्वाभ्यामिति न युज्यते। तस्मात् प्रत्यृचं होमो न्याय्य इति॥
(*VādhGSV* 1.3.2)

॥ श्रीः॥

॥ वाधूलगृह्यसूत्रं सवृत्तिकम्॥

अथ प्रथमाध्याये प्रथमः खण्डः

[1]अथ ऋतुसंवेशनम्

ऋतुसंवेशनमेवातः॥ १॥

वृत्तिः—ऋतुसंवेशनमेवात इति नामधेय[2][म्।...] तत्रैतत्क[र्म] तेन[2]। *अथ शब्द आनन्तर्यार्थग्रहणा[3]द[पूर्व]भवाय। तन्निषेधपरत्वाच्च समाचारप्राप्तानामप्रतिषेधः। तेनापूर्वमेतत्कर्तव्यं प्रसङ्गा(दा)[4]गतमजस्रौपासनादि[-कर्म][5] परिसमाप्य[6] प्रस्तुतस्य चतुर्थ्यां दर्विहोमस्य शेषमाह। ततः संवत्सरं न [7]नमेयातामिति ग्रामधर्म[8] प्रतिषेधत इति ब्रुवन् पूर्वमुपवेशनस्यास्तित्वं दर्शयति। तेन [9]तात्त्विकमुपसंवेशनं पूर्वं कर्तव्यम्।

यावद्वा पुष्पं स्यादिति॥ २॥

वृत्तिः—पुष्पशब्देनार्तवमुच्यते॥*

संवत्सरपक्षे संवत्सरान्त ऋतौ त्रियहे पर्यवेत इति॥ ३॥

वृत्तिः—पक्षान्तरं संवत्सरेण विकल्प्यते। पुष्पदिवसादारभ्य त्रीण्यहानि गृह्यन्ते।

---

१. Due to displacement of folio the text dealing with ऋतुसंवेशनम् begins in M on p.502, line 1; Ad p.986, line 1. २-२. M Ad °धेय...तत्रैतक...तेन. *-*. Due to displacement of folio the text is given in M p.501, line 12-17, Ad p.985, line 5-13. Both M and Ad wrongly indicate the end of *Khaṇḍa*. ३. M Ad °णाद...भवायतन्नि°. ४. M Ad प्रसङ्गाग°. ५. M Ad °जस्रोपासनादि. ६. M Ad पर्यप्र°. ७. M Ad नवमे याताया°. ८. M Ad धर्म. ९. M Ad कात्विकमुप°.

अथ प्रथमाध्याये तृतीयः खण्डः

अथ सीमन्तोन्नयनम्

चतुर्थे (मासि)[१] गर्भायाः (सीमन्तोन्नयनम्)[२]॥ १॥

वृत्तिः—माससंख्या गर्भाधानदिवसादारभ्य। तच्च न शक्यं विशेषतो वक्तुमस्मिन् [३]दिवसे गर्भाधानं[३] संवृत्तमिति। तत्र सर्वेषामेव च यथा चतुर्थे मासे भवतीति तथा ग्रहीतव्यम्। मासशब्दश्चतुष्प्रकारेण दिवससमूहे वर्तते। तथा हि स्मरन्ति[४]—

[५](मासश्चतुष्प्रकारः स ज्योतिःशास्त्रे समीरितः।)

सौर्यः सार्धदिनस्त्रिꣳशत्त्रिꣳशदेव तु सावनः॥

नक्षत्रमासो विज्ञेयः कृत्स्नो नक्षत्रपर्ययः[६]।

अहर्द्विषष्टिभागोनः सौर्यादुद्धृत्य पार्वणः'॥[७] इति॥

इहाविशेषात् चतुर्णां मध्ये यस्य कस्यचिद् ग्रहणम्। प्रथमगर्भाया गर्भस्य चतुर्थे मासीत्यभिसंबन्धसामर्थ्यात्॥

तस्याहुतयः ('धाता प्रजाया' इत्येका चरोरन्या द्वादशाज्येन।)[८]॥ २॥

वृत्तिः—वक्ष्यन्त इति वाक्यशेषः। '[९]धाता(प्रजाया)' इति चरोराहुतिः। याज्यानुवाक्यान्यायेनाज्यस्य प्रत्यृचमिति केचित्। तदयुक्तमिव, आहुतय इव प्राकृतत्वात्। इह प्रथमे आहुती इत्यभिसंबन्धो युज्यते, न ऋचा इति। चरोरप्येकया होमो दृष्टः पुंसवने। तस्मादविशेषश्रुतावाज्येन प्रत्यृचम्[१०]। चरोर्द्वाभ्यामिति न युज्यते। तस्मात् प्रत्यृचं होमो न्याय्य इति॥

---

१. M Ad om. २. M Ad om. ३-३. M Ad गर्भे दिवसाधानं. ४. M Ad सुरन्ति. ५. M Ad om, see *VādhGVR*. 2.124. ६. M Ad पर्यायः. ७. see *VādhGVR*. 2.124-125. ८. M Ad om, see *VādhGVR*. 2.130. ९. M Ad धातारा इति *TaitS*. 3.3.11.8. १०. M Ad प्रत्यूच°.

[1]('सिनीवालि' **इति वैका** 'या सुपाणिर् **'इतीतरा द्वादशः॥ ३॥**)[1]

[2](**परिसमाप्य** 'राकामहं, यास्ते राके' **इति जपेद् विभजने॥ ४॥**)[2]

वृत्तिः—परिसमाप्येति 'राकामहं'[3] 'यास्ते राके' इत्यनयोरत्र विनियोग-दर्शनात्। मन्त्रद्वित्वात् कर्मावृत्तिर्विभजनम्॥

होमे निवृत्ते मा विज्ञायि इत्येवमर्थं त्रेणीं[4] शललीं बद्ध्वेति[5]॥ ५॥

वृत्तिः—त्रेण्यादिना[6] यवैर्ग्रथितस्रजा बद्ध्वेत्यर्थः॥

मूर्ध्निप्रदेशे जपेत्—'सोम एव'[7] **इत्यादि॥ ६॥**

[8]**अथैतां यवस्रजं** 'विवृत्तचक्रा आसीनास्तीरेणासौ तव' **इति विस्रस्य गर्भिण्या दक्षिणे हस्ते बध्नाति**[8]॥ ७॥

वृत्तिः—'असौ' इत्यस्य स्थाने तस्या नद्या नाम गृह्णाति [9]यस्यास्तीरमाश्रिता भवन्ति 'यमुने [10]तव', 'गंगे तव' इत्यादि॥

इति प्रथमाध्याये तृतीयः खण्डः

१-१. M Ad om, see *VādhGVR*. 2.131. २-२. M Ad om, thus in its *Vṛtti*. ३. M Ad om See *TaitS*. 3.3.11.15-16. ४. M त्रेणीशं, Ad त्रीणींश. ५. M Ad बध्ये°. ६. M Ad त्रेण्यादीन्य°. ७. See *ĀpMP*. II.11.13. ८-८. M Ad °स्रजा दविरसूरित्यादि; Due to displacement of folio this text is given in M on p.498, line 13 and Ad on p.979, line 13 in changed order as : व गंगे तवेत्यादि। अथैतां यवसजादविरसूत्यादि. The remaining text begins with 'असावि' in M on p.503, line 18, Ad p.789, line 10

vide 'इत्याहु'रिति मन्त्रस्यावयवोऽत्र निगद्यते।
'विवृत्तचक्रास्तीरेण' नदीत्यादि तवा'न्तिकम्॥
हुत्वाऽपनीय शाखादीन् विस्रस्यैनां स्रजं ततः।
गर्भिण्या दक्षिणे हस्ते तथा बध्नाति मन्त्रतः॥
यस्या नद्या समीपेऽस्य होमस्य करणं भवेत्।
तस्या नद्या नाम मन्त्रे त्वसौ विनिर्दिशेत्॥
संबुध्यन्तं यथा 'गंगे तवे'त्यादि प्रयुज्यते। *VādhGVR*. 2.136-39.

९. M Ad तस्यास्ती°. १०. M Ad व गंगे तवेत्यादि°.

अथ प्रथमाध्याये पञ्चमः खण्डः

अथ जातकर्म मेधाजननं च *

[१]**यदि पुमाꣳसं जनयेदिति**[१]॥ १॥

वृत्तिः–[२]पुमांसं जनयेदिति नियम्यते। अतः स्त्रियाः जातकर्म नास्ति[२]। समानविधाभावः स्त्रीणां प्रतिपादयति। तेष्वतिदेशिकत्वात् कर्मणां पुंलिङ्गवर्जमित्यतः स्त्रीलिङ्गस्येह सिद्धो (न)[३] भवति॥

[४]**सूतीगृहं प्रविश्य पिता हस्ताभ्यां जातमुद्धरेत्**॥ २॥

उपविश्य 'अङ्गाद्' 'अश्मे'**ति मन्त्राभ्यां जातमुत्सङ्गे करोति**[४]॥ ३॥

वृत्तिः–[५]अङ्गाद्...'[अ]श्मा[५] भवे'त्यस्य पाठोऽयमन्वित्यस्यापि प्रदर्शनार्थः॥

[६]**ब्रह्मे'ति जातस्य मुखं संप्रोक्ष्य तूष्णीमङ्गान्यन्वीक्ष्य विप्रेभ्यो दानं दद्यात्**[६]॥ ४॥

---

*. Due to displacement of folios the continuity of the text dealing with *Jātakarma, Medhājanana, Nāmakaraṇa* and *Annaprāśana* has been badly disturbed and intermingled. The entire text has been reconstructed on the basis of *VādhGVR*. 2.173-194. १-१. The text is given on p.499, line 4 in M and p.980, line 12 in Ad. २-२. The text is given on p.549, line 5-7 in M and on p.1065, line 15 to p.1066, line 2 in Ad. ३. M Ad om; cf *VādhGVR*. 2.162. ४-४. Due to displacement of folio the text is given on p.499, line 4-6 in M and on p.980, line 13 to p.981, line 1 in Ad, cf *VādhGVR*. 2.173-174. ५-५. M Ad अयमि...यमां भव. The text is badly damaged. ६-६. M Ad om; cf

सूतीगृहं प्रविश्याथ हस्ताभ्यां जातमुद्धरेत्। उपविश्य तमुत्सङ्ग आधाय तदुतस्थितिम्॥
अङ्गादश्मेति मन्त्राभ्यां यं दिवि स्वित्यनेन च। कृत्वा ब्रह्मेति संप्रोक्ष्य मुखमस्य ततः परम्॥

VādhGVR. 2.173-174.

[1]**अथ** 'मधुषो वाचम्' **इति मधु गृहीत्वा** 'भूर्त्रृचाम्' **इत्यादिभिः कुमारं प्राशयति**[1]॥ ५॥

वृत्तिः–'मधुषो वाचः' इति पुराणलिङ्गं त्रिभिस्त्रिभिर्मन्त्रैः...मधु गृहीत्वा 'भूर्त्रृचाम्' इत्यादिभिश्चतुर्भिः कुमारं प्राशयति॥

अत्र नक्षत्रनाम निर्दिश्य 'कृत्तिकम् आ विशे'**ति द्वितीयान्तं यथा-नक्षत्रमादिशेत्॥ ६॥**

वृत्तिः–'यया त्वमसि मेधया' इति चतुःष्वनूच्य तस्य प्राशनं (मार्ग–) शीर्षमार्द्रकं पुनर्वसुं तिष्यमाश्लेषं माघं फाल्गुनं हस्तं चैत्रं विशाखमनूराधा–ज्येष्ठामूलकं वै...। 'यया त्वम्' इत्याषाढं श्रावणं श्रोणं वा श्रविष्ठं शताभिषजं प्रोष्ठपदं रैवतं....॥

[2]**[अथैनं मातुरुपस्थेऽवधाय तस्या दक्षिणं स्तनम्** 'अयं कुमारः' **इति] धापयेत्**[2]॥ ७॥

वृत्तिः–प्रजाविषयाण्युत्तराणि कर्माणीति॥

[3]**अथ शयितस्य कुमाररस्य** 'अपेहि निर्त्रृत' **इति पूर्वभागे औदुम्बरीं फलवतीं स्थूणां निहन्ति॥ ८॥**

वृत्तिः–स्नात्वैवैतन्निहननम्॥

अग्निमाधाय समूह्य परिषिच्य दशाहं सायंप्रातः फलीकृतीर्जुहोति[3]॥ ९॥

१-१. The text beginning with मधुषो [M Ad मधुष्टो] is very much damaged. Due to displacement of folios the mutilated text is given on p.549, line 6-15 in M and on p.1066, line 13 in Ad. Here there is an indication of the end of the section इति पञ्चमः. The remaining text of the *gṛhya* rituals again starts on p.500, line 9 in M and p.983, line 3 in Ad with *Caulakarma*. cf

मधुषो वाचमित्यादि मध्वादाय 'भूर्त्रृचाम्'।
इत्याधाय रसं 'यया त्वमधि मेधया'॥
अमुमित्यत्र नक्षत्रनाम निर्दिश्य कृत्तिकम्।
'आ विशें'ति द्वितीयान्तं यथानक्षत्रमादिशेत्॥ *VādhGVR*. 2.177-178.

२-२. M Ad ...धापयेत्. ३-३. M Ad om; cf *VādhGVR*. 2.185-186.

वृत्तिः—[१]कपालव्युदजनं प्रतिदिशं यथालिंगं फलीकरणहोमं सायंप्रातः बौधायना आमनन्ति। इह विशेषादहरहः सकृद् वा... सकृत्॥[१]

[२]एकादशेऽहनि वा प्रातः[२]॥ १०॥

इति प्रथमाध्याये पञ्चमः खण्डः

१-१. Due to displacement of folio the text of *Vṛtti* is given on p.549, line 13-15 in M and p.1066, line 10-13 in Ad. This ritual has been described in detail in *VādhGVR*. 2.185-192. २-२. M Ad om; अहन्येकादशे चापि प्रातः कर्मैतदिष्यते। *VādhGVR*. 2.193.

अथ प्रथमाध्याये षष्ठः खण्डः

*अथोत्थानं नामकरणं च

तस्य दशम्यां द्वादश्यां वोत्थानं सूतिकागृहात्॥ १॥

प्राजापत्यं सूक्तं जुहुयात्॥ २॥

वृत्तिः—'प्रजापते न त्वदेतान्यन्यः'[१] इति॥

अथ नामनी[२] निदधाति गुह्यपूर्वं यथैषां गुह्यꣳ स्यादिति॥ ३॥

वृत्तिः—यथा एषां ब्राह्मणानां गुह्यं भवति तथा कुर्यादिति। एषामित्यत्र पुंल्लिङ्गस्य विवक्षितत्वान्मातरि प्रकाशनमनुज्ञायते। यथा च केचित् पठन्ति 'तन्मातापितरौ विद्यातामोपनयनाद्' इति च, नान्येषु प्रकाशनप्रसङ्गः। कथं गुह्यपूर्वमित्येतावतैव[३]। ब्राह्मणेष्वप्यप्रकाशनस्य सिद्धत्वान्नियमार्थमेतद्वचनं भवति। एषामेव संनिहितानामेव गुह्यं स्यादिति वा, सन्निहितेषु पुंसामेव गुह्यं स्यादिति वा। तत्र पूर्वस्मिन् नियमे गुह्यपूर्वमित्यनर्थकं भवति, उत्तरे तु न कश्चिद् दोषः। तस्माद् गुह्यपूर्वमित्यन्येषां गुह्यत्वं यथैषां गुह्यत्वं स्यादिति। अनेन मातरि प्रकाशं विधीयत इति॥

'अमुष्मै स्वस्ति' इति ब्राह्मणान् स्वस्ति वाचयेदिति॥ ४॥

वृत्तिः—स्वस्तिवाचनः शब्दो 'मनः समाधीयताम्' इत्येवमादौ प्रसिद्धः। तेन युग्मान् ब्राह्मणान् संपूज्य 'मनः समाधीयताम्' इत्यादि वाचयित्वा 'स्वस्ति भवन्तो

---

*. Due to displacement of folio the text dealing with *Uthāna* and *Nāmakaraṇa* is found on p.499, line 6 - p.500, line 2 in M and p.981, line 1 - p.982, line 8 in Ad. १. Vide *TaitBr.* 2.8.1.7-12, *VādhGVR.* 2.200-206. २. M Ad नाम्नास्मानि°. ३. M Ad indicate here the end of the *Khaṇḍa* as: °त्येतावतैव, ,, — .

ब्रुवन्तु' इत्यस्मात् पूर्वं चतुर्थ्यन्तं नाम ब्रूयात्। नाम्नो लक्षणं मङ्गल्यं ब्राह्मणस्येत्यादि द्र[ष्ट]व्यम्[१]। तदेव स्वस्तिवाचनं सर्वेष्वाभ्युदयिकेषु कर्मसु पूर्वं कर्तव्यत्वात्, समाचारात्। अत्र द्विः, होमात्पूर्वं नामकरणे च॥

इति प्रथमाध्याये षष्ठः खण्डः

१. M Ad द्रव्यं.

अथ उपनिष्क्रमणम्

चतुर्थे मास्युपनिष्क्रमणमिति॥ १॥

वृत्तिः—जन्मदिवसादारभ्य मासंख्या॥

स्वस्तिसूक्तं जुहूयात्॥ २॥

वृत्तिः—'स्वस्ति नः' (आश्वसं. ५.५१.११-१७, बौधागृ. २.२.४-११) इत्यादि॥

यस्यात्र रातयः स्युस्तानलंकृत्य कुर्वन्ति॥ ३॥

वृत्तिः—अत्र 'अलंकृत्य' इत्युभाभ्याम् अभिसंबन्ध्यते बान्धवानलंकृत्य कुमारं चेति॥

अभिप्रवासयेत्॥ ४॥

वृत्तिः—निष्क्रमयेद् गृहात् ज्ञातिभिः सह॥

इति प्रथमाध्याये सप्तमः खण्डः

अथ प्रथमाध्याये नवमः खण्डः

अथ चौलकर्म *

संवत्सरे त्रिषु वा चौलकरणम् इति॥ १॥

वृत्तिः–'संवत्सरे' इत्येकत्वस्य विवक्षितत्वात् पाठक्रमादन्नप्राशनादुत्तर-कालम्। त्रिषु वा संवत्सरेष्विति संवत्सरगतत्रित्वस्यापि कर्मणः शेषभूतत्वात्, न प्रतिसंवत्सरमावृत्तिः, नहि संभवः [इति][1]। प्रथमद्वितीययोः संवत्सरसंख्यापि जन्मदिवसादारभ्य ग्रहीतव्या[2]। संवत्सरशब्दोऽपि मासद्वादशके वर्तते। मासः पूर्वमेव व्याख्यातः[3]। चौलादिषु[4] उदगयनपूर्वपक्षाहः। पुण्याहेषु दैवानि कर्माणि स्मृतिरूपाण्यर्थदर्शनादित्येतदादरणी[यानि][5]॥

इति प्रथमाध्याये नवमः खण्डः

---

*. The text dealing with *Caulakarma* is given on p.500, line 9-16 in M and p.983, line 3-12 in Ad. १. M Ad भव°...प्रथम. २. M Ad wrongly show the sign of the end of the section as :'' —. ३. See *Vṛtti* on 1.3.1. ४. M Ad om चौळादि°. ५. M Ad °दरणी...त°.

अथ प्रथमाध्याये दशमः खण्डः

अथाभ्युदयिकश्राद्धम्*

तस्मिन् पूर्वेद्युः कर्मेति॥ १॥

वृत्तिः—पूर्वेकरणम्। विवाहोपनयनयोरिच्छन्त्याभ्युदयिकमिति प्रसिद्धेः। गोदाने त्वतिदेशादेव प्राप्नोति॥

आमात्यं परिस्तीर्य दारुमिध्ममभ्याधायेति॥ २॥

वृत्तिः—अस्याग्नेरदृष्टार्थत्वात्॥

अथोत्तरतः प्राचो [1]दर्भा[अ]तिदिश्यन्ते॥ ३॥

[2](अति)देशेन स्थण्डिलस्य प्रत्याम्नायं कल्पनस्य वेति[3] केचित्॥ ४॥

वृत्तिः—तथा सति बलिहरणमेव कर्तव्यमग्न्यादिभिर्ब्रह्मादीनां प्रत्याम्नायः। प्राङ्मुखमेवैतेषु तद्धयतिदेष्टुं युक्तम्॥

प्राथम्यात् व्रीहियवान् व्याहरेदिति॥ ५॥

वृत्तिः—[4][व्रीहियव]योर्गुणविधिः॥

युग्मान् [5](ब्राह्मणान् परि)विष्येति॥ ६॥

नान्दीमुखान् पितॄन् संकल्प्य परिवेषणं दैववत्॥ ७॥

आचान्तेषु उदकुंभमद्भिर्वाचयेत्॥ ८॥

तेऽपि 'समाहितमनसः स्मः', 'प्रसन्नाः स्मः' **इति ब्रुवते॥ ९॥**

सप्रणवं नान्दीश्राद्धं ददातीत्यादिगतास्[6]तुल्यदेवता होमाः कर्तव्या इति॥ १०॥

---

*. The text dealing with *Ābhyudayika-śrāddha* is given on p.500, line 15 to p. 501, line 12 in M and p.983, line 12 to p.985, line 5 in Ad. १. M Ad दर्भ...तिदि°. २. M Ad om. ३. M Ad वीति. ४. M Ad °दिति...योः. ५. M Ad om. ६. M Ad गता...तुल्य.

वृत्तिः–होमबहुत्वं च [१]देव[बहुत्वा]देवावसीयते[१]। तत्र पौर्णमास्यामग्निः, सोमः, अग्नीषोमौ (च)[२]। अमावास्यायामग्निर्विष्णुरिन्द्राग्नी च। इन्द्रमहेन्द्रयोरत्राभावः। न राज्ञां[३] विषयत्वात्। अमुष्मै[४]...कृतिस्तद्वद्दर्शनात्। ताभ्यां होमपक्षे दार्शपौर्णमासिक्यास्तर्ह्यृचो[५] ग्रहीतव्याः।

॥ उपांशुयाजस्य प्राजापत्यत्वे दर्शपूर्णमासयोरनारंभता॥ ११॥

वृत्ति–यद्देवत्य उपांशुयाजस्तद्देवत्ये ग्रहीतव्ये यद्युद्वातस्यां जुहोति[६]।

इति प्रथमाध्याये दशमः खण्डः

समाप्तश्च प्रथमोऽध्यायः

—o—

१-१. M Ad देव...देवा वसयते. २. M Ad om. ३. M Ad राजान वि°. ४. M Ad °ष्मै...कृति. ५. M °क्यात्घृचो, Ad °क्यातह्यृ°. ६. Due to displacement of folio M Ad wrongly give the text: अथ यद्देवत्य = पुष्पशब्देनार्तवमुच्येत dealing with the *Ṛtusaṁveśanam,* here. It has been shifted to its proper place on p.1 (see fn *-* on p.1).

अथ द्वितीयाध्याये प्रथमः खण्डः

[1]अथ उपनयनकर्म

अष्टम उपनयनाख्यं कर्मारभ्यते॥ १॥

तस्य गर्भाष्टमेऽब्दे कुर्वीत ब्राह्मणस्योपनयनम्॥ २॥

वृत्तिः—'वसन्ते ब्राह्मणमुपनयीत[2]' इत्यादि कालविधानं वर्णव्यवस्थायाः [3]प्राप्तमनुजानाति, सर्वकर्मणां स्मृतिशास्त्रापेक्षत्वात्। यज्ञोपवीतवाससो [4]मेखलाजिनदण्डानां तत एवागमनं तथा च तथाऽऽचारप्राप्तम्॥

पूर्वेद्युः पुण्याहवाचनभोजनकेशवपनादि॥ ३॥

वृत्तिः—ब्रह्मचारिणं ब्रह्मचारिभाविनं भाविनिलोकभूतवदुपचरन्ति। तद्यथा- ओदनं पचति, शकटं वयतीति। तथा वेदेऽपि यूपमच्छैतीति॥

[5]ब्रह्मचारिणमुपनयिष्यमाणो भवति॥ ४॥

वृत्तिः—उपनयिष्यमाण उपनयेन संस्कर्तुकामः॥

---

१. The text dealing with the *Upanayana*- rite, is found in M, Ad and also in the M^1 H^1 and H^2, under which the first 28 pages in M^1 H^2 and 55 pages in H^1 belong to the *Gṛhya*-rites. It may be pointed out that in M^1 H^1 and H^2 the text comprises of the *sūtras* only, not the *Vṛtti*. Due to displacement of folios the order of rites including its parts have been badly affected. The *Upanayana* is described on p.6, line 10 to p.10, line 4 in M^1; p.10, line 5 to p.18, line 12 in H^1 and p.5, line 2 to p.8, line 3 in H^2. However, the first three *sūtras* are not found in them. The *Vṛtti* on first 12 *sūtras* is found from p.551, line 12 in M and from p.1070, line 1 in Ad up to the end of the said MSS. २. M Ad °पनीतेत्या°. ३. M °स्थायाप्रप्त°, Ad °स्थाया प्रा°. ४. M मेखाला°. ५. M^1 H^1 and H^2 begin the text of उपनयन with this *sūtra*, and give onward the *sūtras* only. M Ad give this *sūtra* before 'ब्रह्मचारिणं ब्रह्मचारिभाविनं = यूपमच्छैतीति', but its *Vṛtti* after यूपमच्छैतीति.

स यज्ञोपवीतं कृत्वाऽप आचम्य द्वाभ्यामात्मन्नग्निं गृह्णीते–'मयि गृह्णाम्यग्रे अग्निम्', 'यो नो अग्निः पितरो हृत्स्वन्तर्' **इति**॥ ५॥

वृत्तिः–यज्ञोपवीतमित्यादिगतार्थः॥

अथाप आचामति–'उप मा यन्तु मरुतः[1] सनीडा[2] उप मा [जक्षुरुप मा मनीषा'][2] **इत्याह**॥ ६॥

वृत्तिः–अथवाऽऽचार्य एष्टार्थमाचमनम्। शौचार्थस्य गतत्वात्॥

[3]शुचौ समदेशे अग्निमुपसमाधाय[3]॥ ७॥

वृत्तिः–श्रोत्रियागारादुदाहृतो निर्मथितो वा। कुत एतत्। उत्तरत्रोऽपरेणाग्निमित्यग्नेरनूद्यमानत्वात् कृतसंस्कारेण च पदार्थानां कर्तव्यत्वात् परिसमूहनपर्युक्ष[4]णपरिस्तरणान्याचारप्राप्तानि करोति॥

[5]ततः प्रयोजनवन्ति साधनानि यज्ञोपवीतवास आदीनि दर्भेषु सहैव संसाद्य तूष्णीं संस्कृतार्थं प्रोक्षति॥ ८॥

ततः कुमारं यज्ञोपवीतवाससा मेखलाजिनदण्डान् क्रमेण ग्राहयति[5]॥ ९॥

तेषां मन्त्रवर्यैरा[6]म्नातान् मन्त्रान्[7] गृह्णन्ति केचित्॥ १०॥

वृत्तिः–द्रव्याणामपि ग्रहणस्येहानाम्नातात्[8] तेषामवश्योपादेयत्वात् तद्गुणानां मन्त्राणां ग्रहणे नास्ति दोषः॥

[9]कुमारः समित्पाणिः 'ब्रह्मचर्यमगाम्' **इति वदति[9]**॥ ११॥

[10]ततः 'को नामासि' [**इत्येनमाह**][11]॥ १२॥

वृत्तिः–['को नामासि'][12] **इत्याचार्यः**॥

---

१. cf *KātŚS* 13.2.24: मज्जयः. २-२. M^1 H^1 H^2 broken, M^1 H^1 उप मा पक्ष...इत्याह, H^2 मरुतस्स...त्याह. ३-३. M^1 H^1 H^2 om; thus M Ad. ४. M Ad °मूहर्यक्ष°. ५-५. M^1 H^1 H^2 om; thus M Ad. *-*. M^1 H^1 H^2 om; thus M Ad. ६. M Ad वरै°. ७. M Ad मन्वगृ°. ८. M Ad °म्नात्ता°. ९-९. M^1 H^1 H^2 om; thus M Ad. १०. M^1 H^1 H^2 om. ११. M Ad om. १२. M Ad om.

[1]**ततो** 'असौ नामास्मि'[1] **इति नाम प्रब्रूते॥ १३॥**

प्रसवं जपति–'देव सवितः प्रसुव यज्ञं प्रसुव यज्ञपतिं (भगा-)[2]य [3][दिव्यो गन्धर्वः केतपूः केतं नः पुनातु वाचस्पतिर्वाचमद्य स्वदातु नः'।][3]॥ **१४॥**

[अथैनं][4] प्रोक्षति–'[5]अद्भ्यस्त्वा प्रोक्षामि'; 'ओषधीभ्यस्त्वा प्रोक्षामि'; 'वनस्पतिभ्यस्त्वा प्रोक्षामि'; 'द्यावापृथिवीभ्यां[6] त्वा प्रोक्षामि'; '[7]सुभूताय त्वा[7] प्रोक्षामि'; 'ब्रह्मवर्चसाय त्वा प्रोक्षामि' **इति॥ १५॥**

अथास्य दक्षिणेन हस्तेन [8][दक्षिणं हस्तं साङ्गुष्ठं गृह्णाति–'अग्निस्ते हस्तमग्रभीत्'; 'सोमस्ते हस्तमग्रभीत्'; 'सविता ते हस्तमग्रभीत्'; 'सरस्वती ते हस्तमग्रभीत्'; 'पूषा ते][8] हस्तमग्रभीत्'; 'बृहस्पतिस्ते हस्तमग्रभीत्'; 'मित्रस्ते[9] हस्तमग्रभीत्'[10]; 'वरुणस्ते हस्तमग्रभीत्'; 'त्वष्टा ते हस्तमग्रभीत्'; 'धाता ते हस्तमग्रभीत्'; 'विष्णुस्ते हस्तमग्रभीत्'; 'अꣳशस्ते हस्तमग्रभीत्'; [11]'भगस्ते हस्तमग्रभीत्'; 'अर्यमा ते हस्तमग्रभीत्'। 'अगन् समगन् स हि मित्रस्त्वमसि धर्मेणाग्निरहमाचार्यः' **[इति]॥ १६॥**

तं [12]**[परिददाति**–'कशकाय त्वा परिददामि'; 'अन्तकाय त्वा परिददामि'; 'अघोराय त्वा परिददामि'; 'वरुणाय त्वा परिददामि'; 'मृत्यवे त्वा परिददामि'; 'यमाय त्वा परि]ददामि'[12]; 'गदाय त्वा परिददामि'; 'गदगाय त्वा परिददामि';

१-१. M^1 H^1 H^2 om; thus M Ad. Hereafter the, remaining *Vṛtti*- text of *Upanayana* in M, Ad is missing. Here both M and Ad end with remark: 'इति वाधूलकल्पसूत्रव्याख्या समाप्ता॥ समाप्तश्चायं ग्रन्थः।' The remaining complete original *sūtra*-text of *Upanayana* is found in M^1 on p.6, line 15 to p.10, line 4, H^1 p.10, line 13 and in H^2 p.5, line 2 to p.8, line 3. The text of *Vṛtti* is available neither in M nor in Ad. २. M^1 यज्ञ=यः...प्रो, H^1 यज्ञ=य, H^2 ०पतिंधन्त...०भिः प्रो०. ३-३. M^1 H^1 broken. ४. M^1 H^1 H^2 broken. ५. H^2 अद्भि०; thus M^1. ६. H^2 ०थिवीन्त्वा; thus M^1 H^1. ७-७. H^2 broken. ८-८. H^2 broken afetr ०वर्चसं त्वा upto पूषा ते, M^1 H^2 broken after हस्तेन, H^1 after त्वा see; *ĀgniGS*.1.1.3:8.5. ९. M^1 त्वष्टा ते, H^2 मित्रणस्ते. १०. M^1 om. ११. M^1 H^1 H^2 जगस्ते. १२-१२. M^1 H^1 broken before ददामि while H^2 before गदाय तं...ददामि.

'अन्तकाय त्वा परिददामि'; 'अꣳहूराय त्वा परिददामि'; 'वशिन्यै[१] त्वा (परिददामि')[२]; 'मृत्वियायिन्यै[३] (?) त्वा परिददामि'; 'अस्यै त्वा सवैश्वानरायै परिददामि'; 'प्राच्यै त्वा दि[शे परिददामि'; 'प्रतीच्यै त्वा दिशे][४] परिददामि'; 'उदीच्यै त्वा दिशे[५] परिददामि'; 'ऊर्ध्वायै त्वा दिशे परिददामि'; 'दिग्भ्यस्त्वा परिददामि'; 'अवान्तरदिशाभ्यस्त्वा परिददामि' **[इति]॥ १७॥**

अथैनं परिगृह्य जपति–'बोधश्च त्वा प्रतिबोधश्च रक्षताम्'; 'अस्वप्नश्च त्वाऽनवद्राणश्च रक्षताम्'; 'गोपायꣳश्च त्वा[६][जागृविश्च रक्षताम्'; 'ते त्वा रक्षन्तु ते त्वा गोपायन्तु तेभ्यो नमस्तेभ्यः स्वाहा' **[इति]॥ १८॥**

पुनर्जपति 'जीवेभ्यस्त्वा समुद्रे वायुरिन्द्रो धाता दधातु सविता त्रा][६]यमाणः। [७]यस्त्वा हिꣳसति स[८] रक्षताम्'; 'ते देवास्ते देवयातयस्ते त्वा देवा देवरक्षयो रक्षन्तु'; 'ते[९] [१०]देवास्ते देवा अयातयस्ते त्वा देवा आत्मरक्षयो रक्षन्तु' **इति॥ १९॥**

अथास्य दक्षिणं कर्णमातृणत्ति–'भूः ऋचा ते कर्णमातृणद्मि'; 'भुवो [११]यजु[षा ते कर्णमातृणद्मि'; 'सुवः साम्ना ते कर्णमातृणद्मि'][११] **इति॥ २०॥**

एवमेवोत्तरम्॥ २१॥

अथास्य दक्षिणे कर्णे जपति–'अग्निर्वै देवानामन्नादो(ऽन्नादो)[१२]भूयाः' **इति॥ २२॥**

अथोत्तरे–'सोमो वै देवानां यशो यशस्वी[१३] भूयाः' **इति॥ २३॥**

अथास्य दक्षिणे कर्णे जपति–'आयुष्टे' **इति**[१४]॥ २४॥

'आयुष्टे विश्वतो दधद्' **इति॥ २५॥**

अथोत्तरे–[१५]['आयुर्दा अग्ने' **इति**] [१६]**प्रार्जयति (?)॥ २६॥**

---

१. M[1] H[1] H[2] वशेन्यै. २. M[1] H[1] H[2] om. ३. M[1] H[2] ०यायेऽन्यै. ४. M[1] H[1] H[2] broken. ५. M[1] दिदिशे; thus H[2]. ६-६. M[1] H[1] broken त्व...यमाणा cf *AV*. 8.1.13-15. ७. M[1] H[1] चत्वा. ८. M[1] H[1] च. ९. M[1] H[1] H[2] om. १०. M[1] H[1] दैवा०. ११-११. M[1] H[1] broken. १२. M[1] H[1] H[2] om. १३. H[1] यशो स्वी. १४. M[1] H[1] show the end of *Khaṇḍa* and repeat the *sūtra*. १५. M[1] H[1] H[2] broken. १६. M[1] H[1] मार्जति.

अभिप्राणिति–'प्रजापतेस्त्वा प्राणेनाभिप्राणिमि'[१] **इत्येनमभिप्राणिति।** '०पूष्णः [२]पोषेणोभाभ्यां दीर्घायुत्वाय शतशारदाय शतꣳ शरद्भ्य आयुषे वर्चसे' **इति॥ २७॥**

तमपरेणाग्निं पूर्वेणात्मानमुदञ्चमप्यर्जयति[३]–'अग्नाविष्णू मा वामवक्रमिषं वि [४][जिहाथां मा मा सं ताप्तं लोकं मे लोक]कृतौ कृणुतम्' **इति॥ २८॥**

अथैनं समिधमाधापयति– 'एषा तेऽग्ने समित्तया वर्धस्व चाप्यायस्व वर्धिषीमहि च वयमा च प्यासिषीमहि स्वाहा' **इति॥ २९॥**

अथैनमाह– 'ब्रह्मचार्यसि समिध आधेहि, अपोऽशान, कर्म कुरु, मा दिवा स्वाप्सीः'[५] **इति॥ ३०॥**

अथैनं प्राह–'अग्ने ब्र[६][ह्मचार्यसौ तं ते ब्रूमस्तं ते परिदद्मः'; 'वा]यो ब्रह्मचार्यसौ तं ते प्रब्रूमस्तं ते परिदद्मः'; 'आदित्य ब्रह्मचार्यसौ तं ते प्रब्रूमस्तं ते[७] परिदद्मः'; 'वरुण[८] ब्रह्मचार्यसौ तं ते प्रब्रूमस्तं ते परिदद्मः' **इति॥ ३१॥**

अथैनमुत्थापयति– 'उदायुषा [९](स्वायुषोदोषधीनां रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणोदस्थाममृताँ) अनु[९]' **इति॥ ३२॥**

अथादित्यमुपस्थापयति– '[१०]तच्च[क्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम शरदः शतं जीवेम शरदः शतं नन्दाम शरदः शतं मोदाम शरदः शतं भवाम शरदः शतं प्र ब्रवाम शरदः शतमजीताः स्याम शरदः शतम्' **इति**][१०]॥ **३३॥**

[त्रि]यहे[११] **पर्यवेते त्रिपदां सावित्रीं त्रिरन्वाह यद्यनूक्तसावित्रीकः॥ ३४॥**

अथ यद्यन[१२]**नूक्तसावित्रीकस्तदानीमेव प्राङासीनः प्रत्यङ्ङासीनाय** 'तत्सवितुर्वरेण्यं भर्गो देवस्य धीमहि धियो यो नः प्रचोदयात्' **इति॥ ३५॥**

पच्छोऽनूच्य 'भूर्' **इति पदं दधाति॥ ३६॥**

[१३]['भुवर्' **इति**] [१४]**पादमनूच्य** 'सुवर्' **इति पदं दधाति॥ ३७॥**

---

१. M[1] H[1] ०णिमित्ये०. २. M[1] H[1] पूषे०. ३. M[1] H[1] ०प्यर्जति ०प्यर्घति. ४. M[1] H[1] ०क्रमींद्वि...कृतौ. ५. M[1] H[1] स्वप्सीः. ६. M[1] अग्ने ब्र...यो ब्रह्म०. ७. M[1] तं ते twice. ८. M[1] वरुणो, H[1] om. ९-९. M[1] H[1] उदायुषा=अन्वि०. १०-१०. M[1] H[1] H[2] broken. ११. M[1] यहे, H[1] चहे.१२. M[1] H[1] H[2] ०द्यनूक्तसा०. १३. M[1] broken. १४. M[1] H[1] वादमनू०, H[2] वाम०.

स यत्र प्रवत्स्यन्नाह 'प्रब्रुवेदं[१] भगव', 'इदं वत्स्यामि' **इति॥ ३८॥**

तदनुमन्त्रयते–'यामग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमा आपः स्वस्तिमनुसञ्चरन्ति। ताꣳ स्वस्तिमनुसञ्चरासौ वा यावानार्तायां देवतायां मोदन्तः प्राणेष्वन्तः प्राणेषु' **इति॥ ३९॥**[२]

[३[परिषेक]प्रभृत्याऽग्निमुखात्[३] कृत्वा [४]व्रतसमिधोऽभ्याधापयति– 'अग्ने व्रतपते सावित्रं व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं[५] तन्मे राध्यताꣳ स्वाहा'; 'वायो व्रतपते [६](सावित्रं व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यताꣳ स्वाहा')[६]; 'आदित्य व्रतपते [७](सावित्रं व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यताꣳ स्वाहा')[७]; 'व्रतानां व्रतपते सावित्रं व्रतं चरिष्यामि तच्छकेयं तन्मे राध्यताꣳ स्वा[हा' **इति]**[८]॥ **४०॥**

प्राचीं वा दिशम्[९] **उपनिष्क्रम्याग्निमुपसमाधाय यत्रास्य पलाशः स्पष्टो भवति तदधस्तात् तस्मिन्नेवाग्नौ व्रतं विसृजते प्रतिलोमम्**– 'आदित्य व्रतपते (सावित्रं व्रतमचारिषं तदशकं तन्मेऽराधि)[९]'; 'वायो व्रतपते (सावित्रं व्रतमचारिषं तदशकं तन्मेऽराधि)[१०]'; 'अग्ने व्रतपते (सावित्रं व्रतमचारिषं तदशकं तन्मेऽराधि)[१०]'; 'व्रतानां व्रतपते सावित्रं व्रतमचारिषं [११]['तदशकं तन्मेऽराधि' **इति॥ ४१॥**

मन्त्रवत् परिषिच्य दण्डमादाय गन्धपुष्पादिभिरर्चयित्वा पा-][१२] **यसेनापूपैर्दण्डाय बलिं दत्त्वा विस्रस्य मेखलामजिनं यज्ञोपवीतं तत्रैव निधायान्यानि गृहीत्वा दण्डमुपतिष्ठते**–'सुश्रवः सुश्रवसं मा कुरु यथा त्वꣳ सुश्रवः सुश्रवा अस्येवमहꣳ सुश्रवः सुश्रवा भूयासम्'; 'यथा त्वं सुश्रवः सुश्रवा [देवानां निधिगोपोऽस्येवमहं ब्राह्मणानां ब्रह्मणो निधिगोपो][१३] भूयासम्' **इति॥ ४२॥**

---

१. M^1 प्रब्रवैमं ०भग०, H^2 ०ब्रूवै, भग०. २. M^1 H^1 H^2 indicate the end of *Khaṇḍa*. ३-३. M^1 H^1...प्रकृत्याग्निमुखान्, H^2 ...इत्य० मुखात्. ४. H^2 प्रातस्समि०; thus M^1 H^1. ५. M^1 ०केय गꣳ त०. ६-६. M^1 H^2 om. ७-७. M^1 H^2 om. ८-८. M^1 H^1 ...वा दिशमु०; thus H^2. ९. M^1 H^1 H^2 om. १०. M^1 H^1 H^2 om. ११. M^1 H^1 H^2 om. १२-१२. M^1 H^1 ०चारिषं...य धेनापूपै०, H^2 अपूपै०. १३. M^1 सुश्रवा...भूयासम्० see *ĀpMP* 2.5.1.

दण्डं प्रदक्षिणं कृत्वा 'यस्य ते प्रथमवास्यꣳ[१] हरामस्तं[२] त्वा विश्वे अवन्तु देवाः। तं त्वा भ्रातरः सुहृदो[३] वर्धमानमनु जायन्तां बहवः सुजातम्' **इति जपेत्॥ ४३॥**

यदि पलाशो दूरतरो[४] भवेदाहृत्य पलाशꣳ सशाखं तत्रैवोच्छ्रित्य योजयेत्॥ ४४॥

[५]स्व[स्त्ययनं] पुण्याहं स्वस्त्यृद्धिमिति वाचयेत्॥ ४५॥[६]

इति द्वितीयाध्याये प्रथमः खण्डः

---

१. M^1 प्रथमा वा°; thus H^2. २. M^1 तत्वा; thus H^2. ३. cf *ĀpMP* 2.6.15; *ĀgniGS*.1.1.4:11.7 सुवृधो. ४. H^2 दूरतो; thus M^1 H^1. ५. M^1 H^1 स्वा...पुण्या°, H^2 स्वाहा...हꣳ स्व°. ६. M^1 H^1 H^2 wrongly give the text beginning with पाणिग्रहण (M^1 p.10, line 5, H^1 p.16, line 14, H^2 p.8, line 4) here. the text actually belongs to *Aupāsanāgni-karma*, so it has been shifted to its proper place; see fn 1 on p.50.

अथ द्वितीयाध्याये द्वितीयः खण्डः

अथादित्योपस्थानम्[1]

[2]['उद्वयं तमसस्परि', 'उदु त्यं', 'चित्रं', '[2]तच्चक्षुर्देवहितम्' **इत्यादित्यमुपस्थापयेत्॥ १॥**

वृत्तिः–'तच्चक्षुः' इत्यस्य 'ज्योक् च सूर्यं दृशे' इत्यन्तः[3]। अर्थैकत्वादेकं वाक्यं प्रतिवेद्यमित्यनेन न्यायेन विधिः॥

इति द्वितीयाध्याये द्वितीयः खण्डः

---

१. Due to displacement of folios, the text belonging to *Ādityopasthāna* has been wrongly given on p.503, line 20- p.504, line 2 in M and on p.989, line 14 in Ad after *Sīmantonnayana*. Since it belongs to the later part of the *Upanayana*, hence it has been shifted here at its proper place. २-२. M Ad ...पर्युदुत्यं च तच्चक्षु°. ३. M इत्येहोन्त, Ad इत्यहोन्त.

अथ द्वितीयाध्याये तृतीयः खण्डः

अथ ब्रह्मचारिणो निषिद्धकर्माणि

(यदि)[1] **अमेध्यं [पश्येद् 'अबद्धं मनो दरिद्रम्' इति जपेत्]**[2]**॥ १॥**

वृत्तिः—प्रतीकग्रहणम्॥

न स्त्रिया शूद्रेण वदेदिति॥ २॥

वृत्तिः—सहयोगलक्षणा तृतीया॥

उच्छिष्टं न दद्यादिति॥ ३॥

वृत्तिः—स्त्रीशूद्राभ्यामिवेति गम्यते॥

न स्नायादिति॥ ४॥

वृत्तिः—आप्सवस्नानस्य[3] प्रतिषेधः। विशिष्टस्य स्नानस्य ब्रह्मचारित्वादेव निवृत्तेः। दिवाकीर्तिः अस्पर्शनादिनिमित्तमाप्सवः, न नैमित्तिकत्वात् प्रवर्तते एव॥

[4]ससन्ध्यं भुञ्जीतेति[4]॥ ५॥

वृत्तिः—सायमशक्यस्य प्रतिषेधः, तेन सकृद्भोजनम्॥

पर्वसु स्नायादिति॥ ६॥

पञ्चदश्याममावस्यां[5] **प्रतिप्रसवः उपवसेच्च॥ ७॥**

प्रातर्भोजनस्यापि प्रतिषेधः पर्वसु॥ ८॥

प्रातर्वद्विसर्गे 'वयः' **वर्जमिति॥ ९॥**

वृत्तिः—प्रातरित्यस्य सप्तम्यर्थे वति। 'वयः' वर्जमिति 'वयः सुपर्णा' (तैब्रा. २.५.८.३) इत्यस्य मन्त्रस्यार्थलुप्तः। सैव प्रतिषेधो [6]नात्यनुवादः॥

इति द्वितीयाध्याये तृतीयः खण्डः

---

१. M Ad om. २. M Ad broken, cf *ĀgniGS.* 2.2.3:17.17. ३. M Ad °त्यप्सनवस्य. ४-४. M Ad सासदयं गुञ्जतेति. ५. M Ad °दश्यामाप्सनव. ६. M Ad °षेधोऽनात्य°.

अथ द्वितीयाध्याये चतुर्थः खण्डः

अथ काण्डव्रतम्

अथ [1]काण्डव्रतानीति॥ १॥

वृत्तिः—संज्ञानिर्देशः [2]काण्डसामान्यसंबन्धख्यापनार्थः। तेन प्रतिकाण्डमावृत्तिः संस्कारत्वादप्रच्यवमाना[3] भवति। काण्डसमाख्या हि प्रकरणैकत्वं प्रदेशैकत्वं चावेक्ष्य वर्तते। तत्र दार्शपौर्णमासिकानां प्राजापत्यमित्यु[4]च्यमाने दर्शपूर्णमासयोर्व्याख्यानभूतानां काण्डानामत्र याजमानप्रभृतीनां बहुत्वात् तत्संस्कारत्वाच्च व्रतस्य प्रतिकाण्डमभ्यावृत्तिः प्रसज्येत। तत्र काण्डसामान्यसंबन्धार्थः संज्ञया निर्देशः सप्रयोजनः, न च तावता सर्वव्रतानां सर्वकाण्डसंबन्ध आशङ्कनीयः। पुनर्दार्शपौर्णमासिकानां प्राजापत्यमित्येवमादेरानर्थक्यप्रसङ्गात्। तस्माद्यानि काण्डानि दर्शपूर्णमाससंबन्धीनि तैः सर्वैः संबन्धः प्राजापत्यस्येत्येवमादि योज्यम्।

दार्शपौर्णमासिकानां प्रयाजाः वैश्वदेवमिति देवताभिः संबन्धो व्रताना—मुच्यते। यथादेवतं काण्डर्षीनोप्य एतासां देवतानाम् 'आपो वा' यथादेवतं काण्डर्षीनोप्य इत्यत्र 'अमुष्मै काण्डर्षये स्वाहा' इति होतव्यः। सदसस्पतिं चोप्येत्येव संबन्धनीयम्। सदसस्पतये चापि 'सदसस्पतिम्' इत्यनेन मन्त्रेण 'होतः कुत एतत्' यावता यदि हि देवता मन्त्रं चतुर्थ्यन्तमुच्चार्य होमो निर्दिष्टः[5] स्यात् तथैवोच्चारयन् 'याज्ञिकीभ्यो होतृभ्यः स्वाहा' इतिवत्। पूर्ववत्तु होमो यथा स्यात्। एतासां देवतानामित्येवमर्थं देवतानिर्देशमात्रं क्रियते। तेन वैश्वदेवमिति। यद्यपि समस्ता विश्वेदेवशब्दास्तद्धितोत्पन्नाः, तथापि यत्र प्रजापतिस्तत्र विश्वेदेवा इति पूर्वत्र समस्यैव। होमदर्शनादत्र 'विश्वेभ्यो देवेभ्य' इत्येव होमः सिद्धो भवति। उक्तं व्रतसमिधामभ्याधानम्॥

इति द्वितीयाध्याये चतुर्थः खण्डः

---

१. M Ad खाण्ड°. २. M Ad खाण्ड°. ३. M Ad °प्रच्यमाना. ४. M Ad प्राजापत्युच्य°. ५. M Ad निर्दिष्टं.

अथ द्वितीयाध्याये पञ्चमः खण्डः

अथ कारीरीव्रतम्

अथ [१]कारीरीव्रतमिति॥ १॥

वृत्तिः—करीरिर्वृष्टिकामेष्टिरुच्यते[२]। 'मारुतमसि मरुतामोजः' (तैसं. २.४.७.१) इत्यारभ्य विहिता तद् ग्रन्थाध्ययन एतद् व्रतम्। ते चत्वारोऽनुवाकाः[३]॥

चतूरात्रमक्षारलवणं[४] भूमौ गोवत् भुञ्जीतेति॥ २॥

वृत्तिः—केवलायामेव भूमौ हस्तेन विना मुखेनैवादाय भोक्तव्यम्। गोवदिति चैतावदेवातिदिश्यते। तथा कारावतमित्यवयवार्थः, तिरस्कारेणैव कर्मणि वर्तते। तस्मिन्नपि कारीरीव्रतेतिकर्तव्यताऽतिदिश्यते। 'न भूमौ न पशुवत्' भुञ्जीतेति अतिदेशेन प्राप्तस्य प्रतिषेधः। अतश्चतूरात्रमक्षारलवणमित्येतावदत्र कर्तव्यम्। अनयोर्व्रतयोर्होमो नास्ति, अवचनात्। इतरेषां वैश्वदेवमिति ह्यपि सर्वार्थः सकृदेव क्रियते, न प्रत्येकमावर्तत इत्युक्तम्॥

इति द्वितीयाध्याये पञ्चमः खण्डः

---

१. M Ad काधीरी°. २. Here both M and Ad show the end of the *Khaṇḍa* with the sign. ३. See *TaitS.* २.४.७–१०. ४. M Ad °मक्षराल°.

अथ द्वितीयाध्याये षष्ठः खण्डः

अथ कारावतम्

[अथ कारावतमिति॥ १॥][1]

तस्यानुवाका इति॥ २॥

वृत्तिः—प्रकृतस्य कारावतस्य संबन्धिनोऽनुवाकानाचष्टे। नहि कारावतशब्दः [2]कारी[री]व्रतशब्दवत् स्वयमेवानुवाकानप्यन्तर्भावयितुं शक्नोति, रूढित्वात्॥

सावित्रप्रभृत्यौषध्यनु[3]वाकादिति॥ ३॥

वृत्तिः—सावित्रशब्देन 'युञ्जानः प्रथमं मनः' (तैसं. ४.१.१.१) इत्येतद् गृह्यत इति स्मरन्ति। 'ओषधय' (तैसं. ४.१.४.१२) इति [4]आन्दमभिविधाविष्यते॥

इति द्वितीयाध्याये षष्ठः खण्डः

---

१. M Ad om. २. M Ad कारीशब्दो. ३. M °त्योध्वर्नुवा°; त्योपध्वनुवा°. ४. M Ad आन्दयम° doubtful.

अथ द्वितीयाध्याये सप्तमः खण्डः

अथ गोदानव्रतम्

अथ गोदानव्रतमिति॥ १॥

वृत्तिः—संज्ञया निर्देशसामान्यस्मृतिविहितस्य षोडशे वर्ष इत्येवमादेः परिग्रहार्थः॥

तस्य चौलवत्कल्पो व्याख्यात इति॥ २॥

वृत्तिः—पूर्वेद्युः कर्माद्यतिदिश्यते॥

[1]एतावन्नानाऽऽवापमनुव्रतसमिध इति॥ ३॥

वृत्तिः—एतावन्नानेति भेदप्रदर्शनार्थम्। [1]आवापशब्देन तत्संबन्धो होमो वक्ष्यते॥

होमादनन्तरं व्रतमपि[2] आधापयितव्यम्[3]॥ ४॥

वृत्तिः—कस्य [4]वा नित्यमेतत् ब्रह्मचर्यम्[5] इति। अधिशब्दातिरिक्त इत्येवं कर्म वचनीयम्। ईश्वरता च प्राधान्यापेक्षा[6]। [7]तदस्त्येवेश्वरवचनमित्येव सप्तमी। तेन नित्यं ब्रह्मचर्यं वक्ष्यमाणं व्रतप्रधानं गोदानस्य शेषत्वेन विधीयते। व्रतानां च [8]प्राधान्यमादावेव परिरक्षार्थमुच्येत। तस्य नित्येनैव ब्रह्मचर्येण। 'ब्रह्मवर्येण' इति केचित् पठन्ति। तत्रापि फलं तुल्यं सवियोगलक्षणवाक्तृतीयायाः अनर्हित-वसनमिति। वपाशनस्य [9]ब्रह्मचारिव्रतेष्वेव प्रतिषेधादिहान्यस्याप्यवधायकः। स्प्यकटकं बलादेः प्रतिषेधात्॥

१-१. In both M and Ad text is given after *Vṛtti* as: एतावन्नानेति भेदप्रदर्शनार्थं, एतावन्नानाऽऽवापमनु व्रतसमिध इति. २. M Ad व्रतमसि. ३. M Ad °तव्याः. ४. M Ad कस्त्या नि, Ad कस्यानि°. ५. M Ad °चर्य इति. ६. M Ad indicate here the end of *Khaṇḍa*. ७. M Ad तदस्त्यैवे°. ८. M Ad प्राधानमा°. ९. M Ad °चारीव्रते°.

तृषवणमुदकोपस्पर्शनम्[१] इति॥ ५॥

वृत्तिः—तृषवणशब्दः [२]पूर्वाह्णमध्यन्दिनापराह्णेषु वर्तते।

संवत्सरपरं द्वादशरात्राविममित्येव[३] तेषां चरणमिति॥ ६॥

अनुक्तकालानां सर्वेषामेव कालविधानं, यावत् श्रयणं वेति॥ ७॥

वृत्तिः—सामर्थ्यात् [४]काण्डव्रतेष्वेव। स हि गोदानमध्ययनमध्ययनशेषेण विधीयते। सर्वेषां कालमिति वक्ष्यमाणस्य सर्वव्रतशेषत्वमाह[५]। 'व्रतानि चरित्वोपनयेत्' इत्यस्य[५] शब्दस्यार्वागुपनयनप्रतिषेधार्थत्वात् पूर्वमेव व्याख्यातम्। उपक्रमावसानयोर्वेत्यवसानस्य पुनर्ग्रहणमुपक्रमे विधानाद् बाधा मा विज्ञायीति। अयं यद्यवसानग्रहणमकृत्वा उपक्रमयेदित्येता[६]वदेवोच्येत, उपक्रमावसानयोर्वपनं स्यात्, न समुच्चयः। ततश्चोपक्रमे यावन्न[७] तदावसाने वपनं बाध्येत। तन्निवृत्त्यर्थं पुनरवसानग्रहणम्।

गोदानं चरित्वा सनखश्मश्रु[८] वपेदिति॥ ८॥

वृत्तिः—गोदानस्य यदुत्तरकालं वपनं तत्र [९]सनखश्मश्रुवपनमुच्यते। अतएव च ज्ञापकं ब्रह्मचारिणो नखश्मश्रुवपनं नास्ति इति। श्मश्रुशब्दत्वादत्र[१०] रोमविषयो द्रष्टव्यः लक्षणया, यतः[११] समाचाराद्विनापि हि वचनेन श्मश्रूणि[१२] दान्ति।

एकशिखः स्यादिति॥ ९॥

वृत्तिः—चोलवदतिदेशेन यथर्षिशिखा विभजेद्, यथा वा कुलधर्मः स्यादिति प्राप्तस्य प्रत्याम्नायः। ऊर्ध्वमयमेव शिखाविभागः।

विसर्गे गां ददातीति॥ १०॥

वृत्तिः—विसर्गशब्दोपादानाद्वपने चरित्वेत्येतदपि विवक्षितमिति मन्यन्ते। तथा सति पूर्वस्मिन्नपि वपने सनखश्मश्रुवपनं कर्तव्यम्॥

इति द्वितीयाध्याये सप्तमः खण्डः

---

१. M Ad °मुदकेपस्पर्श [M श°]. २. M Ad शूर्पाह्ण°. ३. M Ad °त्रावममि°. ४. M Ad कार्ण व्रते°. ५-५. M Ad °माहाव्रतानि चरित्वानुपवेदित्यस्या. ६. M °क्रमयेवत्येता°. ७. M Ad यावनन्तदा°. ८. M Ad सनस्वश्म°. ९. M Ad सः नख°. १०. M Ad °त्वात्र. ११. M Ad सतस्. १२. M Ad °श्रून्निहन्तिहि दान्ति.

अथ द्वितीयाध्यायेऽष्टमः खण्डः

अथ उपाकर्मविधिः

अथ श्रावण्यां पौर्णमास्यामुपाकर्माषाढ्यां[1] वेति॥ १॥

वृत्तिः—यद्यपि सर्वेषु संवत्सरेषु श्रवणेन युक्ता पौर्णमासी न संभवति, तथापि श्रवणस्य पौर्णमास्युपलक्षणत्वाच्छ्रावणे मासि या पौर्णमासी तस्यामेतत् कर्तव्यम्। एवमाषाढ्याम्। उपाकर्मशब्दस्य उपाकरणशब्देन समानार्थस्य नित्यं सकर्मकत्वात् कस्येत्यपेक्षायां स्मृत्यन्तरवशात् स्वाध्यायस्येति गम्यते। तथाप्याहुः—'अथात उपाकर्म स्वाध्यायस्ये'ति। इहापि स्वाध्यायाध्ययनस्योत्तरत्रविधानादस्यापि व्रतवदेव[2] ग्रहणात् ब्रह्मचारिण उपदेशः। ततश्च तत्कर्तृकत्वात् लोकाग्नौ प्रवर्तते। सूतकाग्निसद्भावेऽपि तस्मिन् प्रवृत्तिरस्य न संभवति। शिष्येष्वन्वारब्धेष्विति बहूनां साधारणसूतकाग्निः संभवति। यद्यपि कदाचिदेक एव शिष्यः स्यात् तथापि शास्त्रावधारणवेलायां प्राप्तस्य सूतकाग्नेः संभवदर्शनात् पुनर्ग्रहणं न युज्यते॥

शिष्येष्वन्वारब्धेषु सर्वान् काण्डर्षीन् जुहुयादिति[3]॥ २॥

वृत्तिः—शिष्यान्वारंभः समाचारादेव प्राप्नोति। सर्वत्र एव हि ऋत्विक्कर्तृके पाकयज्ञे प्रधानकर्तु[4]रन्वारंभ इष्यते। कर्तुः प्राप्तमेव पुनरुच्यते[5] बहुत्वविधानार्थः। इतरथा हि कर्तृभेदात् प्रतिशिष्यमावृत्तिः कर्मणः प्रसज्येत। तन्मा भूदित्येवमर्थं शिष्येष्वन्वारब्धेष्वित्याह॥

'[6]उपहूतं मनः' **इति प्राजापत्यायाः सर्वमनुवाकं जुहुयादिति॥ ३॥**

वृत्तिः—आवापस्थाने प्राजापत्यायाः सौविष्टकृत्याश्च होमो नास्ति। अन्ते त्वतिदेशादेव प्राप्नुतः। एवं तर्हि तस्मिन्ननुवाके तयोः पाठोऽनर्थकः तस्यामेतत्। तथापि शैलीयमाचार्यस्य यदन्ते प्राजापत्यां सौविष्टकृतीं च पठति, [7]गृह्येऽपि कर्तव्यताप्रदर्शनार्थम्॥

---

१. M Ad ०षाढ्या. २. M Ad व्रतपदेव. ३. M Ad indicate the end of *Khaṇḍa*. ४. M Ad ०कृर्तृ०. ५. M Ad पुनरिच्यते. ६. *VādhŚS.* 15.3.1-11. It may be pointed out that this *Anuvāka* is found in *Vādhūla Śākhā* only, not in others. ७. M Ad गृहेति.

अपरेणाग्निं प्राङ्मुखा उपविश्याधीयीरन्निति[१]॥ ४॥

वृत्तिः—अविशेषात् सर्वे, आचार्यः शिष्याश्च। आचार्यो निगदति, शिष्याः पठन्ति। द्वितीयादिप्रयोगे सहैव पठन्ति। काण्डैकत्वं[२] प्रदेशैकत्वं[३] प्रकरणैकत्वं चावेक्ष्य इत्युक्तम्। अन्यथा हि दार्शपौर्णमासिकानां प्राजापत्यमिति बहुवचनं नोपपद्यते। पर्वणि चाध्ययन[४]वचनाद्धोमान्तेऽध्ययनं, होमादन्यस्यावा[५]पस्यान्ते निवेश इति व्याख्यातत्वात्॥

त्रियहमेकाहं[६] **वा नाधी[यीतेति]**[७]॥ ५॥

वृत्तिः—एकाहानामनध्यायविधा[८]नस्यानर्थक्यप्रसंगात्। पर्वत्वादेव हि तदहरनध्यायः सिद्धः॥

मासं प्रदोषं चेति॥ ६॥

वृत्तिः—मासशब्द उक्तार्थः। प्रदोषशब्दश्च पूर्वस्मिन् रात्रिचतुर्थभागे वर्तते। अत्रापि [९]नाधीयीरन्नित्येव संबन्धः कर्तव्यः॥

ततः सर्वमादिवर्तमानानन्तरमेवाश्रमान्तरं प्रवेष्टव्यमनाश्रमिणाना-स्थाप्यमिति॥ ७॥

वृत्तिः—वाधूलको ह्यसौ बभूव। एष त्रिंशद्वर्षाण्यतीत्यात्र स्नातवानिति विशेषेण ज्ञायते। समावृत्तस्याश्रमान्तरमप्रविश्य किञ्चित् कालमस्तीति किमर्थमिति चेद् वेदवेदाङ्गार्थाधिगमाय॥

तथा बौधायनैरुक्तः[१०]॥ ८॥

वृत्तिः—यदैवं स्थीयते तदा व्याहृतिभिराज्यहोमो बौधायनीयैराम्नायते। अनुष्ठेयकृतत्वादमुख्योऽयं पक्ष आचार्यस्य॥

---

१. M °विश्यादीयरन्निति, Ad °विश्य दीयरान्निति. २. M काण्डैत्वं, Ad काण्डैस्त्वं. ३. M Ad प्रदेशत्वं. ४. M Ad °ध्ययनं वच°. ५. M Ad °स्यावपस्यान्ते. ६. M Ad °मेताहं. ७. M Ad broken after नाधी...; thus *VādhGVR.* 4.286. ८. M Ad °काहानाध्यायविधायनस्या°. ९. M Ad नासीरन्नि°. १०. M Ad indicate here the end of *Khaṇḍa*.

एवं पाकयज्ञ उक्तः[१]॥ ९॥

अथेदानीमपूर्वपक्षे प्रयोग उच्यते॥ १०॥

ब्रह्मप्रणीतावर्जमाज्यसंस्कारान्तमग्निमुखं कृत्वा आचम्य मन्त्रैः परिषिच्य तूष्णीं वा...[२]**परिषेकं कृत्वाऽथैतां पालाशीं समिधमित्यादि**॥ ११॥

चन्द्रमस उपस्थानं कृत्वा पूर्ववत्परिषिञ्चेत्॥ १२॥

अत्र केचित्–'यशो मा कुरु ब्राह्मणेषु' **इत्येतां हुत्वा** 'अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा' **इति स्विष्टकृतं जुह्वति**[३]॥ १३॥

'यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचम्' **इत्यपरे**॥ १४॥

नैव स्विष्टकृद्धोम इत्यन्ये॥ १५॥

इति द्वितीयाध्यायेऽष्टमः खण्डः

---

१. M Ad उक्तेः. २. M Ad वा...परि°. This text is also found on p.514, line 9-11 in M and p.1008, line 1- p.1009, line 1-3 in Ad. It is not very clear whether this text belongs to उपाकर्म or विवाह ritual or to both. ३. M Ad जुहोति.

अथ द्वितीयाध्याये नवमः खण्डः

अथ अर्घ्यदानम्[1]

...[2]अलङ्कारैर्गृहाञ्छोभयित्वा[3] यथोक्तं त्रिवृदासनं कल्पयित्वा-ऽऽसनसमीपे बहून् दर्भानास्तीर्य तेष्वर्घ्यपाद्याचमनीयमधुपर्क[ार्थानि][4] नाना प्रोक्षण्यर्थानि षट् पात्राणि सादयति॥ १॥

कामण्डलुका[5]भिरेव पात्राणि[6] प्रोक्षतीति[7]॥ २॥

वृत्तिः– प्रोक्षणवोत्पञ्च [7]अर्घ्यपाद्याचमनार्थमुदकमेकस्मिन्नेव पात्रे संस्कृत्यानेन[8] ददति। तेषां चत्वारि केचिदुदकार्थमेवैकं[9] पात्रं संस्कृत्य तदातदा तस्मिन् [एकै-][10]कमानीयार्घ्यपाद्याचमनीयं च ददति। तेषां त्रीणि सर्वत्र प्रोक्षणीयग्रहणे [11]तदर्थमनुष्यकार्यत्वात् सहैतानि न्युब्ज्य ततः [12][प्रसि]द्धं प्रोक्षणीयं संस्कृत्य ताभिः कामण्डलुकाभिर्वोत्तानानि पात्राणि कृत्वा प्रोक्षति॥

ततोऽर्घ्याद्युदकत्रयमेतदेव पवित्रं तदन्तर्धाय मधुपर्कार्थमेतत्पवित्रं निधायासनं निरीक्ष्य 'आसनम्' **इत्युक्त्वाऽऽसनेऽर्घ्यार्हमुपवेश्यार्घ्यपात्रेणै-वार्घ्यं ददाति[13]॥ ३॥**

---

१. Due to displacement of folios in orignial MS the remaining topics *viz Madhuparka* and *Samāvartana* have been wrongly copied down in M on p.528, line 3 to p.533, line 13 and in Ad on p.1030, line 12 to p.1033, line 8, and again another type of ceremonial bath after studentship on p.510, line 1 in M and p.1001, line 5 in Ad, M begins the text with 'वाधूलकाय नमः' on the top of the page. २. M Ad broken; opening line indicates the displacement of folios. ३. M गृहाच्छोभ°, Ad गृहात् शोभ°. ४. M Ad पर्क...ानान. ५. M Ad °मण्डुभि°. ६. M Ad पात्राभिः. ७-७. M Ad ...प्रोक्षण...वोत्पञ्च... अर्घ्य°. ८. M Ad °त्यान्नेन. ९. M °दकानर्थमे°; Ad °दकानर्थक°. १०. M Ad °स्मिन्...कमनी. ११. M तदर्थमनुष्य...कार्य; Ad °मनुष्यकार्य°. १२. M Ad ततः....द्धं. १३. M indicates the end of *Khaṇḍa* here.

वृत्तिः—हस्तप्रक्षालनार्थमुदकम[१]र्घ्यमित्युच्यते। न प्रक्षालनार्थम्[२], पूजार्थं तत्रानीयत इति केचित्। हस्त उदकायनं किलात्र पूजा। पाद्यं[३] पादप्रक्षालनार्थं तत्पाद्यमिति ददाति। विपरीत[४]मेके ब्रुवत इति पूर्वं पाद्यादानविधिः। ब्राह्मणो[५] यदि प्रक्षालयति तदा तस्य दक्षिणं पादं ददाति। सव्यमितरयोः राजन्यवैश्ययोः प्रक्षालयित्रोः। गृह्याः पुत्रपौत्रदाराः, अप्रत्ताश्च दुहितरो, भ्रातरश्चाविभक्तदायादाः। ते यस्मै मधुपर्कं ददति[६] तं परिवार्योपासीरन्। पूजा पूजनद्रव्याणि कांस्यादीनि। तानि दर्शयति—'इमानि पश्य' इति वर्षीयसा तेजोमयेनापिधायेति पाठान्तराद-पिधानपात्रं तेजोमयं हिरण्यरजतताम्रकांस्यादि तेज इत्युच्यते। 'देवस्य त्वा (सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो हस्ता)भ्यां[७] प्रतिगृह्णामि' इत्यनेन सावित्राख्येन मन्त्रेण प्रतिगृह्णाति। प्राशनमाचम्याचम्य तत्र प्रथममन्त्रेण सकृत्। एवमितराभ्याम्। अर्हणीया या पूजनार्था[८]ऽऽनीयमाना गौस्तामानीय 'इयमर्हणीमा' इति तां पूजनीयां[९] यथातथा करोति। यदि 'असौ हत्वा मांसं कुरु मम' इत्याह तदा तां हत्वा तन्मांसवन्तमोदनं भोजयति। यदि 'उत्सृज' इत्याह तदोत्सृज्यौदनमेव भोजयति। क्रियमाणायां वर्धमानायां 'गौरस्यपहत[१०]पाप्मा' (आपमं २.१०.६) इत्यादिनाऽभिमन्त्रयते[११]। 'गौर्धेनु भव्या[१२]' (आपमं २.१०) इत्युत्सर्गपक्षे। कंसं मधुपर्कपात्रं प्रवर्तौ कुण्डले स्रड्मालालंकारे गन्धादिनियमग्रहणमेतेषामवश्यदानार्थम्[१३]। अत ऊर्ध्वमपि यथाश्रद्धं[१४] देये नियम इत्युक्तानामप्यत्र[१५] देयग्रहणान्मधुपर्कार्घ्यं समानम्॥

इति द्वितीयाध्याये नवमः खण्डः

---

१. M Ad °मर्ध°. २. M Ad °नार्थः. ३. M Ad पाद्यां. ४. Ad °परीकमे°. ५. Ad ब्रह्म°; thus M. ६. M Ad ददाति. ७. M Ad abri देवस्य = त्वाभ्यां. ८. M Ad °जनार्थान्नीय°. ९. M Ad °नीयो. १०. M Ad °स्यवहत°. ११. M Ad indicate the end of *Khaṇḍa* (—''). १२. M Ad °भवेत्यु°. १३. M Ad °मपश्यदा°. १४. M Ad °श्रद्दधेयं देये नि°. १५. M Ad °प्ययमन्दे°.

अथ द्वितीयाध्याये दशमः खण्डः

अथ स्नानम् (समावर्तनम्)

वेदमनूच्य स्नास्यन्नुपकल्पयते [१][एरकां चोपबर्हणं च नापितं च क्षुरं च पालाशीं च समिधं दारूणि चोपस्तरणं वृकलाँश्च दन्तधावनं च शीताश्चोष्णाश्चापः सर्वसुरभिपिष्टं चन्दनमहतं वासः सान्तरं च प्रावारं वादरमणिं स्वर्णपिहितं सूत्रं च प्रवर्तौ चाज्यं च दर्वीं च मालां चादर्शं चाञ्जनं च दण्डं च छत्रं चोपानहौ चानुडुहं चर्म सर्वलोहितमित्येतेऽस्य संभारा उपक्लृप्ता भवन्ति][१]॥ १॥

वृत्तिः—तत्रैरका[२] शयनार्थमास्तरणं[३] कंबलादिः। उपबर्हणं शिरोपधानम्। [४]अत्र नापितग्रह[४]णमृत्विग्वपनप्रतिषेधार्थम्। क्षुरग्रहणं पात्रसादनकालेऽस्यापि सादनार्थम्। दारूणिग्रहणेनेध्मा उच्यन्ते। ततः पाकयज्ञप्राधान्यं द्योत्यते। उपस्तरणं परिस्तरणाद्यर्थं बर्हिः। वृकलाः[५] शकलाः जिह्वाशोधनार्थाः। बहुवचनान्ततया[६] दन्तधावनकाष्ठानि शास्त्रान्तरे विहितानि। ततो ज्ञातव्यानि। कथम्—

[७]आम्रपलाशबिल्वानामपामार्गशिरीषयोः।
वाग्यतः प्रातरुत्थाय भक्षयेद्दन्तधावनम्॥ इति॥
करञ्जकरवीराश्च पाटलिकुटजासनाः[८]।
ये चाप्येवंविधास्तेऽपि[९] शस्यन्ते दन्तधावनाः[१०]॥ इति॥
खादिरः ककुभो निम्बाः[११] कपित्थामलकार्जुनाः।
अश्वत्थश्च शिरीषश्च दन्तधावनपूजिताः॥ इति च॥

१-१. M Ad om; this *sūtra* has been reconstructed on the basis of its *Vṛtti VādhGSVR* 5.47-94, as well as *ĀgniGS* 1.3.1:18. २. M Ad तत्रेर°. ३. M Ad °मास्करणं. ४-४. M Ad नापितत्रग्रह°. ५. M Ad वृकालः. ६. M Ad °चनान्त्रया. ७. M आम्रपूला°, Ad आम्रमूलास°. ८. M Ad कुट चास°. ९. M Ad ते विशस्य°. १०. M Ad °धावनः. ११. M विम्बा, Ad निम्बा.

सर्वसुरभीत्यत्र सर्वशब्दो बहुवचनद्रव्यवाची। [१]चन्दनाञ्जनयोरपि[१] [२]पिष्ट-मित्यनुवर्तते। अहतशब्दोऽत्र नववाची[२]। सान्तरमिति बहुव्रीहिः। सहान्तरेण वर्तत इति प्रावृतारं विशेष्यते।[३] अन्तरं परिधानीयम्। अधिकारात्ते अपि वाससी एव। मणिः। मणिः पद्मरागादिः, शङ्खमणिर्वा, मयूरास्थिवातरक्षो वा। तथा वात्स्यायनीये सुभगंकरणीयेषु[४] पठितम्। [५]'मयूरस्यास्थिवातरक्षो वा सुवर्णेनावलिप्य' इति दर्शनात्। प्रवर्तौ सुवर्णमयकुण्डले। तथा चोक्तम् मानवे[६]–

वैणवीं धारयेद्यष्टिं सोदकं च कमण्डलुम्।
यज्ञोपवीतं वेदं च शुभ्रे[७] रौक्मे[८] च कुण्डले॥ (मनु ४.६६) इति॥

दण्डोऽपि वैणव एव। अनेनात्रान्त इतिकरणम्। छत्राद्यनुक्तसमुच्चयार्थम्। तेन ब्रह्मचारिणः प्रतिषिद्धान्यपि रुद्धान्यस्यानुज्ञायन्ते[९]॥

[१०](**॥ प्राजापत्ये बार्हस्पत्ये भग्ये सावित्र ऐन्द्र ऐन्द्राग्ने तेषामन्यतमे नक्षत्रे स्नायात्॥ २॥**)[१०]

वृत्तिः–प्राजापत्ये जनयितृसमर्थे। बार्हस्पत्ये 'बृहस्पतिप्रसूतोऽसानि' इति। भग्ये[११] सुभगनक्षत्रे सौभाग्ययोग्ये। सावित्रेऽनुज्ञातृत्वयोग्ये। (सवितृ प्रसूतोऽसानि' इति।)[१२] [१३]ऐन्द्र ईशितृत्वे चित्रोऽसानि[१४] धान्यादिभिः॥

[१५]**(आ)पूर्यमाणपक्षे [१६]व्रजं प्रपद्येत॥ ३॥**

अन्तर्लोम्ना[१६] चर्मणा सर्वरोहितेन व्रजद्वारमवघ्नन्ति॥ ४॥

वृत्तिः–प्रच्छादयन्ति॥

तत्राग्निमुपसमाधातवा इति॥ ५॥

१-१. Ad om. २-२. Ad om, M °वर्तते...आहत°. ३. M Ad indicate the end of the *Khaṇḍa*. ४. M Ad सुभगकारि°. ५. M Ad मयूरस्य स्थितरक्षो°. ६. M Ad मा...व. ७. M Ad शुभे. ८. M Ad रौक्म. ९. M °नुज्ञायान्ते, Ad °नुज्ञयान्ते. १०. M Ad om; this *sūtra* has been reconstructed on the basis of *Vṛtti* (Ed.). ११. M Ad बृहतः परि...वभग°. १२. M Ad om. १३. M Ad ऐन्द्रं. १४. M Ad °सानि...धान्यादि°. १५. M Ad om आ. १६-१६. M Ad broken व्रजं...वा.

वृत्तिः—किमुक्तम्। अग्निमुपसमाधातुमाहेत्यर्थः। कथं? 'पूर्वार्धे [1]प्रत्यस्याग्निमुपसमाधेहि' इति, इत्येवं येनकेनचित् लौकिकेन वाक्येन॥

अनेन हरन्त्येतान् संभारान् इति॥ ६॥

वृत्तिः—अनेनान्यकर्तृत्वेन कियदतिदिश्यत इत्यत्रोच्यते। सर्वमणिमुखमिति केचित्। प्राक्परिधानादित्यपरे। पात्रसादनान्तमेवेत्यन्ये। मध्यन्दिनकालेऽह्नो[2] मध्यस्त्रिभागे। तथा होममारभेत॥

तत्र पात्रसादनकाले होमार्थानि द्वन्द्वशः सादयित्वाऽन्यान्येरकादीनि मनुष्यार्थानि सह सादयतीति॥ ७॥

तत्र समिदुदपात्रे एरकोपबर्हणे च यथोक्तं सादयित्वेतराणि युगपदुत्तरतः सादयन्ति केचित्॥ ८॥

पूर्वमुत्तरत एव सर्वाणि सादयित्वा प्रोक्ष्य समिदादीनि पुनर्यथोक्तं सादयन्त्यपरे॥[3] ९॥

वृत्तिः—पूर्वस्मिन्नपि पक्षे[4]...समित्स्थाने समावर्तनस्वामी समिधमाधायाथैरकायामित्याद्यु[-पविश्य][5]प्रतिपद्यते। उद्यमानं शिरः नापितेनोदकेनादिक्रियमाणमित्यर्थः। रोमाण्युच्यन्ते। एतस्मादिति हेतौ पञ्चमी। यस्मादित्यादिना पूर्ववाक्योक्तं गुणदूषमविदुषस्तत्फलमिति प्रतिपाद्यते। तस्मादित्यादिना गुणदोषौ विजानतः उभयाभावात् स्वेच्छातः प्रवृत्तिरुच्यते॥

'इदमहम्' **इत्ये[6]तस्मिन् मन्त्रेऽमुष्यामुष्यायणस्येत्यत्र समावर्तमानानां[7] नामगोत्रेऽपि निर्दिशति॥ १०॥**

वृत्तिः—कथम्? इदमहं देवदत्तशर्मणो वसिष्ठस्यापत्यमिति[8] वासिष्ठस्य। एवं भार्गवादीनां स्वं स्वं नाम गोत्रं च निर्दिशति। तूष्णीं जिह्वां प्रधाव्य दन्तान् प्रधावते मन्त्रेण॥

---

१. Cf *ĀgniGS* 1.3.2:3 वज्रस्याग्नि°. २. M Ad कालोह्ना. ३. M Ad indicate the end of the *Khaṇḍa*. ४. M Ad पक्षे...समित्स्था°. ५. M Ad °थेराकायामित्याद्यु...प्रति°. ६. M Ad इति त°. ७. M Ad सामावर्तमानामगो°. ८. M Ad °स्यापर्तिमित्यावा°.

दैवकर्मणि पिष्टसंयवने[१] प्रणीताभ्य आनीतासु शीतासु मदन्तीरानीयन्त इति॥ ११॥

वृत्तिः—[२]तद्याः समावर्तमानार्थमुष्णासु[२] शीता आनीयन्त इत्येतद्देवमानुषस्य व्यापृत्या इत्युच्यते। 'आपो हि ष्ठा मयोभुवः' इति तिसृभिरा[त्मानं][३] त्रिरभिषिञ्चतीत्यनुवर्तते। ततः प्रतिमन्त्रं कृत्वोऽभिषिञ्चति॥

केचिदाचम्यानुलिम्पन्ति॥ १२॥

वृत्तिः—मन्त्रलिंगादाकाशे देवता उद्दिश्य गन्धात् किंचित् निरस्य तदनुलिप्य चन्दनस्यापि समन्त्रमेवोभयं करोति। एवमेवात ऊर्ध्वमामरणात् गन्धानुलेपे सप्रसेके मन्त्रद्वयविधिः॥

अन्यस्यैतदार्द्रं वासो होमार्थमहतं वासः परिधायाचम्याथैतं मणिमित्यादि प्रतिपद्यते, अत्यग्रे प्रोतनदर्शनात्॥ १३॥

वृत्तिः—आश्वलायने पद्मरागादिमणिर्विधीयते। बौधायनीये बादरः। ततः सामर्थ्यादुभयोर्विकल्पप्रदर्शनार्थमिहैकवचनमित्य[प]रे। संभरणे प्रोतने चोभयदर्शनात्, वात्स्यायने बादरं मणिं शंखमणिं चेति। समुच्चयदर्शनाच्चोभयमलंकारार्थम्। समुदायापेक्षमेकवचनमित्यन्ये। पूर्वपक्षमस्मदीयाः केचनानुतिष्ठन्ति। केचनान्त्यं मध्यमं पक्षमनुतिष्ठन्ति, (ते)[४] न दृश्यन्ते। अयमपि पक्षोऽनुष्ठेय एव। बौधायनीये[५] चाश्वलायनीये[६] चान्यतरं विधानात्। 'मणिं कण्ठे प्रबध्य' इत्याश्वलायने दर्शनात् कण्ठे मणिं बध्नाति। केचिन्मणिबन्ध इति समाख्यानात्, वात्स्यायने दक्षिणेन हस्तेन धारयेदिति च दर्शनात्। हस्त इत्यपरे। अक्ष्णयेति ह वचनाद् यज्ञोपवीतवद् इत्यन्ये। अस्मदीयैरयं पक्षो व्याख्यायत एव नानुष्ठीयन्ते[७]। इमं पक्षं नाश्रयन्ति। अक्ष्णया-शब्दमन्यथा वर्तयन्ति। कथम्। सूत्रकमग्रमेकत्र विधायापरेणाग्रेण हस्तं कण्ठोपरिगमय्य यद्बन्धनं तदक्ष्णया-शब्देनोच्यते इति। मणिद्वयग्रहणपक्षे केचिन्मणिं कण्ठे प्रबध्य बादरं हस्ते प्रबध्नन्ति॥

---

१. M Ad °संस्रावने. २-२. तद्यावतामानार्थ°. ३. M Ad °रित्या...त्रि°. ४. M Ad om. ५. M Ad °यनी. ६. M Ad °लायनी. ७. M Ad एवानुष्ठी°.

'मम[ाग्ने वर्चो विहवेष्वस्तु०][1]; आयुष्यं वर्चस्यम्[2]' **(आश्वसं. १०.१३०.१-५) इत्येते पञ्चभि:[3] होमत्वादस्वाहाकारान्ताह्या...त षड्भि: दक्षिणा प्रावर्तं दक्षिणे कर्णे आबध्य** 'ऋतुभिस्त्वार्तवै: संवत्सरस्य धायसा तैस्त्वा संहनुकरोमि' **इत्यनेन संहनुकरोति[4]॥ १४॥**

वृत्ति:—संहनुशब्देन कुलच्छेदनस्य प्रमोचनार्थस्योभे अग्रे उच्येते[5]। संहते करोतीत्यर्थ:। तथैवोत्तरमपि समन्त्रकमेव मालां परिहरतो मणिं[6]...नेव यदे... स्वयंकर्तृ...णो[6] ज्ञायते। होमार्थमिह परिहितन्यस्य नित्यार्थं परिधायानेनैव मन्त्रेणोत्तरीयं परिधत्ते। निर्मुच्योपानहौ जयादि प्रतिपद्यते॥

[7]अथैनमुदपात्र इत्येकवचनाच्चाजेऽन्यसहत्वादेरकामपि जुह्वति केचित्॥[7] १५॥

वृत्ति:—अथैनमुदपात्र इति। अथ- शब्दग्रहणं परिप्लावनमन्त्रस्यापवो...॥[8]

इति द्वितीयाध्याये दशम: खण्ड:

---

१. M Ad मम...आयु०; cf *TaitS.* 4.7.14.1. २. cf *AV* 5.28.13. ३. M Ad पक्षे...होमत्वा दस्वाकारान्ताह्या...त. Here text is very much mutilated in both M and Ad. It is similar to *ĀgniGS.* 1.3.5 (p.22). ४. M Ad सहानु. ५. M Ad उन्वेते. ६-६. M Ad मणिं...नेव...पदे... स्वयंकर्तृ...णो text very much mutilated cf *ĀgniGS.* 1.3.5. ७-७. M Ad give the text after प्रोतनदर्शनात् (*sūtra* 13). Since 'अथैनमुदपात्र' is given after जयादि प्रतिपद्यते, I have given both together. ८. Due to displacement folios in original MS, a large text of *Ekāhas* has wrongly entered here in both M (p.533, line 14 to p.541, line 10) and Ad (p.1040, line 6 to p.1052, line 8). The text after स्यापवो (?) is broken (cf *VādhGSVR* 5.82; *ĀgniGS* 1.3.5).

अथ द्वितीयाध्याये एकादशः खण्डः

अथ इतरत् स्नानम्[1]

अथेतरदिति॥ १॥

वृत्तिः—अथेतरदित्यादि।[2] अत्र 'अथेतरत् स्नानं वक्ष्यते' इति वाक्यशेषः॥

तूष्णीमेवेति॥ २॥

वृत्तिः—तूष्णीमेवेति वाक्यान्तरम्। अनेन वपनादिचन्द्रमस उपस्थानानन्तरं[3] मणिकुण्डलसंस्कारहोमवर्जममन्त्रकं कर्म विधीयते। तस्य ब्रह्मचर्यव्रतस्योपनयनसमिदाधानं प्रायणीयम्[4]। इह समिदाधानमुदयनीयमिति[5] मन्यमानाः केचन समिदाधानमपि तूष्णीं कुर्वन्ति। अस्मिन्पक्षेऽग्निमुपसमाधाय परिस्तीर्य उत्तरतः पात्रैः सह समिधमपि सादयेत्। अन्यस्मिन् पक्षे क्वचिच्छुद्धे देशे दर्भेषूदकं मधुदधिमन्थोदनार्थानि पञ्चपात्राणि एकैकं प्रोक्षणीपात्रं च सादयेत्। उभयत्र प्रोक्षणीः[6] संस्कृत्य पात्राणि प्रोक्ष्यान्वादीनीतरतः[7] पवित्रं विनियोगक्रमेण पात्रेष्वानीय पवित्रमग्नावाक्षिपत्याचार्यः। ततः कर्तुः स्वामिसमिधमाधायानाधाय वा वपनादिः प्रतिपद्यते॥[8]

तत्र शीता उष्णाभिरद्भिः स्नात्वा तीर्थे स्नाति॥ ३॥

तत [9]उपादानादुपमोचनान्त आचार्यो [गा]मानीय[10] 'इयं गौस्तव' **इति ब्रूयात्॥ ४॥**

---

१. M Ad अथ स्नानम्। Due to displacement of folios the text dealing with another simple type of *Samāvartana*, which should have come immedistely after main *Samāvartana*, wrongly starts on p.510, line 1 in M and p.1001, line 4 in Ad after the ritual of *Upākarma* in both the Mss. The word इतरत् itself indicates that this another type of *snāna* should have come after the main *Samāvartana*. २. M Ad °दित्याद्यात्र. ३. M Ad °स्थनान्त°. ४. M प्राणीय°, thus Ad. ५. M Ad °मुदयमिति. ६. M Ad °क्षणी. ७. M Ad °न्वादीनित°. ८. M Ad indicate the end of *Khaṇḍa*. ९. M Ad उपानादुप°. १०. M Ad °चार्योमानीयोयं.

वृत्तिः—[१]स्वप्राशनमाचार्यस्यान्याय्यत्वादन्यकर्तृकं प्राशनादि स्नातकप्राशनं सर्वस्य शेषकार्यदर्शनाद्। उदकसंसृष्टाः सक्तवो मन्थाख्याः॥

अभिमन्त्रयते स्नातकः॥ ५॥

यं प्राह तस्येति पूर्ववाक्यशेष इति केचित्, उत्तरवाक्यस्येत्यपरे॥ ६॥

वृत्तिः—पूर्वस्मिन्पक्षेऽमुष्येत्यत्र यं प्राह तस्य नाम निर्दिशेदिति। शेषस्तदश्रुतं किञ्चित्कत्वं स्यादित्यन्यस्मिन् पक्षे दोषः। पक्षान्तरे [२][ब]हुत्वं तयोर्विरोध[३] इति दोषः। कुरुतेति [४]बहुवचनसमर्थनिगद इति[४] परिहर्तुं शक्यत्वादुत्तरवाक्यशेष इति युक्तम्। अस्मिन् पक्षेऽपि[५] यो गां प्राह तस्य नामामुष्येत्यस्य निर्देशयति। यः प्राहेत्यत्र वचनाद् आचार्यादन्यो यः [६]वाचयति कारयति[७] वा स लभत इति स्नातको निर्दिश्यते[८](ऽने)न ज्ञायते॥

समावर्तनादुत्तरकालमेकाकी न गच्छेद्[९] इति॥ ७॥

वृत्तिः—[१०]रातिर्दानार्थः। राति वरे[ण्यं][११] किञ्चित् दाता। तस्य वा येन अस्य स्नातकस्य समुदितं व्यवस्था कृता समावृत्ते[१२] कृते त्व[या मम गृहे आगन्तव्यं तस्य] गृहं[१२] गच्छति। तत्र गत्वा यल्लभ्यते तद् गृह्णाति॥

(स यदि)[१३] रथमारभते[१४] 'रथन्तरमसि[१५]' इत्यादि विशेषः॥ ८॥

वृत्तिः—[१६]('रथन्तरमसि' इति दक्षिणं चक्रमभिमृशति; 'बृहदसि' इत्युत्तरं, 'वामदेव्यमसि' इति)[१६] मध्यमम्[१७]। रथोपस्थं[१७] प्रवर्त्यमानं गच्छन्तम् [१८]अयं वामश्विना रथः' इति। वृथा[१८] यद्यसौ गम्यमाने पृथक्कुर्यात्, न किञ्चिद् ददाति, तदेमां [१९](भूमि)मभिमृशेत् 'मयि धृतिम्[२०]' इत्यादि॥

---

१. M Ad स्वमासन°. २. M Ad चक्षान्त...हुत्व°. ३. M Ad °रोधः. ४-४. Ad समर्थ इति निगद इति. ५. M Ad वियोगां. ६. M Ad यः...वोचनयति. ७. M कारयिता, Ad कारयतिता. ८. M Ad °तेनन. ९. M Ad गच्छेतिति. १०. M Ad रातति°. ११. M Ad वरे...कि°. १२-१२. M Ad वृत्ता कृते त्व...गृहं. १३. M Ad om. १४. M Ad रथन्तमारेभे. १५. M Ad रथन्तमसी°. १६-१६. M Ad om; cf *ĀgniGS.* 1.4.1:24.11-12. १७-१७. M मध्यं रथो° Ad मध्यस्थो°. १८-१८. M Ad रथशमरथं वृथा. १९. M Ad om. २०. M Ad धृतीरित्या°.

[इ-][1]तः स्नानं पूर्वं वेदाध्ययनस्नानमपरे[2]॥ ९॥

स यः [3]सनिमेष्यन् स्यादित्यादि॥ १०॥

वृत्तिः—सनिर्द्रव्यं तत्प्रार्थयितुं यं गच्छति तं दृष्ट्वाऽभिमन्त्रयते। आमन्त्र्यावबोध्यार्थं प्रयोजनं वदते। अर्थार्थं यं गच्छति तस्य नाम संबुध्यन्तं निर्दिशति। मन्त्रेऽस्मिन्[4] [आकर्षफ]लको[4] द्यूतफलको वा तत्र तिलान् क्षिप्तान् द्रव्यान्तराभावाद् दधिश्रयणं कृत्वा पर्यग्निमात्रं कृत्वा हस्तेन जुहुयात्। ओषध्यः सक्तव इति वचनादभिवत्स्यति[5]। आगमिष्यति वैश्यास्तृणपिण्डा[6] वृ[क्षत्वक्- पिण्डा वा] वशृगजिपत्या[6] गोशृङ्गः पतितः। सर्वौषधमनुपद उक्तम्- 'सप्त ग्राम्या ओषधयः सप्तारण्या व्रीहियव अणवो गोधूमास्तिलमाषाश्चेत्यनुत्सृज्य। कुलत्था नु हैके ब्रुवते। तथाऽऽरण्या [7]श्यामाका नीवारा गवीधुका गार्मुता[7] वास्त्वा वेणु[यवान्विता][8] इति। तादर्थ्ये चतुर्थी॥

तेभ्यो भोजनार्थममुमोदनं स्थाल्यादावुद्धृत्य त्रिः परिष्यन्दयेत् ॥ ११॥

वृत्तिः—[9]यावती मानार्थेऽमुमुद्धृत्य दत्त्वा परिष्यन्दयेत् परितः स्रावयेत्॥[9]

'शश्वत्परिकुलीनेन' **इत्यादिना मन्त्रेण तेभ्य आरभ्यात्मानं प्रतिलेख्यं लिखति॥ १२॥**

इति द्वितीयाध्याये एकादशः खण्डः

समाप्तश्च द्वितीयोऽध्यायः

—o—

---

१. M Ad इत्यादि...त स्ना°. २. M स्नानममपरे; thus Ad; both M Ad indicate the end of *Khaṇḍa*. ३. M Ad सरिमे°. ४-४. Ad °स्मि...लको; thus *VādhGVR*. 5.146. ५. M Ad अभिवत्स्यति doubtful. ६-६. M Ad विशणपिण्डावृ...वशृगजिपत्याः doubtful; cf *VādhGVR*. 5.150: जीवत्यागो पतेच्छन्नं [वतेक्ष्छृङ्ग. ७-७. M Ad माभामकानिवारागवीधूतुका गार्मुका. ८. M Ad वेणु...इति. ९-९. Due to displacement of folio the text beginning with यावती to स्रावयेत् has wrongly been copied on p.547, line 12-13 in M and on p.1063, line 4-5 in Ad. From there it has been placed here at its proper place.

अथ तृतीयाध्याये प्रथमः खण्डः

अथ विवाहः

हस्तग्रहणेऽसौ शब्दः सं[बुध्य]न्तो वा॥ १॥

वृत्तिः—हस्तग्रहणेनात्र विवाहो लक्ष्यते। तदर्थमस्मिन् कर्मणि हस्तग्रहण-विधानमिति ज्ञापयितुम्। तेन मन्त्रेण हस्तग्रहणात् पूर्वं [१]वरेणास्या हस्तो न स्प्रष्टव्यः। [२]हस्तग्रहणेन विवाहो लक्ष्यते। प्रसङ्गादन्यदुक्तं विवाह एवातः परं वक्ष्यतीति शेषः[२]॥

बाह्यतोऽग्निमिति॥ २॥

वृत्तिः—लोकाग्नेराहरणं [३]श्रोत्रियागारात्। तमाधाय संपरिस्तीर्येत्यादितन्त्रम्।[३] धान्यमौपासनस्य ख्यापयितुम्। *बाह्यतो ग्रामाग्नेः किं न वर्त्यते सूतकाग्निं समारोह्योपनयने मथित्वा तस्मिन्नुपनयने सायं प्रातः होमसमू[४]हादीनि कर्माणि कर्तव्यानीति बौधायनमतम्। तस्यानिवृत्यत्वख्यापनार्थं बाह्यत इत्याह। उत्सर्गपक्षोऽपि तत्रैवाम्नातः॥*

[५]वरः पुण्याहवाचनं कृत्वा भुक्त्वा [६]हस्त्याद्यन्यतमं वाहनमारुह्य [७]पदातिरुपानहावुपमुच्य वा वधूगृहं गच्छति॥ ३॥

ततो वध्वाः पुण्याहवाचनं कृत्वा स्वागारेण[८] तगरेण गन्धद्रव्येणेत्यादि[९]

---

१. M Ad परेण. २-२. Due to displacement of folios, the text has been wrongly copied on p.547, line 13-14 in M and on p.1063, line 5-7 in Ad. ३-३. The text beginning with 'रण' occurs on p.512, line 10 in M and on p.1005, line 8 in Ad onward. बाह्यतोग्निमिति लोकाग्नेराह... धान्यमौपासनस्य. *-*. The text is given on p.547, line 14-17 in M and p.1063, line 7-10 in Ad. ४. M Ad समाहा°. ५. M Ad give the text hereafter on p.512, line 11 and on p.1005, line 9 respectively. ६. M Ad हस्ताद्य°. ७. M Ad °रुह्यावदातिरुपदानहावुप°. ८. M Ad स्वागरे°. ९. M Ad °द्रव्ये...येत्यादि.

यथोक्तं व्याख्याय यथाशक्ति सुवर्णादिनाऽलंकृत्य वस्त्रेण तां प्रच्छाद्य शकुनसूक्तं पठद्भिः संबन्धिभिः सह [1][ता]मानाय्य पादुकाभ्यामवरोप्य[2] वरो हस्तस्योपरि हस्तमपृष्ठं धारयित्वा प्राजापत्ये विवाहे 'सहधर्मश्चर्यताम्' **इत्युक्त्वोदकं ददाति॥ ४॥**

प्राजापत्यादन्यत्र तूष्णीम्॥ ५॥

दाता पितृमातृभ्रातृमातुलानामन्यतमः॥ ६॥

अथवा स्थण्डिलं कृत्वा बाह्यतो अग्निं लोकाग्निमाहृत्य स्थण्डिले न्युप्य ज्वलयित्वा [3]पात्रसादनकाले पात्रैर्लाजानपि पात्रान्तर ओप्य सादयित्वा ॥ ७॥[4]

वृत्तिः—[5]अथ वैतानिकानवेक्ष्य बाह्यशब्देन गृह्यकर्माण्यभिहितानि गृह्यन्त इत्यर्थः। किमतिदिश्यते। उपलेपनोद्धननस्थण्डिलकरणोल्लेखनादि अगारांश्च विवाहमिच्छन्ति॥[5]

दृषदुपलौ च सादयति॥ ८॥

वृत्तिः—दृषदुपलं वोपलमेव वा॥

ततो यथोक्तमग्निमुखं परिसमाप्यावापस्थाने 'या तिरश्ची [6]निपद्यसे' **इत्येतां पुनः प्रधानार्थत्वेनान्वारब्धायां जुहोति॥ ९॥**

वृत्तिः—*अनुपहतं वस्त्रं वधूं परिधाप्य तस्यामन्वारब्धायां पुनरस्या[7]मन्वा-रब्धायामिति दर्शनात्, पूर्वस्यान्वारंभस्य कृताकृतत्वं ज्ञायते। अग्नेः प्रायश्चित्ति-मित्यादीनां प्रत्याहुतिसंस्रावं कस्मिंश्चित्पात्रे [8]अवनीय तेनान्तेऽभिघार्य अञ्जलावुपस्तीर्य स्वयमेव सकृन्मन्त्रमुक्त्वा द्विर्लाजानोप्य सकृदभिघार्य, प्रत्यनक्ति।

---

१. M Ad सह...मानाय्य. २. M Ad °मपरोप्य. ३. M पत्रसा°. ४. The text is given on p.512, line 11- in M and on p.1005, line 9- in Ad. ५-५. Text is given on p.547, line 17- p.548, line 2 in M and on p.1063, line 11-14 in Ad. ६. M Ad निवपद्य°. *-*. Text beginning with *अनुपहतं and ending with °प्रायेणोक्तम्* (next page) is given on p.548, line 2 in M and p.1063, line 14- p.1065, line 8 in Ad. Thereafter a few lines belonging to ऋतुसंवेशन is wrongly given here. ७. M Ad पुररथास्यायामन्वा°. ८. M Ad सव°.

तस्या[1] अञ्जलिना एव जुहोति। एवमेव त्रिरिति उक्तेन पर्ययेण सह उपविश्य प्राजापत्यां सौविष्टकृतीञ्च जुहोति। अष्टकास्वन्नस्यैव सौविष्टकृत्या होमदर्शन[2][प्र]माणत्वात्। लाजैः सौविष्टकृतीं च जुह्वति केचित्। तथा सति तस्या अञ्जलिरेव करणम्। सकृदवदाय द्विरभिघारणं प्रत्यञ्जनाभावश्च। स्विष्टकृता-माज्येनैवान्ये जुह्वति। अन्ये लाजानां स्विष्टकृतं 'हव्यवाहं = स्विष्टमाहुवेम' (तै.ब्रा. ३.१.३.१९) इति जुह्वति। तत्र [3]प्राप्तिश्चिन्त्या। उच्यते-बर्हिषा पाकयज्ञधर्माणां परिधींश्चानूद्य शम्या विधीयते। स्विष्टकृदपि धर्मत्वात् क्रियत इति। तथा सति सौविष्टकृत्याऽऽज्येनैव हूयते॥

अन्ये पाकयज्ञे धर्मे स्विष्टकृतं नयन्ति सौविष्टकृत्या मन्त्रे व्रतोपनयनवत्॥ १०॥

वध्वाः सप्तपदानि तूष्णीमेव॥ ११॥

वरस्योपरि तूष्णीमेव चत्वारि॥ १२॥

'ध्रुवाक्षिति'**रिति ध्रुवम्॥ १३॥**

'सप्तर्षय' **इत्यरुन्धतीम्॥ १४॥**

अथैनां स्वान् गृहानानयति॥ १५॥

वृत्तिः-अत एव ज्ञातिगृहे विवाह इति ज्ञायते। दक्षिणामुत्तरामिति हस्तभागाभिप्रायेणोक्तम्॥*

[4]'समितम्' **इति च॥ १६॥**

ततो जयादि यथोक्तम्॥ १७॥

---

१. M Ad तस्य. २. M Ad °शर्न...माण°. M Ad give the indication of close of the *Khaṇḍa*. ३. M Ad प्राप्तिं M Ad give the text 'ऋतुमतीं प्रति संविशतीति संवत्सरं न मैथुनं चरेद् इत्यादिना विकल्प्य ऋतुसंवेशन एव मन्त्रा अन्यत्र गमनं तूष्णीकं तथा च लिङ्गसामर्थ्यम्। अथवा तावन्तं कालं ब्रह्मचर्यमृतावपि नियम्यते। संवेशनमृतावेव' belonging to ऋतुसंवेशन here. This text has been shifted to its proper place in ऋतुसंवेशनम्. See fn.3 on 1.1.3. ४. Again from here the remaining text is given on p.513, line 5 in M and on p.1006, line 11 in Ad onward.

वृत्तिः—'अग्ने प्रायश्चित्ते त्वा' मित्यत्र[१] पुनरन्वारंभदर्शनात् जयादिष्वन्वारंभो नास्तीति ज्ञायते। इतः प्रभृत्याहुतीनामेव संस्रावान्। अयमित्येवमर्थोऽन्वारंभो विधिनार्थत्वेन उभयथैतासामाहुतीनां संस्रावं कस्मिंश्चित्पात्रेऽपनीयते, नाभिघारयति॥

अवाचीनपाणिनोत्तानपाणिं गृह्णाति॥ १८॥

वृत्तिः—शास्त्रान्तरे दर्शनादवाचीनपाणिना अस्या उत्तानपाणिं गृह्णाति॥

'असौ त्वमसि' [२]**इति तस्या नाम प्रथमान्तमुक्त्वोत्तरत्र** 'असौ' **आत्मनो नाम प्रथमान्तमेव निर्दिशति॥ १९॥**

वृत्तिः—अत्रात्मानमित्येकवचनदर्शनात् समुच्चयपक्षो न घटते॥

उपलं वा दृषदुपलं वोभयं वा स्थापयत्याक्रामयति॥ २०॥

वृत्तिः—ततश्चाग्नेर्दृषदुपलम्[३] आक्रमयतीति काण्डिनां गृहे यद्यस्तिवचनं तथापीहोत्तरेणाग्निमिति वचनादुत्तरस्थमेवात्मानमास्थापयति, परिक्रमणमश्मन उत्तरेण। दक्षिणेन इति केचित्॥

अस्या अञ्जलिं प्रक्षाल्य तत[४] उपस्तीर्य सकृन्मन्त्रमुक्त्वा द्विर्लाजानोप्य सकृदभिघार्य प्रत्यञ्च [५]हविरस्यास्तिष्ठन्त्या अञ्जलिनाऽपर एव[६] तिष्ठन् जुहोति॥ २१॥

वृत्तिः—केचिदत्र 'हव्यवाहं'[७] 'स्विष्टम्' इत्येताभ्यां [८]लाजास्विष्टकृतमस्या अञ्जलिनैव परेण भावयन्ति। तत्र वास्तो[स्पतीयाद्याहुतीः][९] प्रायश्चित्ताहुती-र्वारुणीश्च[१०] प्राजापत्यां च हुत्वा प्राक्स्विष्टकृतं जुहोति॥

पक्षान्तरे युक्तविमोकोत्पन्नप्रतिपत्तिकार्य इति कृत्वाऽष्टकास्वन्-स्यैव सौविष्टकृत्या होमदर्शनात्॥ २२॥

सर्वस्माद्धविष इति सर्वत्र॥ २३॥

विशेषदर्शनाच्च॥ २४॥

लाजैरेवाञ्जलिनाऽस्याः सौविष्टकृतीं जुह्वति केचित्॥ २५॥

---

१. M Ad °प्रायश्चित्तिन्नित्यत्र. २. M Ad °मसी तस्या. ३. M Ad दृषं पुत्रं आ. ४. M Ad ततो°. ५. M Ad हरिर°. ६. M एव स्ति°. ७. M °वाह:, Ad °वाहं:. ८. M Ad लाजस्वि°. ९. M Ad वास्तो...प्राय°. १०. M °रुणिश्च:.

लाजानामाज्येनावदाय[1] सौविष्टकृतीं जुहोतीति कौण्डिन्यवचनात्[2]॥ २६॥

आज्येन सहेत्यन्ये॥ २७॥

वृत्तिः—स्विष्टकृद्यागस्य प्रधानप्रतिपत्तिकार्यत्वाल्लाजानामप्रधानत्वात् प्रधानयागादूर्ध्वं होमोपान्ते तेषां होमदर्शनात् तैः प्रतिपत्तिक[होमं] [3]मार्जनान्तं पक्वहोमवर्जं परिसमापयति॥[4]

इति तृतीयाध्याये प्रथमः खण्डः

---

१. M Ad °माज्य...मवदाय. २. M Ad कौण्डिन्ये वच°. ३. M Ad °त्तिक...मार्ज. ४. M Ad give the following text after परि समापयति- 'पाकयज्ञपक्ष उक्तः। इदानीमपूर्वपक्ष उच्यते- ब्रह्मप्रणीतावर्जम् आज्य-संस्कारान्तमग्निमुखं कृत्वा आचम्य परिधीन् परिधायेध्माधानादि व्याहृतिपर्यन्तंमकृ...', This text is also found in both M and Ad on p.509 (M) and 1001 (Ad). It is not very clear whether this text belongs to *Vivāha-rite* or *Upākarma-rite* or to both.

अथ तृतीयाध्याये द्वितीयः खण्डः

अथौपासनाग्निकर्म[1]

[2][यः] [3]पाणिग्रहणादिरग्निस्तमौपासनमित्याचक्षते। तस्मिन् गृह्याणि कर्माणि क्रियन्ते। तस्यौपासनेनाहिताग्नित्वं[4], तथा [5]पार्वणेन चरुणा दर्शपूर्णमासयाजित्वं चेति॥ १॥

द्वादशाहानि विच्छिन्नः[6] पुनराधेयः[6]॥ २॥

प्रतिसंख्याय [7][वा होमान् जुहुयात्॥ ३॥

परिश्रिते उद्धत्यावोक्ष्य सिकतोपोप्ते][7] उदुम्बरशाखाभिः प्लक्षशाखाभिर्वा प्रच्छाद्य याज्ञिकात्[8] काष्ठादग्निं मथित्वा लौकिकं वाऽऽहृत्य[9] सते कृत्वा ज्वलयित्वाऽभ्यादधाति–'भूर्भुवः सुवरों३प्रतिष्ठ'[10] इति॥ ४॥

अथैनमुपसमाधाय व्याहृतिपर्यन्तं कृत्वा तिस्रस्तन्तुमतीर्जुहोति–'तन्तुं तन्वन्', '[11]उद्बु[ध्यस्वाग्ने', 'त्रयस्त्रिꣳशत्तन्तवः' इति॥ ५॥

अथ चतस्रोऽभ्यावर्तनीर्जुहोति 'अ]ग्ने[11] अङ्गिरः', 'अग्नेऽभ्यावर्तिन्', 'पुनरूर्जा', 'सह रय्या' इति॥ ६॥

एकैकशो व्याहृतिः[12] समन्ताꣳ हुत्वा 'अयाश्चाग्नेरनभिशस्तीश्च

---

१. The ritual belonging to the *Aupāsanāgnikarma* is given in M^1 on p.10, line 5, H^1 on p.17, line 1 and H^2 on p.8, line 5 onward. It is not found in M and Ad. २. M^1 H^1 H^2 om; thus *ĀgniGS* 2.7.2. ३. Cf *ĀgniGS*. °ग्रहादि° सन इत्या°. ४. Cf *ĀgniGS*. 2.7.1: °सनेनाग्निहोतृत्वं, H^1 °नानित्वं, H^2 °हिताग्निस्त्वम्. ५. H^2 °वार्वणे°; thus M^1 H^1. ६-६. H^2 विच्छिन्नपुनराधेयं. ७-७. M^1 °संख्याय... उदुम्बर°. ८. M^1 H^1 यास्त्रिकान्, H^2 °यास्त्रिकात्. ९. M^1 H^1 H^2 वावृत्य. १०. M^1 H^1 H^2 om प्रतिष्ठ; thus H^2 *ĀgniGS*. ११-११. M^1 H^1 H^2 तन्वनुद्बु...ग्ने, ...अङ्गिरो; thus *ĀgniGS*. 2.7.2:13-15. १२. M^1 H^1 °हतिंस्समन्तां, H^2 हतीस्समस्तां.

सत्यमित्त्व[१]मया असि। अयसा मनसा [२]धृतोऽयसा हव्यमूहिषेऽया नो धेहि भेषजꣳ स्वाहा' **इति॥ ७॥**

एतां मनस्वतीं प्राजापत्यां [३]स[ाप्तपतीं च हुत्वा द्वे मिन्दाहुती जुहोति– 'यन्म आत्मनो मिन्दाभूत्', 'पुनरग्निश्चक्षुरदात्' **इति]॥ ८॥**

[दशहोतारं मनसाऽनुद्रुत्य सग्रहꣳ][४] हुत्वा 'इमं मे वरुण', 'तत्त्वा यामि', 'त्वन्नो अग्ने', 'स त्वन्नो अग्ने', 'त्वमग्ने अयासि', 'प्रजापते', 'यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचम्[५]' **इति च॥ ९॥**

अत्रैके[५] जयाभ्यातानान् राष्ट्रभृत इत्युपजुह्वति॥ १०॥

यथा पुरस्ताद् ब्राह्मणानन्नेन परिविष्य पुण्याहं स्वस्त्ययनमृद्धिमिति वाचयित्वा [६]प्र[सिद्ध आग्नेयः स्थालीपाकः॥ ११॥

अत्र गुरवे वरं ददाति वाससी धेनुमनड्वाहं वा॥ १२॥

यदि प्रवसेद् 'ओं भूर्भुवः सुवः' **इत्युपस्थाय प्रवसेत्।][६]॥ १३॥**

यदि प्रयायाद् व्याख्यातमात्मन्यरण्योः[७] समारोपणम्॥ १४॥

[८]अरण्योः समिधः[८] समारोपयेदरणिकल्पेन[९]॥ १५॥

यत्रान्तरा वस्येत् तस्मिन् श्रोत्रियागारादग्निमाहृत्य 'आजुह्वानः', 'उद्बुध्यस्वाग्ने' **इति द्वाभ्याम्(अवधाय परिस्तीर्य)[१०] यस्यां समिधि समारूढस्ताम[ाद[११]धाति॥ १६॥**

व्याख्यातो होमकल्पः][११]॥ १७॥

इति तृतीयाध्याये द्वितीयः खण्डः

---

१. M^1 H^1 H^2 ०मित्वम०. २. H^2 वृतो. ३. M^1 H^1 H^2 broken; cf *ĀgniGS.* 2.7.2: 108.16. ४. M^1 H^1 H^2 broken; for broken text see *ĀgniGS.* 2.7.2: 108.20. ५-५. M^1 H^1 H^2 ०रीरिचा त्रैके. ६-६. M^1 H^1 प्र...यदि; त्वा...यदि; for broken text see *ĀgniGS.* 2.7.2: 109.3-4. ७. M^1 H^1 ०द्व्यातमात्मन्यस्य समा०; thus H^2. ८-८. H^2 ०रण्योश्च समिधि. ९. M^1 H^1 H^2 ०रणीकत्वेन. १०. M^1 H^1 H^2 भ्यां पस्यां; thus *ĀgniGS.* 2.7.2: 108.19-10. ११-११. M^1 H^1 H^2 broken; Due to displacement of folio here-after the text dealing with *Pitṛmedha* wrongly occurs in M^1 H^1 H^2.

अथ तृतीयाध्याये तृतीयः खण्डः

[1]औपासनाग्निहोमपद्धतिकारिका

संशोध्य काय[मनसी][2] मैत्रमाराध्य चैकाग्निम्।
अहर्मुखे तु प्राणान् ह्यायम्य[3]ाथ सश्रद्धया॥ १॥

प्रथममाहुतयः संकल्प्य व्यवहरेत् ततः।
'तत्त' इत्यादिमन्त्रेण वदेयुः सुहृदो जनाः॥ २॥

अग्निं परिचरेत्पूर्वमौपासनमकामतः।
'दिवि जाता' इति द्वाभ्यामभिषिच्य च मार्जयेत्॥ ३॥

[4][स]मिध्य च तथा वह्निं परिषिच्य विधानतः।
आधाय व्याहृतीभिश्च चतस्रः समिधः क्रमात्॥ ४॥

उपस्थाय च[5] हव्यानि परिषिच्याथ[6] मार्जयेत्।
पर्कं दत्त्वार्त्विजं[7] दत्त्वा भोजयित्वा द्विजानपि[8]॥ ५॥

[9]'आकूतिश्चे'ति मन्त्रेण चाकूतिमथ वेदयेत्।
उद्धतानि विमायाथ कुर्यान्नान्दीमुखं ततः॥ ६॥

प्रपद्य व्युदज्याध्वर्युरुद्धत्यावोक्ष्य मन्त्रवत्।
अभ्यज्य सर्पिषा हस्तौ संभारान्संभरेत्क्रमात्॥ ७॥

---

१. Due to displacement and intermingling of folios with the MS of *VādhŚS.* the text dealing with औपासनाग्निहोमपद्धतिकारिका has been given on p.541, line 12 onward in M and on p.1053, line 9 in Ad, after the end of *Ekahas*: 'इति समाप्तः एकाहाख्यः काण्ड' : which forms the part of *VādhŚS.* This text *Aupāsanāgnihoma-paddhatikarika* is not found in M^1 H^1 H^2. २. M Ad संशोध्यकाय...मैत्रं आ°. ३. M Ad °यम्य...श्रः श्रद्धा. ४. M Ad ...मिध्य. ५. M Ad om. ६. M Ad °षिच्य om अथ. ७. M Ad °त्विजो. ८. M Ad द्विजादीनपि. ९. M Ad आतत्यश्चास्ति.

'वैश्वानरा' दिभिर्मन्त्रैः पार्थिवान् त्रिस्त्रिराहरेत्।
वानस्पत्यान्[१] सकृन्नात्र मन्त्रावृत्तिर्विनाम्बुजम्॥ ८॥

[२]पालाशमरणीं चापि द्वाभ्यांद्वाभ्यां समाहरेत्।
[३]वेद्यां न्यस्तान्सतेऽभ्यक्तं चेति सह संभरेत्॥ ९॥

उदपात्रैः पयःपात्रैः संभृतस्यार्घ्यमाहरेत्।
दश षट् सप्त चतस्रः पञ्च चादाय शर्कराः॥ १०॥

दध्ना मधुयुतेनाक्तास्ताभिरायतनानि तु।
प्रसलैः परि चित्वा तु स्वामी भोजनमाचरेत्॥ ११॥

ततो 'वपा'दिमन्त्रेण केशान्प्रवपते[४] सायम्।
स्नात्वा च नवनीतेन [५]त्वभ्यञ्ज्याज्यं च चक्षुषी॥ १२॥ [१]

वापयित्वा तृणैस्तूष्णीमाचमय्य समन्त्रकम्।
'पवमाना'नुवाकेन मार्जयित्वा चतुष्पथे॥ १३॥

उदपात्रं परिस्तीर्य तस्मिन्विनिधिवाचनम्।
कृत्वा गत्वा [६]निश्यामात्यं शोभयित्वा यथाविधि॥ १४॥

परिधीनां निधानान्ते वाससाऽऽच्छाद्य बान्धवान्[७]।
कृत्वा चाग्निमुखं कर्म कुर्यादामात्यहोमिकम्॥ १५॥

'यद् देवा' दशहोता च व्यस्ता व्याहृतयस्तथा।
अभ्यावर्त्यो जयादीनि कूष्माण्ड्यः पुनरेव[८] च॥ १६॥

प्राजापत्यां च हुत्वाऽऽज्यमवशिष्यानुवित्तये।
उपतिष्ठेत होमान्ते 'पवमान' इति स्थितिः॥ १७॥

यद्वा यज्वैव 'यद्देवा' इत्यादि जुहुयात्ततः।
उद्धृत्यामात्यमर्धं वा दक्षिणाग्न्युद्धते क्षिपेत्॥ १८॥

---

१. M Ad °स्पत्या. २. Ad पला°. ३. M Ad वेद्या. ४. M Ad wrongly indicate the end of *Khaṇḍa*. ५. M Ad त्वद्भ्यांयां ज्याज्यं. ६. Ad निमा°. ७. बाद्धवान्? doubtful. ८. M Ad पुनरव.

ततो[1]पवसथिकान्दद्यात्पितृयज्ञमथापि वा।
पाने दधि [प]यो[2] वापि य'त्पितृभ्यः स्वधा नमः'॥ १९॥

अनेन हुत्वोपाकुर्यान्मांसलाङ्ग[3]मजं तु वा।
पशुः पिष्टपशुर्वापि चरुर्वाऽथ परिग्रहः॥ २०॥

शतैर्वैभीतकैरक्षैः पिता पुत्रैर्दीव्यादिति[4]।
अष्टावक्षान् पिता[5] दद्याच्चतुरश्चतुरः सुताः॥ २१॥

ज्येष्ठाय चतुरो दद्यात् स तृतीयाय तानपि।
सोऽपि चान्येभ्य एवं त्रिः कृतमित्यवते ब्रुवन्॥ २२॥

जयन्तोऽथ वदेयुस्ते 'जिता गौरि'**ति मन्त्रकम्।**
पूर्वापराग्निसंबन्धो[6] मन्त्राणां लुप्तिरिष्यते॥ २३॥

अञ्जनाभ्यञ्जने चैव दद्यात्प्रत्यवदानकम्।
अनुविक्तिं ततो हुत्वा ब्रह्मौदनमथारभेत्॥ २४॥

शूर्पं च चमसं [7]चर्म पात्रीं च स्थालसंज्ञिताम्।
[8]चरुस्थालीं च दर्वीं चोलूखलमुसलं तथा॥ २५॥

आज्यस्थालीं स्रुवं चैव समिच्छल्कौ[9] हिरण्मयौ।
प्रोक्षणीपात्रमेतानि द्वन्द्वानि तु ह वा क्षिपेत्॥ २६॥

ब्रह्मौदनाज्य उत्पन्न आमात्याज्यमथानयेत्[10]।
ब्रह्मौदनमुपस्थाय 'प्रवेधस' इति त्वतः॥ २७॥

आसित्वा परितः[11] सर्वे चत्वारोऽथ महर्त्विजः।
'ब्रह्मन् हुतमसी'**त्याद्यैः प्राश्याचम्य प्रशंसनम्॥ २८॥**

---

१. M Ad तत्रो°. २. M Ad om प. ३. M Ad °लाङ्गाम°. ४. M Ad दीव्यदिति. ५. M Ad °न्विता. ६. M Ad °बन्ध. ७. M Ad च चर्म. ८. M Ad चस्था°. ९. M Ad समिश्चत्कौ. १०. M Ad indicate the end of *khaṇḍa*. ११. M Ad परित्वस्स°.

शिष्टौ ह्यध्वर्युणा स्वामी प्रेष्य च ब्राह्मणानिति।
'मही [1]विश्वपत्न्य'**द्यौस्तु चतुर्भिररणिं हरेत्॥ २९॥**

स्त्रंसेत्[2] प्रमादाच्चेत् सावित्रेणा[3]हरेत् पुनः।
'अनृतात्सत्यमि'**त्युक्त्वा यच्छेतां दंपती[4] वचः॥ ३०॥**

'शल्कैरग्निमि'**ति चोक्त्वा शल्कैरिन्धीत शर्वरीम्।**
अध्वर्युराज्य उत्पन्ने ब्रह्मौदनिकमानयेत्॥ ३१॥

'सं वः' 'संयाव' **इत्याभ्यां संभारान्संयुयात्सह।**
भस्मादीनुषपर्यन्तानुद्धतेष्वावपेत्क्रमात्[5] ॥ ३२॥

संभारानुद्धते न्युप्तान् 'कल्पेतामि'**ति कल्पयेत्।**
शल्कं निधायोदीचीनं प्राञ्चौ कूर्चौ तयोरपि॥ ३३॥

'दिवस्त्वे'**त्यधरासाद्य [6]प्रत्यग्योनी चोदक्छिरा[6]।**
'अजीजनन्नि'**ति स्वामी जातमग्निमथारभेत्॥ ३४॥**

अरण्यादानमारभ्य सर्वं स्वामिन एव तु।
प्रागग्निग्रहणादूर्ध्वमध्वर्योरभिमन्त्रणात् ॥ ३५॥

आत्माभिवर्तनं[7] केचिद्याजमानं प्रचक्षते।
अञ्जलिस्थमभिप्राण्य संभारेष्वावपेत्ततः[8]॥ ३६॥

आधानाद् यजमानस्य पत्न्याधानमनन्तरम्।
ऊर्ध्वं गोमयमादध्यात् साज्यं सर्वौषधीरथ॥ ३७॥

'ओषध्य[9][: संवदन्ते'**ति गा]येत्साम रथन्तरम्।**
सति चासति च गान उपतिष्ठेत योनिभिः॥ ३८॥

'**प्राची 'मिति हरेर्जानोर्नाभेर' न्वग्नि 'रित्यृचा।**
मात्रे तु 'विक्रमस्वे'**ति ग्रीवायाः क्रमशो हरेत्॥ ३९॥**

---

१. M Ad विशस्पत्न्युगाद्यै° पत्न्युबाद्यै°. २. M Ad स्त्रंसे. ३. M Ad सापित्रे°. ४. M Ad दम्पनीं. ५. M Ad वपेत्। क्रमात्. ६-६. M Ad प्रत्यग्यो नीचोदर्कच्छिरा. ७. M Ad °वर्तन. ८. M Ad °ष्वापत्ततः. ९. M Ad ओषध्य...येत्साम.

स्वामिनः प्रथमः प्रैषो[1] द्वितीये च कमण्डलोः।
पुरस्तात्प्रत्यगाधानमुदगावृत्त एव वा॥ ४०॥

पूर्वेणाहवनीयं तु सभ्योपवसथिकौ[2] यदि।
आधानं तु तयोरेव [3]व्याहृतिभिर्विकल्प्यते[3]॥ ४१॥

उपस्थानानि सर्वाणि.....र्तैः।[4]
कृत्वा नमस्कारमथोत्करेऽद्भिः प्रक्षाल्य हस्तौ प्रविशेदथो च॥ ४२॥[5]

इति [१]

हविषां सुवनीयानां संपत्तिप्रक्रिया स्फुटम्।
सह निर्वापपक्षेण यथातत्त्वं निर्दिश्यते॥ ४३॥

.....।
.....[6]भर्जनायामम्बरीषकम् ॥ ४४॥

अग्निहोत्रहवण्यादीन्यष्टावपि[7] च मेक्षणम्।
स्रुचञ्चानाज्यसंसृष्टां पयस्यावाचीनमपि॥ ४५॥

पिष्टसंयवनीं[8] पात्रीं वाजिनोद्धरणाय च।
[9]दारु हेम च वर्तेते शूर्पात्किञ्चिन्निरसनम्[9]॥ ४६॥

सह षट्त्रिंशन्निर्वपेन्मुष्टिं[10] निषादयेत्पृथक्।
पृथक्शालामुखीयस्य निधेया व्रीहयो यवाः॥ ४७॥

प्रणीयापः समानीय पवित्रे मार्जयेत्करौ।
वर्जयित्वा चरुस्थालीं निष्टपेद्[11] द्वयमेव तु॥ ४८॥

---

१. M Ad प्रेषो. २. M Ad सभ्यत्वसथिकौ. ३-३. M Ad व्यावृतिभिर्विकंकत्वे. ४. M Ad broken. ५. M Ad indicate the end of *khaṇḍa*. ६. M Ad broken. ७. M Ad °दीनि अष्टा°. ८. M Ad °यपनीं. ९-९. M Ad दारुपाहेमवर्तते च धूर्मकिञ्चिन्निसनं doubtful. १०. M Ad मुष्टिन्य साद°. ११. M Ad °पे द्वय°.

मन्त्रस्त्वावर्तते तावच्छूर्पद्वयप्रवर्तने[१]।
षट्त्रिꣳशन्निर्वपेन्मुष्टीन्[२] यवानां प्रथमं पुनः॥ ४९॥
निर्वपेद् द्वादश[३] व्रैहानिन्द्रः सर्वेषु देवता॥ ५०॥
प्रतिमुष्ट्यनुषक्तव्यो मन्त्रः सावित्रसंज्ञकः[४]।
वाचनं सकृदेव स्याद् भेदेनाभिमृशेद् द्वयम्[५]॥ ५१॥
सꣳस्कृत्य प्रोक्षणीः [६]प्रोक्षेद्धविःपात्राण्यशेषतः।
आपरावपनात्कृत्वा यवानां प्रथमं ततः॥ ५२॥
मुष्ट्यावपनमारभ्य व्रीहीणामवधेः[७] स्थितः।
प्रैषमुद्वादनं चापि वर्जयित्वा ततो द्वयोः॥ ५३॥
तुषोपवपनं तन्त्रं व्रीहीणां पुनरेव च।
विवेचनादथारभ्य [८]त्रिफलीकरणं ततः॥ ५४॥
कृत्वा कपालमपरे[९] प्रथमेनाम्बरीषकम्।
अधिश्रित्योपदध्याच्च कपालानि यथाविधि॥ ५५॥
पात्रं चापि [१०]पयस्याया अधिश्रित्यानयेत्पयः[११]।
'घर्मा'दिमन्त्रमूहित्वा त्वम्बरीषे यवं क्षिपेत्॥ ५६॥
क्षिप्तानां लोधये[१२] 'अम्यङ्'मन्त्रेणार्वादिना तथा।
भर्जयित्वा यवान् फुल्लान् धानार्थं विसृजेत्पृथक्॥ ५७॥
[१३]यथाभागा'दिमन्त्रेण सोहेनान्यास्तु चूर्णयेत्।
पिष्ट्वा पूर्वं यवान् सम्यक् पश्चात्पिंशेत्तु[१४] तण्डुलान्॥ ५८॥

---

१. M Ad wrongly repeat शूर्पद्वय परिहेआवर्तते च धूर्म किञ्चिन्निरसनं सह. २. M मुष्टिन्यवनां. ३. M Ad °र्वपेद्वादशे दशे. ४. M Ad °संज्ञकं. ५. M मृशेद्वयं; Ad °नापिमृ°. ६. M Ad प्रोक्षद्व°. ७. M Ad °वधे स्थि°. ८. M Ad त्रिष्फली°. ९. M °मपरे...ण, Ad °मपरेण. १०. M Ad वय°. ११. M Ad °श्रित्य आन°. १२. Ad लाघवे, M लोधये. १३. *ĀpŚ* 1.24.5. १४. M Ad पिंक्षेत्तुं.

ओपलोद्धानतस्तन्तू[१] द्वयोः कुर्यात् समन्त्रकम्।
चतुर्मुष्ट्यधिकोपाधिभेदेन[२] त्वाहुर्वीक्षणात्॥ ५९॥
प्रणीता विनियोक्तव्याः[३] सर्वसंयवने[४] ततः।
पिण्डं कृत्वा ततः सक्तून्पृथक् कुर्यात्समन्त्रकम्॥ ६०॥
संयावार्थास्ततः सक्तून् कुर्यादाज्येन मिश्रितान्।
अधिश्रित्य पुरोडाशान् कृत्वाऽऽमिक्षां च यत्नतः॥ ६१॥
हवींषि सह सर्वाणि कुर्यात्पर्यग्निमावृतः।
अप्यनिनयनान्तोऽथ पवित्रे [५]प्रस्तरे सृजेत्॥ ६२॥
अप्यनिनयनं चापि वेद्यां प्राग्वंश एव तु॥ ६३॥ इति [२][६]
आदाय वत्सानपनीय वत्सान् संभृत्य निष्प्रस्तरमेव बर्हिः।
दुग्ध्वा पयः सम्यगावृतैरेव[७] द्वन्द्वानि पात्राणि (तु)[८] सादयेच्च॥ ६४॥
तीर्थं स्रुवं स्फ्यं च तथाज्यपात्रं काꣳस्यं चमसं तथैडां (च)[९] स्थालीम्।
पयस्याच नीयमथान्यत्पात्रं तथा वाजिनसंप्रयुक्तम्[१०]॥ ६५॥
तूष्णीं पथा ब्रह्मणि सं प्रविष्टे[११] प्रैषार्धमुक्त्वा परिमृज्य पाणी।
उत्पूय चापस्त्रिरवोक्ष्य पात्राण्युक्त्वा तु पदं 'परिवासये'ति॥ ६६॥
कृत्वा पयस्यां च निरुप्याज्यं पर्यग्निकुर्यादुभयं सहैव।
[१२]प्रैषं न चार्वाक्करणीयमग्निं प्रैषं[१३] [समि]दिध्मपदं विहाय॥ ६७॥
अर्वागथाज्यग्रहणादृजु स्यादाज्यं गृहीतं तथा ध्रुवायाम्।
बहु ध्रुवायां हविषामथाज्यैर्यागो यदि स्यादथ देविकानाम्॥ ६८॥
'कृष्णोऽसि' [१४]मन्त्रं परिवर्ज्य सर्वमृज्वानि धानात्परिधित्रयस्य।
बैदालकान् केचन कुर्वतेऽत्र युक्त्वाग्निमासाद्य तथा स्रुचश्च॥ ६९॥

---

१. M Ad ०लोद्धानस्ततस्तन्तू. २. M Ad One syllable seems to be missing in the Ist pāda. ३. M Ad ०योक्तव्यः. ४. M Ad सर्व...संय०. ५. M पवित्रेपस्तरे. ६. M Ad indicate the end of the *Khaṇḍa* by॥ इति. ७. M ०वृतैव, Ad ०वृतैरेव. ८. M Ad om. ९. M Ad om. १०. M Ad वचनी०. ११. M Ad ०विष्टै. १२. M Ad प्रैष. १३. M Ad प्रैष...दिध्म्०. १४. *TaitS.* 1.1.11.1.

आमिक्षामथ विधिनैव काꣳस्यपात्र्यामुद्वास्य क्वचिदपिधाय।
वाजिनं [१]चासन्नां समभिमृशेत्स्वयं च यज्ञः कर्तुश्च व्रतं [च]॥ ७०॥

अभीष्टमत्र सद्भिर्हविः स्रुचश्चाभिमृशेत्क्रमेण ब्रूयाच्चतुः।
होतारमथो दशाख्यमिष्ट्वा पयस्याथ साज्यभागाꣳश्च कुर्यात्॥ ७१॥

अथ देविकानां मैत्रावरुण्यो[२]ऽङ्गानि सर्वाणि समानि विद्यात्।
इडान्तमेतच्च समाप्य कर्म यजेत्तथाविधं[३] च वाजिनं च॥ ७२॥

इति [३][४]

इति तृतीयाध्याये तृतीयः खण्डः

---

१. M Ad च आस. २. M Ad repeat अथदैविकानां after ०वरुण्यः.
३. M Ad ०विध्यं. ४. M Ad indicate the end of the *Khaṇḍa*.

अथ तृतीयाध्याये चतुर्थः खण्डः

शुल्बकारिका[1]

[2]आहितेष्वग्निषु प्राञ्चं प्रक्रमेष्वष्टसु द्विजः।
कुर्यादाहवनीयं तु शालायां द्वादशे स्फुटम्॥ १॥

अग्न्यगारगतं[3] तावदन्वाहार्यस्थितिं शृणु।
प्रमाणं पञ्चधा कृत्वा षष्ठं भागमथावपेत्॥ २॥

तत्पुनः पञ्चधा कृत्वा [4]त्रीन्पूर्वे द्वे तु पश्चिमे।
अरत्निरेव सर्वेषामग्नीनां तेज उच्यते॥ ३॥

चतुः[5]स्रक्तिर्भवेत्पूर्वो वर्त्तुलः[6] पश्चिमे भवेत्।
अर्धचन्द्र इवाहार्यपचनस्तावदुच्यते[7]॥ ४॥

इति तृतीयाध्याये चतुर्थः खण्डः

समाप्तश्च तृतीयोऽध्यायः

—o—

---

१. M Ad do not give the title. २. M अहि°; thus Ad. ३. M Ad °गारागतं. ४. M Ad त्रीं पू°. ५. M Ad चतुस्र°. ६. M वत्तुलः. ७. M Ad इवाहन्यपयस्ता°. Here the text of *Śulbakārikā* is incomplete. The remaining text of the *Śulbakārikā* is not found in any of the available MSS (M, Ad). Due to displacement of folios the text following this *kārikā* on p.547, line 13 in M and p.1063, line 5 in Ad belong to *Snāna* and *Vivāha.* see fn 9-9 p.45 and fn. 2-2 p. 46.

अथ चतुर्थाध्याये प्रथमः खण्डः

अथ पितृमेधसूत्रम्

[मृत्युपूर्वलक्षणानि तन्निवृत्यर्थशान्तिकर्माणि][1]

(यदि दर्पणादावुपाधौ स्वौ)[2] चाक्षुषौ[3] पुरुषौ न दृश्येयातां प्रेत इति संविद्यात्॥ १॥

यस्याशीर्षकाविव स्यातां, [4]यस्य वक्त्रावसाविव स्यातां[4], यस्य तिर्यञ्चाविव[5] स्यातां, यस्य न प्रतीयेयाताम्[6]॥ २॥

अथ यस्य कनीयस्यात्मानं च्छाया स्याद्, [7]यस्याशीर्षकाविव स्याद्, यस्यावात्वशि[8]..[स्या]द्, यस्य च्छाया[9] न स्याद्॥ ३॥

अथ सेनयोर्विजानीयाद् [10]यतरेषां छाया आदित्यं प्रतिपरेयुस्तान् विद्यात् [11]पराजेष्यन्त इति॥ ४॥

यस्येदमङ्गुल्यग्रꣳ सदृशमेव गृहीतञ्चा[12]गृहीतं च स्याद्, यस्येदं महदुक्थं न शस्येत, यस्य तण्डुलः [13]सर्पेद्, यस्य[13] वर्षासु [अवगतास्वपि तमोवृतं

---

१. The text dealing with the syndromes of death and the rites to be performed to ward off death and for prolonging life is found in M^1 from p.10, line 20, H^1 p.18, line 13 and H^2 p.8, line 25 onward. The *VādhGVR* deals with the topic under *Āyuṣyacarvākhyakarma* (2.225-246). २. M^1 H^1 H^2 om; cf *VādhGVR* 2.227. ३. M^1 H^1 मे चाक्षुषो पुरुषो; thus H^2. ४-४. M^1 H^1 H^2 ०स्यावाक्लृप्तिरसा०, H^2 om. ५. M^2 ०निव. ६. M^1 H^1 प्रतिसयेया०; thus H^2. ७. M^1 H^1 द्यास्य०; thus H^2. ८. M^1 H^1 ०वात्वशि...द् H^2 ०वान्शि...द्, text broken, doutful. ९. H^2 ०शायान. १० M^1 H^1 इतरे०, H^2 ०यतरे०. ११. M^1 H^1 M^2 ०द्यात्वराजे०. १२. M^1 H^1 M^2 ०तन्त्वा. १३-१३. M^1 H^1 H^2 ०र्पेद्यो.

वस्तु स्याद्, अथ यद्][1] इव[2] विपरीयुः, यः स्वप्ने मर्कटं पश्येद्, अथैनमास्कन्देद्, यꣳ स्वप्ने बद्धमिव कर्षेयुः, अथ पाशौ न छिद्येत, अरुन्धतीं न पश्येत्, जीवन्तीं न पश्येद्, योऽय इवाद्याद्, यो लोहमिवाद्याद्, यो लोहितमिवाद्याद्, दधिशराव इवास्मा आदित्यो दृश्यते[2], एतं[3] शशं चान्द्रमसं प्राङ्मुखं वा[4] दक्षिणामुखं वा [5]प्रत्यङ्मुखं वा[5] पश्येद् उदङ्मुख एष भवति॥ ५॥

प्लाक्षस्य प्रस्त्रवणस्योदक् प्रादेशमात्रे मूलात् [6]तद् दिवो[6] हृदयम्; अथास्यै हृदयं यददश्चन्द्रमसि कृष्णम्। स यो ह वा एवमेते [7][द्यावा-पृथिव्योर्हृदये वेद न ह साम्यायुषो][7] म्रियते॥ ६॥

अग्नेर्ह वा एतद् हृदयं यदसावादित्यः। तद् य एवं वेद न हैनं पौरुषो वध ऋच्छति॥ ७॥

वायोर्ह वा एतद् हृदयं यदसौ चन्द्रमाः। तद्य[8] एवं वेद न हैनमशनिर्हन्ति॥ ८॥

[पुरुषशरीरे देवतानामध्यात्मस्वरूपम्]

प्रजापतिः पुरुषमसृजत। तꣳ सृष्टं देवताभिरावेशया[9]ञ्चकार [10]वा[च्यग्निं, प्राणे वायुं, चक्षुष्यादित्यं, श्रोत्रे दिशः, मनसि] चन्द्रमसं[10], रेतस्यपो[11], [12]लोमष्वोषधिवनस्पतीन्, शरीरे पृथिवीं[13], मूर्ध्नि पर्जन्यं, बल इन्द्रं, मन्यावीशानम्, आत्मन्यात्मानम्॥ ९॥

स वा एष पुरुष एताभिर्देवताभिराविष्टो [14]यथा कुम्भः कर्मणि पिन्वमानस्तिष्ठते [एवं]तस्थौ[14]॥ १०॥

---

१. M[1] H[1] H[2] broken. २-२. M[1] H[1] broken; thus H[2]. ३. H[2] om. ४. H[1] om; thus M[1] H[2]. ५-५. M[1] H[1] om; thus H[2]. ६-६. M[1] H[1] तदिवो; thus H[2]. ७-७. M[1] H[1] broken; मेते...म्रियते, [H[2] ...ते०]. ८. H[2] तस्य; thus M[1] H[1]. ९. M[1] H[1] ०रापेश०. १०-१०. M[1] प...चन्द्रमसं, H[1] प्र...मसं, H[2] प...ब्रूमसं. ११. M[1] H[1] एतस्यापो; thus H[2]. १२. M[1] लोमस्त्वो, H[1] लोमषधि, H[2] लोमस्वो. १३. M[1] H[1] H[2] ०थिवी. १४-१४. M[1] H[1] कुम्भक० तिष्ठते...तिष्ठन्ति, H[2] राविष्टो...तिस्ता.

अथ हेमा वा एता देवता [1][ईक्षाञ्चक्रिरे 'किमयमस्माभिः पुरुषः करिष्यति, किं वा वयमनेन। हन्तास्माच्छरीराद् उत्क्रमाम' इति। ता होच्चक्रमुः॥ ११॥

अथ हेदं शरीरं रिक्तमिव परिसुषिरम्॥ १२॥

स हेक्षाञ्चक्रे प्रजापतिः रन्ध्राय न क्षमम्। हन्ताहम् इमा अशनायापिपासाभ्याम् उपसृजा इति। ता होपसृजे][1]॥ १३॥

ता अशनायापिपासाभ्यामन्वसृष्टास्तमेवाच्छायन्। वाङ् [2][ममे]त्यग्निरब्रवीत्; प्राणो ममेति वायुरब्रवीत्; चक्षुर्ममेत्यादित्योऽब्रवीत्; श्रोत्रमस्माकमिति दिशोऽब्रुवन्; मनो ममेति चन्द्रमा अब्रवीत्; रेतोऽस्माकमित्यापोऽब्रुवन्; लोमान्यस्माकमित्योषधिवनस्पतयोऽब्रुवन्; शरीरं ममेति][2] पृथिव्यब्रवीत्[3]; [4]मूर्धा ममेति[4] पर्जन्योऽब्रवीत्; बलं[5] ममेतीन्द्रोऽब्रवीत्; मन्युर्ममेतीशानोऽब्रवीत्; [6]आत्मा ममेति[6] आत्माऽब्रवीत्॥ १४॥

स वा एष पुरुष एताभिर्देवता[7]भिराविष्टो यथा वृक्ष आ[र्द्र उपसिक्तमूलस्तिष्ठेदेवं हैव स तस्थौ][7]॥ १५॥

१-१. M^1 The text is badly damaged. M^1 H^1 तं वा एता देवता...प्रजापतिः; Here I have tried to reconstruct the text on the basis of *Śāṅkhā* 11.1. २-२. M^1 वाङ्...त्याग्निं ब्रवीति, H^1 वाङ्...ब्रवीति, H^2 वात्य...पृथिवी. After the reconstructed text beginning with प्राणो and ending with ममेति, the remaining text, due to displacement of folios, has been given in M^1 on p.15, line 5. H^1 gives the remaning text beginning with 'पृथिवी ममे' on p.2, line 14 onward. This displacement of folios has been indicated in the marginalia note on p.12 as under: 'अत्र ग्रन्थपातेन प्रमादः अतः ब्रवीत्यतः परं किञ्चित् ग्रन्थपातः। ततश्च १५ भागे (२) इति चिह्नित स्थलपर्यन्तं प्रकृतोपयुक्तो वाचनीयः अनन्तरं अस्मिन् १२ भागे ८ पंक्तिर्योजयितव्या, अनन्तरं १७ भागे २० पंक्तेः प्रकृतः'। Again in marginalia note on p.15 in M^1 it has been mentioned: '१२ भागेऽग्निं ब्रवीतीत्यनेन वाक्येन योजनीयः अष्टमप-ौ'. ३. M^1 H^1 पृथिव्यब्रन्मू°; In H^2 the text is at its proper place on p.10, line 5 onward. Here there is no displacement. ४-४. H^2 मृर्धाब्रवीन्ममेति. ५. M^1 बलमुमेती°; thus H^2. ६-६. M^1 H^1 om; thus H^2. ७-७. M^1 H^1 broken; H^2 broken after °भिरा; for reconstructed text see *Śāṅkhā* 11.2.

[1] **[अथायं पुरुषः प्रेष्यन् पुरा संवत्सरात् संवत्सरस्य दृष्टीः पश्यति। छिद्रा छाया भवति न वा भवति। महामेघे] मरीचीश्च[1] पश्यत्या[2]तपती-हैनान्[3] पश्यत्यमेघे[3], सकृदेव विद्योतमानां[4] पश्यति, [5]अभ्र हैनां न पश्यति[5], लोहितायन्त[6]माकाशमनुवीक्षते लोहिताष्ठी[7]लाम्बमिति। इति नु प्रत्यक्षम्॥ १६॥**

अथ स्वप्न आशु वात एनमभिवहति, दवं[8] दह्यमानं पश्यति[9] कृष्ण[दन्तं कृष्णं पुरुषं पश्यति, स एनं हन्ति, वराह एनं हन्ति, मर्कट एनं हन्ति, विसानि खादयति, सुवर्णं भक्षयित्वाऽवगिरति, एकं पौण्डरीकं धा]रयति[9]॥ १७॥

[10]स यदेता[10] दृष्टीः पश्येद् आज्यमाहरँस्त्रिफली[11]कृताँस्तण्डुलाना-हरन्[12] न मे प्रायणमस्तीति विद्यात्॥ १८॥

[म्रियमाणपुरुषनिमित्तकर्माणि]

अथामात्यमुपसमाधाय शोभयित्वा बर्हिषा परिस्तीर्य स्थालीमधिश्रित्य तिरःपवित्रमस्यामपो वा पयो वाऽऽनीय तिरःपवित्रमेव तण्डुला[नावाप्योप-स्तीर्य कꣳसादौ च्छायादर्शनयोग्ये][13] कृत्वा[14]भिघार्योद्वास्य पुनरभिघार-यति॥ १९॥

अथाप[15] आचामति। पुरुष एव मणिः॥ २०॥

पुरुष एव मणिः। प्राणः सूत्रम्। 'तस्य पुरुषस्य[16] मणेः प्राणेन सूत्रेण ग्रन्थिं ग्रथ्नाम्यनकाममाराय मह्यं मह्यमनकाममाराय' **इति॥ २१॥**

१-१. M[1] H[1] broken before °रिचीश्च and मरीची in H[2]; cf *ŚāṅkhĀ* 11.2. २. M[1] श्यात्यात°; thus H[2]. ३-३. M[1] °नानप°, H[1] H[2] °नानाप°. ४. H[2] °मानानां°; thus M[1] H[1]. ५-५. M[1] H[1] अथहैनानपश्यति°, H[2] अथ हैनाना; thus *ŚāṅkhĀ* 11.2. ६. H[2] °यान्त°. ७. M[1] H[1] °लाम्ब°, H[2] °लम्ब°. ८. M[1] H[1] दपन्°; thus H[2]. ९-९. M[1] broken कृष्ण...रयति [M[1] H[1] रति], H[2] broken after °मान; cf *ŚāṅkhĀ* 11.4; *VādhGVR* 2.235. १०-१०. H[2] broken; thus M[1] H[1]. ११. M[1] °माहरा त्रिःफली, H[2] °हरं °त्रिष्वपीकृ°. १२. M[1] °हरन मे. १३. M[1] H[1] H[2] broken; cf *VādhGVR* 2.239-40. १४. H[2] हुत्वा°. १५. H[2] °थाचाम°. १६. M[1] पुरुषस्य twice; thus H[2].

अथ परिषिञ्चति-'अदिते[1][ऽनुमन्यस्व' **इति दक्षिणतः**; 'अनुमतेऽनुमन्यस्व' **इति पश्चात्**; 'सरस्वतेऽनुमन्यस्व' **इत्युत्तरतः**; 'देव सवितः प्रसुव' **इति समन्ततः**][1]॥ २२॥

[2][**आ]घारावाघारयति।] आ**[2]**ज्येन पुरस्ताज्जुहोति**- 'वाचि मेऽग्निं[3] जुहोमि स्वाहा'; 'प्राणे[4] मे वायुं[5] जुहोमि स्वाहा'; 'चक्षुषि[6] म आदित्यं जुहोमि स्वाहा'; 'श्रोत्रे मे दिशो जुहोमि स्वाहा'; 'मनसि मे चन्द्रमसं जुहोमि स्वाहा'; 'रेतसि म अपो[7] जुहोमि स्वाहा'; ['लोमस्वोषधिवनस्पतीन् जु][8]होमि स्वाहा'; 'शरीरे मे पृथिवीं जुहोमि स्वाहा'; 'मूर्ध्नि मे पर्जन्यं जुहोमि स्वाहा'; 'बले म इन्द्रं जुहोमि स्वाहा'; 'मन्यौ म ईशानं जुहोमि स्वाहा'; 'आत्मनि म आत्मानं जुहोमि स्वाहा' **इति**॥ २३॥

॥ **अथैतस्य स्थालीपाकस्योपस्तीर्णाभिघारिताञ्जुहोति**–'अग्निर्मे वाचि श्रितः[9] वाग् हृदये हृदयं मयि। अहममृते[9]ऽमृतं ब्रह्मणि तत्सत्यं देवा यदहं वदामि माऽहमकामो मर्षि[10]; पुरुष एव मणिः[11] = ०नकाममाराय[12] स्वाहा' (तु. तैआ. ३.१०.१४)॥ २४॥

'वायुर्मे प्राणे श्रितः०'; 'आदित्यो मे चक्षुषि श्रितः०'; 'दिशो मे श्रोत्रे श्रिताः०'; 'चन्द्रमा मे मनसि श्रितः०'; 'आपो मे रेतसि श्रिताः०'; 'ओषधिवन-स्पतयो [13][मे लोमसु श्रिताः०'; 'पृथिवी मे][13] शरीरे श्रिता०'; 'पर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः०'; 'इन्द्रो मे बले श्रितः०'; 'ईशानो[14] मे मन्यौ श्रितः०'; 'आत्मा म आत्मनि श्रितः०'; 'आत्मा हृदये हृदयं मयि, अहममृतेऽमृतं (ब्रह्मणि तत्सत्यं देवा यदहं वदामि)[15] = ०नकाममाराय स्वाहा' (तु. तैआ. ३.१०.१४-२४) **इति**॥ २५॥

१-१. M^1 H^1 H^2 abri as अदिते= and thereafter broken. २-२. M^1 H^1 घारा वा...ाज्येन, H^2 रा वा...आ०. ३. M^1 H^1 ०ऽग्निर्जु०; thus H^2. ४. M^1 H^1 प्राणं; thus H^2. ५. M^1 ०युर्जुहो०; thus H^2. ६. M^1 H^1 ०क्षुषी; thus H^2. ७. M^1 H^1 H^2 आपो. ८. Broken in M^1 H^1 स्वाहा...होमि, H^2 स्वाहा...स्वाहा. ९-९. M^1 H^2 श्रित...तेऽमृतं, H^2 wrongly वायु for वाग्. १०. H^2 मषि. ११. M^1 Text abri. १२. M^1 H^1 ०माराधय; thus H^2. १३-१३. M^1 H^1 broken ०पतयो...शरीरे, H^2 रेतसि श्रिता, H^2 om लोमसुश्रिताः पृथिवी में शरीरे श्रिता. १४. H^2 ०शानौ. १५. M^1 H^2 abri, ०मृते = मनका०.

अथ परिषिञ्चति- 'अदितेऽन्वमꣳस्था' **इति दक्षि(णतः**; 'अनुमतेऽन्वमꣳस्था' **इति पश्चात्**; 'सरस्वतेऽन्वमꣳस्था' **इत्युत्तरतः**; 'देव सवितः)[१] प्रासावीः' **इति समन्ततः**[२]॥ २६॥

अथैतस्य स्थालीपाकस्योप[स्तीर्याज्ये][३]**नाभिपूर्याभिददिं कृत्वाऽवेक्षते**- 'यन्मे मनः परागतं यद्वा [४](मेऽपरागतम्। राज्ञा सोमेन तद्वयमस्मा)सु धारयामसि' इति॥ २७॥

अथ यद्यात्मानं [५]**परिपश्येद् यं कामं कामयेत सर्वमायुरियादिति तस्मै** [६]**[हविः]शेषं [द]द्यात्**[६]**। अथ यद्यात्मानं न**[७] **परिपश्येदात्मनैव प्राश्नीयात्**[८]॥ २८॥

अथ प्राशनमन्त्राः- *अश्मेव स्थिरो[९] [भूयासं जागतेन छन्दसा। पुरुषो मणिः, प्राणः सूत्रम्, अन्नं ग्रन्थिः, तं ग्रन्थिम् उद्ग्रथ्नाम्यन्नकामो मृत्यवे ब्राह्मणम्। अपि सर्वमायुरशीयाऽऽयुष्मान्, माऽहमकामो मरिष्यामि, अन्नवान् अन्नादो भूयासं ब्रह्मणि तत्सत्यं देवा अन]काममाराय।*

अय इव (स्थिरो भूयासं तत्सत्यं देवा = माराय);

लोहमिव (स्थिरो भूयासं तत्सत्यं देवा = माराय);

सीसमिव (स्थिरो भूयासं तत्सत्यं देवा = माराय);

रजतमिव (स्थिरो भूयासं तत्सत्यं देवा = माराय);

सुवर्णमिव (स्थिरो भूयासं तत्सत्यं देवा = माराय);

ब्रह्मेव (स्थिरो भूयासं तत्सत्यं देवा = माराय);

तत्सत्यं देवा = माराय' **इति**॥ २९॥

---

१. M[1] abri, °दक्षि = प्रासा°. २. M[1] H[1] समस्तम्, H[2] समन्तम्. ३. M[1] H[1] स्योप...नाभि°, H[2] °स्योपरि...पूर्याभि°. ४. M[1] H[2] abri, यद्वा = सु. ५. M[1] H[1] यद्यथयात्मा°; thus H[2]. ६-६. M[1] H[1] तस्मै शेष...द्या°, H[2] शेषनद्या. ७. M[1] om न. ८. M[1] H[1] प्राणी°; thus H[2]. *-*. M[1] H[2] 'स्थिरो...काममारास्य; आदित्यो मे चक्षुषि श्रितः = ब्रह्मणि तत्सत्यं देवा = काममाराय'; cf *ŚāṅkhĀ* 11.8. ९. M[1] broken between स्थिरो and H[2] after भव up to काममारस्य मे ब्राह्ममसि; cf *ŚāṅkhĀ* 11.8.

अथैतस्य स्थालीपाकस्योच्छिष्टं प्रियायै वा भार्यायै वा दद्यात्। प्रियाय वा ज्ञातयेऽन्ते[1]**[वासिने वाऽप्यन्यस्मै वा यस्मै कामयेत॥ ३०॥**

अथ][1] **अभिमृशते**-'अग्निर्मे वाचि[2] श्रितः' = माराय; 'वायुर्मे प्राणे श्रितः' =(माराय)[3]; 'आदित्यो मे (चक्षुषि श्रितः)[4]' = माराय **इति॥ ३१॥**

अथोत्तिष्ठति- 'उदायुषा (स्वायुषोदोषधीनाꣳ रसेनोत्पर्जन्यस्य शुष्मेणोद-स्थाममृताँ)[5] अनु' **इति॥ ३२॥**

अथादित्यमुपतिष्ठते- 'तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्ताच्छुक्रमुच्चरत्। पश्येम(शरदः शतम्। जीवेम शरदः शतम्। नन्दाम शरदः शतम्। मोदाम शरदः शतम्। भवाम शरदः शतम्। शृणवाम शरदः शतम्। प्र ब्रवाम शरदः शतम्। अजीताः स्याम शरदः शतम्। ज्योक् च सूर्यं)[6]दृशे' **इति॥ ३३॥**

अथाप उपस्पृश्यात्मानमेव प्रत्य[वेक्षते-'पुनर्म आत्मा पुनरायुरागात् पुनः प्राणः पुनराकूतमागात्]**[7]** वैश्वानरो रश्मिभिर्वावृधानोऽन्तस्तिष्ठत्वमृतस्य[8] गोपाः' **इति॥ ३४॥**

[मृत्युदिवसे मृत्युपूर्वविहितकर्म]

पुण्याहं वाचयित्वा तदहः कर्मारभेत॥ ३५॥

युग्मा ब्राह्मणा अन्नेन परिविष्टास्तृणपाणयः प्राङ्मुखास्तृणेषु तिष्ठन्ति॥ ३६॥

तान् अब्गन्धपुष्पाक्षतदक्षिणाभिराराध्य दक्षिणेन [1][हस्तेन] **धारयन् वाचयिता तृणेष्वेव तिष्ठति॥ ३७॥**

तस्य दक्षिणं बाहुमनु स्वामी तिष्ठति॥ ३८॥

तत एनान्[10] **वाचयति**- 'मनः समाधीयताम्' **इति॥ ३९॥**

'समाहितमनसः स्मः' **इतीतरे प्रतिब्रूयुः॥ ४०॥**

१-१. M^1 H^1 H^2 broken; cf *Śāṅkhā* 11.8. २. M^1 H^1 वायु; thus H^2. ३. M^1 H^1 H^2 om. ४. M^1 H^2 om. ५. M^1 H^2 abri उदायुषा=अनु. ६. M^1 H^1 H^2 abri as पश्येम=दृशे. ७. M^1 H^1 H^2 broken. ८. H^2 ○ष्ठत्यमृ○. ९. M^1 H^1 H^2 broken. १०. H^2 एतान्.

'प्रसीदन्तु भवन्तः' **इत्याह॥ ४१॥**

'प्रसन्नाः स्मः' **इतीतरे॥ ४२॥**

'शान्तिरस्तु', 'तुष्टिरस्तु', 'पुष्टिरस्तु', 'ऋद्धिरस्तु' **इति॥ ४३॥**

एतस्य[1] प्रजापतेर्वा नाम गृह्णाति- 'असौ प्रीयतामसौ प्रीयताम्' **इति॥ ४४॥**

'प्रीयतामसौ' **इतीतरे॥ ४५॥**

'पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु' **इति॥ ४६॥**

त्रिराह- 'ओऽम् पुण्याहम्' **इतीतरे॥ ४७॥**

'ओऽम् स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्तु' **इति॥ ४८॥**

त्रिराह- 'ओꣳ स्वस्ति' **इति तथैवेतरे॥ ४९॥**

'ओमृद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु' **इति॥ ५०॥**

[2]'कर्मर्ध्यताम्' इति[इतरे अर्धयन्ति[2], नास्य कर्मोपहतं भवति॥ ५१॥

आपोहिष्ठीयाभिस्तिसृ[3]भिरपाꣳ स्तोत्रेण पवमानेनेत्यनुवाकाभ्यां व्याहृतिभिश्चाद्भिः स्वामिनं मार्जयन्ति॥ ५२॥

स्नात्वा शुचिः प्रक्षालितशुक्ल[4]वासाः प्रागपवर्गाण्युदगपवर्गाणि प्राङ्मुखो [5][देवकर्माणि।][5] दक्षिणामुखः[6] प्राचीनावीत्यपसव्यं पि[7]त्रियाणि तिष्ठन्नासीनश्च यथान्यायम्[8]॥ ५३॥

---

१. Due to displacement of folios in M^1 p.12, line 8 text beginning with एतस्य प्रजापते° and ending with ह्वसिष्ठ उत्तर इति is given on p.12, line 8-19 in M^1, p.21, line 4 - p.22, line 6 in H^1 and p.12, line 11-22 in H^2. This displacement has been noticed in the marginalia note as- अत्र ग्रन्थपातेन प्रमादः। अत ब्रवीतीत्यतः परं किञ्चिद् ग्रन्थपातः। ततश्च १५ भागे (२) इति चिह्नित स्थलपर्यन्तं प्रकृतोपयुक्तो वाचनीयः। अनन्तरं अस्मिन् १२ भागे ८ पंक्तिर्योजयितव्या। अनन्तरं पृ. १७ भागे २० य पङ्क्ति प्रकृतः। (M p.12). This displacement is not in H^2. २-२. M^1 H^1 H^2 text broken इति...यति. ३. M^1 H^1 स्त्रिभिः; thus H^2. ४. M^1 H^1 °लितवासा; thus H^2. ५-५. M^1 H^2 text broken; M^1 '°मुखो ये`...दक्षि°', $H^1$ °मुखो य गा दक्षि°, $H^2$ °मुखो य...`...गा दक्षि°. ६. H^2 क्षिणाभिमुख. ७. H^2 चितिया°. ८. M^1 H^1 H^2 न्यायस्त्रि°.

त्रि[1]प्रादेशाः परिधयो[1] द्विप्रादेशानीध्मकाष्ठानि परिणाहेऽङ्गुलि-मात्राणि॥ ५४॥

द्राघीयान् दक्षिणः परिधिः कनीयाꣳ स्थविष्ठो मध्यमः परिधिरणिष्ठो ह्रसिष्ठ उत्तर इति॥ ५५॥

इति चतुर्थाध्याये प्रथमः खण्डः

---

१. M[1] H[1] H[2] त्रिः प्रादेशाः°; thus H[2].

अथ चतुर्थाध्याये द्वितीयः खण्डः

अथ परिधिकर्म[१]

अथातः परिधिकर्म[२] एव सं[पाद्यते]॥ १॥

पूर्वपक्ष एव परिधिकर्म कुर्वीत॥ २॥

अथ यद्यपरपक्षेऽमावास्यायां निशि[३]॥ ३॥

अनुदकशिञ्जेऽग्निमुपसमाधाय शोभयित्वा, बर्हिषा परिस्तीर्य, आज्यं विलाप्योत्पूय शम्याः, परिधीन् कृत्वाऽहतं वासः परिधाप्या[४]न्वारब्धेषु जुहोति– 'यस्यै भिये देवा[५] बिभ्यति ततो नो अभयं कृधि स्वाहा'; 'यस्यै भिये मनुष्या[६] बिभ्यति ततो नो (अभयं कृधि)स्वाहा'; 'यस्यै भिये पितरो बि(भ्यति ततो नो अभयं कृधि) स्वाहा'; 'यस्यै भिये पशवो बि(भ्यति ततो नो अभयं कृधि स्वा)हा'; 'यस्यै भिये वयाꣳसि बि(भ्यति ततो नो अभयं कृधि स्वा)हा'; 'यस्यै भिये गन्धर्वाप्सरसो बिभ्यति (ततो नो अभयं कृधि) स्वाहा'; 'यस्यै भिये सर्पेतरजना[७] बि(भ्यति ततो नो अभयं कृधि) स्वाहा'; 'यस्यै भिये देवा मनुष्याः पितरः पशवो वयाꣳसि गन्धर्वाप्सरसः [८]'सर्वे जना बिभ्यति ततो नो अभयं कृधि स्वाहा' **इति॥ ४॥**

---

१. M[1] Due to displacement of folios the text dealing with परिधिकर्म, beginning with अथातः परिधिकर्म and ending with संतिष्ठते परिधिकर्म has come on p.24, line 13 to p.25, line 12 in M[1], p.45, line 5 - p.47, line 10 in H[1], and p.21, line 14 to p.23, line 10 in H[2] and it is not found in M and Ad. २. M[1] H[1] °कर्मण एव स...; H[2] परिधिः.... ३. M[1] H[1] निशि, H[2] निशायाम्. ४. H[2] धाव्य; thus M[1] H[1]. ५. M[1] देव. ६. M[1] H[1] मनु° ..., H[2] broken. ७. M[1] H[1] सवेत°; thus H[2]. ८. M[1] H[1] सर्वेतर°, H[2] सर्पे°.

अथ तिस्रः शान्ताचीर्जुहोति–'उत त्या[1] नो दिवा (मतिरदितिरूत्याऽऽगमत्। सा शन्ताची मयस्करदपस्निधः स्वाहा'; 'उत त्या दैव्या भिषजा शं नस्करतो अश्विना। यूयातामस्मद्रप अपस्नि)धः[1] स्वाहा'; [2]'शमग्निरग्निभि(स्करत् शं नस्तपतु सूर्यः। शं वातो वात्वरपा) अपस्निधः स्वाहा'[2] **इति॥ ५॥**

अथैतां जुहोति– 'आ मे गृहा भवन्त्वा[3](प्रजा म आ मा यज्ञो विशतु वीर्यावान्। आपो देवीर्यज्ञिया माऽऽविशन्तु सहस्रस्य मा भूमा मा प्र हासीद्'**इति)॥ ६॥**

अथैतां जुहोति– 'अग्निना तपोऽन्वभवद्'[4] **इति॥ ७॥**

अथैतां जुहोति– 'अग्नये समनमत् (पृथिव्यै समनमद्यथाऽग्निः पृथिव्या समनमदेवं मह्यं भद्राः सन्नतयः सं नमन्तु)[5] **इति॥ ८॥**

अथैतां जुहोति– 'अप नः शोशुचदघम्'[6] **इति॥ ९॥**

अथैते जुहोति–'प्रजापते (न त्वदेतान्यन्यो = रयीणाम्'); 'स वेद(पुत्रः पितरꣳ स मातरꣳ स सूनुर्भुवत् स भुवत् पुनर्मघः। स द्यामौर्णोदन्तरिक्षꣳ स सुवः स विश्वा भुवो अभवत् स आऽभवत्') **इति॥ १०॥**

द्वार्यश्मानं निदधाति– 'इमं जीवेभ्यः परिधिं दधामि मा नोऽनुगादपरो अर्धमेतम्। शतं जीवेम शरदः पुरूचीरन्तर्मृत्युं दध्महे पर्वतेन' **इति॥ ११॥**

तमुपर्युपर्यत्यक्रामीत्[7]**॥ १२॥**

अनड्वाहमन्वारभन्ते[8]– 'अनड्वाहमन्वारभामहे[8] साधु दान्तꣳ स्वस्तये। स न इन्द्र इव देवेभ्यो वह्निः संपारणो भव' **इति॥ १३॥**

अनडुहो वालधानकाण्डमन्वारभ्य प्रसलैरगारं[9] **त्रिः परियन्ति**–'परीमे गामनेषत पर्यग्निमहार्षत[10]। देवेष्व[क्र]त[11] श्रवः क्षयं क इम[ाँ आ दधर्ष]ति[12]; 'न हि ते अग्ने तनुवै क्रूरं चकार मर्त्यः। कपिर्बभस्ति तेजनं पुनर्जरायु गौरिव' **इति। १४॥**

१-१. M[1] H[1] ०होत्युदक्या; thus H[2] नो दिवा=स्निधा; cf *TB* 3.7.10.11-12. २-२. M[1] H[1] H[2] शमग्निरग्निभि=अपसिधः; cf *TB* 3.7.10.13. ३. M[1] H[1] भवन्त्य०; thus H[2]; cf *TS*.7.3.14.1. ४. Cf *TS*.7.3.14.1-24. ५. Cf *TS*.7.5.23.1-10. ६. Cf *TĀr*.6.10.4. ७. H[2] ०क्रामदु०. ८-८. M[1] H[1] ०भस्तेनड्वा०. ९. H[2] ०ङ्गारं. १०. M[1] H[1] H[2] ०हर्षत. ११. M[1] H[1] H[2] ०ष्व...त. १२. M[1] H[1] H[2] इम...ति.

अथैतच्चैवाहतं वास एतञ्चानड्वाहं दक्षिणां ददाति॥ १५॥

संतिष्ठते परिधिकर्म इति॥ १६॥

[इति परिधिकर्म]

[शान्तिपाठः]

शं नो मित्रः [१](शं वरुणः शं नो भवत्वर्यमा।
शं न इन्द्रो बृहस्पतिः शं नो विष्णुरुरुक्रमः॥
नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि।
त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि। ऋतं वदिष्यामि।
सत्यं वदिष्यामि। तन्मामवतु। तद्वक्तारमवतु।
अवतु माम्। अवतु वक्तारम्। ओऽम्) शान्तिः[१] शान्तिः।
शान्तिर्नो अस्तु। सुखं नो अस्तु। शिवं नो अस्तु।
अभयं नो अस्तु॥[२] **१७॥**

[इति परिधिकर्म]

इति चतुर्थाध्याये द्वितीयः खण्डः

१-१. M[1] abri शन्नो मित्र=शान्तिशान्ति°. २. Due to displacement of folios the text dealing with इतरो दहनविधि has wrongly come here in M[1] on p.25, line 16, in H[1] p.48, line 1 and in H[2] p.23, line 15 onward. This text has been shifted to its proper place after दहनविधिप्रयोग on p.92 onward . See also fn. 1, p.92.

अथ चतुर्थाध्याये तृतीयः खण्डः

अथ दहनपूर्वकर्म

[1]न म्रियमाणमनधः[2] संवेशयेत्॥ १॥

तस्य दक्षिणे कर्णे जपति– 'आयुषः प्राणꣳ संतनु'; [3]('प्राणादपानꣳ संतनु'; 'अपानाद् व्यानꣳ संतनु'; 'व्यानाच्चक्षुः संतनु'; 'चक्षुषः श्रोत्रꣳ संतनु'; 'श्रोत्रान्मनः संतनु'; 'मनसो वाचꣳ संतनु'; 'वाच आत्मानꣳ संतनु'; 'आत्मनः पृथिवीꣳ संतनु'; 'पृथिव्या अन्तरिक्षꣳ संतनु'; 'अन्तरिक्षाद् दिवꣳ संतनु'; 'दिवः सुवः संतनु')[3] **इति॥ २॥**

वैष्णवानि च नामानि [अ][4]भिवदति – 'तमु स्तोतारः[5] पूर्व्यं (यथा विद ऋतस्य गर्भꣳ हविषा पिपर्तन। आऽस्य जानन्तो नामचिद्विवक्तन बृहत्ते विष्णो सुमतिं) भजामहे[5] **इति॥ ३॥**

[6]**होतारो ह वाव पृथिव्या अग्नेरपामिन्द्रस्याहोरात्राणामर्धमासानामृतूनां**

---

१. Due to displacement of folio the text beginning with न म्रियमाणमनधः संवेशयेत् and ending with भजामहे इति is wrongly given in M^1 on p.27, line 9-10, H^1 p.51, line 10-14 and H^2 p.25, line 11-14 after दहनविधि. I have placed here after शान्तिपाठः and before दहनविधिः. cf *ĀgniGS* 3.4, l.1-4. २. H^2 °नसः. ३-३. M^1 H^1 H^2 om. For text under bracket see *Tait.Br.* 1.5.7.1-12. ४. M^1 H^1 नामानि...भिव°, H^2 नामानि... षाभिव°. ५-५. M^1 H^1 H^2 °तारमुर्व्यं (=)भजामहे; for the full text of the mantra see *Tait.Br.* 2.4.3.23. ६. Due to displacement of folios the text of *sūtras* 4-6 found in M^1 p.18, line 1-10; H^1 p.32, line 1-13; H^2 p.14, line 19- p.16, line 3. The text 'यो ह वाव पृथिव्या अग्नेरपामिन्द्रस्याहोरात्राणामर्ध-मासानाम...' is also wrongly given in M^1 p.15, line 3-4, H^1 p.26, line 11-12. The displacement of text has been recorded in marginalia note in M^1 p.12, line 8. M^1 H^1 ...होतारो, H^2 'योहवाव पृथिव्या अग्नेरपामिन्द्रस्या-होरात्राणामर्धमासानां...स्नातारो ह वा व पृथिव्या अग्नेरपामिन्द्रस्याहोरात्रामर्धमासानामृतूना°.

संवत्सरस्य प्रजापतेर्हृदयं [१]जनित्रमायतनं सम्बन्ध [२]प्रतिष्ठा। तद् य एवं वेदामृतो भवति॥ ४॥

[३]अथ ह ब्रह्म[३] प्रजापतिमुवाच त्वं[४] मैनं ब्रूहीति[४]। तस्मा उ हैतदे[५]वामृतमुवाच य एवमेते प्राणेषु होतारो व्याख्यायन्तेऽथ हह तस्मा उवाच ॥ ५॥

गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय[६] स्रुवं[७] च स्रुचश्च[८] संमृज्यात्रैव दशहोतारं गार्हपत्ये जुहुयात्, सप्तहोतारमाहवनीये, [९]षड्ढोतारमन्वाहार्यपचने, पञ्चहोतारं[९] सभायाम्। एतदेवामृतं भवतीति॥ ६॥

इति चतुर्थाध्याये तृतीयः खण्डः

---

१. H^2 ०ञ्जनमत्र०; thus M^1 H^1. २. H^2 संबद्धः; M^1 H^1 सम्बन्ध. ३-३. H^2 अथ न ब्रूम; thus M^1 H^1. ४-४. M^1 H^1 H^2 त्वं...हीति. ५. H^2 हैतं देवा०. ६. M^1 विलाप्योऽपूय, H^1 विलाप्योपूय; thus H^2. ७. M^1 H^1 om; thus H^2. ८. M^1 H^1 स्रचञ्च; thus H^2. ९-९. H^2 ०हवनीये...सभायाम्; thus M^1 H^2, but wrongly give the sign of broken text as होतारं...रं सभा०.

अथ चतुर्थाध्याये चतुर्थः खण्डः

[1]अथ दहनविधिः

स यद्यस्य[2] माता वा पिता वाऽऽचार्यो वा प्रियो वा ज्ञातिर्वा प्रेयात् तस्मा आग्निधेयिकान् संभारान् संभरेद्, अन्यत्राशनिहतात्॥ १॥

अथानुस्तरणीं मीमाꣳसेत। सा या रोहिणी पिङ्गलैकहायनी स्यात्, तां कुर्वीत। तन्नु [3]ह रोहिण्या पिङ्गलयैकहायन्या सोमं क्रीणाति[3]। [तस्मात् तां कुर्वीत][4]॥ २॥

सा या रोहिणी लक्ष्मणा पष्ठौही वार्त्रघ्नी स्यात्, तां कुर्वीत। तन्नु ह रोहिणीं लक्ष्मणां पष्ठौहीं वार्त्रघ्नीं[5] ददाति, तस्मात् तां कुर्वीत॥ ३॥

सा या जरती मूर्खा तज्जघन्या स्यात् तां कुर्वीत। तन्नु ह जरतीं मूर्खां तज्जघन्यामनुस्तरणीं कुर्वन्ति। तस्मात्[6] तां कुर्वीत॥ ४॥

अथ यदत्र स्त्रियः कुर्वन्ति ताः कुर्वतीरभीक्षेत्॥ ५॥

आ[6]ज्यं विलाप्योत्पूय[7] स्रुवं च स्रुचं च संमृज्यारण्योरग्नीन्[8] समारोप्योद्गूहति[8] इमां दिशं दक्षिणां प्रतीचीं यत्रैषां दहनं जुष्टं भवति॥ ६॥

यत्र वा वत्स्यन्तो मन्यन्ते [9]तदुद्धृत्यावोक्ष्य [10]कर्णकवतीं चाकर्णकां[10]

---

१. Due to displacement of folio M^1 gives the text dealing with दहनविधि on p.18, line 10 onward upto p.24, H^1 on p.32, line 14 - p.50, line 5, and H^2 on p.15, line 3 onward, upto p.27, line 8. २. H^1 यत् यस्य. ३-३. H^2 broken तन्नु ह...सा या; thus M^1. ४. M^1 H^1 H^2 broken. ५. M^1 वर्त्रघ्नीं. ६-६. H^2 तस्मा... स्त्री...आज्यं, M^1 H^1 ०भीक्षे...ज्यं०. ७. M^1 ०लाप्योऽपूल; H^1 H^2 ०प्योपूल. ८-८. M^1 H^1 ०ज्यारव्योर०; thus H^2, M^1 H^1 ०ग्नेराह्योगूह०, M^1 H^1 H^2 ०हेराह्योद्ग०). ९. M^1 H^2 तद्धुद्धत्या०; thus H^1. १०-१०. M^1 H^1 कण्टवतीं चाकण्टका०; thus H^2.

च शाखे आदाय 'अपेत वीत[१] वि च सर्पत(तः)' **इत्यवकाशादुदजति।** '°येऽत्रस्थ = अस्मा'[१] **इति॥ ७॥**

व्युदस्य शाखे अप उपस्पृश्य 'अग्नेर्भस्मासि' **इति भस्म निवपति;** 'अग्नेः पुरीषमसि' **इति पुरीषम्;** 'संज्ञानमसि कामधरणम्' **इति सिकताः;** 'मयि ते कामधरणं भूयाद्' **इत्यूषान्**[२]; 'सं या [३]वः प्रियास्तनुवः' **इत्यान्तम् अनुव्यूहति मध्ये संभाराणां षट्॥ ८॥**

चतुर्गृहीतानि[४] **जुहोति**– 'अग्निनाऽग्निः', 'अग्निनाऽग्निरुपसृजन्'[४], 'मनो ज्योतिर्जुषताम्'; 'तन्तुं तन्वन्'; 'त्वमग्ने सप्रथा असि' **इति॥ ९॥**

अत्र चितां कुर्वन्ति॥ १०॥

अग्रेण चितां कर्षूं कुर्वन्ति॥ ११॥

तामद्भिः संपूरयति॥ १२॥

अपि हास्य गर्भाः पतिता एना[५] **आप उपजीवन्ति॥ १३॥**

अग्रेण कर्षूं शाखे निघ्नन्ति नैय्यग्रोधीं च पालाशीं च ॥ १४॥

दक्षिणत[६] **एव नैय्यग्रोधीमुत्तरतः**[७] **तत् पालाशीम्॥ १५॥**

स यन् नैय्यग्रोधीं[७] **फलवतीमपि हास्य गर्भा पतिता एतानि फलान्युपजीवन्ति॥ १६॥**

अथ यत्पालाशीमपां वा एतद्रूपमपां पुष्पं यत्पालाशः। तन्नु ह पालाश[८]**पूतेनापि स्त्रियो नदीं यजन्ते॥ १७॥**

पालाशान् ज्ञातयः[९] **कुर्वन्ति॥ १८॥**

दक्षिणत उदकुम्भं नि[१०]**मिन्वन्ति॥ १९॥**

दक्षिणतोऽग्निं मन्थन्ति॥ २०॥

१-१. H^2 वीत...अस्मा; thus M^1 H^1, M^1 इत्याकाशा°. २. M^1 H^1 °दित्यू, H^2...षान्. ३. M^1 H^1 H^2 यापः. ४. H^2 °गृहीताग्निरुपसृजन्. ५. H^2 एता. ६. M^1 H^1 दक्षिण एव; thus H^2. ७-७. M^1 °मुत्तरतत्पालीशीं, H^2 om उत्तर= नैप्यग्रोधीं; thus M^1. ८. M^1 H^1 H^2 °दूते°. ९. H^2 °लाशाञ्छलान्. १०. M^1 H^1 H^2 निमन्व°.

तं मथित्वा [1]शकृत्पिण्डैरेव विहरन्ति॥ २१॥

गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय स्रुवं च स्रुचं च सं)[1]मृज्यात्रैव चतुर्गृहीतं गृह्णीते। तज्जुहोति वैकंकतीꣳ समिधमाधाय[2] गार्हपत्ये– 'यत्पृथिव्या अनामृतꣳ संबभूव त्वे सचा। तदग्निरग्नये ददात् तस्मा आमुष्यायणाय ब्रह्मणो लोके शर्मवर्मक [3]त्वाꣳ स्वाहा' **इति॥ २२॥**

अपरं चतुर्गृहीतं गृह्णीते। तज्जुहोति वै[कंकतीꣳ समिधमाधा-][4] यान्वाहार्यपचने– 'यदन्तरिक्षस्यानामृतं संबभूव त्वे सचा। तद्वायुर्वायवे ददात् तस्मा आमुष्यायणाय ब्रह्मणो लोके शर्मवर्मक त्वाꣳ स्वाहा' **इति॥ २३॥**

अपरं चतुर्गृहीतं गृह्णीते। तज्जुहोति वैकंकतीꣳ समिधमाधाया–हवनीये– 'यद् दिवोऽनामृतꣳ संबभूव [5]त्वे सचा। तदादित्य[5] [आदित्याय ददात् तस्मा आमुष्यायणाय][6] ब्रह्मणो लोके शर्मवर्मक[7] त्वाꣳ स्वाहा' **इति॥ २४॥**

अपरं चतुर्गृहीतं गृह्णीते। तज्जुहोति वैकंकतींꣳ समिधमाधायाहवनीय एव– 'यद् दिशोऽनामृतꣳ संबभूव त्वे सचा तच्चन्द्रमाश्चन्द्रमसे ददात् तस्मा आमुष्यायणाय ब्रह्मणो लोके शर्मवर्मक[8] त्वाꣳ स्वाहा' **इति॥ २५॥**

अपरं चतुर्गृहीतं (गृह्णीते। तज्जुहोति वैकंकतीꣳ)[9] समिधमाधाया–हवनीय एव– 'अयं वै त्वमस्मादधि त्वमेतदयं वै तव योनिस्त्वदस्य योनिरसि वैश्वानरः पुत्रः पित्रे लोककृज्जातवेदो वहास्येमꣳ सुकृताꣳ यत्र लोकाꣳ[10] स्वाहा' **इति॥ २६॥**

एतस्मिन्काले कृसरां सर्पिष्मतीं[11] ब्राह्मणायानुस्तरणीं दद्यात्[12]॥ २७॥

[13]यदि न [दद्या]दित्य[स्या इमान्यङ्गा][13]न्युद्धरन्ति हृदयजिह्वा-[14]वक्षस्तनिममतस्नमेदः[14]॥ २८॥

१-१. M^1 H^1 ०आज्यं=मृज्या०, H^2 मथित्वा...मृज्या०. २. H^2 ०मादाय; thus M^1 H^1. ३. M^1 H^2 त्वतागुं; thus H^1. ४. M^1 H^1 broken वै...यान् वा०, H^2 om. ५-५. H^2 ०बभूव...ब्रह्म०; thus M^1 H^1. ६. M^1 H^1 H^2 broken. ७. M^1 H^1 H^2 वर्मकत्व तागुं०. ८. M^1 H^1 H^2 ०कत्व ताꣳ. ९. M^1 H^1 broken; thus H^2. १०. H^2 लोका; thus M^1 H^1. ११. M^1 H^1 H^2 ०मती. १२. H^2 ०ददाति. १३-१३. M^1 H^1 यदि नादित्य...न्यु०, H^2 ददाति...यान्यु०. १४-१४. M^1 ०पक्षस्तनिममतनयं, H^1 ०तनियममतनयं, H^2 ०तनिममतस्ने यन्मेदः.

तद्विलाप्याज्ये सꣳसृजति॥ २९॥

अर्द्धं प्रावरणाय निदधाति[1]॥ ३०॥

[2]अथैनं दक्षिणतः प्राञ्चमुत्तानं चितौ संवेशयन्ति–'यत्पृथिव्या आर्द्रममृतमन्नादं तस्मिꣳस्त्वा निदधाम्यसौ' **इति॥ ३१॥**

अथास्य प्राणायनेषु हिरण्यशल्का[3][न् प्रत्यस्यति मुखे नासिक-योरक्ष्णोः कर्णयोरिति। चतुर्होतारं मुखे, अक्षिकक्ष्योर्द्विः पञ्चहोतारम्, कर्णयोर्द्विः षड्ढोतारम्, चतु]हौतारमुत्तरे, पञ्चहोतारं दक्षिणे कर्णे, षड्ढोतारमुत्तरे, [4](द्विः) सप्तहोतारं (कीकसासु)[5]॥ ३२॥

[पितृमेधकर्मणि चतुर्होतृविदाचार्यस्य महत्त्वम्]

अथ ह ब्रह्म प्रजापतिमुवाच–'यः[6] किं[7]करति सोऽमृतो भवति, स पुनर्मृत्युमपजयति यो वा अरण्यं गत्वाऽग्निहोत्रं जुह्वत् तपस्यमानः[8]॥ ३३॥

अथो आ[9]हुः–('एष उ) वा [1]अन्नस्य शिर आवधीः' इति। एष उ ह [10]वैवान्नस्य शिर आहन्ति, यच्चतुर्होतृभिः [11]कल्पयन्ति। तदेतन्नित्यं देवसत्यम्। यच्चतुर्होतारोऽभ्याख्यानमेवान्यत्। तस्माच्चतुर्होतृविदमेवाचार्यं वृणीत॥ ३४॥

चतुर्होतृविदमु ह वै जानुभ्याꣳ सर्पन्तमरण्ये[12] मृत्यु[13][रुपागच्छत्। त]मेवाह-[कि]मिच्छन्[13] भगवो जानुभ्याꣳ सर्पसी'ति। अमृतमेवाहमिच्छन् भगवो जानुभ्याꣳ सर्पामि' इति। तꣳ होवाच–'उत्तिष्ठतु भगवान्, अमृतं ते वक्ष्यामि'। अथ मे चतुर्होतॄणां कस्त्वं[14] ब्रूहीति[15]॥ ३५॥

तस्मा उ [16]हैतदेवामृतमुवाच, एतमाहुतिनिकायमेताः स्त्रुवाहुतीः–'इदं

---

१. M[1] ०धति. २. H[2] अथे०. ३-३. M[1] H[1] broken, ०शल्का...होता०; H[2] षु नि...होता; cf *ĀgniGS* 3.4.1: 136.1-4 . ४. M[1] H[1] H[2] om. ५. M[1] H[1] H[2] om. cf *ĀgniGS.* 3.4.1; 134, 2.3. ६. M[1] H[1] H[2] या. ७. M[1] किंकरति, H[2] किंकरोति. ८. M[1] H[2] तपस्यमाना...त्याथो. ९-९. M[1] H[1] H[2] आहुर्वान्न०. १०. M[1] H[1] H[2] त्वै०. ११. M[1] H[1] कत्वय०, H[2] कद्वय०. १२. M[1] H[1] सर्वंतमर०, H[2] सर्पन्तꣳ.... १३-१३. M[1] H[1] मृत्यु...मेवाहमिच्छन्, H[2] सर्पन्तꣳ...मेवाह०. १४. H[2] कत्वं. १५. M[1] H[1] व्रीहीति; thus H[2]. १६. H[1] हैदतं देवा०; thus M[1] H[2].

[१]पृथिव्याः शरीरमि[२][यं पृथिवी पृथिव्यास्त्वा शरीराद् ब्रह्म निर्भिनद्मि भूर्भुवः सुवर्][२] असौ [३]स्वर्गाय लोकाय[३] स्वाहा'; 'इदमग्नेः शरीरमयमग्निरग्नेस्त्वा शरीराद् ब्रह्म = (ऽसौ स्वर्गाय लोकाय) स्वाहा'; 'इदमन्तरिक्षस्य शरीरमिदमन्तरि-क्षमन्तरिक्षस्य त्वा शरीराद् ब्रह्म = (ऽसौ स्वर्गाय लोकाय) स्वाहा'; 'इदं वायोः शरीरमयं वायुर्वायोस्त्वा शरीराद् ब्रह्म = ऽसौ (स्वर्गाय लोकाय) स्वाहा'; 'इदं दिवः शरीरमयं द्यौः शरीराद् ब्रह्म= ऽसौ (स्वर्गाय लोकाय) स्वाहा'; '[४]इदमादित्य[स्य शरीरमयमादित्य आदित्यस्य त्वा शरीराद् ब्रह्म = ऽसौ (स्वर्गाय लोकाय) स्वा]हा'; 'इदं दिशाꣳ शरीरमिमा दिशो दिशां त्वा शरीराद् (ब्रह्म)[५] = ऽसौ (स्वर्गाय लोकाय) स्वाहा'; 'इदं चन्द्रमसः [६]शरीरमयं चन्द्रमाश्चन्द्रमसस्त्वा श(रीराद् ब्रह्म) = ऽसौ (स्वर्गाय लोकाय) स्वाहा'; 'इदमाकाशस्य शरीरमयमा-काश आकाशस्य त्वा श(रीराद् ब्रह्म)[७] = ऽसौ (स्वर्गाय लोकाय) स्वाहा'; 'इदं नक्षत्राणां शरीरमिमानि नक्षत्राणि नक्षत्राणाꣳस्त्वा श(रीरमिमानि नक्षत्राणि नक्षत्राणां त्वा शरीराद् ब्रह्म) = ऽसौ [८](स्वर्गाय लोकाय स्वाहा' **इति दश**]॥ **३६**॥

['इदं त आत्मनः शरीरमयं त आत्मा आत्मनस्त आत्मानꣳ)[८] शरीराद् ब्रह्म निर्भिनद्मि भूर्भुवः सुव[रसौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहा][९]'; 'इदमोषधीनाम्[१०]'; 'इदं वनस्पतीनाम्'; 'इदं गिरीणाम्'; 'इदं पर्वतानाम्'; 'इदꣳ संकल्पानाम्[११]'; 'इदं भूतस्य'; 'इदं भविष्यताम्'; 'इदमनन्तस्य'; 'इदं [... **इति**][१२] **विꣳशतिः**'॥ **३७**॥

'इदमह्नः'; 'इदं रात्रेः[१३]'; 'इदमहोरात्राणाम्'; ['इदं सप्ताहानाम्'][१४]; 'इदमर्धमासानाम्'; 'इदं मासानाम्'; 'इदमृतू[१५]नाम्'; 'इदं संवत्सरस्य'; 'इदम्[१६] अष्टकायाः'; 'इदममावास्यायाः' **इति त्रिꣳशत्**॥ **३८**॥

'इदं वसूनाम्'; 'इदं रुद्राणाम्'; 'इदमादित्यानाम्'; 'इदमङ्गिरसाम्'; 'इदꣳ साध्यानाम्'; 'इदं भ्राजाम्'; 'इदं विभ्राजाम्'; 'इदमाप्यायानाम्[१७]'; 'इदं नर्याणाम्[१८]' **इति चत्वारिꣳशत्**॥ **३९**॥

---

१. H^2 वृ...रसौ. २-२. M^1 H^1 broken. ३-३. M^1 H^1 H^2 om. ४. M^1 H^1 °मादित्य...हेदं दिशां, H^2 om. ५. M^1 H^1 H^2 om. ६. M^1 चन्द्रमसश्शरीरं twice. ७. M^1 om. ८-८. M^1 H^1 H^2 om; see *ĀgniGS* 3.4.1:135.20. ९. M^1 सुवः...मिदमोषधीनाम्. १०. M^1 H^1 'इदमोषधीनां' twice. ११. M^1 H^1 H^2 सङ्कत्वा-नाम्°. १२. M^1 some text omited. १३. H^1 H^2 रात्रि°. १४. M^1 H^1 H^2 om. १५. H^2 मितू°. १६. M^1 H^1 इदं...काया, H^2 इदम्...अष्ट°. १७. M^1 °माप्यानाम, H^2 °माख्यानम°. १८. M^1 H^2 °मनार्याणाम्, (?) H^1 नर्या°.

'इदं नदीनाम्'; 'इदꣳ समुद्राणाम्[१]'; 'इदमभ्राणाम्'; 'इदं संप्लवानाम्'; 'इदं मरीचीनाम्'; 'इदं विद्युतः'; 'इदꣳ स्तनयित्नोः[२]'; 'इदं पर्जन्यस्य' **इति पञ्चाशत्[२]॥ ४०॥**

'इदमिन्द्राग्न्योः'; 'इदमश्विनोः'; 'इदं पूष्णः'; 'इदꣳ सरस्वत्याः'; '[३]इदं बृहस्पतेः[३]'; 'इदं मित्रस्य'; 'इदं वरुणस्य[४]'; 'इदं त्वष्टुः'; 'इदं धातुः'; 'इदं विष्णोः' **इति षष्टिः॥ ४१॥**

'इदं ब्रह्मणः'; 'इदं ज्योतिषः'; 'इदं तपसः'; 'इदꣳ सुश्रान्तस्य[५]'; 'इदमनूक्तस्य'; 'इदं दशहोतुः[६]'; 'इदं चतुर्होतुः[७]'; '[८]इदं पञ्चहोतुः[८]'; 'इदं [९]षड्ढोतुः'; 'इदꣳ सप्तहोतुः[९]' **इति सप्ततिः॥ ४२॥**

अथ साम[१०] गायते 'नाके सुपर्णमुप [११](यत्पतन्तं हृदा वेनन्तो अभ्यचक्षत त्वा। हिरण्यपक्षं वरुणस्य दूतं यमस्य योनौ शकुनं)[११] भुरण्युम्' **इति॥ ४३॥**

अथास्य प्राणायनेषु हिरण्यशल्कान् प्रत्यस्य मुखे दशहोतारं जुहुयात्; दक्षिणेऽक्षन् चतुर्होतारमुत्तरे पञ्चहोतारम्; दक्षिणे कर्णे षड्ढोतारमुत्तरे सप्तहोतारम्, नाना चतुर्गृहीतैः॥ ४४॥

[अथ मृतस्य पात्रयागः]

[१२]अथ तत्पात्रयागस्यैव॥ ४५॥

दक्षिणेऽस्य हस्ते स्फ्यं जुहूञ्चादधाति[१२], सव्य उपभृदुपवेषौ, उरसि [१३]ध्रुवारणी, हन्वोरुलूखलमुसले[१४], दत्सु[१५] ग्रावाणो[१६], यदि ग्रावाणो[१७] भवन्ति॥ ४६॥

---

१. M[1] H[1] H[2] ०मुदाराणाम्. २-२. H[2] स्तन...यस्त्वाशदि०. ३-३. H[2] twice. ४. M[1] H[1] वङ्कणस्य; thus H[2]. ५. H[2] ०श्रोत्रस्य; thus M[1] H[1]. ६. M[1] ०होतर्; thus H[2]. ७. M[1] ०होतर्०; thus H[2]. ८-८. M[1] H[1] om; thus H[2]. ९-९. H[2] इदमिति; thus M[1] H[1]. १०. M[1] H[1] समा; thus H[2]. ११-११. M[1] H[1] नाकेसुपर्ण=भ्युरण्युम्; thus H[2]. १२-१२. H[2] अथातः पात्रे...मित्यादधाति; thus M[1], H[1] जुहोत्याद०, H[2] ...मित्यादधाति; M[1] दक्षिणस्य० जुहोत्याद०. १३. M[1] H[1] द्रुवा०; thus H[2]. १४. M[1] H[1] om मुसले; thus H[2]. १५. M[1] H[1] H[2] दसु. १६. M[1] H[1] H[2] ग्राविण्णो. १७. M[1] H[2] ग्राविण्णो.

मुखेऽग्निहोत्रहवणीं, नासिकयोः स्रुवौ, अक्ष्योर्हिरण्यशल्कावा-ज्यस्रुवौ वा, कर्णयोः प्राशित्रहरणे भित्त्वैकैकम्[1]॥ ४७॥

दक्षिणेऽꣳसे[2] **पिष्टसंयवनीम्, उत्तरे पुरोडाशमेक्षणम्**[2]**, शीर्षन्** [3]**क[पाला]नि, ललाट**[4] [5]**एककपालस्य कपालम्**[6]**, मूर्ध्नि चमसम्** 'इममग्ने चमसं मा वि जीह्वर्' **इति; पार्श्वयोः शूर्पम्**[7]**, उदरे पात्रीम्, कुक्ष्योश्चमसावपिधानं**[8] **सान्नाय्यस्य**[9]**, प्रणयनं प्रणीतानाꣳ, श्रोण्योः**[10] **सान्नाय्यतपन्यौ,** [11]**सक्थ्योरन्वाहार्यपचनीम्, वस्तावाज्य**[12]**स्थालीम्, शिश्ने वृषारवं च शम्यां च, अण्डयोर्दृषदुपले**[12]**, पादयोरुपवाजने। शिरस्त उपसादनीयम्॥ ४८॥**

कूर्चं पत्त[13] **उपावहरणीयम् इति॥ ४९॥**

अवशिष्टान्यन्तरेण सक्थिनी निवपति॥ ५०॥

अत्रैव [14]'खारीर्नल्वदृतिः (?)' **इत्यभिप्रविध्यन्ति**[15]॥ ५१॥

मध्ये वाऽऽदित्यमण्डलवत् सर्वाणि करोति॥ ५२॥

अपो वा मृन्मयान्यवहरन्ति॥ ५३॥

ब्राह्मणे[16]**भ्योऽयस्मयानि लोहमयानि दत्त्वा**[16] **[मत]स्ने वक्षसि वक्षस्त-निमोदरे**[17] **हृदयं च जिह्वां च शाखे अनूच्छ्रयन्ति॥ ५४॥**

य एतस्य यमस्य पथिरक्षास्तेभ्य एते मतस्ने[18] **प्रत्यस्य मुखं वपया प्रावृत्याङ्गैरङ्गान्यभिच्छाद्य** 'मेदसा चर्मणा' **इति प्रोर्णोति॥ ५५॥**

सशीर्षपादेनोत्तरलोम्ना 'अग्नेर्वर्म परि गोभिर्व्यवस्व[19]' **इति॥ ५६॥**

---

१. M^1 H^2 भित्वावैकं. २-२. M^1 H^1 °संबन्धवनी°, H^2 broken सेऽपि...क्षिणं. ३. M^1 H^1 H^2 क...नि°. ४. M^1 H^1 लवाट; thus H^2. ५. M^1 H^1 एके कपा°; thus H^2. ६. M^1 H^1 H^2 कपाल. ७. M^1 H^1 H^2 शूर्प. ८. M^1 H^1 मसापविधा°; thus H^2. ९. M^1 सान्नप्य°, H^1 सान्नाप्य°. १०. M^1 श्रोण्या°; thus H^1 H^2. ११. M^1 स्प्यजोर°, H^1 स्प्यचोर, H^2 स्फिजो°. १२-१२. H^2 वस्तावा...ण्डयो...वादयो; M^1 H^1 °वृषारपञ्च शन्या चाण्डये...पाद°. १३. M^1 H^1 पक्त, H^2 च त. १४. M^1 खीदीर्न°, H^2 खादीर्न्न°, H^1 °दीर्नल्वधृ°. १५. H^2 °ध्यति. १६-१६. H^2 ब्राह्मणे...ते, M^1 H^1 °दत्वा...ते. १७. M^1 H^2 °निमोदरे, H^1 °दते. १८. M^1 H^1 मतस्नेम. १९. M^1 H^1 वस्येति, H^2 °गो...तं.

तं पुरस्तादाहवनीय[1][मध]स्तादाहवनीयेनोपसमादधाति॥ ५७॥

दक्षिणतोऽन्वाहार्येण पश्चाद् गार्हपत्येनोत्तरतः सभ्यावसथ्याभ्याम्[2]॥ ५८॥

[भाविस्वर्गगमनलक्षणविज्ञानम्]

अत्र विज्ञानमुपैति॥ ५९॥

स यद्येनमाहवनीयः प्रथमः[3] प्राप्नुयात् तं विद्यात्[4] सुवर्ग एनं लोकः प्रथमः प्रापत्स्यति[5] एष सुवर्ग[6][लोकः॥ ६०॥

स यद्येनम् अन्वाहार्य][6]पचनः प्रथमः प्राप्नुयात् तं विद्याद्[7] अन्नाद एनं प्रथमः प्रापत्स्यति[8], अपोऽमुष्मिन् लोकेऽन्नमस्य प्रजेहेति[9]॥ ६१॥

अथ यद्येनं गार्हपत्यः प्रथमः प्राप्नुयात् तद्विद्यात् प्रतिष्ठैनं प्रथमा प्रापत्स्यति[10]; एषोऽमुष्मिन्लोके स्थ[विमान्, स्थेर्यमस्य प्रजेहेति][11]॥ ६२॥

[12][स यद्येनं सभ्यावसथ्यौ प्रथमौ] प्राप्नुयातां तद्विद्याच्छ्रीरेनं प्रथमां प्रापत्स्यति[13] श्रीमानेषोऽमुष्मिन् लोके श्रीमत्यस्य प्रजेहेति[14]॥ ६३॥

स यदि प्राचीं दिशं धूमो निगच्छेत् तद्विद्याद् वसूनां देवानां सायुज्यं सलोकतामगमद् (इति)[15]॥ ६४॥

अथ यदि प्राच्यां[16] दिशि तदस्याभिजितमिति॥ ६५॥

अथ यदि दक्षिणस्यां[17] दिशि धूमो निगच्छेत् तद्विद्यात् पितॄणाꣳ सायुज्यं सलोकतामगमदिति[17]॥ ६६॥

अथ यदि दक्षिणस्यां दिशि तदस्याभिजितमिति॥ ६७॥

अथ यदि प्रतीचीं दिशं धूमो निगच्छेत् तद्विद्यादादित्यानां देवानाꣳ सायुज्यꣳ सलोकतामगमद् इति[18]॥ ६८॥

---

१. M[1] H[1] नीय...स्तादाहवनीयेनो°; H[2] नीयेनोपसमा°. २. M[1] H[2] °सथीभ्या°. ३. M[1] H[1] °थम प्रा°; thus H[2]. ४. H[2] विद्या सु°. ५. M[1] H[1] H[2] प्रापज्जेष्यते. ६-६. M[1] H[1] सुवर्ण (H[2] °पर्ण)... पचनः. ७. M[1] H[1] विद्यान्नाद; thus H[2]. ८. M[1] H[1] H[2] प्रापदत्स्यषोऽमु. ९. M[1] व्रजहेति; thus H[2]. १०. M[1] प्रापत्स्थास्यति, H[2] प्रपत्स्था°. ११. M[1] H[1] H[2] broken. १२. M[1] broken. १३. M[1] प्रापच्छ्री°. १४. M[1] H[1] व्रजेहेति; thus H[2]. १५. M[1] H[1] H[2] om. १६. M[1] प्राप्यान्दि°. १७-१७. M[1] H[1] दक्षिण...ताम°; thus H[2]. १८. M[1] om; thus H[2].

अथ यदि प्रतीच्यां दिशि तदस्याभिजितमिति॥ ६९॥

अथ यद्युदीचीं[1] दिशं धूमो निगच्छेत् तद्विद्याद् विश्वेषां देवानाꣳ सायुज्यं सलोकतामगमद् (इति)[2]॥ ७०॥

अथ यदि [3][उदीच्यां दिशि तदस्याभिजितमिति॥ ७१॥

अथ यद्यूर्ध्वां दिशं][3] धूमो[4] निगच्छेत् तद्विद्यादङ्गिरसां देवानां सायुज्यं सलोकतामगमद् (इति)[2]॥ ७२॥

अथ यद्यूर्ध्वांयां[5] दिशि तदस्याभिजितमिति॥ ७३॥

अथ यदि सर्वा एव दिशो धूमो निगच्छेत् तद्विद्याद् वसूनां रुद्राणामादित्यानां विश्वेषां देवानामङ्गिरसां मरुताꣳ साध्यानां [6]भ्राजां विशानामाप्यानां नार्याणां पूर्वदेवानां ये चा[न्ये देवास्तेषाꣳसर्वेषां][6] येषाꣳ सायुज्यꣳ सलोकतामगमदिति॥ ७४॥

अथास्य ज्ञातीन् ब्रूयात् 'मा रुदताप्लवध्वम् अलंकुरु मा क्लिष्टीन्वा अयं ब्रह्मणो लोकमगमदि'ति॥ ७५॥

[7]सहधूमेन सहार्चिषा देवान् गच्छति॥ ७६॥

स ब्रह्म गच्छति॥ ७७॥

स एतस्यैव ब्रह्मणः सायुज्यं सलोकतां जयति॥ ७८॥

इति चतुर्थाध्याये चतुर्थः खण्डः

---

१. M^1 H^1 यद्युदीच्यान्धूमो, H^2 उदीच्यान्दिशं°. २. M^1 H^1 H^2 om. ३-३. M^1 H^1 broken यदि...न्धूमो°. ४. H^2 °मा. ५. M^1 यद्यूर्ध्वान्दिशि. ६-६. M^1 H^1 °भ्राजामाप्यानां° ये च...येषां; H^2 भ्राजां विशानासाप्यान... षां सायु°. ७. M^1 सहसधू°, H^1 सहस्रधू°; thus H^2.

अथ चतुर्थाध्याये पञ्चमः खण्डः

अथ दहनविधिप्रयोगः[१]

अथातो[२] दहनविधिः[३]। तस्य संभाराः सर्वौषधः[४]। अत्र केचित् संस्कर्तारो वोढारश्च[५]। 'स यद्यस्य माता वा पिता वा प्रेयादि'ति महामेधे[६] दर्शनात्पुत्रः शिष्यादयः। तत्र ज्ञातिशब्देन भ्रातृपत्नी[७]पुष्यान्तेवासिपितृव्यादयो गृह्यन्ते। तथा बौधायनीये दहनकल्पे दृष्टः- '[८]जातसंस्कारेणेमं लोकमभिजयति[९] मृतसंस्कारेणामुं लोकम्'। [१०]तस्मान्मातरं पितरं [११]भ्रातार[माचार्यं पत्नीं पुत्रं शिष्यमन्तेवासिनं पितृव्यं मातुलं सगोत्रं] चासगोत्रं च दायमुपयच्छति। एते संस्कारेण संस्कुर्वन्ति। सगोत्रं दायमुपयच्छेद्। एते [दहन]संस्कारेण संस्कुर्वन्ति। त एव [१२][शव]भर्तारोऽन्ये समानगोत्रा[१३] वा। राजन्यस्य पुरोहितः, [१४]सहस्रदक्षिणो ब्राह्मणः[१५]। वैश्यस्य [सप्त]गुना[१६] वा। अथाहिताग्निमग्निभिर्दहति[१७], गृहस्थमौपासनेन, ब्रह्मचारिणं कपालसन्तपनाग्निना[१८], उत्तपनीयेनेतरान्[१९]। एवं स्त्रियमि'ति (बौधा.पितृ. ३.१.४.१३)॥ १॥

अत्राचारप्राप्तं[२०] किञ्चिदुच्यते। यद्यनाहिताग्निरौपासनाग्निर्वाँस्तस्य पत्नी वाऽपरपक्षे प्रेयादाहुतिभिरेनं पूर्वपक्षेण[२१]। तत्कथं मरणदिवसादूर्ध्वं यावन्तोऽत

---

१. The text dealing with दहनविधिप्रयोग is found in M (p.518, line 1) and Ad (p.1014, line 8), not in M^1 and H^1 H^2. २. M Ad अथेते. ३. M Ad °विधिं. ४. Due to displacement of some fragment of the original folio, a text 'एकादश्यामेकादिष्टं कुर्यात् इति' consisting of one line has wrongly been copied in both M p.518, line 2 and Ad p.1014, line 8 here. That text has been shifted at its proper place (see fn. 2-2 p.98). ५. Ad वोढाश्च. ६. M Ad °मेधदर्श°. ७. M Ad °पत्नीं. ८. M Ad ज्ञातास्सं°; thus *Baudh* PS 3.1.4. ९. M Ad जयन्ति; thus *Baudh.PS* अभिजयति. १०. M Ad तस्मिन्. ११. M Ad om, probably abrri. १२. M Ad त एव कर्ता°. १३. M Ad °गोत्र. १४. M Ad सहदक्षिणे. १५. M Ad ब्राह्मणे. १६. M Ad वैश्यस्य...सनावा. १७. M Ad °ग्निर्दुहति. १८. M Ad °तपनीयेन°. १९. M Ad °त्तरपनी°. २०. M Ad °प्राप्तिं. २१. M Ad °पक्षं न.

औपासनकाला अनागतारः प्रतिपदं प्रातराहुतिकाल इति। एषामानुपूर्व्येण प्रत्येकं सायं प्रातर्होमं जुहुयात्। तन्त्रेण वा सर्वाः सायमाहुतिभिः[1] सह जुहुयात्। प्रतिसंख्याय गृहीतैर्व्रीहिभिरेव सर्वाश्च प्रातराहुतीरा[2]ऽमावास्यापाककालात्। अथ तदानीमेवामावास्यस्थालीपाकं कृत्वा दहेत्। यदि प्रवासे म्रियेत तैलद्रोण्यां सपथायाहृत्याग्निना संस्कुर्यात्। यद्येवं न शक्नुयात् तत्र लोकाग्नौ पूर्णाहुतिं हुत्वा तूष्णीं दग्ध्वाऽस्थीनि क्षीरेण प्रक्षाल्य केनचिदुन्मुचीकृत्यानीयाग्निना संस्कुर्यात्। यदि मृतं शृणुयाद् [3]दर्भपुञ्जीलैः पलाशपत्रैश्च पुरुषाकृतिं कृत्वा संस्कुर्यात्॥ २॥

अथास्य मातादीनामन्यतममरणकाले सिकतासूपरि [4]दर्भावस्तीर्णासु दक्षिणशिरसं निषाद्य दक्षिणोत्तरयोः कर्णयोः 'आयुषः प्राणं संतनु' (तैब्रा. १.५. ७.१) इत्येतमनुवाकं[5] जपन्नासीताप्राणविमोक्षणात्। अथ प्राणोत्क्रान्तेषु स्त्रीभिर्यत्-कर्तव्यं तत्कृते औदुम्बरतरुमेनमारोप्याहतेनोदीचीनदशेन वाससा समुखं प्रच्छाद्या-हर्तारो निवीतिनो गृहादुपनि[6]ष्क्रम्यारण्ये वा नदीकूले हरन्ति सहाग्नियज्ञायुध-संभारैः। तत्राग्निरग्रे भवति, शवं पश्चात्, ततः संभाराः सर्वौषधादयः। तत्र श्लोकः-

॥ व्रीहियवाः प्रियङ्गवोऽणवो गोधूमास्तिलाः॥
माषाश्च सप्त श्यामाका[7]नीवाराश्च[8] गवीधुकाः[9]।
[10]वास्तानि गार्मुता[11] वेणुयवजर्तिलाश्चेति कुत्थे॥

पाणौ स्थानेऽष्टौ हिरण्यशल्काः[12], पात्री कंसश्चमसो[13] वा पूर्णाहुत्यर्थः, उदकादीनि पूर्णाहुत्यर्थानि, तदभिधानार्थमेकं पात्रं, प्रोक्षणीपात्रमुदकुंभ इति। तत्र क्वचिदरण्यां नद्यां वोदकसमीपे विस्रस्य वस्त्रादिना प्रच्छाद्य तूष्णीं शुद्ध्यर्थं स्नापयित्वा संस्कर्ता प्राचीनावीतं कृत्वा सर्वौषधमुदकुंभेऽवधाय दशहोत्रा[14] सग्रहेण पत्तोऽभिषिञ्चति। सर्वत्र होमे सग्रहा[15] इति शेषवचनाद् ग्रहेण यत्र यत्र होमो नास्ति तत्र सग्रहा होतारः प्रयोक्तव्याः। तृतीयषष्ठवर्जानां चतुर्णां होतॄणां 'वाचस्पते'

---

१. M Ad °हुति सह. २. M Ad °हुतिरामा°. ३. M दर्भापु°. ४. M Ad दर्भास्ती°. ५. M Ad °मनुवाकान्. ६. M Ad °पनिष्मूमर्यार°. ७. M Ad °क नी°. ८. M Ad °वारग°. ९. M Ad °धुता. १०. M Ad पास्त्वगार्मुतो. ११. M Ad गामृतो. १२. M Ad °शल्कपात्री. १३. M Ad श्यामसो. १४. M Ad °होत्रे. १५. M होता after सग्रहा.

(तैआ. ३.१.११) इत्याद्यनुवाकशेषा ग्रहाख्या:[१]। तृतीयस्य 'सोम: सोमस्य' (तैआ. ३.३.५) इत्यादि। षष्ठस्य 'भूर्भुव: सुव:' (तैआ. ३.६.७) इत्यादि, द्वौ षड्ढोतारौ चतुर्थषष्ठौ। तयोर्विषयविभागो विचारणीय:॥ ३॥

सर्वत्र होतृणां चतुर्थवर्जानां पञ्चानां प्रतिपदम् 'आसीद्' इत्यनुषजन्ति केचित्– 'चित्ति: स्रुगासीत्' (तैआ. ३.१.१), 'पृथिवी होताऽऽसीत्' (तैआ. ३.२.१), 'महाहविर्होताऽऽसीत्' (तैआ. ३.५.१), 'वाग्घोताऽऽसीत्' (तैआ. ३.६.१), इत्येवम्। 'आस्ताम्' इति द्विवचनपदेषु '[२]अश्विनाऽध्वर्यू आस्ताम्' (तैआ. ३.३.२), 'अनाधृष्यश्चाप्रतिधृष्यश्च यज्ञस्याभिगरावास्ताम्' (तैआ. ३.५.५) इति कर्त्तव्यम्। क[[३]... इ]त्येवमाद्यनुषजन्ति। चतुर्थषड्ढोतृपदेषु 'श्रितम्' इति– 'सूर्यं ते चक्षु: श्रितं (तु. तैआ. ३.४.१) (वातं)[४] प्राण: श्रितम्' इत्येवं सर्वत्रानुषङ्गं केचिदिच्छन्ति। यथा 'इषे त्वा' इत्यादौ 'छिन्द्याद्'इति[५] पदम्। अपठितं न प्रयुज्यते तथाऽत्रापीत्ययमेवास्माकमागम:॥ ४॥

सिग्वातवीजनमपि[६] केचित्कुर्वन्ति। आचार्येणापीष्टमिति। यत एवमाह– '[७]यमं धायमियातैनं धुन्वामहा' इति यमं धुन्वन्तीति च महामेधे चाम्नानादाचार्येण। यस्य विधिमनभिधाय लेशेन प्रदर्शनमिति विकल्पेन कुर्वन्त्यन्ये। सिग्वातपक्षे तस्येतिकर्तव्यताविधि: सापेक्षत्वाद् बौधायनीये ग्रहीतव्य:। [८]['तं बान्धवा:] सिग्वाते[नोपवीजयन्तस्त्रि-][८]रपसव्यं परियन्ति– 'वातास्ते वान्तु पथि पुण्यगन्धा: मन:शुभा गात्रशुभा अनुलोमा:। त्वच:सुखा मांससुखा अस्थिसौख्या वहन्तु त्वा मरुत: सुकृतां यत्र लोका:' (बौधापितृ. ३.२.३) इति। यथेतं पुन: (त्रि:)[९] परियन्ति। एवं पथि चितायाम्। चितायामित्येवेत्येके' इति॥ ५॥

अनाम्नात[१०]मृतस्यापि तस्यादृष्टार्थं सिग्वाता कर्तुमकर्तुमयुक्तमित्याद्यस्याभावात्, सिग्वाता द्वित्वाभावात्, पथि चाभाव इत्येवं मन्यमाना अस्मदीया: केचिदन्त्यमेव कुर्वन्ति। तस्यैवासंभव इति गृहे स्नापितस्याप्यन्ये कुर्वन्ति। यत्र स्नापितं तं मन्यमाना अस्मदीया: वस्त्रेण प्रच्छाद्य रक्तैर्गन्धपुष्पैरलंकृत्य 'यत्रेमां दिशं दक्षिणां प्रतीचीमुदपात्रो निनीत: प्रास्यन्देत तदु दहनस्य वा श्मशानकरण-

---

१. M Ad गृह्याख्या:. २. M Ad अश्वानध्व°. ३. M Ad क...त्ये. ४. M Ad om. ५. M Ad °द्यादि पद°. ६. M Ad सिग्वातपी जन°. ७. M Ad यन्धामि यातैनं. ८-८. M Ad ग्रहीतव्य:...ञ्चो वा राज्यसिग्वाते...रपसलै:, cf *Baudh. PS* 3.2.3-7. ९. M Ad om. १०. M Ad . . . माम्नामृत° (?).

स्ये 'त्यन्वाख्याने (अन्वा. ४.७७.७) विहितं दहनक्षेत्रं हरन्ति। सर्वत्र हरणे निर्वातत्वमेव हृत्वा[१] शवं[२] दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु निषाद्य तस्य पुरस्तात् संभारान्निदधाति, दक्षिणतः पात्राणि पश्चादग्निम्, सर्वमग्निसमीप एव वा। तत्रोद्धननावोक्षणे [३]व्युदजनात् पूर्वं कुर्वन्ति। तथा महामेधे दृष्टमिति[४]। शकुनानि हननरज्जुवेष्टनतण्डुलापूरणा-दीहानूक्तमपि परसूत्रदृष्टं केचित् कुर्वन्ति॥ **६॥**

तदयुक्तम्, अपेक्षाभावात्। अपेक्षासंभवे परसूत्रदृष्टस्य ग्रहणं युक्तम्। व्युदजनमत्र।[५] 'अस्मै' इत्यत्र प्रेतनाम चतुर्थ्यन्तं निर्दिशति। तदत्र[६] दक्षिणपूर्व-मवान्तरदेशं चतुःस्रक्तिं ताभिराखरं कल्पयन्ति। केचिदत्रोद्धननावोक्षणव्युदजनादि कुर्वन्ति। सकृदेवोदकुंभपरिषेचनम्। सकृदेव कुंभबिलेन पात्रसादनकालेऽग्निं पितृवत्परिस्तीर्य तस्य दक्षिणतो दक्षिणाग्रान् दर्भानास्तीर्य तेष्वेतानि पात्राणि सादयत्येकैकशः। तानि पूर्णाहुत्यर्थपात्रीकं सचमसानामन्यतममपिधानं च मृण्मयादि प्रोक्षणीपात्रं च यज्ञायुधानि च हिरण्यशल्काश्च पूर्णाहुत्यर्थानि चोदकादीनि। तत्र पात्री स्रुगाकारा। ततः पितृवदेकपवित्रेण प्रोक्षणीः संस्कृत्य सकृदेव सर्वाभिः प्रोक्षणीपात्रियामिति प्रदर्शनत्वात्। तदभावे कंसचमसयोरन्यतरेऽपि यथाक्रममिति॥ **७॥**

अथ पूर्णाहुतीः। उदकं दधिव्रीहियवा आज्यमित्येतदनुजानाति। ततोऽनेन क्रमेण प्रोक्षणार्थमेव सपवित्रमन्तर्धाय एतानि समानयति। सप्तहिरण्यशल्कप्रासनम् आस्यनासिकाचक्षुःश्रोत्रेषु, अनेन क्रमेण। ततो मनसि दशहोतारं व्याचक्षीत, वाचि चतुर्होतारं, चक्षुषि पञ्चहोतारं, श्रोत्रे षड्ढोतारं, कीक[७]सासु सप्तहोतारमि-त्यनेन क्रमेण। होतृव्याख्यानं सग्रहेण पृथग्गतः होमाभावात्। 'चित्तिः स्रुग्' (तैअ. ३.१-५) इत्यादयः पञ्चानुवाका यथाक्रमम्। दशहोत्रादयो मनसि हृदये वाच्यास्ये चक्षुषोरित्यर्थः॥ **८॥**

तयोर्युगपदेव तथा श्रोत्रे कीकसासु[८] च दर्भैरन्वारभ्य व्याख्यानम्। स्कन्धगु-दार्जवे पार्श्वस्थान्यस्थीनि कीकसा[९] उच्यन्ते। 'अग्निर्यजुर्भिः' (तैआ. ३.८.१-२१) इत्यनुवाकः संभाराख्यः। 'सेनेन्द्रस्य' (तैआ. ३.९.१-२०) इति पत्न्याख्याताभ्यामग्निः पुरस्ताज्ज्वलयति सविता ज्वलनात्पूर्वम्। ज्वलयित्वा सकृदेवात्राप्युदकुंभं परिषिञ्चति। 'वाग्घोता' (तै.आ.३.६.१-७) 'ब्राह्मण एकहोता'

---

१. Ad हुत्वा. २. M Ad शव. ३. M Ad प्युद°. ४. M Ad दृष्टि°. ५. M Ad °मत्रेऽस्मा. ६. M Ad तत्र. ७. M Ad किकटा°. ८. M Ad कीकटा°; thus *ĀgniGS* 3.4.1 : 136.3. ९. M Ad कीकटा.

(तै.आ.३.७.१–१०) इत्यनुवाकाभ्यामग्निमुपस्थाय सम्यग् दत्त्वाऽरण्यात्[१] निर्गच्छन्ति। 'न पुनर्' इत्यादि, 'मा तरत' इति तत्रस्थाः प्रतिब्रूयुः। तत्रोदकक्रिया बौधायनीये (बौधापितृ.३.४.१६) द्रष्टव्याः[२]। कथं केशान् प्रकीर्यैकवाससो दक्षिणामुखाः सकृदुपमज्ज्[३]योत्तीर्योपविशन्ति[४]। बद्धशिखा[५] यज्ञोपवीतिनोऽप आचम्य प्राचीनावीतं कृत्वा दक्षिणाग्रान् दर्भान् संस्तीर्य दूर्वामञ्जलिनोदकमानीय (सव्यं जानु निपात्य)[६] तेषु दक्षिणामुखास्तिलमिश्रा अपः प्रयच्छन्ति– 'असावेतत्त उदकम्' इति। एवं द्वितीयं तृतीयं (च)[७] कृत्वाऽप्रतीक्षा[८] ग्राममायन्ति ह्येभूताः कनिष्ठप्रथमा इति। अथात्रैवोक्त[९]मक्षारलवणमधःशयनमादशरात्रात्[९]। सायंप्रातस्तूष्णीमुपले पिण्डं निपृणुयात् सकृदुदकक्रिया। अथैषा पत्नी नाश्नीयात् पक्वान्नमादशरात्रात्। दशमेऽहनि त्रिरुदकक्रियां कृत्वोत्सीदन्ति सर्वेऽमात्या इति। तत्रोदकक्रियामन्ते 'असौ' इत्यत्र प्रेतनामामन्त्रितत्वेन निर्दिशेत्। तत्राद्यस्तमयोरह्नोस्त्रिरुदकक्रियाऽन्यत्र सकृत्। सर्वत्र सकृदेव चात्रावृत्तेरश्रुतत्वादिति केचित्। 'प्राचीनावीतिनोऽमुक्तशिखा' इति गौतमे वचनात्। यज्ञोपवीत्यप आचम्य[१०] प्राचीनावीतं कृत्वा मुक्तशिखाः सव्यं जान्वाच्य उदकक्रियां कुर्युः। उपांशुग्रहणं हिरण्यमश्माग्नी चेत्यत्र चकारकरणादुदकमुप-स्पृश्योपस्पृश्याग्न्यादीनि [११]स्पृष्टव्यानि। भार्यासंज्ञितानारी पुरुषो ब्राह्मणसंज्ञितः [१२]तयोरप्यनेन होतृसंस्कारेण संस्कुर्वन्ति॥ ९॥

इति चतुर्थाध्याये पञ्चमः खण्डः

---

१. M Ad अरण्या. २. cf *Baudh.PS* 3.4.16-17. ३. M Ad °मज्यो°. ४. M Ad °शति. ५. M Ad बन्धशि°. ६. M Ad om. ७. M Ad om. ८. M Ad °प्रतीक्ष्य, cf *Baudh.PS* 3.4.19. ९-९. M Ad °त्रैवोक्त अथैवणमधः°. १०. M gives the indication of the close of *khaṇḍa*, here, and H^2 on p.23, line 15 but Ad does not show it. ११. M Ad प्रष्टव्यानि. १२. cf *Baudh. PS* 3.5.1.

अथ चतुर्थाध्याये षष्ठः खण्डः

[1]अथेतरो दहनविधिः

अथेतरो दहनविधि[2][:व्याख्यास्यामः॥ १॥

अन्वाहार्य][2]पचनार्थमुदकुंभश्च हिरण्यशल्काश्च वैकंकत्यौदुम्बर्यौ शाखे चौदुम्बरी[3] वा पालाशी[4] वा पात्री[5] कꣳसश्चमसो वा॥ २॥

पूर्णाहुत्यर्थमुदकं दधि व्रीहियवा आज्यमिति॥ ३॥

एते अस्य संभारा उपक्लृप्ता भवन्ति॥ ४॥

अथैतं प्रेतमरण्ये वा [6][नदीकूले वा हरन्ति सहाग्नियज्ञायुधसंभारैः ॥ ५॥

तत्र क्वचिदरण्यां नद्यां वोदकसमीपे विस्त्रस्य वस्त्रादिना प्रच्छाद्य तूष्णीꣳ शुद्ध्यर्थं स्नापयित्वा सꣳस्कर्ता प्राचीनावीतं कृत्वा][6] पुनःसर्वौषध-मुदकुंभेऽवधाय दशहोत्रा पत्तोऽभिषिञ्चेत्॥ ६॥

आयतनमागत्य 'अपेत (वी)[7]त' (तैसं. ४.२.४.१) इति द्वाभ्याꣳ शाखाभ्यां दक्षिणापवर्गमपमृज्याद्भिः प्रोक्ष्य दक्षिणावनतं, पश्चादवनतं वाऽऽयतनं करोति॥ ७॥

एतन्मध्ये हिरण्यशल्कमवधाय सकाष्ठां दर्भस्तम्बमुपधाय दक्षिणा-प्राचीं चितामुपदधाति[8]॥ ८॥

दक्षिणतः[9]पुरस्तादारभ्योदकुंभꣳ सकृदेवापसलैः परिषिच्य प्रतिपदमा-

---

१. The text dealing with another type of दहनविधि is given in M^1 on page 25, line 16, H^1 p.48, line 1 and H^2 p.23, line 15 onward, but not found in M and Ad; H^2 अथैत°; thus M^1 H^1. २-२. M^1 H^1 विधि...पचननार्थं, H^2 विधि...नार्थं°. ३. M^1 H^1 H^2 °दुम्बरीं. ४. M^1 H^1 H^2 °लाशीं. ५. M^1 H^1 H^2 पात्रीं. ६-६. M^1 H^1 °रण्ये वा...नस्सर्वौ°, H^2 °रण्येवा...पुनस्सर्वौ°; For the text under bracket see *infra* under दहनविधिप्रयोग ४.५.६. ७. M^1 H^1 °पेततेति, H^2 धामि ८-८. M^1 H^1 °धामि...तत्पु°, H^2 धामि...दक्षिणतःपुर°.

गत्योदकुंभं निधाय तस्मादेवारभ्य दक्षिणाग्रान् प्रत्यगग्रान् वा दर्भान् सꣳस्तीर्य दक्षिणतो दक्षिणाभिमुखः पात्राण्येकैकशः सꣳसाद्य पात्रियामेकपवित्रं निधाय[१] प्राणायनेषु प्रत्यस्य कैश्चिद् दर्भैरन्वारभ्य यथास्थानꣳ[२] होतॄन् व्याचष्टे मनसि दशहोतारं, वाचि चतुर्होतारं, चक्षुषि पञ्चहोतारꣳ, श्रोत्रे षड्ढोतारं, कीकसासु[३] सप्तहोतारम्॥ ९॥

अथ 'इदं त आत्मनः[४](शरीरमयं ते आत्मा आत्मनस्त आत्मानꣳ शरीराद् ब्रह्म निर्भिनद्मि भूर्भुवः सुवरसौ स्वर्गाय लोकाय स्वाहा')[४] **इति पूर्णाहुतिं हुत्वा संभारैः [५]....ब्राह्मण(ाभ्याम्)[५] एकहोतृभ्यामग्निमुपस्थायारण्यान्निर्गच्छन्ति** 'न पुनरागमिष्यामहे' **इति॥ १०॥**

'मावतरत' **इत्यन्ये प्रतिब्रूयुः॥ ११॥**

अथ तीर्थेऽपोऽभ्येव[६] यन्ति ज्ञातयः॥ १२॥

उदकक्रियां कृत्वा ग्रामं प्रविश्य गृहद्वारस्थम[७]श्मानमुपांशुग्रहणमग्निमुदकं चोपस्पृश्य दक्षिणदेशे[८] [तूष्णीं] पिण्डं[दत्त्वा][८] सायंप्रातरुदकक्रियां कृत्वा पिण्डं दद्यात्॥ १३॥

दशमेऽहनि पिण्डविशेषं कुर्यात्॥ १४॥

एकादश्यामेकोद्दिष्टं कुर्यात्॥ १५॥

इति चतुर्थाध्याये षष्ठः खण्डः

---

१. M^1 H^1 H^2 ०धाय...प्राणेषु. cf *infra* ४.४.३२. २. M^1 H^1 होतुरस्याचष्टे; thus H^2. ३. M^1 H^1 H^2 कीकटासु; thus *ĀgniGS* 3.4.1 : 136.3, cf *ĀsvŚS* 12.9.11-12. ४-४. M^1 abri, see *ĀgniGS* 3.10 : 171.5. ५-५. M^1 H^1 संभारै...ब्राह्मण, H^2 संभ...ब्रा०. ६. M^1 H^1 ०पोभ्यो: व्यन्ति, H^2 ०पोवोभ्य. ७. M^1 H^1 H^2 ०द्वारस्थान्यश्मा०. ८-८. M^1 H^1 H^2 देशे पिण्ड...त्सायं.

अथ चतुर्थाध्याये सप्तमः खण्डः

[1]अथानुपेतोन्मत्तादिदहनविधिः

अनुपेत उन्मत्तो मूको जळोऽन्धो बधिरः षण्डः कुष्ठी किलासः खञ्जः कुब्जः कुणिर्व्यसनी हीनाङ्गोऽधिकाङ्गः सभागतोऽनाथो ब्राह्मणो राज[2][न्योऽनग्निर्गृहस्थो वैश्यस्य स्त्रियामुत्पन्नपुत्रो][2] विधवा कन्या वन्ध्येत्येता एकर्चविधिना संस्कुर्यात्॥ १॥

वृत्तिः—अनुपेत्त उन्मत्तो[3] = एकर्चा विधिना संस्कुर्यात्। तत्र प्रयोगः। तूष्णीं स्थापयित्वा सिग्वातादि पूर्ववत्कृत्वा श्मशानदेशं नीत्वाऽऽयतनमेत्यावोक्ष्य मन्त्रेण गां व्युदस्य[4] हिरण्यशल्कान् निधाय चितां कल्पयित्वा प्रेतमारोप्य, हिरण्यशल्कान् प्रत्यस्य वा॥

पूर्णाहुतिञ्जुहुयाद्—'इदं त आत्मनः शरीरम् [5](अयं त आत्मा आत्मनस्त आत्मानं शरीराद् ब्रह्म निर्भिनद्मि भुर्भूवः स्वरसौ सुवर्गाय लोकाय स्वाहा')[5] **इति॥ २॥**

'अस्मात् [6]त्वमधि जातोऽस्ययं त्वदधिजायताम्। अग्नये वैश्वानराय सुवर्गाय लोकाय स्वाहा' (तैआ. ६.४.१७) **इति दहन्ति**[7]**॥ ३॥**

---

१. The text dealing with अनुपेतोन्मत्तादिदहनविधि is found in M^1 p.26, line 17, H^1 p.50, line 6 and H^2 p.24, line 20 onward and its *Vṛtti* on 1st Sūtra in M p.527, line 1-3 and Ad p.1024, line 3-7 along with the enitre text of first Sūtra in abridged form : अनुपेत उन्मत्तो (=) एकर्चा संस्कुर्यात् विधिना. २-२. M^1 H^1 H^2 राज...वन्ध्या (for विधवा). ३. M Ad abri. ४. M Ad व्युदज. ५-५. M Ad abri. ६. M Ad °स्माञ्चधि°; thus H^1. ७. H^1 ददन्ति.

'वसुभ्यो[१] रुद्रेभ्य आदित्येभ्यो विश्वेभ्यो देवेभ्योऽद्भ्यः पितृ[२][भ्यः स्वधा नमः स्वाहा' (तु. तैसं. ३.५.६.६) **इति वा][२]॥ ४॥**

[३]अत्रैव सिग्वातेनोपवीज्योत्तपनीयेन तूष्णीं पूर्णाहुतिं जुहुयात्॥ ५॥

गृहीत्वाऽत्रैवोदकुम्भेन परिषिच्य तीर्थे स्नात्वा तूष्णीमुदकक्रियां यथोक्तं कृत्वा एकोद्दिष्टं च यथोक्तं करोति॥ ६॥

यत्रेमां दिशं दक्षिणां प्रतीचीमुदपात्रो निनीतः प्रस्यन्देत तदु दहनस्य वा श्मशानकरणस्य वेत्येवंगुणविशिष्टं बलिहरणं क्षेत्रं पिण्डदानक्षेत्रं च॥ ७॥

अत्र केनचिदाम्नातः पिण्डदानविधिरस्ति सौत्रः पठ्यते॥ ८॥

॥ [४]इत्यनुपेतोन्मत्तादिविधिः समाप्तः[४]॥

इति चतुर्थाध्याये सप्तमः खण्डः

---

१. H^1 वरुभ्यो. २-२. M^1 H^1 H^2 broken पितृ°...यहे and due to displacement of folio the text dealing with अस्थिचयनम् (M^1 p.27, line 3-10; H^1 p.51, line 1-13; H^2 p.25, line 4-14) has wrongly come here after broken text. That has been shifted at its proper place, see fn. 1, p.96. ३. The text beginning with अत्रैव and ending with सौत्रः पठ्यते (M p.524, line 7-13; Ad p.1024, line 1 - p.1125, line 6) is given in continuation with the preceding text. It is not found in M^1. ४-४. M इति उन्मत्तविधिः, Ad इति उन्मतविधिः समाप्तः.

अथ चतुर्थाध्यायेऽष्टमः खण्डः

[1]अथ अस्थिचयनम्

[2][द्वियहे त्रि]यहे चतुरहे पञ्चाहे सप्ताहे वाऽनुगतेऽग्नावौदुम्बरं शङ्कुमामपात्रमित्यादाय[3] श्मशानं गत्वौदुम्बरेण शङ्कुनाऽस्थीनि सञ्चिनुयात्– 'भूः' इति पाद्यानि[4], 'भुवः' इति मध्यानि, 'सुवः' इति शीर्षण्यानि॥ १॥

पयोऽभ्यक्ते ऽस्थिकुंभे [5]घृतञ्जुहुयात्– 'इदं त आत्म[6][नः शरीरमयं त आत्मा आत्मनस्त आत्मानं] शरीराद्[6]ब्रह्म निर्भिनद्मि[7] 'भूर्भुवःसुवरसौ स्वाहा' इति॥ २॥

तं पुरुषमात्रं खात्वा 'भूर्भुवःसुवः' इत्यवदधाति॥ ३॥

चतुर्होतॄन् व्याचष्टे। यावत् तिष्ठति तावल्लोके महीयते[8]॥ ४॥

[इत्यस्थिचयनम्]

इति चतुर्थाध्यायेऽष्टमः खण्डः

---

१. The text dealing with अस्थिचयनम्, due to displacement of folio, is found wrongly given amidst अनुपेतोन्मत्तदहनविधि in M^1 p.27, line 3, H^1 p.51, line 1 and H^2 p.25, line 4 onward, see fn 1 on p.94. It is not found in M and Ad. २. M^1 H^1 H^2 broken. ३. M^1 H^1 त्यादय; thus H^2. ४. H^2 पद्यानि; thus M^1 H^1. ५. M^1 H^1 कुंभेतञ्जु°; thus H^2. ६-६. M^1 H^1 आत्मा...ब्रह्म, H^2 आत्मन...राद्ब्रह्म. ७. M^1 H^1 °निर्भरद्धि, H^2 निर्भनमि. ८. Due to displacement of folio in the text beginning with 'न म्रियमाणं' and ending with 'भजामह इति' has wrongly come here after महीयते in M^1 p.27, line 9-10, H^1 p.51, line 10-14 and H^2 p.25, line 11-14. It has been shifted to its proper place before दहनविधि; see fn 1 on p.74.

अथ चतुर्थाध्याये नवमः खण्डः

[1]अथ मृतबलिहरणम्

॥ अथातो मृतबलिं व्याख्यास्यामः॥ १॥

॥ तीर्थे स्नात्वोदकक्रियां कृत्वा गृहं प्रविश्य गृहमध्ये कस्मिꣳश्चिच्छुचौ देशे दक्षिणप्रत्यक्प्रवणं दक्षिणप्रवणं वाऽऽखरं[2] कल्पयित्वा[3] दक्षिणमुखः सव्यं जा[4]न्वाच्योपविश्य प्राचीनावीती[5] तस्मिन्नुपरि दक्षिणाग्रान् दर्भान् [6]सꣳस्तीर्य तेषूदकुंभ[7]मपसव्यं परिषिच्य गन्धपुष्पधूपदीपैरर्चयित्वा कस्मिꣳश्चित् पर्णमये[8] पात्रे तैलोपस्तीर्णाभिघारितं मुष्टिमात्रमोदनं[9] पिण्डमादाय '[10]असावेतत्तेऽन्नम्' इति दत्त्वा पुनरपि तिलोदकमपसव्यं परिषिच्य [11]मनसैव प्रेतं निर्दिशेत्॥ २॥

वृत्ति–अथातो बलिहरणं व्याख्यास्यामः। तीर्थे = [12]पिण्डमादाय देवदत्ताय यज्ञदत्ताय इत्येवमादिभिर्नामधेयैः सम्बन्ध्य 'एतत्तेऽन्नम्' इति दत्त्वा पुनरपि तिलोदकमपसव्यं परिषिच्य मनसैव प्रेतं विसर्जयेत्॥

॥ एवमेवादशरात्रं[13] कुर्यात्॥ ३॥ इति॥

वृत्ति–एवमेव सायंप्रातरादशरात्रं कुर्यात्॥

॥ इति मृतबलिहरणम् समाप्तम्[14]॥

इति चतुर्थाध्याये नवमः खण्डः

---

१. The text dealing with मृतबलि is given in M^1 p.27, line 11-18, H^1 p.52, line 1-2 and H^2 p.25, line 16 and its *vṛtti* in M p.524, line 16-20 and Ad p.1025, line 8-13 with वृत्ति. २. M^1 H^1 वाखं; thus H^2. ३. M^1 H^1 H^2 कत्वयि°. ४. H^2 जन्वा°. ५. M^1 H^2 °वीति. ६. M^1 H^1 परिस्ती°; thus H^2. ७. M^1 H^1 युदकुंभ; thus H^2. ८. M^1 H^1 पात्रमये, H^2 पत्रमये. ९. H^1 मात्रोद°; thus M^1 H^2. १०. M^1 °दाय सावे°; thus H^1 H^2. ११. M^1 H^1 मानसैव; thus H^2. १२. M Ad sign of abri text of above *sūtra* not given. १३. M^1 °मेव दश°, H^2 दश्वपात्रं; thus H^1. १४. M om; thus T.

अथ चतुर्थाध्याये दशमः खण्डः

[1]अथैकोद्दिष्टविधिः

[2]एकादश्यामेकोद्दिष्टं कुर्यात्[2]॥ १॥

एकोद्दिष्टं [3]करिष्यन्नुपकल्पयते॥ २॥

केशश्मश्रुलोमनखानि वापयित्वा नवं पात्रमाज्यं तृणमुष्टिमाञ्जना-भ्यञ्जने सूत्रमिति॥ ३॥

धनधान्यपात्रं दक्षिणामुखः सकृदुपस्पृश्य स्नात्वा दक्षिणतो गृहाणां गोमयेन गोचर्ममात्रꣳ स्थण्डिलमुपलिप्य प्राचीनावीतं [4]कृत्वैकपवित्रं कृत्वा नवं पात्रमादाय तस्मिँस्तिरःपवित्रमप[5] आनयति॥ ४॥

अर्घोदपात्रम्। 'अर्धः पितृणामि'ति ब्राह्मणम्॥ ५॥

दक्षिणाग्रान् दर्भान् सꣳस्तीर्य तेषूदपात्रं निधाय तिलानावपति पात्रं गन्धपुष्पधूपदीपैरलंकृत्य॥ ६॥

अथ ब्राह्मणं क्लृप्तलोमनखं यथाशक्त्य[6] [-धनधान्यपात्रं संस्पृष्ट्वा देशे पात्राणीत्यादि दत्त्वा], दर्भोपहितमासनम् 'आसनम्' इत्युक्त्वोदङ्मुख उपवेश्य[6] तस्याग्रेण दक्षिणामुखः॥ ७॥

अथ [7]सिकता ओप्य[7] दक्षिणाग्रान् दर्भान् सꣳस्तीर्य तेषूपस्तीर्णाभि-घारितं पिण्डं कृत्वा तं ब्राह्मणं दृष्ट्वा 'पिण्डं[8] निवपामि' इत्याह॥ ८॥

---

१. M^1 H^1 H^2 do not give the title, but both M and Ad give it. The original text in *sutra* -form is given in M^1 on p.28, line 1-20, H^1 p.52, line 14- p.55, line 8 and H^2 p.26, line 10- p.28, line 6. २-२. This text is found in M p.518, line 2, Ad p.1014, line 9 as एकादश्यामेकादिष्टं°, but absent in M M^1 H^1 H^2. ३. M^1 H^1 कल्पयन्नु°; thus H^2. ४. H^2 कत्वै°; thus M^1 H^1. ५. M^1 H^1 पवित्रमान°; thus H^2. ६-६. H^2 यथा... दर्भोपहितमासन-मित्युदङ्मुख° H^2 यथा...त्यदर्भोवहितमासनमित्युक्त्वोद°. ७-७. M^1 H^1 सिकतो दर्व्यः; thus H^2. ८. M^1 H^1 पिण्डं निव°, H^2 पिण्डान्निव°.

'पिण्डं[१] निवप' **इत्युक्तो**[२] 'अयमोदनः का[मदुघोऽस्त्वनन्तोऽक्षीयमाणः' **इति दर्भेषु पिण्डं निदधाति।**] [२]०सुरभिः सर्वकामी। स त्वोपतिष्ठत्वजरो नित्यपूतः स्वधां दुहाना [३]अमृतꣳस्तर्पयन्त्वसौ' **इत्येकं पिण्डं दत्त्वा॥ ९॥**

अथाञ्जनाभ्यञ्जने वासस्तूष्णीं दत्त्वा॥ १०॥

अथैतां पात्रीं निर्णिज्य संक्षालनेनापसव्यं परिषिञ्चति[४]– 'ऊर्जस्वतीः स्वधया वन्दमान[स्ते श्रयन्तीः स्योना][५] ऊर्जं वहन्ती स्व[६][धा]मक्षितोदकाः क्षीरमुदकं घृतं[७] मधु पयः कीलालं परिस्रुतम्' **इति॥ ११॥**

अथाप उपस्पृश्य तिलोदकं प्रदाय॥ १२॥

अथैतां पात्रीं निक्षिप्योदकं प्रदाय॥ १३॥

अथैतां पात्रीं निक्षिप्याभिघार्याङ्गुष्ठमूलमुपसंगृह्याभ्य[ज्य.... उत्]सृज्य[८] **[९]भोजयित्वाऽन्ते तिलोदकं प्रदाय॥ १४॥**

वृत्तिः–[१०]अत्र पात्रीं निक्षिप्येति न्युब्ज्येत्यर्थः। अङ्गुष्ठमूलमभिघार्य तेन भोजनपात्रे भोजनार्थम् ओदनपात्रे वाऽभ्यनक्ति। हिरण्मयादिना भोजनपात्राणामभावे पर्णेन वेति उदपात्रं तिलपात्रम्[१०]॥

तृतीयं शुद्धोदकं प्रदाय पूर्ववत् परिसमूह्य गोमयेनोपलिप्य दक्षिणाग्रेषु दर्भेष्वन्नशेषेणावकीर्य॥ १५॥

अथ पवित्रं विसृज्य[११] **दक्षिणतोऽन्नस्य**[१२] **ततोदकं** [१३]**निनीयोदपात्रम् उत्सृज्यानवेक्षमाणं**[१४] 'स्वधाऽस्तु' इ[१५][**त्युच्चैरुक्त्वा** 'अस्तु स्वधा' **इति प्रतिवचनम्॥ १६॥**

---

१. M[1] H[1] पिण्डं निवपे०, H[2] पितॄन्निवपे०. २-२. M[1] H[1] ०क्तोयमोदनः का...सुरभि०, H[2] ०क्तो य ...सुरभिः. ३. H[2] अमृताꣳस्त०. ४. H[2] ०षिच्य=ऊर्जं. ५. M[1] H[1] ०मन्दमान...ऊर्जं. ६. M[1] स्व...मक्षि०, H[1] स्वमक्षि०, H[2] वहन्ती स्वयमक्ष्तितोदकाः; thus *ĀgniGS* 3.11:177.1. ७. M[1] H[1] घृत. ८. M[1] H[1] गृह्याभ्य...त्सृज्य, [H[2] नावृज्ये]. ९. H[1] योजयि० त्वान्ते, H[2] ०त्वा चान्ते. १०-१०. The वृत्ति on this *sūtra* has been given in M and Ad while giving प्रयोग of एकोद्दिष्ट on p.525, line 5-7 in M and p.1026, line 5-8 in Ad. ११. Cf *ĀgniGS* 3.11.2: निधाय. १२. M[1] H[1] H[2] ०न्यस्य. १३. M[1] निमीय. १४. M[1] ०माणा. १५. M[1] H[1] H[2] broken ०स्त्वि...दक्षिणा०; for broken text see *ĀgniGS* 3.11: 177.14-15.

यज्ञोपवीत्यवोक्ष्य][1] दक्षिणां [2]दक्षिणाभिश्च दत्त्वा दक्षिणमंसमन्वा-रभ्योत्थाप्योपनिष्क्र[3]मयति। तं प्रदक्षिणं कृत्वा शेषमनुज्ञाप्य[4] प्रतीक्षेत्॥ १७॥

गृहान् प्रविश्य सुस्नातः कृतमङ्गलो ब्राह्मणानन्नेन परिविष्य पुण्याहꣳ स्वस्त्यृद्धिम् इति वाचयित्वाऽन्नशेषं सगणः[5] प्रा[श्नीयात्]][6]॥ १८॥

इति चतुर्थाध्याये दशमः खण्डः

---

१. M^1 H^1 H^2 broken ०स्त्वि...दक्षिणा०; for broken text see *ĀgniGS* 3.11: 177.14-15. २. H^1 broken. ३. H^1 ०क्राम०. ४. H^1 repeats तं प्रदक्षिणं कृत्वा शेषमनुज्ञाप्य निष्क्रमयति प्रतीक्षेत्; thus M^1. ५. M^1 सगुण; thus H^1 om after शेषं, M^1 broken after प्रा०. ६. M^1 broken. Due to displacement of folios in M^1 from p.29, line 1, H^1 p.55, line 8 and H^2 p.28, line 6 onward the text of *VādhŚS* begins, and the remaining part of *Pitṛmedhsūtra* again begins in scattered form from page 1 in M^1 H^1 and H^2.

अथ चतुर्थाध्याये एकादशः खण्डः

[1]अथैकोद्दिष्टप्रयोगः

एकोद्दिष्टं [2]करिष्यन्नुपकल्पयते[3] = सगणः प्राश्नीयात्।

अत्र प्रयोगः। ब्राह्मणमामन्त्रयेत- 'एकोद्दिष्टे[4] क्रियाताम्' इति। [5](केशश्मश्रुलोमनख)वपनाननन्तरं[6] दन्तधावनाभ्यञ्जनादि दत्त्वा स्नापयित्वा गृहं प्रवेश्य धनधान्यपात्रं स्पृष्ट्वा स्वयं चाप्लुत्य ब्राह्म[णमुदङ्मुपवेशयेत्।][7] दक्षिणपार्श्वे सिकताभिराखरं कल्पयित्वा[8] तस्यैकस्मिन् भागे नवं पात्रम् इत्यादीनि सपात्राण्येकैकं सादयित्वा पितृवत् प्रोक्षणीः संस्कृत्य सकृदेव प्रोक्ष्य तदेव पवित्रमन्तर्धाय नवे पात्रेऽप आनीय तत्रैव स्थण्डिले दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु सादयित्वा तिलानोप्य तदलंकृत्य ब्राह्मणं चालंकृत्य उपवेश्य खरस्यान्यभागे तृणमुष्टिं दक्षिणाग्रमास्तीर्य तत्र यथोक्तं पिण्डं दत्त्वाऽञ्जनादीनि च दत्त्वा संक्षालनेन परिषिच्याथाप उपस्पृश्य [9]तिलोदकमादायेत्यादि प्रतिपद्यते। तत्र श्राद्धाभिमर्शन-मिष्यते। तत्र पितृपितामहप्रपितामहशब्देषु प्रेतशब्दं निर्दिशति। तत्रोदकं निनयेत। तिलोदकं ब्राह्मणमुपनिष्क्रमय्यागत्य सिकता बर्हिः पिण्डमित्येतदप्सु[10] निक्षिपति तत्र शंखौ अनेन विधिना श्राद्धं कुर्यात्॥ १॥

प्रेतायैकादश्यामिति प्रतिपद्य कानिचित्प्रतिषिद्धानि-नात्राग्नौ कुर्यान्न निमन्त्रयेत। तदेव पूर्वं कुर्यान्न धूपदीपं न जपेन्न स्वधां वाचयेत्। शाकादिप्राकृतान्नभोजने कुर्यान्न पितृशब्द इति। यद्यपीह निमन्त्रणधूपदीपस्वधावचनानि प्रतिषिद्धानि तथापि

---

१. The text dealing with एकोद्दिष्टप्रयोग is given in M (p.525, line 7) and Ad (p.1026, line 8) onward. २. M^1 कल्पयन्. ३. The complete original text is given in M^1 H^1 and H^2; Here in M and Ad it is given in abridged form though without sign of it. ४. M एका°; thus Ad. ५. M Ad om. ६. M Ad °न्तर. ७. M Ad broken: ब्राह्म...दक्षि°. ८. M Ad कत्वयि°. ९. M Ad तिलोदा ' . १०. M Ad °त्येतप्सु.

दहनपक्षे वचनात् क्रियते। अत्रापि ब्राह्मणपरिवेषणवचनाभावाद् धूपदीपौ[१] न स्तः। नाभिश्रावणं न पूर्वं न दैवं न दीपो न स्वधा[२] न नमस्कारो नात्रापूर्वं सर्वं सिद्धम्। समानीय युग्मान् ब्राह्मणानुपवेश्य सर्वस्मात्सकृत्सकृदवदाय दक्षिणतो [३]भस्ममिश्रानङ्गारान्निरूह्य तेषु जुहुयात्[४] 'प्र प्रेतायामुष्मै यमाय च स्वाहा' इति। [५]तद्धुतमपात्रं च भवति। 'अमुष्मै तृप्तिरस्तु' इत्यपां प्रतिग्रहणं विसर्जनं च। अमुष्मा उपतिष्ठन्त्यनुदेशेष्वेव पिण्डदानम्। 'तृप्यस्व' इति संक्षालनं, 'तृप्तिरस्तु' इति विसर्जनम्, 'अस्तु तृप्तिः' इतीतरेषां प्रतिवचनम्। प्रेतस्याद्यप्रभृति[६] ब्राह्मणैरेकोत्तरवृद्धिरादशाहात्। अत्र नवं विच्छिन्द्येत[७]। एकादश्यां श्राद्धं तृतीये पक्षे, द्वितीयं सन्तमेकैकम्। नैकादशमासान्नयन्ति न द्वादशं मासमभ्यारोहन्ति। संवत्सरे सपिण्डीकरणं न [८]चाभिश्रावणं पूर्वं सदैवं सधूपं सदीपं सस्वधा नमस्कारं साप्तवम्। अथाप्युदाहरन्ति-

एकोद्दिष्टेन श्राद्धेन[९] नाग्नौ करणमिष्यते।
न चाभिश्रावणं कार्यं न च पूर्वं तु कारयेत्॥
प्रणवं न च कुर्वीत स्वधाकारं तथैव च।
ऊर्ध्वं संवत्सरात् प्रेतं पितृत्वमुपपद्यते॥ इति॥ २॥

तत्र सर्वस्मात्सकृत्सकृदवदायेति वचनात् सर्वपरिस्तरणानि कृत्वा मेक्षणस्य सादनप्रोक्षणसंमार्गान्[१०] करोति। सर्वमन्नं चाधिश्रित्य पर्यग्निकृत्वा शुद्धेनाज्येन [११]संस्तुतेनावाग्निस्थमभिघार्य उद्वास्य चाभिघारयति। गन्धपुष्पैरलंकृत्य समन्त-परिषेकं कृत्वा यज्ञोपवीत्येव हुत्वा पुनः परिषिञ्चति। 'अमुष्मै तृप्तिरस्तु' इति तिलोदकदानप्रतिग्रहणमन्त्रः। मन्त्रपक्षे 'प्रेताय वो गृह्णामि' इति तिलोदक-ग्रहणमन्त्रः।

'[१२]उदीरतामवर उत्परास उन्मध्यमः प्रेतः सौम्यः।
असुं य ईयादवृक ऋतज्ञः[१३] स [१४]नोऽवतु प्रेतो हवेषु॥'

'उदीरतामवरोत्परोन्मध्यमा प्रेता सौम्या।
असुं येयाद[१५]वृकर्तज्ञा [१६]सा नोऽवतु प्रेता हवेषु'॥

---

१. M Ad °दीपो. २. M Ad स्वधौ°. ३. M Ad भस्ममित्रान°. ४. M shows the end of *khaṇḍa*. ५. M Ad तध्वत°. ६. M Ad °स्याप्रभृ°. ७. M Ad °छिद्ये°. ८. M Ad °साभिश्रावणं. ९. M Ad श्राद्धेनाग्नौ. १०. M Ad °मार्गात्क°. ११. M °स्तुतेन, Ad °स्तुत्वेन. १२. M Ad उदीत्तमपर. १३. M Ad ऋतज्ञाः. १४. M Ad सन्नो. १५. M Ad येयायावकर्त°. १६. M Ad °तज्ञास्स नो.

इति स्त्रीप्रेते।

[१]**(आयाहि) प्रेत[२] सौम्य[३] गंभीरैः [४][पथिभिः पूर्व्यैः।**
प्रजामस्मभ्यं][४] ददद्रयिं[५] च [दीर्घायुत्वं च शतशारदं च॥ इति][६]

'प्रेता सौम्या गंभीरैः' इति स्त्रियाः प्रेतायाः।[७]

'अमुष्मै यमाय च स्वाहा' इति च, 'अमुष्यै तृप्तिरस्तु' इति च सर्वश्राद्धेषु[८] प्रयोगपक्षाः सन्ति। दहनपक्षे गृह्यपक्षस्तृतीयः पारिभाषिकः[९]। स चासमस्तविधानाद् [१०]न नातिन्तगृह्यपक्षः। अष्टकाविधिस्तत्र स्मार्तमसमस्तविधानादपेक्षासंभवात्। शंखविधिना वा निराकांक्षीक्रियते। शंखबौधायनपरिभाषोक्तविधयः क्रमेण वक्ष्यन्ते॥ ३॥

इति चतुर्थाध्याये एकादशः खण्डः

---

१. M Ad om. २. M Ad प्रेतः. ३. M Ad सौम्या. ४-४. M Ad broken. ५. M Ad न्ददद्रयिं दीदञ्च. ६. M Ad broken. °स्याप्रभृ°. ७. M Ad indicate the end of *khaṇḍa*. ८. M Ad °श्राद्ध्योः. ९. M Ad परिभा°. १०. M Ad broken.

अथ चतुर्थाध्याये द्वादशः खण्डः

[1]अथ सपिण्डीकरणप्रयोगः

[संवत्सरे सपिण्डीकरणं कुर्यात्।][2] परिधीन् परिधायेध्माधानादिव्याहृति-पर्यन्तं कृ[त्वा[3] कृत्स्]नं त्रिभिर्मन्त्रैः सव्यञ्जनस्यापूपस्य वाऽथवा त्रिषु पात्रेषूद्धृत्य प्रथमोद्धृतं प्रथमेन मन्त्रेणाभिमृश्य द्वितीयं द्वितीयेन तृतीयं तृतीयेन पितृप्रभृतिभ्यो ददाति। तथापास्तं भुक्तं सर्वमुत्तरेणाभिमृशेत्। तप्त्वा द्वा प्रतिपुरुषमभुञ्जाने यज्ञोपवीतं कृत्वा राक्षोघ्नान् [4]पैतृमेधिकमभिश्रावयति॥[5] १॥

ततः प्राचीनावीतं कृत्वा तानाचमय्यो[6]च्छिष्टमुद्धृत्यानुद्धृत्य वाऽन्नशेषेण भोजनस्थानेष्ववो[7]कीर्य तृतीयं तिलोदकं दत्त्वा यथास्मृति दक्षिणां ददाति। तूष्णीं केचित्। यथा 'दिव्या(य नमः[8]) (तैआ. १०.१६.९)' इति रहस्यपठितमन्त्रेण ददाति। ततो यज्ञोपवीत्युपग्रहणं कृत्वा उदकाञ्जलिं ददाति। केचिद् उदकाञ्जलिदानेन समाख्याय निर्देशान्नित्यमप्येते उदकाञ्जलयो दातव्या[9] इति। केचित्तिलोदकदानं न कुर्वन्ति। पक्षोऽयमापूर्विक उक्तः। पाकयज्ञपक्ष उच्यते। यज्ञोपवीत्यप आचम्य प्रणीतान्तमग्निमुखं कृत्वा निर्वपणाद्यन्तं पूर्वोक्तक्रमेण कृत्वाऽनुज्ञाप्य परिधिपरिधानाद्यग्निमुखं परिसमाप्य प्राचीनावीतं कृत्वा यथोक्तं पञ्चाहुतीर्हुत्वा यज्ञोपवीतं कृत्वा जयादिप्रतिपाद्य वास्तोष्पती वारुणीः प्राजापत्यां च हुत्वा पूर्वस्यैव स्विष्टकृतं हुत्वा पुनः परिषेकादिप्रणीतामार्जनान्तं पक्वहोमवर्जं पश्चाद्धोमं च परिसमाप्य पिण्डदानादि यथोक्तमुदकाञ्जलिदानान्तं करोति॥ इति॥[10] २॥

---

१. Due to displacement of folio the text dealing with सपिण्डीकरण is found in M (p.514, line 10) and Ad (p.1009, line 2). M^1 H^1 H^2 do not have this text. २. M Ad om. ३. M Ad broken °न्तमकृ...शनं. Here a big part of the text seems to have been broken; cf *ĀgniGS* 3.11.3 : 178, *Baudh.PS* 2.11.1-10. ४. M Ad पैतृकं...नभिश्रा°. ५. M Ad indicate the end of *Khaṇḍa*. ६. M Ad °मर्योच्छिष्ट°. ७. M Ad °नेष्ववाकीर्य. ८. M Ad om. ९. M Ad दातव्य. १०. M Ad indicate the end of the 6th *Khaṇḍa* इति षष्ठः.

स्थण्डिलकरणाद्याज्यसंस्कारान्तमग्निमुखं कृत्वा परिषिच्योपाकरणीये जुहोतीत्यादि प्रतिपद्यते। यज्ञोपवीतित्वं चातोऽपि मन्त्रस्याविकारः। समानविधिना होमशब्दस्य स्त्रीलिङ्गापेक्षया मन्त्रस्त्रीलिङ्गत्वममुयाक्षात्वेनासमर्थो विनाशितवृषण इत्यर्थः। वेहद् गर्भस्राविणीस्वभावा[१] इति प्रदीपः[२]। पात्रप्रोक्षणं निधाय ताभिः प्रोक्षति तूष्णीम्। द्वयमिह पूर्वविशेषणम्। प्रोक्षणी सन्तृद्य शृतेष्ववदानेष्ववदानेष्वा-सादितेष्वन्यत्र वा हविष्यसिद्धमोदनं चासाद्य ब्राह्मणभोजनादि द्वितीयाप्रदानान्तं पूर्ववत्कृत्वाऽनुज्ञाप्य वपाहोमादि प्रतिपद्यते। केचिदुपाकरणहोमात्पूर्वमेव ब्राह्म-णोपवेशनाद्यनुज्ञापनान्तं कृत्वा परिषेकादि प्रतिपद्यन्ते। सकृद्वेति विकल्पदर्शनात् त्रेधा विच्छेदस्याप्रतिखण्डं मन्त्रावृत्त्याऽऽहुतव्या इति। केचित् सकृदेवेत्यपरस्मिन्पक्षे क्रियाभ्यावर्तने दृष्टोऽपि सकृच्छब्देन प्रतिषेधः। इह सामर्थ्याद् भवतीति हि विचार्यः। इहौदुम्बरग्रहणं सर्वत्र पितृकार्यसंभाराणामौदुम्बरत्वद्योतनार्थम् इति पूर्वत्राप्यौदुम्बरा एव संभाराः सर्वेषां पश्ववदानानामन्नस्य च। सकृत्सकृदवदाय एकैकायामाहुतिं जुहुयादिति पञ्चैवावदानाहुतयः। अन्नस्यैव सौविष्टकृतीं[३] हुत्वा परिषेकादि-प्रणीतामार्जनान्तं पक्वहोमवर्जं कृत्वा पिण्डदानाद्युदकाञ्जलिदानान्तं पूर्ववत्करोति। केचिद् ब्राह्मणोपवेशनाद्यनुज्ञापनान्तं प्राक्परिधिपरिधानात् कुर्वन्ति॥ ३॥

केचित्पशोः स्थाने स्थालीपाकं कुर्वन्ति[४]। तत्र प्रयोगः। चरोः श्रपणस्थान एव चरुं श्रपयेत्। केचित् प्रतिनिधिप्रतिनिधेयधर्म इत्युपकरणस्थाने चरुं श्रपयन्ति। युक्तमत्त्वं विचारणीयम्। पक्षत्रयेऽप्युपाकरणीयामाज्येन जुहोति। उपाकरणमर्थलुप्तं प्रोक्षणं 'पितृभ्यस्त्वा जुष्टां प्रोक्षामि' इति चरोर्वपावदानहोमम्। अन्यत् सर्वं समानम्। [५]निमन्त्रितैः सहानिमन्त्रितेभ्योऽ[६]र्थित्वेनागतेभ्योऽनवगतेभ्यो दद्याद् इत्येतत्सर्वपक्षेषु समानम्॥ इति॥[७] ४॥

स्थण्डिलकरणाद्याज्यसंस्कारान्तं ब्रह्मप्रणीतोपार्जनान्तं चरुवत्कृत्वा ब्राह्मणो-पवेशनाद्यनुज्ञानान्तं प्रागुक्तवद् वा परिषेकादिपरिषेकान्तमिहोक्तं कृत्वा पिण्डदाना-द्यञ्जलिदानान्तं करोति। पाकयज्ञपक्षे [८]प्राक् ब्राह्मणोपवेशनाद्यनुज्ञापनान्तं कृत्वा-ऽन्नस्येत्यादि पञ्चाहुतीर्हुत्वार्जनान्नमन्नस्विष्टकृतिवत् पिण्डदानाद्युदकाञ्जलि-दानान्तं[९] करोति[९]। अत्रान्नमांसवदित्यादि पञ्चहोममन्त्राः। अस्मिन्नहनि

---

१. गर्भागात्रनीस्वभाव इति. २. M Ad प्रतीयः. ३. M Ad °कृतिं. ४. M Ad give केचित् after कुर्वन्ति. ५. M Ad °अनिम°. ६. M Ad °सहानुमन्त्रिते°. ७. M Ad indicate the end of the 7th *Khaṇḍa* इति सप्तमः. ८. M Ad °पक्षैः. ९-९. M Ad °दानानि...यात्रम्नमांस°.

दक्षिणादानदर्शनानि त्रिष्वप्यहःसु त एव भोक्तारः। दक्षिणादानं चात्रैव, न पूर्वयोरह्नोर्दक्षिणादानकालः। भुक्तवत्सु तृतीयतिलोदकदानान्तरं तूष्णीम्। केचिन्मन्त्रलिङ्गादि यथाद्रव्यम्। 'आपो हि ष्ठा' (तैआ. ४.४२.२२) इति रहस्यपठितमन्त्रेणात्र सर्वत्र तिलोदकदानम्। 'शन्नो देवीः' (तैआ. ४.४२.१९) इति वा[1]। 'अमुष्मै स्वधा नमः' इति वा। 'पितरिदं तेऽर्घ्यम्', 'पितामहेदं तेऽर्घ्यम्', 'प्रपितामहेदं तेऽर्घ्यम्' इति वा। भुञ्जानेषु 'प्राणे निविश्यामितं जुहोमि', 'ब्रह्मणि आत्मामृतत्वाय' इति वा। 'प्राणे निविश्यामृतं जुहोमि शिवो मा विशाप्रदाहाय' इत्यादिना नारायणपठितान्वा जपेत्। नैव जप इत्यादि यामाभिप्रायं नारायणपाठपक्षे 'ब्रह्मणि मे' इत्यादि निरीक्षणमन्त्रः[2]॥ ५॥

॥ इति॥

इति चतुर्थाध्याये द्वादशः खण्डः[3]

समाप्तश्च चतुर्थोऽध्यायः

—o—

---

१. M Ad indicate the end of the 6th *Khaṇḍa* by the sign ,, — Ad does not show the sign of end. २. Due to displacement of folios the text dealing with दहनविधिप्रयोग अनुपेतोन्मत्तविधिः, मृतबलिहरम् एकोद्दिष्टविधिः, etc have wrongly been given hereafter in M (p.518) and Ad (p.1014, line 8) onward. ३. M Ad इति सप्तमः.

अथ पञ्चमाध्याये प्रथमः खण्डः

[1]अथाष्टकाकर्म

[2][अष्टकां करिष्यमाण उपकल्पयते उक्षाणं वा वेहतं व्रीहीनन्नं मधु च सर्पिश्च][2] फाल्गुनस्य। अथ यदि द्वे तैषस्य माघस्याथ यद्येकां[3] माघस्यैव॥ १॥

वृत्तिः—अष्टकां करिष्यमाणो भवति। गृहसं[4][स्कार]प्रसङ्गाद्धि जातिकर्मा भिहितम्॥

[प्रसिद्धं शौचम्॥ २॥][5]

वृत्तिः—स्नानादिस्मृत्युदितं शुचिना कर्तव्यमिति। सर्वकर्मणां शेष उच्यते। इह विशेषवचनमत्रा[6]...पि प्रसिद्धग्रहणादन्येषामपि स्मृतिशास्त्रोक्तानां पितृकार्य-शेषा[णाम्[7]...॥

[4][अनूराधायामग्निमुपसमाधाय परिस्तीर्यापरेणाग्निं व्रीहीनेक-पवित्रोऽथ निर्वपति— 'इममपूपं चतुःशरावं नि]र्वपामि[8] क्लेशावहं पितृणाꣳ संपराय[9]'। देवेन सवित्रा प्रसूता देवस्य त्वा [10](सवितुः प्रसवेऽश्विनोर्बाहुभ्यां पूष्णो)[10] हस्ताभ्यां पितृभ्यो वो[11] जुष्टं निर्वपामि' **इति॥ ३॥**

---

१. M[1] H[1] H[2] give the text of अष्टकाकर्म on p.1 with opening few lines broken. Its वृत्ति is found in M (p.549, line17) and Ad (p.1067, line 1) onward. The text dealing with अष्टका as found in *VādhGS*, has verbatim similarity with *ĀgniGS* at many places. So, in case of broken text in the former the text has been reconstruted in accordance with the latter. २-२. M[1] broken, cf *ĀgniGS* 3.2.1. ३. M[1] H[1] यद्यैकां. ४. M Ad broken. ५. M[1] H[1] broken, see *ĀgniGS* 3.2.1. ६. M Ad ०मत्या...पि. ७. M Ad broken. ८. M[1] H[1] broken. ९. M[1] H[1] पतामि. १०. M[1] संपरायै, H[1] ०पराय, cf ०पराये *ĀgniGS* 3.2.1, *HiGS* 2.14.3. ११-११. M[1] abri त्वा=हस्ताभ्यां. १२. M[1] H[1] cf *ĀgniGS* 3.2.1 तृभ्यस्त्वा.

वृत्तिः–[1][अप]रपक्षेऽस्य कर्मणो नित्यत्वात् तत्र च प्रायेणानूराधादिषु नक्षत्रेषु सप्तम्याद्यास्तिथयो भवन्ति इत्यनूराधा[2]... उपलक्षणार्थम्। परिस्तरणस्य दक्षिणाग्रता दक्षिणाप्रागग्रता वा [3][एक]पवित्रेण एकपवित्रे शूर्पे निर्वपति यथा पुरोडाशम्॥

अथैतान्[4] प्रोक्षति– 'पितृभ्यो वो जुष्टं प्रोक्षामि' **[इति][5]॥ ४॥**

[6][अथ तूष्णीं हविष्कृता वाचं विसृज्य यथा पुरोडाशमेवमेवैतमपूपं षट्कपालम् एककपालं वा][6] अभिघारयति[7]॥ ५॥

वृत्तिः–एवमेवेति वचनानि निर्वपण[वच][8]नाच्च मन्त्रप्राप्त्याशङ्का मा भूदिति तूष्णीं ग्रहणम्॥

[9]अथैनमुद्वासयति॥ ६॥

अथ परिषिञ्चति– 'अदितेऽनुमन्यस्व' **इति दक्षिणतः**; '[10]अनुमतेऽनुमन्यस्व' **इति पश्चात्**; 'सरस्वते[11]ऽनुमन्यस्व' **इत्युत्तरतः**; 'देव सवितः प्रसुव' **इति समन्ततः॥ ७॥**

वृत्तिः–एकमेव कपालं नाधिश्रयणावज्वल[12]नाभिवासनानि क्रियन्ते। पिण्डदानार्थमोदनमपि श्रपयन्ति। भोजनार्थं चान्नम्[13]। अथ पञ्च निर्वपणार्थमेव पवित्रमुदकात् [14]प[ञ्च...]पूजितान् प्राङ्मुखानुदङ्मुखान् दार्भेष्वासनेषूपविश्य[15] पवित्रं तिलोदकं दत्त्वाऽलंकारं दत्त्वा अनुज्ञाप्य परिषेकादि प्रतिपद्यते॥

तस्योत्तरस्मादपरस्मादन्तादवादयोत्तरस्मिन्नपरस्मिन्नपरेण– [16][**जुहोति**–'इयमेव सा या प्रथमा व्यौच्छ]दन्तरस्यां चरति प्रविष्टा। वधूर्जजान नवगज्जनित्री त्रय एनां महिमानः सचन्ते स्वधा हव्यं स्वधा नमः[17] स्वाहा' **इति॥ ८॥**

---

१. M Ad ...रपेक्षे. २. M Ad °राधा...उपल°. ३. M Ad broken वा...पवि°. ४. M °नान्, H[1] °तान्. ५. M[1] H[1] broken. ६-६. broken, thus *ĀgniGS* 3.2.1. ७. Ad अधिश्रयति, cf *ĀgniGS* 3.2.1. ८. M Ad °पण...नाच्च. ९. M[1] H[1] अथमुद्वा°. १०. H[1] om अनुमते; thus M[1]. ११. H[1] °स्वतो°; thus M[1]. १२. M Ad °ज्वलाभिवा°. १३. M Ad चान्ना...थ. १४. M Ad प...सं°. १५. M wrongly shows the sign of broken text as °वेश्य...पवित्रं, not shown in Ad. १६. M[1] H[1] broken, thus ĀgniGS 3.2.2. १७. H[1] नमस्वेति; thus M[1].

दक्षिणपूर्वमवान्तरदेशमपूपस्य वर्षीयोऽ[1]वदायाग्नेस्तदिमामेव[2] दिशामाहुतीरभि सꣳस्थापयति॥ ९॥

[3]**अपूपं जुहोति**– [4]['अपूपं देव घृतवन्तमग्ने स्वधावन्तं पितृणां तर्पणा]य[4]। यथायथं वह हव्यानि देवान् पुत्रः[5] पितृभ्य आहुतिं जुहोमि स्वधा हव्यꣳ स्वधा नमः स्वाहा' **इति**; 'औलूखला ग्रावाणो घोषमक्रत[6] हविष्कृण्वन्तः[7] परिवत्सरीणम्। एकाष्टके सुप्रजा वीरवन्तो वयं स्याम पतयो रयीणां स्व[8][धा हव्यꣳ स्वधा नमः स्वाहा'; 'यां जनाः प्रतिनन्दन्ति रा]त्रिं[8] धेनुमिवायतीम्। सँवत्सरस्य या पत्नी सा नो अस्तु सुमङ्गली स्वधा हव्यꣳ स्वधा नमः स्वाहा'; 'एकाष्टका तपसा तप्यमाना जजान गर्भं महिमानमिन्द्रम्। तेन दस्यून् व्यसहन्त देवा हन्ताऽसुराणामभवच्छचीभिः स्वधा हव्यꣳ स्वधा [9][नमः स्वाहा']९, 'प्रजापते[10] (न त्वदेतान्यन्यो विश्वा जातानि परि ता बभूव यत्कामास्ते जुहुमस्तन्नो अस्तु वयं स्याम पतयो) रयीणाम्[10] स्वाहा[11] हव्यꣳ स्वधा नमः स्वाहा' **इति॥ १०॥**

दक्षिणपुरस्ताद्वर्षीयोऽवदाय[12] सौविष्टकृती[13]र्जुहोति– 'यदस्य [14](कर्मणोऽत्यरीरिचं यद्वा न्यूनमिहाकरम्। अग्निष्टत् स्विष्टकृद् विद्यात् सर्वꣳ स्विष्ट्ꣳ सुहुतं करोतु मे)[14] अग्नये स्विष्टकृते सुहुतहुते सर्वहुते सर्वप्रायश्चित्तय[15] आहुतीनां कामानां समर्धयित्रे स्वधा हव्यꣳ स्वधा नमः स्वाहा' [16]**इति॥ ११॥**

दर्वी[16] प्रक्षाल्य[17] निदधाति॥ १२॥

वृत्तिः–उपस्तरणाभिघारणप्रत्यञ्जनं कर्तव्यम्। स्विष्टकृत्सकृदेवाभिघारणं न प्रत्यनक्ति।

अथ [18]परिषिञ्चति[18] 'अदितेऽन्वमꣳस्थाः' **इति दक्षिणतः**; 'अनुमतेऽ-

---

१. M[1] वर्षीयापदा०, H[1] ०योपदा०. २. M[1] ०दिमेव, H[1] ०दिममे०. ३. H[1] पूतं but corrected as पूपं. ४-४. M[1] H[1] broken जुहोति...दः. ५. M[1] H[1] पुत्रं. ६. H[1] ०कृता. M[1] कृता. ७. M[1] H[1] कृ...व. ८-८. M[1] H[1] broken स्व...ति. ९-९. M[1] broken स्वधा...ति; thus H[1] H[2]. १०-१०. M[1] दक्षिणां, H[1] प्रजापते=रक्षीणँ H[2] प्रजापते=रक्षीणꣳ...स्वाहा. ११. M[1] H[1] om स्व...पा, H[2] ०क्षिणां...स्वाहा. १२. M[1] H[1] ०योपदाय; thus H[2]. १३. M[1] H[1] ०कृतीञ्जु, H[2] ०कृतीर्जु. १४-१४. M[1] H[1] H[2] Text abri यदस्य=अग्नये. १५. H[2] ०श्चित्त आ०. १६-१६. H[2] स्वधा...र्वीं, M[1] H[1] स्वाहेति...दर्वी. १७. H[2] ०ल्य स्वधा निद०; thus M[1] H[2]. १८-१८. H[2] om; thus M[1] H[2].

न्वमꣳस्था:' **इति पश्चात्;** 'सरस्वतेऽन्वमꣳस्था:' **इत्युत्तरत:;** 'देव सवित: प्रासावी:' **इति समन्तत:**[१] **पिण्डानाम् ॥ १३॥**

[२]**आवृत्यौदनस्य पिण्डान् ददाति**[३]**॥ १४॥**

वृत्ति:– पिण्डानामावृतोदनस्य पिण्डं ददाति[४]॥

अथैतमपूपमन्न[५]**मभिमृशति–**'पृथिवी समा तस्या अग्निरुपद्रष्टा दत्तस्याप्रममाय[६]'; 'पृथिवी ते पात्रं [७]द्यौरपिधानं[७] ब्रह्मणस्त्वा मुखे जुहोमि'; 'ब्राह्मणानां[८] त्वा (विद्यावतां)[९] प्राणापानयोर्जुहोम्यक्षितमसि [१०]मा मां[१०] क्षेष्ठा: पित्रे[११]ऽमुत्रामुष्मिन् लोके'। 'अन्तरिक्षꣳ समं तस्य वायुरुपद्रष्टा[१२](दत्तस्याप्रममाय; पृथिवी ते पात्रं द्यौरपिधानं)[१२] ब्रह्मणस्त्वा मुखे जुहोमि ब्राह्मणानां = मा मे क्षेष्ठा: पितामहायामुत्रामुष्मिन् लोके'। 'द्यौ: समा तस्या[१३] आदित्य उपद्रष्टा दत्तस्याप्रममाय[१४], पृथिवी ते पात्रं = क्षेष्ठा [१५]प्रपितामहायामुत्रामुष्मिन् लोके' **इति॥ १५॥**

अथैतेनापूपेनान्नवता धृतव्रताय[१६] **दद्यात्। यद्यु वाऽन्नं न स्यादपूपेनैव परिविषेत्**[१७]**। परिविष्योदकाय गत्वोदकाञ्जलिदानेनोदकाञ्जलिं ददाति–** 'एष ते तत मधुमाँ ऊर्मि: सरस्वान् यावानग्निश्च पृथिवी च तावत्यस्य मात्रा [१८]तावानस्य (महिमा)[१९] तावन्तमेनं भूतं नयामि यथाऽग्निरक्षितोऽनुपदस्त[२०] एवं मह्यं[२१] [ताय पित्रेऽक्षितोऽनुपदस्त: स्वधा भवतां त्वं स्वधामक्षितं तै: सहोप][२२]जीवर्चस्ते महिमा'; 'एष ते पितामह मधुमाँ ऊर्मि: सरस्वान् यावान् वायुश्चान्तरिक्षं च तावत्यस्य मात्रा (तावानस्य महिमा)[२३] तावन्तमेनं भूतं नयामि

---

१. M[1] H[1] H[2] समन्तं. २. M[1] H[1] ०वृतोदन०, H[2] ०वृतौदन०. ३. H[1] दद्या०; thus M[1] H[2]. ४. M Ad दद्यते. ५. H[2] ०मह्म...ममिभ०; thus M[1] H[1]. ६. cf *ĀgniGS* 3.2.3 प्रमादा; thus M[1] H[1] H[2]. ७-७. H[2] om. ८. M[1] H[1] H[2] om; thus *ĀgniGS*. ९. M[1] H[1] om; thus H[2]. १०-१०. H[2] मैवा; thus M[1] H[1]. ११. H[2] om; thus M[1] H[1]. १२-१२. M[1] abri द्रष्टा=ब्रह्मणस्त्वा, H[2] द्रष्टाम=. १३. H[1] तस्यादित्य, but corrected as तस्या आ०; thus M[1] H[2]. १४. M[1] H[1] H[2] ०प्रममाय. १५. M[1] H[1] om; H[2] (प्र)पिता०. १६. M[1] H[1] H[2] घृतवता...य. १७. H[2] ०षत्, M[1] H[1] ०वेषेत. १८. M[1] H[1] तावतीं, H[2] om. १९. M[1] H[1] H[2] om. २०. H[2] ०स्थ. २१. H[2] मे... २२. M[1] मह्यं...जीवर्च, H[2] हौच जीव०. २३. M[1] H[1] H[2] om.

यथा वायुरक्षितोऽनुपदस्त[१] एवं मे पितामहाय पित्रेऽक्षितोऽनुपदस्तः स्वधा = [२]सहोप जीव यजूꣳषि ते महिमा'; [३]('एष ते प्रपितामह मधुमाँ ऊर्मिः सरस्वान् यावानादित्यश्च)[३] द्यौश्च तावत्यस्य मात्रा (तावानस्य महिमा)[४] तावन्तमेनं भूतं नयामि यथाऽऽदित्योऽक्षितोऽनुपदस्त[५] एवं मे प्रपितामहाय [पित्रेऽ][६] क्षितोऽनुपदस्त स्वधा भवतां = सहोपजीव सामानि ते महिमा' **इति। एतावदेवैतदहःकर्म भवति॥ १६॥**

अनूराधा ह वै मैत्रं [७]नक्षत्रꣳस्तेनैव पितॄनतर्पयन्। त एनाꣳस्तृप्ताः[८] प्रजया पशुभिरतर्पयन्। अथो पितृभिर्मित्रमकुरुत। मित्रं हैवास्य सर्वाणि भूतान्यभवन्। स य एवं विद्वानेतमाष्टक्यामपूपं चतुःशरावं निर्वपति तेनैव पितृꣳस्तर्पयति। त एनं तृप्ताः [९][प्रजया पशुभिस्तर्पयन्ति। मित्रं हैवास्य सर्वाणि भूतानि भवन्ति॥ १७॥

[शूलगवः]

श्वो ज्येष्ठायामग्निमुपसमा][१]धाय शोभयित्वा बर्हिषा परिस्तीर्याज्यं विलाप्योत्पूय पर्यग्निकृत्वा परिषिच्योपाकरणीयां जुहोति– 'इमां पितृभ्यो जुष्टामुपाकरोम्यूर्जस्वतीꣳ स्वधावतीम्[१०]। ०तां मे जुषन्तां पितरः समेताः सा मे पितॄन् संपराये धिनोतु स्वधा हव्यं [११][स्वधा नमः स्वाहा' **इति॥ १८॥**

इमां][११] 'पितृभ्यस्त्वा जुष्टामुपाकरोमि' **इति॥ १९॥**

अथैनां प्रोक्षति– 'पितृभ्यस्त्वा[१२] जुष्टां प्रोक्षामि' **इति॥ २०॥**

तां दक्षिणेनाग्निं प्रतीचीनशिरसीं[१३] दक्षिणापदीं[१४] संज्ञपयन्ति। [१५]तस्यै संज्ञप्ताया अद्भिरभिषेकम्। प्राणानाप्याययन्ति। तूष्णीमेव [१६][एता]न्युद्धरन्ति हृदयं जिह्वां वक्ष[१७]स्तनिममतस्ने। तान्येतस्मिन्नग्नावौदुम्बरैः शूलैः प्रणीक्ष्य

---

१. H^2 ०स्थः. २. M^1 H^1 H^2 होप. ३-३. M^1 H^1 H^2 महिमै...द्यौ०, M^1 M^1 H^2 महिमै...ताव०. ४. M^1 H^1 H^2 om. ५. H^2 om after स्थ upto स्वधा०; thus M^1 H^2. ६. M^1 om. ७. M^1 H^1 H^2 ०क्षत्र...स्तेनैव. ८. H^1 तृप्त्वा. ९-९. M^1 H^1 H^2 broken: तृप्ता...धाय. १०. H^2 ०विनीं. ११-११. M^1 H^1 H^2 broken. १२. M^1 H^1 त्वा वो, H^2 त्वा जुष्टा. १३. M^1 H^1 शिरसि०; thus H^2, cf ०शिरसिं *ĀgniGS* 3.2.5. १४. H^2 ०णावतीं. १५. M^1 H^1 H^2 repeats तस्यै संज्ञपयन्ति. १६. M^1 H^1 तूष्णीं मे व...न्युद्ध०, H^2 ०ष्णीं...रन्ति. १७. M^1 H^1 जिह्वापेक्षं०.

श्रपयन्ति। शृतेषु[१] त्रेधा वपां विच्छिद्यौदुम्बर्या दर्व्योपस्तीर्णाभिघारितां जुहोति सकृद्[२]– 'वह वपां जातवेदः[३] पितृभ्यो यत्रै[४] [नान्वेत्थ निहितान्पराके। मेदसः कुल्या उप तान्] [४]क्षरन्तु तीव्रा एषामाशिषः सन्तु कामैः स्वधा हव्यꣳ स्वधा नमः स्वाहा' **इति॥ २१॥**

अथैतेषामवदानानाम[५]न्नस्य समवदाय[६] जुहोति– 'इयमेव सा[७] या[७] प्रथमा व्यौच्छद्०[८]'; 'एकाष्टका तपसा तप्यमाना जजान गर्भम्; एकाष्टकां पश्यतु[९] दोहमान[मन्नं माꣳसवद् घृतवत् स्वधावत्। तद्ब्राह्मणैरति][१०]पूतꣳ= [११]स्फीतमनन्तं गच्छतु मे पितृभ्यः स्वधा हव्यꣳ स्वधा नमः स्वाहा'; 'एकाष्टका तपसा तप्यमाना संवत्सरस्य पत्नी दुदुहे प्रपीना। तं दोहमुपजीवाथ पितरः परस्तात् सहस्रधा दह्यमानाꣳ स्वधा हव्यꣳ स्वधा नमः स्वाहा'; 'संव[१२][त्सरस्य प्रतिमां यां त्वा रात्र्युपासते प्रजाꣳ सु]वीरां[१२] कृत्वा विश्वमायुर्व्यश्नवत् स्वधा हव्यꣳ स्वधा नमः स्वाहा' **इति॥ २२॥**

प्रसिद्धाज्येन प्राजापत्या प्रसिद्धान्नस्य सौविष्टकृती। प्रसिद्धं परिषेचनम्[१३]। प्रसिद्धं पिण्डदानम्। प्रसिद्धꣳ श्राद्धाभिमर्शनम्[१४]॥ २३॥

अथैतेनान्नेन च मांसेन च ब्र[१५][ाह्मणेभ्यो...आ]त्मयुक्तेभ्योऽपि[१५] दद्यात्। [१६]परिविष्योदकाय गत्वोदकाञ्जलिदानेनोदकाञ्जलिं ददाति। प्रसिद्धमुदकाञ्जलिदानम्॥ २४॥

ज्येष्ठा ह वै पित्र्यं नक्षत्रमिति। एतद् विद्वाꣳसः पूर्व आचार्या एकां गामाष्टक्यामेवमकल्पय[१७]ꣳस्तयैव पितॄन् तर्पयति। [१८][स यो ह वा एवं विद्वान् एकां][१८] गामाष्टक्यामेवं कल्पयति तयैव[१९] पितॄꣳस्तर्पयति। त एनं तृप्ताः प्रजया पशुभिस्तर्पयन्ति[२०], तृप्यति प्रजया पशुभिरिति[२१]॥ २५॥

---

१. M[1] शृतेऽष्ट, H[1] शृतोष्ट; thus H[2]. २. M[1] H[1] H[2] ०कृद्वा. ३. M[1] H[1] ०वेदं. ४-४. M[1] H[1] H[2] broken यत्रै...क्षरन्तु (H[2] अक्षर०). ५. M[1] ०दानानान्नाम, H[1] दानान्नाम; thus H[2]. ६. M[1] H[1] ०दायञ्जु०; thus H[2]. ७-७. M[1] H[1] सायं; thus H[2]. ८. M[1] H[1] ०च्छेदका०; thus H[2]. ९. M[1] ०मेकां अष्ट०, H[1] ०मेकामष्टकां; thus H[2]. cf *ĀgniGS* 3.2.6: पश्यत. १०. M[1] H[1] मान...पूतं, H[2] मान...ति०. ११. cf *ĀgniGS* 3.2.6: स्फीतिं. १२-१२. M[1] H[1] संव...परां, H[2] सं...रां. १३. M[1] H[1] ०चयति; thus H[2]. १४. M[1] H[1] ०मर्शः. १५-१५. M[1] H[1] ब्र...त्मयुस्तेभ्यो०, H[2] ब्र...च्छेयुस्ते०. १६. M[1] H[1] परिष्यो०; thus H[2]. १७. M[1] H[1] H[2] ०कत्वय०. १८-१८. M[1] H[1] H[2] broken. १९. M[1] H[1] तञ्चैव; thus H[2]. २०. M[1] H[1] यति; thus H[2]. २१. M[1] H[2] show the sign of close of the *Khaṇḍa*.

तृतीयेऽह्नि यथाश्रद्धमन्नं च धनं च कृत्वाऽग्निमुपसमाधाय शोभयित्वा बर्हिषा परिस्तीर्याज्यं विलाप्योत्पूय [1][पर्यग्निकृत्वा परिषिच्याघारावाघार्याज्यभागौ हुत्वाऽऽज्येन प्रायश्चित्तीयां हुत्वाऽथैतस्यान्नस्योपस्तीर्णाभिघारितौदुम्बर्यया दर्व्या जुहोति– 'इयमेव सा या प्र][1]थमा व्यौ[2]च्छद्०'; 'एकाष्टका तपसा तप्यमाना जजान गर्भं०'; 'एकाष्टकां पश्यतु दोहमानाम्०'; 'एकाष्टका तपसा तप्यमाना संवत्सरस्य पत्नी०'; 'इदमन्नं वह जातवेदः[3] पितृभ्यो यत्रैनान् वेत्था निहितान् पराके[4] अन्नस्य [5]कुल्या [6][उप तान् क्षरन्तु सत्या एषामाशिषः सन्तु कामैः स्वधा हव्यꣳ] स्वधा नमः स्वाहा[6]' **इति॥ २६॥**

प्रसिद्धाज्येन प्राजापत्या, प्रसिद्धान्नस्य सौविष्टकृती[7], प्रसिद्धमवशिष्टमौदकाञ्जलिदानात्॥ २७॥

तृतीयेऽह्नि यथाश्रद्धं पूर्वेऽन्नं च धनं चाददुः। [8]तेषामपरिमिता अन्नधनाः[8] पितरो बभूवुः। अपरिमितान्नधना हास्य पित[रो भवन्ति य एवं विद्वान् तृतीयेऽह्नि यथाश्रद्धमन्नं च धनं च ददाति। ततो वै तस्याप-रिमितान्नधनाः पशवो भवन्ति][9]॥ इति॥ २८॥

वृत्तिः–[10]एरकोपबर्हणोपबर्हणाभ्यञ्जनाभ्यञ्जनानां वैकल्पिकत्वमुक्तम्। ऊष्मणो व्यावृत उपास्य परावृत्य त्रीनुदपात्रान्निनयति। [11]केचिदेरकैरप्युपतिष्ठन्ते [12]वासोदानान्तरम्। अथैतमित्याद्यन्नवन्तमिति सर्वव्याप्त्यर्थम्। ब्राह्मणानिति बहुवचनं विशेषश्रवणे एकस्यैव नियमो वा विज्ञायीति। मनुराह–

द्वौ दैवे पितृकार्ये त्रीनेकैकमुभयत्र वा।
भोजयेत्सुसमृद्धोऽपि न प्रसज्येत विस्तरे॥

(मनु ३.१२५) इति।

१-१. M^1 H^1 विलाप्यो...थमा; H^2 विलाप्योत्पूय...थमा. cf *ĀgniGS* 3.2.7. २. M^1 H^1 प्यौच्छ०; thus H^2. ३. M^1 H^1 H^2 ०वेदं. ४. M^1 H^1 H^2 पुराके. ५. M^1 कुल्या...वधा०, H^2 अन्नस्य त...स्वाहेति. ६-६. M^1 H^1 broken कुल्य...वर्धा, H^2 त...स्वाहेति; cf *ĀgniGS* 3.2.7. ७. M^1 H^1; thus H^2. ८-८. M^1 H^1 ०मितान्नधनात्; thus H^2. ९. M^1 H^1 broken after हास्य पित, H^2 after ०धना. १०. The text of वृत्ति on *sūtra* 28 is given on p.550, line 16- p.551, line 11 in M and p.1068, line 8- p.1069, line 14 in Ad. ११. M Ad ०चिदैरैरप्यु०. १२. M Ad वासोदानन्त०.

यद्यु वा अन्नमित्यावश्यकं[१]...तिलोदकं दत्त्वा यथास्मृति पूजयेत्। उदकाञ्जलिदानेनेति समाख्यायां निर्देशान्नित्यमप्येतैरुदकाञ्जलयो दातव्या इति केचित्।[२]

न निर्देशस्तिथ्युपलक्षणार्थ उक्तं पुंस्यपि मन्त्रस्याविकारः समानविधानात्... ब्राह्मणोपवेशनादि समानम्। सर्वेषामवदानानामन्नस्य च सकृत्सकृदेवावदायैकैकमाहुतिं जुहुयात्। अन्नस्यैव सौविष्टकृती। निमन्त्रितैः सहानिमन्त्रितेभ्योऽप्यर्थत्वेनागतेभ्यो गुणवद्भ्यो दद्यात्। तृतीयेऽहनि दक्षिणादानदर्शनात्। त्रिष्वसुत एव भोक्तारः॥

॥ इत्यष्टकाकर्म समाप्तम्॥

इति पञ्चमाध्याये प्रथमः खण्डः

---

१. M Ad broken कं...तिलो°. २. M Ad give the sign of end of the *Khaṇḍa* by इति.

अथ पञ्चमाध्याये द्वितीयः खण्डः

[1]अथ श्राद्धशेषः

[2][अथातः श्राद्धशेषं वक्ष्यामः॥ १॥

पूर्वेद्युः सायमौपासनꣳ हुत्वा प्राणानायम्य] ' [3]अद्य श्वो वा श्राद्धं करिष्ये' इति [संकल्प्य ब्राह्मणान् आहूय क्षणं करोति][4] ॥ २॥

कृष्णपक्षान्ते प्रयतोऽपराह्णे कृतशौचः[5] शुक्लवासा[5] यज्ञोपवीतीति दर्भेष्वासीनः[6] 'स्वागतम्' इति ब्रूयात्॥ ३॥

ततः[7] पाद्यमर्घ्यमाचमनीयं च दत्त्वा तिलैरवकीर्यापसव्यो[8] वासो यज्ञोपवीती[9] प्राचो[9] वोदीचो वा युग्मान् ब्राह्मणानुपसंगृह्योपवेशयेद्- 'आसनम्' इत्यन्वारभ्य॥ ४॥

ततः स्नातानुपलिप्तेषु बद्धशिखेषु[10] ब्राह्मणेषु सैकते स्थण्डिले[11] तिलोदकं सर्वसुरभि कृत्वा ब्राह्मणेषु दत्त्वा॥ ५॥

'शन्नो देवीर्' इति [12]ब्राह्मणाननुज्ञाप्य[12]॥ ६॥

'उशन्तस्त्वा' इत्यावाह्य पवित्रान्तर्हितेषु ब्राह्मणेषूदकं निनयेत्॥ ७॥

---

१. The text dealing with श्राद्धशेषविधिः has wrongly come under in M^1 a Brāhmaṇa-type text dealing with syndromes of death p.13, line 1- p.15, line 2, H^1 p.22, line 7- p.26, line 9 and H^2 p.13, line 1- p.14, line 17. It is not found in M Ad. ३. The opening line in all M^1 H^1 H^2 borken: M^1 H^2 ...ताद्य, H^2 ...काद्य. ४. cf *ĀgniGS* 3.3.1. ५-५. M^1 H^1 कृतशौचवासा, H^2 कृतश्शोचश्शुक्ल०. ६. H^2 ०सीन इति; thus M^1 H^1. ७. M^1 H^1 तत्पा०; thus H^2. ८. M^1 H^1 H^2 ०सव्ये. ९-९. M^1 H^1 ०पवी...प्राचो, H^2 वीति प्राचो. १०. M^1 H^1 H^2 बद्धप्रतिसरेषु. ११. H^2 ०ण्डिल; thus M^1 H^1. १२-१२. H^2 om, M^1 H^1 ०ज्ञाप्य....

गन्धपुष्पधूपदीपैरलङ्कृत्य सकृदन्नमादाय 'अग्नौ करिष्ये' **इति॥ ८॥**

'कुरु' **इति ब्राह्मणैरनुज्ञातोऽग्निशरणे दक्षिणाग्निमुपसमाधाय दर्भा-नास्तीर्य दक्षिणाग्रान् परिधीꣳस्ततोपयुक्तः सर्वो न चेत् तस्मिन्** 'याः प्राचीर्' **इति हुत्वाऽन्नस्य जुहुयात्**- 'सोमाय पितृमते स्वधा नमः', 'यमायाङ्गिरस्वते पितृमते स्वधा नमः', 'अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नमः' **इति॥ ९॥**

हुतशेषं ब्राह्मणेभ्यो ददद्ङ्गुष्ठतलमुपसंगृह्य 'इदं विष्णुर्विचक्रमे' **इति॥ १०॥**

[१ अथ पि]तॄन् ध्या[१]यन्मनसा तिलसाकसूपभक्ष्यमांसकृसरपायसा-पूपलाजचूर्णमधुमिश्रꣳ सघृतमन्नमिष्टतो दद्याद्॥ ११॥

अनसूयुः[२] ब्राह्मणान् भुञ्जानान्[३] नान्नगुणदोषानभिवदेत्[३]॥ १२॥

ब्राह्मणाश्च नान्योऽन्यꣳ स्पृशेयुर्न 'प्रभूतम्' **इति ब्रूयुः[४]॥ १३॥**

अन्यत्रहस्तं [५]सं[गृह्य या]वच्च न प्रशस्यते तावदश्नन्ति॥ १४॥

पितरोऽन्यत्र दधिमूलफलभक्षपानकेभ्यः॥ १५॥

पवित्राञ्जलिपाणिः 'मधु वाता ऋतायते' **इति जपेत्॥ १६॥**

पवित्रं धर्मशास्त्रं जपेत्॥ १७॥

गायत्रीमप्रतिरथं च मध्ये जपेत्॥ १८॥

ततस्तृप्तान् कृत्वा 'स्वदितम्' **इति स्पृष्ट्वा शेषमनुज्ञाप्य[६]...ण्ये... [६]सतिलानि सपवित्राणि सौवर्णानि राजतानि मृन्मयान्यश्ममयानि वा, धूपगन्धमाल्यादर्शप्रदीपाञ्जनादीनि चोपहरेत्॥ १९॥**

सर्वान्नविकारमादाय त्रीन् पिण्डान् कृत्वा सव्येन पाणिना दक्षिणं पाणिमुपसंगृह्यैकैकं त्रिः[७]... यथाग्रहणं तेष्वेव पाणी निमृज्योदपात्रैः परिप्लाव्य तत्पात्रमवाङ्[८]च्छिरः कृत्वा दक्षिणाभिश्च तर्पयित्वा शक्तितो

१-१. M^1 H^1 इत्य...तृन्ध्यान्म°, H^2 इत्य...य मनसा°. २. M^1 H^1 सूय; thus H^2. ३-३. M^1 H^1 भुञ्जानान्नगुणदोषो नाभिव°; thus H^2. ४. H^1 ब्रूत्युः. ५. H^2 हस्त...न प्रशस्य°, M^1 H^1 हस्त सं...वच्च न प्रश°. ६-६. M^1 H^1 ज्ञाप्य प्र...सति°, H^2 ज्ञाप्य...ण्ये...सति°. ७. M^1 H^1 त्रिः...यथाग्रहणं, H^2 °कैकं...त्र यथा°. ८. M^1 H^1 °मयाꣳशिरः; thus H^2.

नामगोत्रमभिश्राव्याभिवाद्य ब्रूयात्- 'दातारः सन्तु नो बहुदेयञ्चास्तु[१]' **इति॥ २०॥**

परान् वाचयित्वा[२]...पुत्रकामात् तव स्नातः[३]॥ २१॥

ततो विप्रान् विसृज्य तैरनुज्ञातोऽश्नीयात्॥ २२॥

श्राद्धं भुक्त्वाऽहोरात्रं परिहरेत्॥ २३॥

न दिवा मैथुनं व्रजेद्, यदि व्रजेदल्प[४]वीर्या अल्पायु[५]षश्च जायन्ते॥ २४॥

न ह वै पितृणां तन्तु[६]च्छिन्द्यात्॥ २५॥

पितरः पितामहा[७]...ना इव

मधुमाꣳसेन गव्येन पयसा पायसेन वा।

असौ दास्यति नस्तृप्तिं[८] वर्षासु च मघासु च॥ २६॥

सन्तानवर्धनं पुत्रमुद्युक्तं पितृकर्मणि।

देवब्राह्मणसंयुक्तमभिनन्दन्ति पूर्वजाः॥ (वस्मृ. १.११.३८) २७॥

पितरस्तस्य तुष्यन्ति वृष्ट्येव हि कृषीवलाः।

यद् गयस्थो [९]ददात्यन्नं तच्चा...[९]॥ (वृ.गौ.स्मृ. ६.१०.४) २८॥

[शान्तिपाठः]

[१०][शं नो मित्रः शं वरुणः शं नो भवत्वर्यमा।

(शं न इन्द्रो बृहस्पतिः शं नो विष्णुरुरुक्रमः॥

नमो ब्रह्मणे। नमस्ते वायो। त्वमेव प्रत्यक्षं ब्रह्मासि।

त्वामेव प्रत्यक्षं ब्रह्म वदिष्यामि। ऋतं वदिष्यामि।

सत्यं वदिष्यामि। तन्मामवतु। तद्वक्तारमवतु।

---

१. M^1 H^1 ०चास्मीति; thus H^2. २. M^1 H^1 H^2 ०यित्वा...पुत्रं०. ३. M^1 स्नाता, H^2 स्नातो. ४. M^1 H^1 H^2 अत्ववी०. ५. M^1 H^2 अत्वा०. ६. M^1 H^1 तन्तुमुच्छि०; thus H^2 तन्तु मच्छि०. ७. M^1 H^1 H^2 महा...ना इव. ८. M^1 H^1 न तृप्तिं; thus H^2. ९-९. M^1 H^1 ०तच्चा...स्त्वर्यमा, H^2 ददं...र्यमा. १०. M^1 H^1 H^2 broken.

अवतु माम्। अवतु वक्तारम्। ओऽम्) शान्तिः शान्तिः शान्तिः॥ २९॥

शान्तिर्नो अस्तु। सुखं नो अस्तु। शिवं नो अस्तु। अभयं नो अस्तु॥ ३०॥

[इति श्राद्धशेषः]

इति पञ्चमाध्याये द्वितीयः खण्डः

समाप्तश्च पञ्चमोऽध्यायः

समाप्तं वाधूलगृह्यसूत्रं सवृत्तिकम्

—o—

INDEX-I

उद्धृतमन्त्राणामनुक्रमणी

अ

अꣳशस्ते हस्तमग्रभीत्, २.१.१६
अꣳहूराय त्वा परिददामि, २.१.१७
अगन् समगन्, २.१.१६
अग्नये कव्यवाहनाय स्वधा नमः, ५.२.९
अग्नये समनमत् (तैब्रा. १.३.१०.३, तैसं. ७.५.२३.१), ४.२.८
अग्नये स्विष्टकृते स्वाहा, २.८.१३
अग्नाविष्णू मा वामवक्रमिषम्, २.१.२७
अग्निनाऽग्निः, ४.४.९
अग्निनाऽग्निरुपसृजन्, ४.४.९
अग्निना तपोऽन्वभवद्, ४.२.७
अग्निर्मे वाचि श्रितः, ४.१.२४, ३१
अग्निर्यजुर्भिः (तैआ. ३.८.१-२१), ४.५.९
अग्निर्वै देवानामन्नादो०, २.१.२२
अग्निस्ते हस्तमग्रभीत्, २.१.१६
अग्ने अङ्गिरः, ३.२.६
अग्ने प्रायश्चित्ते त्वाम्, ३.१.१७ (वृ.)
अग्ने ब्रह्मचार्यसौ तं ते प्रब्रूमः, २.१.३१
अग्नेऽभ्यावर्तिन्, ३.२.६
अग्नेर्भस्मासि, ४.४.८
अग्नेर्वर्म परि गोभिः, ४.४.५६
अग्ने व्रतपते सावित्रं व्रतं०, २.१.४०
अग्ने व्रतपते सावित्रं व्रतमचारिषम्, २.१.४१
अग्नेः पुरीषमसि, ४.४.८
अग्नौ करिष्ये, ५.२.८
अघोराय त्वा परिददामि, २.१.१७
अङ्गाद्, १.५.३
अजीजनन्, ३.३.३४
अदितेऽनुमन्यस्व, ४.१.२२; ५.१.७
अदितेऽन्वमꣳस्था, ४.१.२६; ५.१.१३
अद्भ्यस्त्वा प्रोक्षामि, २.१.१५
अनड्वाहमन्वारभामहे, ४.२.१३
अनु नो, १.४.३ (वृ.)
अनुमतेऽनुमन्यस्व, ४.१.२२; ५.१.७
अनुमतेऽन्वमꣳस्था, ४.१.२६; ५.१.१३
अनृतात्सत्यम्, ३.३.३०
अनाधृश्यचाप्रतिधृष्यश्चा० (तैआ. ३.५.५), ४.५.४
अन्तकाय त्वा परिददामि, २.१.१७
अन्तरिक्षꣳ समं तस्य वायुः०, ५.१.१५
अन्तरिक्षाद् दिवꣳ संतनु, ४.३.२
अन्वग्निः, ३.३.३९
अप नः शोशुचदघम्, ४.२.९
अपानाद् व्यानꣳ संतनु, ४.३.२
अपूपं देव घृतवन्तम्, ५.१.१०

अपेत वीत वि च, ४.४.७, ६.७
अपेहि निर्ऋते, १.५.८
अपोऽशान, २.१.३०
अबद्धं मनो दरिद्रम्, २.३.१
अमुष्मै काण्डर्षये, २.४.१ (वृ.)
अमुष्मै तृप्तिरस्तु, ४.११.२, ३
अमुष्मै यमाय, ४.११.३
अमुष्मै स्वधा नमः, ४.१२.५
अमुष्मै स्वस्ति, १.६.४
अमुष्यै तृप्तिरस्तु, ४.११.३
अमूहमस्मि, १.१.६
अम्यक्, ३.३.५७
अय इव स्थिरो भूयासम्, ४.१.२९
अयं वामश्विना रथम्, २.११.२, ८ (वृ.)
अयं कुमारः, १.५.७
अयमोदनः कामदुघोऽस्तु, ४.१०.९
अयं वामश्विना, २१.९
अयं वै त्वमस्मादधि, ४.४.२६
अयाश्चाग्नेस्यनभि०, ३.२.७
अर्यमा ते हस्तमग्रभीत्, २.१.१६
अवान्तरदिशाभ्यस्त्वा परि०, २.१.१७
अश्मा(भव), १.५.३
अश्मेव स्थिरो भूयासम्, ४.१.२९
अश्विनावध्वर्यू आस्ताम् (तैआ. ३.३.२), ४.५.४
असावेतत्त उदकम्, ४.५.९
असावेतत्तेऽन्नम्, ४.९.२
असौ, ३.१.१९; ४.५.९
असौ त्वमसि, ३.१.१९
असौ नामास्मि, २.१.१३
असौ प्रीयतामसौ प्रीयताम्, ४.१.४४
असौ हत्वा, २.९.३ (वृ.)
अस्तु तृप्तिः, ४.११.२
अस्तु स्वधा, ४.१०.१६
अस्मात् त्वमधि जातोऽसि, ४.७.३
अस्यै त्वा सवैश्वानरायै परि०, २.१.१७
अस्वप्नश्च त्वाऽनवद्राणश्च रक्ष०, २.१.१८
अहमस्मि प्रथमजा ऋतस्य, १.८.२

आ

आकूतिश्च, ३.२.६
आजुह्वानः, ३.२.१६
आत्मनः पृथिवीꣳ संतनु, ४.३.२
आत्मनि म आत्मानं जु०, ४.१.२३
आत्मा म आत्मनि श्रितः, ४.१.२५
आत्मा हृदये हृदयं मयि, ४.१.२५
आदित्य ब्रह्मचार्यसौ तं ते प्रब्रूम०, २.१.३१
आदित्य व्रतपते सावित्रं व्रतं चरि०, २.१.४०
आदित्य व्रतपते सावित्रं व्रतमचारिषम्, २.१.४१
आदित्यो मे चक्षुषि श्रितः, ४.१.२५
आपो मे रेतासि श्रिताः, ४.१.२५
आपो हि ष्ठा, ४.१२.५
आ मे गृहा भवन्तु, ४.२.६
आ याहि प्रेत, ४.११.३
आ याहि प्रेता, ४.११.३
आयुर्दा अग्ने, २.१.२६
आयुषः प्राणꣳ संतनु (तैब्रा. १.५.७.१), ४ ५.३
आयुष्टे विश्वतो दधद्, २.१.२४, २५
आयुष्यं वर्चस्यम्, २.१०.१४
आसनम्, ५.२.४
ओं भूर्भुवः सुवः, ३.२.१३
ओषधीभ्यस्त्वा प्रोक्षामि, २.१.१५

ओषध्यः संवदन्ते, ३.३.३८

इ

इदं वत्स्यामि, २.१.३८
इदमहम्, २.१०.१०
इदं चतुर्होतुः शरीरम्, ४.४.४२
इदं चन्द्रमसः शरीरम्, ४.४.३६
इदं ज्योतिषः शरीरम्, ४.४.४२
इदं तपसः शरीरम्, ४.४.४२
इदं दशहोतुः शरीरम्, ४.४.४२
इदं दिवः शरीरम्, ४.४.३६
इदं दिशाꣳ शरीरम्, ४.४.३६
इदं नक्षत्राणाꣳ शरीरम्, ४.४.३६
इदं नदीनाꣳ शरीरम्, ४.४.४०
इदं नर्याणाꣳ शरीरम्, ४.४.३९
इदमङ्गिरसाꣳ शरीरम्, ४.४.३९
इदमनन्तस्य शरीरम्, ४.४.३७
इदमनूक्तस्य शरीरम्, ४.४.४२
इदमन्नं वह जातवेदः, ५.१.२५
इदमभ्राणाꣳ शरीरम्, ४.४.४०
इदमर्धमासानाꣳ शरीरम्, ४.४.३८
इदममावास्यायाः शरीरम्, ४.४.३८
इदमश्विनोः शरीरम्, ४.४.४१
इदमष्टकायाः शरीरम्, ४.४.३८
इदमहोरात्राणाꣳ शरीरम्, ४.४.३८
इदमह्नः शरीरम्, ४.४.३८
इदमाकाशस्य शरीरम्, ४.४.३६
इदमादित्यस्य शरीरम्, ४.४.३६
इदमादित्यानां शरीरम्, ४.४.३९
इदमाप्यायानाꣳ शरीरम्, ४.४.३९
इदमिन्द्राग्न्योः शरीरम्, ४.४.४१
इदमृतूनाꣳ शरीरम्, ४.४.३८
इदमोषधीनाꣳ शरीरम्, ४.४.३७
इदं रुद्राणाꣳ शरीरम्, ४.४.३८
इदं वनस्पतीनाꣳ शरीरम्, ४.४.३७
इदं वरुणस्य शरीरम्, ४.४.४१
इदं विद्युतः शरीरम्, ४.४.४०
इदं विभ्राजाꣳ शरीरम्, ४.४.३९
इदं वसूनाꣳ शरीरम्, ४.४.३९
इदं वायोः शरीरम्, ४.४.३६
इदं विष्णुर्विचक्रमे, ५.२.१०
इदं विष्णोः शरीरम्, ४.४.४१
इदꣳ षड्ढोतुः शरीरम्, ४.४.४२
इदꣳ सप्तहोतुः शरीरम्, ४.४.४२
इदꣳ संप्लवानाꣳ शरीरम्, ४.४.४०
इदꣳ संवत्सरस्य शरीरम्, ४.४.३८
इदं सङ्कल्पानाꣳ शरीरम्, ४.४.३७
इदꣳ सप्ताहानाꣳ शरीरम्, ४.४.३८
इदꣳ समुद्राणाꣳ शरीरम्, ४.४.४०
इदꣳ सरस्वत्याः शरीरम्, ४.४.४१
इदꣳ साध्यानाꣳ शरीरम्, ४.४.३९
इदꣳ सुश्रान्तस्य शरीरम्, ४.४.४२
इदꣳ स्तनयित्नोः शरीरम्, ४.४.४०
इदं गिरीणाꣳ शरीरम्, ४.४.३७
इदं त आत्मनः शरीरम्, ४.४.३७, ६.१०, ७.२, ८.२
इदं त्वष्टुः शरीरम्, ४.४.४१
इदं धातुः शरीरम्, ४.४.४१
इदमग्ने शरीरम्, ४.४.३६
इदमन्तरिक्षस्य शरीरम्, ४.४.३६
इदं पञ्चहोतुः शरीरम्, ४.४.४२
इदं पर्जन्यस्य शरीरम्, ४.४.४०
इदं पर्वतानाꣳ शरीरम्, ४.४.३७
इदं पूष्णः शरीरम्, ४.४.४१
इदं बृहस्पतेः शरीरम्, ४.४.४१
इदं ब्रह्मणः शरीरम्, ४.४.४२
इदं भविष्यताꣳ शरीरम्, ४.४.३७

इदं भूतस्य शरीरम्, ४.४.३७
इदं भ्राजाः शरीरम्, ४.४.३९
इदं मरीचीनाः शरीरम्, ४.४.४०
इदं मासानाः शरीरम्, ४.४.३८
इदं मित्रस्य शरीरम्, ४.४.४१
इदं रात्रेः शरीरम्, ४.४.३८
इदं पृथिव्याः शरीरम्, ४.४.३६
इन्द्रो मे बले श्रितः, ४.१.२५
इममग्ने चमसम्, ४.४.४८
इममपूपं चतुःशरावम्, ५.१.३
इमं जीवेभ्यः परिधिम्, ४.२.११
इमं मे वरुण, ३.२.९
इमानि पश्य, २.९.३ (वृ.)
इमां पितृभ्यो जुष्टामुपाकरोमि, ५.१.१८
इयं गौस्तव, २.११.४
इयमर्हणीया, २.९.३ (वृ.)
इयमेव सा या प्रथमा व्यौच्छद्, ५.१.८, २१, २५
इषे त्वा (तैसं. १.१.१), ४.५.४

ई

ईशानो मे मन्यौ श्रितः, ४.१.१५

उ

उत त्या दैव्या भिषजा, ४.२.५
उत त्या नो दिवा मतिः, ४.२.५
उत्सृज, २.९.३ (वृ.)
उदायुषा स्वायुषोदोषधीनां, २.१.३२; ४.१.३२
उदीच्यै त्वा दिशे परि०, २.१.१७
उदीरतामवरं, ४.११.३
उदीरतामवरो, ४.११.३
उदु त्यं, २.२.१
उद्बुध्यस्वाग्ने, ३.२.५, १६
उद्वयं तमसस्परि, २.२.१
उप मा यन्तु मरुतः सनीडा, २.१.६
उपहूतं मनः, २.८.३
उशन्तस्त्वा, ५.२.७

ऊ

ऊर्जस्वतीः स्वधया वन्दमानाः, ४.१०.११
ऊर्ध्वायै त्वा दिशे परि०, २.१.१७

ऋ

ऋतुभिस्त्वार्तवैः, २.१०.१४
ऋद्धिरस्तु, ४.१.४३

ए

एकाष्टका तपसा तप्यमाना, ५.१.१०, २२, २६
एकाष्टकां पश्यतु दोहमाना, ५.१.२२, २६
एकोद्दिष्टे क्रियाताम्, ४.११.१
एतत् तेऽन्नम्, ४.९.१ (वृ.)
एष ते तत मधुमाँ ऊर्मिः, ५.१.१६
एष ते पितामह मधुमाँ ऊर्मिः, ५.१.१६
एष ते प्रपितामह मधुमाँ ऊर्मिः, ५.१.१६
एषा तेऽग्ने समित्, २.१.२९
एषा ते अग्ने समित्तया वर्धस्व, २.१.२९

ओ

ओमृद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु, ४.१.५०
ओः स्वस्ति, ४.१.४९
ओः स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्तु, ४.१.४८
ओम् पुण्याहम्, ४.१.४७
ओषधयः, २.६.२ (वृ.)
ओषधिवनस्पतयो मे लोमसु, ४.१.२५

औ

औलूखला ग्रावाणो घोषम्, ५.१.१०

क

कर्म कुरु, २.१.३०
कर्मर्ध्यताम्, ४.१.५१

कल्पेताम्, ३.३.३३
कशकाय त्वा परिददामि, २.१.१७
कुरु, ५.२.९
कृत्तिकमा विश, १.५.६
कृष्णोऽसि, ३.३.६९
को नामाऽसि, २.१.१२

ख

खारीर्नल्वदृतिः, ४.४.५१

ग

गदगाय त्वा परिददामि, २.१.१७
गदाय त्वा परिददामि, २.१.१७
गोपायꣳश्च त्वा जागृविश्व रक्ष०, २.१.१८
गौरस्थपहतपाप्मा, २.९.३ (वृ.)
गौर्धेनु भव्या, २.९.३ (वृ.)

घ

घर्म (घर्मोऽसि),३.३.५६

च

चक्षुषः श्रोत्रꣳ संतनु, ४.३.२
चक्षुषि म आदित्यं जुहोमि, ४.१.२३
चन्द्रमा मे मनसि श्रितः, ४.१.२५
चित्तिः स्रुगासीत् (तैआ. ३.१.१), ४.५.४
चितिः स्रुग् (तैआ. ३.१-५), ४.५.८
चित्रं (देवानाम्), २.२.१

ज

जिता गौः, ३.३.२३
जीवेभ्यस्त्वा समुद्रे वायुरिन्द्रो०, २.१.१९

त

तच्चक्षुर्देवहितं पुरस्तात्, २.१.३३, २.१; ४.१.३३
तदस्य प्रियम्, १.४.२ (वृ.)
तत्ते, ३.३.२
तत्त्वा यामि, ३.२.९
तत्सवितुर्वरेण्यम्, २.१.३५
तन्तुं तन्वन्, ३.२.५; ४.४.९
तत्सत्यं देवा = माराय, ४.१.२९
तमु स्तोतारः पूर्व्यं यथाविदः, ४.३.३
तस्य मणेः प्राणेन, ४.१.२१
तुष्टिरस्तु, ४.१.४३
तृप्तिरस्तु, ४.११.२
तृप्यस्व, ४.११.२
ते त्वा रक्षन्तु ते त्वा गोपायन्तु, २.१.१८
ते देवास्ते देवयातयस्ते त्वा, २.१.१९
ते देवास्ते देवाऽयातयस्ते, २.१.१९
त्रयस्त्रिꣳशत्तन्तवः, ३.२.५
त्रिर्देव, १.४.२ (वृ.)
त्रेधा विष्णुः, १.४.२ (वृ.)
त्वन्नो अग्ने, ३.२.९
त्वमग्ने अयासि, ३.२.९
त्वमग्ने सप्रथा असि, ४.४.९
त्वष्टा ते हस्तमग्रभीत्, २.१.१६

द

दशमासाञ्छशयान, १.४.५
दातारः सन्तु नो बहुदेयं चास्तु, ५.२.२०
दिग्भ्यस्त्वा परि०, २.१.१७
दिवस्त्वा, ३.३.३४
दिवः सुवः संतनु, ४.३.२
दिवि जाता, ३.३.३
दिव्याय नमः, ४.१२.२
दिशो मे श्रोत्रे श्रिताः, ४.१.२५
देव सवितः प्रसुव यज्ञम्, २.१.१४; ४.१.२२; ५.१.७
देवस्य त्वा सवितुः, २.९.३ (वृ.)
द्यावापृथिवीभ्यां त्वा प्रोक्षामि, २.१.१५
द्यौः समा तस्या आदित्यः, ५.१.१५

ध

धाता ते हस्तमग्रभीत्, २.१.१६
धाता प्रजायाः, १.३.२
ध्रुवक्षितिः, ३.१.१३

न

न पुनरागमिष्यामहे, ४.६.१०
न पुनर्, ४.५.९
न माꣳसेषु, १.४.६
न हि ते अग्ने तनुवै क्रूरं, ४.२.१४

प

परीमे गामनेषत, ४.२.१४
पर्जन्यो मे मूर्ध्नि श्रितः, ४.१.२५
पवमानः, ३.३.१३, १७
पिण्डं निवप, ४.१०.९
पिण्डं निवपामि, ४.१०.८
पितरिदं तेऽर्घ्यम्, ४.१२.५
पितामहायामुत्रामुष्मिन्, ५.१.१५
पितामहेदं तेऽर्घ्यम्, ४.१२.५
पितृभ्यस्त्वा जुष्टामुपाकरोमि, ५.१.१९
पितृभ्यस्त्वा जुष्टां प्रोक्षामि, ४.१२.४; ५.१.१९
पितृभ्यः स्वधा नमः, ३.३.१९
पितृभ्यस्त्वा जुष्टां, ४.१२.४
पितृभ्यो वो जुष्टं प्रोक्षामि, ५.१.४
पित्रेऽमुत्रामुष्मिन्, ५.१.१५
पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु, ४.१.४६
पुनरग्निश्चक्षुरदात्, ३.२.८
पुनरुर्जा, ३.२.६
पुनर्म आत्मा पुनरायुरगात्, ४.१.३४
पुरुष एव मणिः = अनकाममाराय, ४.१.२४
पुष्टिरस्तु, ४.१.४३
पूषा ते हस्तमग्रभीत्, २.१.१६
पृथिवी ते पात्रम्, ५.१.१५
पृथिवी मे शरीरे श्रिता, ४.१.२५
पृथिवी समा तस्या अग्नि०, ५.१.१५
पृथिवी होताऽऽसीत् (तैआ. ३.२.१), ४.५.४
पृथिव्या अन्तरिक्षꣳ संतनु, ४.३.२
प्रजापते तनुवम्, १.२.२
प्रजापते न त्वदेतान्यन्यो, १.६.२ (वृ.); ३.२.९; ४.२.१०; ५.१.१०
प्रजापतेस्त्वा प्राणेनाभिप्राणिमि, २.१.२७
प्र तद्विष्णुः, १.५.२ (वृ.)
प्रतीच्यै त्वा दिशे परि०, २.१.१७
प्रपितामहायामुत्रामुष्मिन् लोके, ५.१.१५
प्रपितामहेदं तेऽर्घ्यम्, ४.१२.५
प्र प्रेतायामुष्मै, ४.११.१
प्रब्रुवेदं भगव०, २.१.३८
प्रभूतम्, ५.१.१३
प्रवेधसः, ३.३.२७
प्रसन्नाः स्मः, १.१०.९; ४.१.४२
प्रसीदन्तु भवन्तः, ४.१.४१
प्राचीम्, ३.३.३९
प्राच्यै त्वा दिशे परि०, २.१.१७
प्राणादपानꣳ संतनु, ४.३.२
प्राणे निविश्यामितं जुहोमि, ४.१२.५
प्राणे निविश्यामृतं जुहोमि, ४.१२.५
प्राणे मे वायुं जुहोमि, ४.१.२३
प्रीयतामसौ, ४.१.४५
प्रेताय वो गृह्णामि, ४.११.३

ब

बले म इन्द्रं जुहोमि, ४.१.२३
बृहदसि, २.११.८ (वृ.)
बृहस्पतिस्ते हस्तमग्रभीत्, २.१.१६
बोधश्च त्वा प्रतिबोधश्च रक्षताम्, २.१.१८

ब्रह्मचर्यमगाम्, २.१.११
ब्रह्मचार्यसि, २.१.३०
ब्रह्मणि आत्मामृतत्वाय, ४.१२.५
ब्रह्मणि मे, ४.१२.५
ब्रह्मन् हुतमसि, ३.३.२८
ब्रह्मवर्चसाय त्वा प्रोक्षामि, २.१.१५
ब्रह्मेव स्थिरो भूयासम्, ४.१.२९
ब्राह्मण एकहोता (तैआ. ३.७.१-१०), ४.५.९
ब्राह्मणानां त्वा विद्यावताम्, ५.१.१५

भ

भगस्ते हस्तमग्रभीत्, २.१.१६
भुवः, २.१.३७; ४.८.१
भुवो यजुषा ते कर्णमातृणद्मि, २.१.२०
भूः, २.१.३६; ४.८.१
भूर्ऋचा ते कर्णमातृणद्मि, २.१.२०
भूर्ऋचाम्, १.५.५
भूर्भुवः सुवरो३म्, ३.२.४
भूर्भुवःसुवः (तैआ. ३.६.७), १.८.४ (वृ.); ४.५.३, ८.२

म

मधु वाता ऋतायते, ५.२.१६
मधुषो वाचम्, १.५.५
मनसि मे चन्द्रमसं जुहोमि, ४.१.२३
मनसो वाचꣳ संतनु, ४.३.२
मनः समाधीयताम्, १.६.४ (वृ.); ४.१.३९
मनो ज्योतिर्जुषताम्, ४.४.९
मन्यो म ईशानं जुहोमि, ४.१.२३
ममाग्ने वर्चो, २.१०.१४
मयि गृह्णाम्यग्रे अग्निम्, २.१.५
मयि ते कामधरणं, ४.४.८
मयि धृतिम्, २.११.८ (वृ.)
महाहविर्होताऽऽसीत् (तैआ. ३.५.१), ४.५.४
महीं विश्वपत्नी, ३.३.२९
मा दिवा स्वाप्सीः, २.१.३०
मारुतमसि मरुतामोजः, २.५.१ (वृ.)
मा रुदताप्लवध्वम्, ४.४.७५
मावतरत, ४.६.११, ५.९
मित्रस्ते हस्तमग्रभीत्, २.१.१६
मृत्यवे त्वा परिददामि, २.१.१७
मृत्वियायिन्यै त्वा परिददामि, २.१.१७
मूर्ध्नि मे पर्जन्यं जुहोमि, ४.१.२३
मेदसा चर्मणा, ४.४.५६

य

यत्पृथिव्या अनामृतं, ४.४.२२
यत्पृथिव्या आर्द्रममृतम्, ४.४.३१
यथा त्वं सुश्रवः सुश्रवा देवानां, २.१.४२
यथाभागम्, ३.३.५८
यदन्तरिक्षस्यानामृतं, ४.४.२३
यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचम्, २.८.१४; ३.२.९; ५.१.११
यद् दिवोऽनामृतं, ४.४.२४
यद् दिशोऽनामृतं, ४.४.२५
यद् देवा, ३.३.१६, १८
यन्म आत्मनो मिन्दा०, ३.२.८
यन्मे मनः परा गतं, ४.१.२७
यमं धायमियातैनं ध्रुवामहा, ४.१२.५
यमाय त्वा परिददामि, २.१.१७
यमायाङ्गिरस्वते पितृमते स्वधा नमः, ५.२.९
'यया त्वमसि', १.५.६ (वृ.)
यशो मा कुरु ब्राह्मणेषु, २.८.१३
यस्य ते प्रथमवास्यꣳ हरामस्तं, २.१.४३
यस्यै भिये गन्धर्वाप्सरसः, ४.२.४

यस्यै भिये देवा मनुष्या०, ४.२.४
यस्यै भिये देवा बिभ्यति, ४.२.४
यस्यै भिये पशवो बिभ्यति, ४.२.४
यस्यै भिये पितरो बिभ्यति, ४.२.४
यस्यै भिये मनुष्या बिभ्यति, ४.२.४
यस्यै भिये वयाꣳसि, ४.२.४
यस्यै भिये सर्पेतरजनाः, ४.२.४
या जाता, १.८.४
याज्ञिकीभ्यो होतृभ्यः, २.४.१ (वृ.)
यां जनः प्रतिनन्दन्ति रात्रिम्, ५.१.१०
या तिरश्ची निपद्यसे, ३.१.९
यामग्निर्वायुरादित्यश्चन्द्रमा, २.१.३९
या सुपाणिः, ३.१.३
यास्ते राके, १.३.४
युञ्जानः प्रथमं, २.६.३ (वृ.)
यो नो अग्निः पितरो०, २.१.५

र

रजतमिव स्थिरो भूयासम्, ४.१.२९
रथन्तरमसि, २.११.८
राकामहम्, १.३.४
रेतसि म अपो जुहोमि, ४.१.२३

ल

लोमस्वोषधिवनस्पतीन् जुहोमि, ४.१.२३
लोहमिव स्थिरो भूयासम्, ४.१.२९

व

वनस्पतिभ्यस्त्वा प्रोक्षामि, २.१.१५
वपा, ३.३.१२
वयः (सुपर्णा), २.३.९ (वृ.)
वरुण ब्रह्मचार्यसौ तं ते प्रब्रुमः, २.१.३१
वरुणस्ते हस्तमग्रभीत्, २.१.१६
वरुणाय त्वा परिददामि, २.१.१७
वशिन्यै त्वा परिददामि, २.१.१७
वसुभ्यो रुद्रेभ्यः, ४.७.४
वह वपां जातवेदः पितृभ्यो, ५.१.२०
वाग्घोता (तैआ. ३.६.१-७), ४.५.४, ९
वाग्घोताऽऽसीत् (तैआ. ३.६.१), ४.५.४
वाच आत्मानꣳ संतनु, ४.३.२
वाचस्पते (तैआ. ३.१.११), ४.५.३
वाचि मेऽग्निं जुहोमि, ४.१.२३
वातं प्राणः श्रितम् (तैआ. ३.४.२), ४.५.४
वातास्ते वान्तु पथिपुण्यगन्धाः (बौधा. पितृ. ३.२.३), ४.५.५
वामदेव्यमसि, १.११.८ (वृ.)
वायुर्मे प्राणे श्रितः, ४.१.२५
वायो ब्रह्मचार्यसौ तं ते प्रब्रूमः, २.१.३१
वायो व्रतपते सावित्रं व्रतम्, २.१.४०
वायो व्रतपते सावित्रं व्रतमचारिषम्, २.१.४१
विक्रमस्व, ३.३.३९
विचक्रमे, १.४.२ (वृ.)
विवृत्तचक्रा आसीना, १.३.७
विश्वेभ्यो देवेभ्यः, २.४.१ (वृ.)
विष्णुस्ते हस्तमग्रभीत्, २.१.१६
विष्णोर्नुकम्, १.४.२
वैश्वानर, ३.३.८
व्यानाच्चक्षुः संतनु, ४.३.२
व्रतानां व्रतपते सावित्रं व्रतं चरि०, २.१.४०
व्रतानां व्रतपते सावित्रं व्रतमचारिषम्, २.१.४१

श

शन्नो देवीः, ४.१२.५; ५.२.६
शं नो मित्रः शं वरुणः, ४.२.१७; ५.२.२९

शमग्निरग्निभिस्करत्, ४.२.५
शरीरे मे पृथिवीं जु०, ४.१.२३
शल्कैरग्निम्, ३.३.३१
शश्वत्परिकुलीनेन, २.११.१२
शान्तिरस्तु, ४.१.४३
श्रोत्रान्मनः संतनु, ४.३.२
श्रोत्रे मे दिशो जुहोमि, ४.१.२३

स

सं या वः प्रियास्तनुवः, ३.३.३२; ४.४.८
सं वः, ३.३.३२
संवत्सरस्य प्रतिमां, ५.१.२१
संज्ञानमसि कामधरणम्, ४.४.८
स त्वन्नो अग्ने, ३.२.९
सदसस्पतिम्, १.४.१ (वृ.)
सप्तर्षयः, ३.१.१४
समाहितमनसः स्मः, १.१०.९; ४.१.४०
समितम्, ३.१.१६
सरस्वती ते हस्तमग्रभीत्, २.१.१६
सरस्वतेऽनुमन्यस्व, ४.१.२२; ५.१.७
सरस्वतेऽन्वमꣳस्था, ४.१.२६; ५.१.१३
सविता ते हस्तमग्रभीत्, २.१.१६
स वेद पुत्रः पितरं, ४.२.१०
सीसमिव स्थिरो भूयसाम्, ४.१.२९
सहधर्मश्चर्यताम्, ३.१.४
सह रय्या, ३.२.६
सहस्रशीर्षा पुरुषः, १.२.४
सिनीवालि, १.३.३
सुभूताय त्वां प्रोक्षामि, २.१.१५
सुवः, २.१.३७; ४.८.१
सुवर्णमिव स्थिरो भूयसाम्, ४.१.२९
सुवः साम्ना ते कर्णमातृणद्मि, २.१.२०
सुश्रवः सुश्रवसं मा कुरु =भूयासम्, २.१.४५
सूर्यं ते चक्षुः श्रितम् (तैआ. ३.४.१), ४.५.४
सेनेन्द्रस्य (तैआ. ३.९.१-२०), ४.५.९
सोमः सोमस्य (तैआ. ३.३.५), ४.५.३
सोम एव, १.३.६
सोमस्ते हस्तमग्रभीत्, २.१.१६
सोमाय पितृमते स्वधा नमः, ५.२.९
सोमो वै देवानां यशो०, २.१.२३
स्वदितम्, ५.२.१९
स्वधाऽस्तु, ४.१०.१६
स्वस्ति नः, १.७.२ (वृ.)
स्वस्ति भवन्तो, १.६.४ (वृ.)
स्वागतम्, ५.२.३

ह

हव्यवाह स्विष्टम्, ३.१.२१ (वृ.)
हव्यवाहं, ३.१.९ (वृ.), २.१ (वृ.)

INDEX-II
सूत्रानुक्रमणी

अ

अग्निमाधाय समूह्य, १.५.९
अग्नेर्ह वा एतद् हृदयम्, ४.१.७
अग्रेण कर्षू शाखे निध्नन्ति, ४.४.१३
अग्रेण चितां कर्षूं कुर्वन्ति, ४.१.११
अतिदेशेन स्थण्डिलस्य, १.१०.४
अत्र केचित् 'यशो मा', २.८.१३
अत्र केनचिदाम्नातः पिण्डदान०, ४.७.८
अत्र चितां कुर्वन्ति, ४.४.१०
अत्र विज्ञानमुपैति, ४.४.४९
अत्रैके जयाभ्यातानान्, ३.२.१०
अत्रैव खारीर्नल्वदृतिः, ४.४.५१
अत्रैव सिग्वातेन, ४.७.५
अथ 'इदं त आत्मनः शरीरम्०', ४.६.१०
अथ काण्डव्रतानीति, २.४.१
अथ काराव्रतम्, २.६.१
अथ कारीरीव्रतम्, २.५.१
अथ गुरवे वरं ददाति, ३.२.१२
अथ गोदानव्रतमिति, २.७.१
अथ चतस्रोऽभ्यावर्तनीर्जुहोति, ३.२.६
अथ तत्पात्रयागस्यैव, ४.४.४५
अथ तिस्रः शान्ताचीर्जुहोति, ४.२.५
अथ तीर्थेऽपोऽभ्येव, ४.६.१२
अथ तूष्णीं हविष्कृता, ५.१.५
अथ नक्षत्रनाम निर्दिश्य, १.५.६
अथ नामनी निदधाति, १.६.३
अथ परिषिञ्चति- 'अदिते०', ४.१.२६; ५.१.७
अथ परिषिञ्चति 'अदितेऽनु०', ४.१.२२
अथ परिषिञ्चति 'अदितेऽन्वꣳमस्था०', ५.१.१३
अथ पवित्रं विसृज्य, ४.१०.१६
अथ पितॄन् ध्यायन् मनसा, ५.२.११
अथ प्राशनमन्त्राः, ४.१.२९
अथ ब्राह्मणं क्लृप्तलोमनखं, ४.१०.७
अथ मधुषो वाचम्, १.५.५
अथ यत्पालाशीमपां वा, ४.४.१७
अथ यदत्र स्त्रियः, ४.४.५
अथ यदि गर्भः प्रस्रवेत्, १.४.४
अथ यदि दक्षिणस्यां दिशि तदस्या, ४.४.६७
अथ यदि दक्षिणस्यां दिशि धूमो, ४.४.६६
अथ यदि प्रतीचीं दिशं धूमो, ४.४.६८
अथ यदि प्रतीच्यां दिशि तदस्य, ४.४.६९
अथ यदि प्राच्यां दिशि तदस्य, ४.४.६५

अथ यदि सर्वा एव दिशो, ४.४.७४
अथ यद्यननूक्तसावित्रिकः, २.१.३५
अथ यद्यपरपक्षे, ४.२.३
अथ यद्यात्मानं परिपश्येत, ४.१.२८
अथ यद्युदीचीं दिशं धूमो, ४.४.७०
अथ यद्युदीच्यां दिशि तदस्या, ४.४.७१
अथ यद्यूर्ध्वां दिशं, ४.४.७२
अथ यद्यूर्ध्वायां दिशि, ४.४.७३
अथ यस्य कनीयस्यात्मानम्, ४.१.३
अथवा स्थण्डिलं कृत्वा, ३.१.७
अथ शयितस्य कुमारस्य, १.५.८
अथ श्रावण्यां पौर्णमास्याम्, २.८.१
अथ साम गायते, ४.४.४३
अथ सिकता ओप्य, ४.१०.८
अथ सेनयोर्विजानीयाद्, ४.१.४
अथ स्वप्न आशु वातः, ४.१.१७
अथ ह ब्रह्म प्रजापतिमुवाच त्वम्, ४.३.५
अथ ह ब्रह्म प्रजापतिम्, ४.४.३३
अथाञ्जनाभ्यञ्जने, ४.१०.१०
अथातः परिधिकर्म एव, ४.२.१
अथातः श्राद्धशेषं वक्ष्यामः, ५.२.१
अथातो मृतबलिं व्याख्यास्यामः, ४.९.१
अथादित्यमुपतिष्ठते, ४.१.३३
अथादित्यमुपस्थापयति, २.२.३३
अथानुस्तरणीं मीमांसेत, ४.४.२
अथाप आचामति, २.१.६; ४.१.२०
अथाप उपस्पृश्य, ४.१०.१२
अथाप उपस्पृश्यात्मानमेव, ४.१.३४
अथाभिमृशते-अग्निर्मे०, ४.१.३१
अथामात्यमुपसमाधाय, ४.१.१९
अथायं पुरुषः प्रेष्यन्, ४.१.१६
अथास्य ज्ञातीन् ब्रूयात्, ४.४.७५
अथास्य दक्षिणं कर्णमातृणत्ति, २.१.२०
अथास्य दक्षिणे कर्णे जपति अग्निर्वे०, २.१.२२
अथास्य दक्षिणे कर्णे जपति 'आयुष्टे', २.१.१४
अथास्य दक्षिणेन हस्तेन, २.१.१६
अथास्य प्राणायनेषु, ४.४.४४
अथास्य प्राणायनेषु हिरण्य०, ४.४.३२
अथेतरदिति, २.११.१
अथेतरो दहनविधिर्व्या०, ४.६.१
अथेदानीमपूर्वपक्षे प्रयोगः, २.८.१०
अथैतच्चैवाहतं वासः, ४.२.१५
अथैतमपूपमन्नमभिमृशति, ५.१.१५
अथैतं प्रेतमरण्ये वा, ४.४.५
अथैतस्य स्थालीपाकस्य, ४.१.२४
अथैतस्य स्थालीपाकस्योच्छिष्टम्, ४.१.३०
अथैतस्य स्थालीपाकस्योपस्तीर्य, ४.१.२७
अथैतां जुहोति 'अग्नये समनमत्', ४.२.८
अथैतां जुहोति- 'अग्निना तपो', ४.२.७
अथैतां जुहोति 'अप नः शोशु०', ४.२.९
अथैतां जुहोति- 'आ मे गृहा०', ४.२.६
अथैतां पात्रीं निक्षिप्य, ४.१०.२३
अथैतां पात्रीं निक्षिप्याभिघार्य, ४.१०.१४
अथैतां पात्रीं निर्णिज्य, ४.१०.११
अथैतां प्रोक्षति 'पितृभ्यो वः', ५.१.४
अथैतां यवस्रजम्, १.३.७
अथैते जुहोति 'प्रजापते न', ४.२.१०
अथैतेनान्नेन च मांसेन, ५.१.२४
अथैतेनापूपेनान्नवता, ५.१.१६
अथैतेषामवदानानामन्नस्य, ५.१.२२
अथैनं समिधमाधापपति, २.१.२९

अथैनं दक्षिणतः प्राञ्चम्, ४.४.३१
अथैनं दध्ना मधुना घृतेन, १.८.४
अथैनमाह='ब्रह्मचार्यसि०', २.१.३०
अथैनमुत्थापयति, २.१.३२
अथैनमुदपात्र इत्येकवचनात्, २.१०.१५
अथैनमुद्वासयति, ५.१.६
अथैनमुपसमाधाय, ३.२.५
अथैनं परिगृह्य जपति, २.१.१८
अथैनं प्राह-'अग्नेब्रह्म०', २.१.३१
अथैनं प्रोक्षति, २.१.१५
अथैनं मातुरुपस्थे, १.५.७
अथैनां स्वान् गृहान्, ३.१.१५
अथैनामाज्यशेषेण, १.२.५
अथैनां प्राशयति, १.२.४
अथैनां प्रोक्षति 'पितृभ्यस्त्वा', ५.१.२०
अथैनां आहुः एष उ वा, ४.४.३४
अथोत्तरतः प्राचो दर्भाः, १.१०.३
अथोत्तरे 'आयुर्दा अग्ने' इति, २.१.२६
अथोत्तरेण 'सोमो वै०', २.१.२३
अथोत्तिष्ठति 'उदायुषा०', ४.१.३२
अथोपात्रम्, ४.१०.५
अनुडुहो वालधानकाण्डम्, ४.२.१४
अनड्वाहमन्वारभन्ते, ४.२.२३
अनसूयुः ब्राह्मणान् भुञ्जानान्, ५.२.१२
अनुक्तकालानां सर्वेषामेव, २.७.७
अनुदकशिञ्जेऽग्निम्, ४.२.४
अनुपेत उन्मतो मूको, ४.७.१
अनूराधायामग्निम्, ५.१.३
अनूराधा ह वै मैत्रं नक्षत्रं, ५.१.१७
अनेन हरत्येतान्, २.१०.६
अन्तर्लोम्ना चर्मणा, २.१०.४
अन्यत्र हस्तं संगृह्य, ५.२.१४
अन्यस्यैतदार्द्रं वासो, २.१०.२३
अन्ये पाकयज्ञे धर्मे, ३.१.१०
अन्वाहार्यपचनार्थमुदकुंभश्च, ४.६.२
अपरं चतुगृहीतं० अयं वै त्वम्, ४.४.२६
अपरं चतुर्गहीतं गृह्णीते० अन्वाहार्यपचने, ४.४.२३
अपरं चतुर्गृहीतं गृह्णीते० आहवनीय एव, ४.४.२५
अपरं चतुर्गृहीतं गृह्णीते० आहवनीय, ४.४.२४
अपरेणाग्निं प्राङ्मुखाः, २.८.४
अपि हास्य गर्भाः पतिताः, ४.४.१३
अपूपं जुहोति, ५.१.१०
अपो वा मृन्मयानि, ४.४.४३
अभिप्रवासयेत्, १.७.४
अभिप्राणिति 'प्रजापतेस्त्वा', २.१.२७
अभिमन्त्रयते स्नातकः, २.११.५
'अमुष्मै स्वस्ति' इति ब्राह्मणान्, १.६.४
अरण्योः समिधः समारोपयेद्, ३.२.१५
अर्द्धं प्रावरणाय निदधाति, ४.४.३०
अलङ्कारैर्गृहाञ्छोभयित्वा, २.९.१
अवशिष्टान्यन्तरेण, ४.४.५०
अवाचीनपाणिनोत्तानपाणिं, ३.१.१८
अष्टकां करिष्यमाणः, ५.१.१
अष्टम उपनयनाख्यं कर्मा०, २.१.१
अष्टमे मासि बलिहरणम्, १.४.१
'असौ त्वमसि' इति तस्या नाम, ३.१.१९
'अस्मात् त्वमधिजातो०', ४.७.३
अस्या अञ्जलिं प्रक्षाल्य, ३.१.२१

आ

आघारावाघारयति आज्येन, ४.१.२३
आचान्तेषूदकुम्भम्, १.१०.८
आज्यं विलाप्योत्पूय, ४.४.६

आज्येन सहेत्यन्ये, ३.१.२७
आपूर्यमाणपक्षे पुण्ये नक्षत्रे, १.८.२
आपूर्यमाणपक्षे व्रजम्, २.१०.३
आपोहिष्ठीयाभिस्तिसृभिः, ४.१.५२
आमात्यं परिस्तीर्य, १.१०.२
आयतनमागत्य, ४.६.७
आयुष्टे विश्वतो दधत्, २.१.२५
आवृत्यौदनस्य पिण्डान्, ५.१.१४

इ

इतः स्नानं पूर्वं वेदाध्यायन०, २.११.९
इदं वसूनाम्० चत्वारिंशत्, ४.४.३९
इदं त आत्मन० विंशति, ४.४.३७
इदं नदीनाम्० पञ्चाशत्, ४.४.४०
'इदमहम्'इत्येतस्मिन् मन्त्रे, २.१०.१०
इदमह्नः० त्रिंशत्, ४.४.३८
इदमिन्द्राग्न्योः० षष्टिः, ४.४.४१
इदं ब्रह्मणः० सप्ततिः, ४.४.४२
इमां पितृभ्यस्त्वा जुष्टाम्, ५.१.१९

उ

उच्छिष्टं न दद्यात्, २.३.३
उदकक्रियां कृत्वा ग्रामं, ४.६.१३
उद्वयं तमसस्परि, २.२.१
उपलं वा दृषदुपलं, ३.१.२०
उपविश्य 'अङ्गाद्' 'अश्मेति', १.५.३
'उपहूतं मनः' इति प्राजापत्यायाः, २.८.३
उपांशुयाजस्य प्राजापत्यत्वे, १.१०.११
'उशन्तस्त्वा' इत्यावाह्य, ५.२.७

ऋ

ऋतुसंवेशनमेवातः, १.१.१

ए

एकशिखः स्यादिति, २.७.९
एकादशेऽहनि वा, १.५.१०
एकादश्यामेकोद्दिष्टम्, ४.६.१५, १०.१
एकैकशो व्याहृतिः, ३.२.७
एकोद्दिष्टं करिष्यन्, ४.१०.२
एतन्मध्ये हिरण्यशल्कम्, ४.६.८
एतस्मिन् काले कृसरे सर्पिष्मतीम्, ४.४.२७
एतस्य प्रजापतेर्वा नाम, ४.१.४४
एतां मनस्वतीं प्राजापत्याम्, ३.२.८
एतावन्नानाऽऽवापम्, २.७.३
एते अस्य संभाराः, ४.६.४
एवमेवादशरात्रं कुर्यात्, ४.९.३
एवमेवोत्तरम्, २.१.२१
एवं पाकयज्ञ उक्तः, २.८.९

ओ

ओऽम् ऋद्धिं भवन्तो ब्रुवन्तु, ४.१.५०
ओऽम् स्वस्ति भवन्तो ब्रुवन्तु, ४.१.४८

क

'कर्मर्ध्यताम्' इतीतरे, ४.१.५१
कामण्डलुकाभिरेव, २.९.२
कुमारः समित्पाणिः ब्रह्मचर्यमगाम्, २.१.११
'कुरु' इति ब्राह्मणैरनुज्ञातः, ५.२.९
कूर्चं पत्तः, ४.४.४९
कृष्णपक्षान्ते प्रयतोऽपराह्णे, ५.२.३
केचिदाचम्यानुलिम्पन्ति, २.१०.१२
केशश्मश्रुलोमनखानि, ४.१०.३

ग

गन्धपुष्पधूपैरलंकृत्य, ५.२.८
गायत्रीमप्रतिरथं च, ५.२.१८
गार्हपत्य आज्यं० दशहोतारं, ४.३.६
गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय० चतुर्गृहीतं, ४.४.२२

गार्हपत्य आज्यं विलाप्योत्पूय० दशहोतारं, ४.३.६
गृहान् प्रविश्य सुस्नातः, ४.१०.१८
गृहीत्वाऽत्रैवोदकुम्भेन, ४.७.६
गोदानं चरित्वा सनखश्मश्रु, २.७.८

च

चतुर्गृहीतानि जुहोति 'अग्निना०', ४.४.९
चतुर्थे मासि गर्भायाः, १.३.१
चतुर्थे मास्युपनिष्क्रमणम्, १.७.१
चतुर्विदमु ह वै जानुभ्याम्, ४.४.३५
चतुर्होतॄन् व्याचष्टे, ४.८.४
चतूरात्रमक्षारलवणं भूमौ, २.५.२
चन्द्रमस उपस्थानं कृत्वा, २.८.१२

ज

जुषः संवेशनमेव कुर्यात्, १.१.७
ज्येष्ठा ह वै पित्र्यं नक्षत्रम्, ५.१.२५

त

तत उपानहादुपमोचनान्तः, २.११.४
तत एनान् वाचयति 'मनः०', ४.१.३९
ततः कुमारं यज्ञोपवीतवाससा, २.१.९
ततः को नामासि, २.१.१२
ततः पाद्यमर्घ्यमाचमनीयं, ५.२.४
ततः प्रयोजवन्ति साधनानि, २.१.८
ततः सर्वमादिवर्तमानानन्तरम्, २.८.७
ततः स्नातानुलिप्तेषु, ५.२.५
ततस्तृप्तान् कृत्वा, ५.२.१९
ततो 'असौ नामास्मि', २.१.१३
ततोऽर्घ्याद्युदकत्रयम्, २.९.३
ततो जयादि यथोक्तम्, ३.१.१७
ततो यथोक्तमग्निमुखम्, ३.१.९
ततो वध्वाः पुण्याहवाचनम्, ३.१.४
ततो विप्रान् विसृज्य, ५.२.२२
तत्र क्वचिदरण्यां नद्याम्, ४.६.६
तत्र पात्रसादनकाले, २.१०.७
तत्र शीता उष्णाभिरद्भिः, २.११.३
तत्र समिदुदपात्रे, २.१०.८
तत्र स्थालीपाकं जुहुयात्, १.२.२
तत्राग्निमुपसमाधातवा, २.१०.५
तथा बौधायनैरुक्तः, २.८.८
तदग्रेणाग्निं हरेत्, १.४.३
तदनुमन्त्रयते 'यामग्निर्वायु०', २.१.३९
तद्विलाप्याज्ये संसृजति, ४.४.२९
तमपरेणाग्निं पूर्वेणात्मानम्, २.१.२८
तमुपर्युपर्यत्यक्रामीत्, ४.२.१२
तं परिददाति, २.१.१७
तं पुरुषमात्रं खात्वा, ४.८.३
तं मथित्वा शकृत्पिण्डैरेव, ४.४.२१
तस्मा उ हैतदेवामृतम्० इति दश, ४.४.३६
तस्मिन् पूर्वेद्युः कर्म, १.१०.१
तस्य गर्भाष्टमेऽब्दे, २.१.२
तस्य चौलकर्म व्याख्यातः, २.७.२
तस्य दक्षिणं बाहुमनु स्वामी, ४.१.३८
तस्य दक्षिणे कर्णे जपति 'आयुषः', ४.३.२
तस्य दशम्यां द्वादश्यां वा, १.६.१
तस्यानुवाका इति, २.६.२
तस्याहुतयः, १.३.२
तस्योत्तरस्मादन्तात्, ५.१.८
तान् अब्गन्धपुष्पाक्षतदक्षिणाभिः, ४.१.३७
तां दक्षिणेनाग्निं प्रतिचीनशिरसी, ५.१.२१
तामद्भिः संपूरयति, ४.४.१२
तामिष्ट्वोपह्वयेत, १.१.६
तिष्ये पुंसवनम्, १.२.१

तीर्थे स्नात्वोदकक्रियां कृत्वा, ४.९.२
तूष्णीमेवेति, २.११.२
तृतीयं शुद्धोदकं प्रदाय, ४.१०.१५
तृतीयेऽह्नि यथाश्रद्धम्, ५.१.२६
तृतीयेऽह्नि यथाश्रद्धं पूर्वेऽन्नम्, ५.१.२८
तृषवणमुदकोपस्पर्शनम्, २.७.५
तेऽपि 'समाहितमनसः स्मः', १.१०.९
तेभ्यो भोजनार्थममुमोदनम्, २.११.११
तेषां मन्त्रवर्यैराम्नातान्, २.१.१०
त्रियहमेकाहं वा, ३.८.५
त्रियहे पर्यवेते त्रिपदाम्, २.१.३४
त्रिराह 'ओऽम् पुण्याहम्' इति, ४.१.४७
त्रिराह 'ओऽम् स्वस्ति', ४.१.४९

द

दक्षिणत उदकुम्भं निमिन्वन्ति, ४.४.१९
दक्षिणत एव नैय्यग्रोधीम्, ४.४.१५
दक्षिणतः पुरस्तात्, ४.६.९
दक्षिणतोऽग्निं मन्थन्ति, ४.४.२०
दक्षिणपुरस्ताद्वर्षीयोऽवदाय, ५.१.११
दक्षिणपूर्वमवान्तरदेशम्, ५.१.९
दक्षिणाग्रान् दर्भान्, ४.१०.६
दक्षिणेंऽसे पिष्टसंयवनीम्, ४.४.४८
दक्षिणेऽस्य हस्ते स्फ्यं, ४.४.४६
दण्डं प्रदक्षिणं कृत्वा, २.१.४३
दर्वी प्रक्षाल्य निदधाति, ५.१.१२
दशमेऽहनि पिण्डविशेषम्, ४.६.१४
दशहोतारं मनसानुद्रुत्य, ३.२.९
दाता पितृमातृभ्रातृमातुलानाम्, ३.१.६
दृषदुपलौ च सादयति, ३.१.८
दैवकर्मणि पिष्टसंयवने, २.१०.११
द्राघीयान् दक्षिणः परिधिः, ४.१.५५
द्वादशाहानि विच्छिन्नः, ३.२.२
द्वार्यश्मानं निदधाति, ४.२.११
द्वियहे त्रियहे चतुरहे, ४.८.१
धनधन्यपात्रं स्थण्डिलम्, ४.१०.४
'ध्रुवाक्षितिरि'ति ध्रुवम्, ३.१.१३

न

न जरायुर्बहिर्गच्छेत्, १.४.६
न दिवा मैथुनं व्रजेत्, ५.२.२४
न म्रियामाणमनधः संवेशयेत्, ४.३.१
न स्त्रिया शूद्रेण वदेत्, २.३.२
न स्नायादिति, २.३.४
न ह वै पितॄणां तन्तुः, ५.२.२५
नान्दीमुखान् पितॄन् संकल्प्य, १.१०.७
नैव स्विष्टकृद्धोमः, २.८.१५

प

पक्षान्तरे युक्तविमोकोत्पन्न०, ३.१.२२
पच्छोऽनूच्य 'भूर्' इति, २.१.३६
पञ्चदश्याममावास्यां, २.३.७
पयोऽभ्यक्तेऽस्थिकुंभे, ४.८.२
परान् वाचयित्वा, ५.२.२१
परिश्रिते उद्धत्यावोक्ष्य, ३.२.४
परिषेकप्रभृत्याग्निमुखात्, २.१.४०
परिसमाप्य 'राकामहम्', १.३.४
पर्वसु स्नायदिति, २.३.६
पवित्रं धर्मशास्त्रं जपेत्, ५.२.१७
पवित्राञ्जलियाणिः, ५.२.१६
पालाशान् ज्ञातयः कुर्वन्ति, ४.४.१८
'पिण्डं निवप' इत्युक्तः, ४.१०.९
(?) पितरः पितामहा...ना इव, ५.२.२६
पितरोन्यत्र दधिमूलफल०, ५.२.१५
पुण्याहं भवन्तो ब्रुवन्तु इति, ४.१.४६
पुण्याहं वाचयित्वा तदहः कर्म, ४.१.३५
पुनर्जपति 'जीवेभ्यस्त्वा', २.१०.१९
पुरुष एव मणिः, ४.१.२१
पूर्णाहुतिं जुहुयात्, ४.७.२

पूर्णाहुत्यर्थमुदकम्, ४.६.३
पूर्वपक्ष एव परिधिकर्म, ४.२.२
पूर्वमुत्तरत एव सर्वाणि, २.१०.९
पूर्वेद्युः पुण्याहवाचन०, २.१.३
पूर्वेद्युः सायमौपासनꣳ हुत्वा, ५.२.२
प्रजापतिः पुरुषमसृत, ४.१.९
प्रतिसंख्याय वा होमान्, ३.२.३
प्रसन्नाः स्मः इतीतरे, ४.१.४२
प्रसवं जपति, २.१.१४
प्रसिद्धं शौचम्, ५.१.२
प्रसिद्धाज्येन प्राजापत्या, ५.१.२३, २७
'प्रसीदन्तु भवन्तः' इत्याह, ४.१.४१
प्राचीं वा दिशमुपनिष्क्रम्य, २.१.४१
प्राजापत्यं सूक्तं जुहुयात्, १.६.२
प्राजापत्यादन्यत्र, ३.१.५
प्राजापत्ये बार्हस्पत्ये, २.११.२
प्रातर्भोजनस्यापि प्रतिषेधः, २.३.८
प्रातर्वद्विसर्गे, २.३.९
प्राथम्यात् व्रीहियवान्, १.१०.५
प्रादेशा परिधयो द्विप्रादेशा०, ४.१.५४
'प्रीयतामसौ' इतीतरे, ४.१.४५
प्लाक्षस्य प्रस्रवणस्योदक्, ४.१.६

ब

बाह्यतोऽग्निमिति, ३.१.२
ब्रह्मचारिणमुपनयिष्यमानो, २.१.४
ब्रह्मप्रणीतावर्जम्, २.८.११
'ब्रह्मे'तिजातस्य मुखम्, १.५.४
ब्राह्मणाश्च नान्योऽन्यम्, ५.२.१३
ब्राह्मणेभ्योऽयस्मयानि, ४.४.५४

भ

'भुवर्'इति पादमनूच्य, २.१.३७

म

मध्ये वाऽऽदित्यमण्डलवत्, ४.४.५२
मन्त्रवत् परिषिच्य, २.१.४२
'मयाग्ने वर्चो'...इत्येते पञ्चभिः, २.१०.१४
मावतरत इत्यन्ये, ४.६.११
माषाभ्यां सह यवेन, १.२.३
मासं प्रदोषं चेति, २.८.६
मुखेऽग्निहोत्रहवणीं, ४.४.४७
मूर्ध्नि प्रदेशे जपेत्, १.३.६

य

य एतस्य यमस्य पथिरक्षाः, ४.४.५५
यः पाणिग्रहणादिरग्निः, ३.२.१
यज्ञोपवीत्यवोक्ष्य दक्षिणां, ४.१०.१७
यथापुरस्ताद् ब्राह्मणानन्नेन, १.८.३; ३.२.११
यत्र वा वत्स्यन्तो मन्यन्ते, ४.४.७
यत्रान्तरा वस्येत् तस्मिन्, ३.२.१६
यत्रेमां दिशं दक्षिणां, ४.७.७
यदस्य कर्मणोऽत्यरीरिचम्, २.८.१४
यदि अमेध्यं पश्येत्, २.३.१
यदि चिरं विजायेत, १.४.५
यदि दर्पणादावुपाधौ, ४.१.१
यदि न दद्यादित्यस्या, ४.४.२८
यदि पलाशो दूरतरो भवेत्, २.१.४४
यदि पुमांस जनयेत्, १.५.१
यदि प्रयायाद् व्याख्यातमात्म०, ३.२.१४
यदि प्रवसेद् 'ओं भूर्भुवः सुवः', ३.२.१३
यं प्राह तस्येति, २.११.६
यस्यात्र रातयः स्युः, १.७.३
यस्याशीर्षकाविव स्याताम्, ४.१.२
यस्येदमङ्गुल्यग्रं सदृशमेव, ४.१.५
यावद्वा पुष्पं स्यात्, १.१.२
युग्मा ब्राह्मणा अन्नेन परि०, ४.१.३६

युग्मान् ब्राह्मणान् परिविष्य, १.१०.६

ल

लाजानामाज्येनावदाय, ३.१.२६
लाजैरेवाञ्जलिना, ३.१.२५

व

वध्वाः सप्तपदानि, ३.१.११
वरः पुण्याहवाचनं कृत्वा, ३.१.३
वरस्योपरि तूष्णीमेव, ३.१.१२
वसुभ्यो रुद्रेभ्य आदित्येभ्यः, ४.७.४
वायुर्मे प्राणे श्रितः, ४.१.२५
वायोर्हवा एतद् हृदयम्, ४.१.८
विशेषदर्शनाच्च, ३.१.२४
विसर्ग्रे गां ददातीति, २.७.१०
वेदमनूच्य स्नास्यन्, २.१०.१
वैष्णवं सूक्तं जपेत्, १.४.२
वैष्णवानि च नामानि, ४.३.३
व्याख्यातो होमकल्पः, ३.२.१७
व्युदस्य शाखे अप उपस्पृश्य, ४.४.८

श

'शंनो देवी'रिति ब्राह्मणान्, ५.२.६
शं नो मित्रः शं वरुणः, ४.२.१७; ५.२.२९
'शश्वत्परिकुलीनेन' इत्यादिना, २.११.१२
शान्तिर्नोअस्तु, ५.२.३०
शान्तिरस्तु, तुष्टिरस्तु, ४.१.४३
शिष्येष्वनारब्धेषु सर्वान्, २.८.२
शुचौ समदेशे अग्निमुप, २.१.७
श्राद्धं भुक्त्वाऽहोरात्रम्, ५.२.२३
श्वो ज्येष्ठायामग्निमुपसमाधाय, ५.१.१८

ष

षष्ठे मास्यन्नप्राशनम्, १.८.१

स

स एतस्य ब्रह्मणः सायुज्यं, ४.४.७८
संतिष्ठते परिधिकर्म, ४.२.१६
'सप्तर्षयः' इत्यरुन्धतीम्, ३.१.१४
सप्रणवं नान्दीश्राद्धं ददाति, १.१०.१०
स ब्रह्म गच्छति, ४.४.७७
समावर्तनादुत्तरकालम्, २.११.७
'समाहितमनसः स्म'इतीतरे, ४.१.४०
'समितम्' इति च, ३.१.१६
स यदि प्राची दिशं धूमो, ४.४.६४
स यद्यस्य माता वा पिता वा, ४.४.१
स यज्ञोपवीतं कृत्वाऽपः, २.१.५
स यत्र प्रवत्स्यन्नाह, २.१.३८
स यदि रथमारभते, २.११.८
स यदेता दृष्टीः पश्येद्, ४.१.१८
स यद्येनं गार्हपत्यः, ४.४.६२
स यद्येनमन्वाहार्यपचनः, ४.४.६१
स यद्येनमाहवनीयः, ४.४.६०
स यद्येनं सभ्यावसथ्यौ, ४.४.६३
स यं सनिमेष्यन्, २.११.१०
स यन्नैय्यग्रोधीं फलवतीम्, ४.४.१६
सर्वस्माद्धविष इति सर्वत्र, ३.१.२३
सर्वान्नविकारमादाय, ५.२.२०
संवत्सरपक्षे संवत्सरान्ते, १.२.३
संत्सरपरं द्वादशरात्र०, २.७.६
संवत्सरे त्रिषु वा चौल०, २.७.६
स वा एष पुरुषः एताभिः, ४.१.१०
सशीर्षपादेनोत्तरलोम्ना, ४.४.५६
ससन्ध्यं भुञ्जीत, २.३.५
सहधूमेन सहार्चिषा
सा या जरती मूर्खा, ४.४.४
सा या रोहिणी लक्ष्मणा, ४.४.३

सावित्रप्रभृत्यौषध्यनुवाकात्, २.६.३
'सिनीवालि'इति वैका, १.३.३
सूतीगृहं प्रविश्य पिता, १.५.२
स्नातान्तां शुद्धवाससीम्, १.१.४
स्नात्वा शुचिः प्रक्षालित०, ४.१.५३
स्वस्तिसूक्तं जुहूयात्, १.७.२
स्वस्त्ययनं पुण्याहम्, २.१.४५

ह

हस्तग्रहणेऽसौशब्दः, ३.१.१
हुतशेषं ब्राह्मणेभ्यो ददत्, ५.२.१०
होतारो ह वाव पृथिव्या, ४.३.४
हुतशेषं प्राशयति, १.१.५
होमादनन्तरं व्रतमपि, २.७.४
होमे निवृत्ते मा विज्ञायि, १.३.५

INDEX-III

सूत्रेषु कारिकासु चोद्धृतपदानामनुक्रमणी

अ

अꣳसम्, ४.१०.१७
अꣳसे, ४.४.४८
अकर्णकावतीम्, ४.४.७
अकल्पयन्, ५.१.२५
अकुरुत, ५.१.१७
अक्ताः, ३.३.११
अक्षन्, ४.४.४४
अक्षान्, ३.३.२१
अक्षारलवणम्, २.५.२
अक्षिकक्ष्योः, ४.४.३२
अक्षैः, ३.३.२१
अक्ष्णोः, ४.४.३२
अक्ष्योः, ४.४.४७
अगमत्, ४.४.४, ६४
अगारम्, ४.२.१४
अगृहीतम्, ४.१.५
अग्निः, ३.२.१; ४.१.१४
अग्निम्, १.४.३, ५.९, ८.२; २.१.५, ७, २८, ४१, ८.४, १०.५; ३.१.२, ७, २.४, १६, ३.३, ३४, ६७, ६९; ४.१.९, २.४, ४.२०, ६.१०, ६.१३; ५.१.३२, १८, २०, २६
अग्निमुखम्, २.८.११; ३.१.९, ३.१५
अग्निशरणे, ५.२.९
अग्निषु, ३.४.१
अग्निहोत्रम्, ४.४.३३
अग्निहोत्रहवणी, ४.४.४७
अग्निहोत्रहवण्यादीनि, ३.३.४५
अग्नीनाम्, ३.४.३
अग्नीन्, ४.४.६
अग्नेः, ४.१.७, ३.४ ; ५.१.९
अग्नौ, २.१.४१; ४.८.१; ५.१.२१
अग्न्यगारगतम्, ३.४.२
अग्रेण, १.४.३; ४.४.११, १४, १०.७
अर्घ्यम्, ५.२.४
अङ्गानि, ३.३.७२; ४.४.२८, ५५
अङ्गिरसाम्, ४.४.७४
अङ्गुलिमात्राणि, ४.१.५४
अङ्गुल्यग्रम्, ४.१.५
अङ्गुष्ठतलम्, ५.२.१०
अङ्गुष्ठमूलम्, ४.१०.१४
अङ्गैः, ४.४.५५
अच्छायन्, ४.१.१४
अणिष्ठः, ४.१.५५
अण्डयोः, ४.४.४८
अजन्तु, ३.३.२०
अजिनं, २.१.४२

अजीजनन्, ३.३.३४
(?) अजे, २.१०.१५
अञ्जनम्, २.१०.१
अञ्जनाक्तञ्जने, ३.३.२४
अञ्जलिना, ३.१.२१, २७
अञ्जलिम्, १.४.५; ३.१.२१
अञ्जलिस्थम्, ३.३.३६
अतर्पयन्, ५.१.१७
अतिदिश्यन्ते, १.१०.३
अतिदेशेन, १.१०.४
अत्यक्रामीत्, १२
अत्यग्रे, २.१०.१३
अत्र, १.५.६, ७.३; २.८.१३, १०.१०; ३.२.१०, ११, ३.६९; ४.४.१०, ५९, ७.८
अत्रैव, ४.३.६, ४.२२, ५१, ७.५, ६
अथ, १.२.४, ५, ३.७, ४.४, ५.५, ७, ८, ६.३, ८.४, १०.३; २.१.६, १५, १६, १८, २०, २२-२४, २६, २९-३३, ३५, ४.१, ५.१, ६.१, ७.१, ८.१, १०, ११, १३, १०.२०, ११.१; ३.१.१५, २.५, ६, ३.६, ३७, ५४, ४.२; ४.१.३, ४, ५[३], ६, १६, १७, १९, २०, २२, २४, २६, २७, २८[२], २९, ३०, ३१-३४, २.३, ४.२, ५, १७, ३१, ३२-३५, ४३, ४४, ४५, ६२, ६५-७५, ४.७५, ६.१, ५, १०, १२, १०.७, ८, १०-१४, १६; ५.१.१[२], ३, ४-७, १३, १५-१६, २०, २२, २४, २६, २.११
अथवा, ३.१.७
अथ ह, ४.१.११, ३.५[२], १२, ३.५,

४.३३
अथातः, ४.२.१, ९.१; ५.२.१
अथो (अथ + उ), ४.४.३२; ५.१.१७
अदः (यददः), ४.१.६
अददुः, ५.१.२८
अद्भिः, १.४.४, ५, १०.८; २.११.३; ३.३.४२ ४.४.१२, ६.७; ५.१.२१
अद्यात्, ४.१.५[२]
अधरा, ३.३.३४
अधस्तात्, २.१.४१; ४.४.५७
अधिकाङ्गः, ४.७.१
अधिश्रित्य, ३.३.५५, ५६, ६१; ४.१.१९
अधियीत, २.८.५
अधीयेरन्, २.८.४
अध्वर्युः, ३.३.७, ३१
अध्वर्युणा, ३.३.२९
अध्वयोः, ३.३.३५
अनग्निः (गृहस्थः), ४.७.१
अनडुहः, ४.२.४
अनड्वाहम्, ३.२.१२; ४.२.१३, १५
अननूक्तसावित्रीकः, २.१.३५
अनन्तरम्, २.७.४; ३.३.३७
अनधः, ४.३.१
अनवेक्षमाणम्, ४.१०.१६
अनसूयुः, ५.२.१२
अनाज्यसंसृष्टाम्, ३.३.४५
अनाथः, ४.७.१
अनारम्भता, १.१०.११
अनु, ४.१.३८
अनुक्तकालानाम्, २.७.७
अनुव्यूहति, ४.४.८
अनुगते, ४.८.१
अनुद्रुत्य, ३.२.९

अनुदकशिञ्जे, ४.२.४
अनुपेतः, ४.७.१
अनुमन्त्रयते, २.१.३९
अनुलिम्पन्ति, २.१०.१२
अनुवाकम्, २.८.३
अनुवाकाः, २.६.२
अनुवाकेन, ३.३.१३
अनुवित्तये, ३.३.१७
अनुवित्तिम्, ३.३.२४
अनुवीक्षते, ४.१.१६
अनुव्रतसमिधः, २.७.३
अनुषक्तव्यः, ३.३.५१
अनुस्तरणीम्, ४.४.२, ४, २७
अनुज्ञातः, ५.२.९, २२
अनुज्ञाप्य, ४.१०.१७; ५.२.६, १९
अनूक्तसावित्रीकः, २.१.३४
अनूच्य, २.१.३६, १०.१
अनूच्छयन्ति, ४.४.५४
अनूराधा, ५.१.१७
अनूराधायाम्, ५.१.३
अनेन, २.१०.६, १४; ४.१.११
अन्तरा, ३.२.१६
अन्तरेण, ४.४.५०
अन्तर्धाय, २.९.३
अन्तर्लोम्ना, २.१०.४
अन्तात्, ५.१.८
अन्ते, ४.१०.१४
अन्तेवासिने, ४.१.३०
अन्धः, ४.७.१
अन्नगुणदोषान्, ५.२.१२
अन्नप्राशनम्, १.८.१
अन्नधनाः, ५.१.२८²
अन्नम्, ४.४.६१; ५.१.१, १५, १६, २६, २८², २.८, ११
अन्नवता, ५.१.१६
अन्नशेषम्, ४.१०.१८
अन्नशेषेण, ४.१०.१५
अन्नस्य, ३.१.२२; ४.४.३४, १०.१६; ५.१.२२, २६, २.९
अन्नादः, ४.४.६१
अन्नेन, १.८.३; ३.२.११; ४.१.३६, १०.१८; ५.१.२४
अन्यत्, ४.४.३४
अन्यतमः, ३.१.६
अन्यतमम्, ३.१.३
अन्यतमे, २.१०.२
अन्यत्र, ३.१.५ ४.४.१
अन्यत्पात्रम्, ३.३.६५
अन्यत्रदधिमूलफलभक्षपानकेभ्यः, ५.२.१५
अन्यत्रहस्तं, ५.२.१४
अन्यस्मै, ४.१.३०
अन्यसहत्वात्, २.१०.१५
अन्यस्य, २.१०.१३
अन्या, १.३.२
अन्याः, ३.३.५८
अन्यानि; २.१.४२, १०.७
अन्ये, २.८.१५; ३.१.१०, २७
अन्येभ्यः, ३.३.२२
अन्ये देवाः, ४.४.७४
अन्योऽन्यः, ५.२.१३
अन्वसृष्टाः, ४.१.१४
अन्वारब्धायाम्, ३.१.९
अन्वारब्धेषु, २.८.२; ४.२.४
अन्वारभन्ते, ४.२.१३
अन्वारभ्य, ४.२.१४, ६.९, १०.२७; ५.२.४

अन्वाह, २.१.३४
अन्वाहार्यपचनः, ४.४.६१
अन्वाहार्यपचनार्थम्, ४.६.२
अन्वाहार्यपचनी, ४.४.४८
अन्वाहार्यपचने, ४.३.६, ४.२३
अन्वाहार्यस्थितम्, ३.४.२
अन्वाहार्येण, ४.४.५८
अपः, २.१.५, ६; ३.३.४८, ६६; ४.१.९, १९, २०, ३४, ४.८, ५३, ६१, ६.१२, १०.४, १२
अपनीय, ३.३.६४
अपमृज्य, ४.६.७
अपरपक्षे, ४.२.३
अपरम्, ४.४.२३-२६
अपरस्माद्, ५.१.८
अपरस्मिन्, ५.१.८
अपराह्णे, ५.२.३
अपरिमितधनाः, ५.१.२८
अपरिमिताः, ५.१.२८[२]
अपरे, २.८.१४, १०.९, ११.६, ९; ३.१.२१, ३.५५
अपरेण, २.१.२८, ८.४; ५.१.३, ८
अपसलैः, ४.६.९
अपसव्यः, ५.२.४
अपसव्यम्, ४.१.५३, ९.२, १०.११
अपाने, ३.३.१९
अपाम्, ४.३.४, ४.१७
अपि, २.३.८, ७.४, १०.१०; ३.१.७; ४.१.३०; ४.४.१७; ५.१.२४
अपिधानम्, ४.४.४८
अपिधाय, ३.३.७०
अपि ह, ४.४.१३, १६
अपूपम्, ५.१.५, १०, १५, १७
अपूपस्य, ५.१.९
अपूपेन, ५.१.१६
अपूपैः, २.१.४२
अपूर्वपक्षे, २.८.१०
अपृष्ठम्, ३.१.४
अप्यनिनयनम्, ३.३.६३
अप्यनिनयनान्तः, ३.३.६२
अप्यर्जयति, २.१.२८
अप्रतिरथम्, ५.२.१८
अब्दे, २.१.२
अब्रवीत्, ४.१.१४[८]
अब्रुवन्, ४.१.१४[३]
अब्-गन्ध-पुष्पाक्षत-दक्षिणाभिः, ४.१.३७
अभ्रः, ४.१.१६
अभवन्, ५.१.१७
अभि, ५.१.९
अभिघार्य, ३.१.२१
अभिधारयति, ४.१.१९; ५.१.५
अभिधार्य, ४.१.१९, १०.१४
अभिच्छाद्य, ४.४.५५
अभिजितम्, ४.४.६५, ६७, ६९, ७१, ७३
अभिददिम्, ४.१.२७
अभिप्रवासयेत्, १.७.४
अभिप्राणिति, २.१.१७
अभिप्राण्य, ३.३.३६
अभिपूर्य, ४.१.२७
अभिमन्त्रणात्, ३.३.३५
अभिमन्त्रयते, २.११.५
अभिमृशति, ५.१.१५
अभिमृशते, ४.१.३१
अभिमृशेत्, ३.३.५१, ७१

अभिवदति, ४.१.१७, ३.३
अभिवदेत्, ५.२.११
अभिवाद्य, ५.२.२०
अभिश्राव्य, ५.२.२०
अभिषेकम्, ५.१.२१
अभिषिञ्चेत्, ४.६.६
अभिषिच्य, ३.३.३
अभीक्षेत्, ४.४.५
अभीष्टम्, ३.३.७०
अभ्यक्तम्, ३.३.९
अभ्यज्य, ३.३.७, १२; ४.१०.१४
अभ्याख्यानम्, ४.४.३४
अभ्यादधाति, ३.२.४
अभ्याधापयति, २.१.४०
अभ्याधाय, १.१०.२
अभ्यानीय, १.४.४
अभ्यावर्तनी:, ३.२.६
अभ्यावर्त्य:, ३.३.१६
अभ्येवयन्ति, ४.६.१२
अमावस्याम्, २.३.७
अमावस्यायाम्, ४.२.३
अमुष्मिन् लोके, ४.४.६१-६३
अमुष्य, २.१०.१०
अमृत:, ४.३.४, ४.३३
अमृतम्, ४.३.६, ६, ४.३५[२], ३६
अमेघे, ४.१.१६
अमेध्यम्, २.३.१
अम्बरीषकम्, ३.३.४४, ५५
अम्बरीषे, ३.३.५६
अम्बुजम्, ३.३.७
अय इव, ४.१.५
अयम्, ४.१.११, १६
अयस्मयानि, ४.४.५४
अरणिम्, ३.३.२९
अरणीकल्पेन, ३.२.१५
अरणीम्, ३.३.९
अरण्यम्, ४.४.३३
अरण्यात्, ४.६.१०
अरण्यादानम्, ३.३.३५
अरण्याम्, ४.६.६
अरण्ये, ४.४.३५, ६.५
अरण्यो:, ३.२.१४, १५; ४.४.६
अरत्नि:, ३.४.३
अरुन्धतीम्, ३.१.१४; ४.१.५
अर्चयित्वा, ४.९.२
अर्घ्य-, २.९.१
अर्घ्यपात्रेण, २.९.३
अर्घ्यपाद्याचमनीयमधुपर्कार्थानि, २.९.१
अर्घ्यम्, २.९.३; ३.३.१०
अर्घ्यादि, २.९.३
अर्घ्यार्हम्, २.९.३
अर्चयित्वा, २.१.४२
अर्थम्, १.३.५
अर्धचन्द्र:, ३.४.४
अर्द्धम्, ३.३.१८; ४.४.३०
अर्धमासानाम्, ४.३.४
अर्धयन्ति, ४.१.५१
अर्धोदपात्रम्, ४.१०.५
अर्वाक्, ३.३.६७
अर्वादिना, ३.३.५७
अलङ्कारै:, २.९.१
अलंकृत्य, १.७.३; ३.१.४, ४.१०.६; ५.२.८
अल्पवीर्या:, ५.२.२४
अल्पायुष:, ५.२.२४
अवकाशात्, ४.४.७

अवकीर्य, ४.१०.१५; ५.२.४
अवगतास्वपि, ४.१.५
अवगिरति, ४.१.१७
अवघ्नन्ति, २.१०.४
अवते, ३.३.२२
अवदधाति, ४.८.३
अवदानानाम्, ५.१.२२
अवदाय, ३.१.२६ ५.१.९, ११
अवधाय, १.५.७; ३.२.१६; ४.६.६, ८
अवधेः, ३.३.५३
अवरोप्य, ३.१.४
अवशिष्टम्, ५.१.२७
अवशिष्टानि, ४.४.५०
अवशिष्य, ३.३.१७
अवहरन्ति, ४.४.५३
अवाङ्च्छिरः, ५.२.२०
अवादय, ५.१.८
अवाचीनपाणिना, ३.१.१८
अवाचीनम्, ३.३.४५
अवान्तरदेशम, ५.१.९
अवेक्षते, ४.१.२७
अवोक्ष्य, ३.२.४, ३.७, ६६; ४.४.७, १०.१७
अशनयापिपासाभ्याम्, ४.१.१३, १४
अशनिः, ४.१.८
अशनिहतात्, ४.४.१
अशीर्षकाविव, ४.१.२, ३
अशेषतः, ३.३.५२
अश्नन्ति, ५.२.१४
अश्नीयात्, ५.२.२२
अश्ममयानि, ५.२.१९
अश्मानम्, ४.२.११, ६.१३
अष्टकाम्, ५.१.१
अष्टकासु, ३.१.२२
अष्टमे, १.४.१; २.१.१
अष्टर्चेन (सूक्तेन), १.८.२
अष्टसु, ३.४.१
अष्टौ, ३.३.२१, ४५
असति, ३.३.३८
असाविव, ४.१.२
असृजत, ४.१.९
असौ, ३.१.१; ४.१.८; ५.२.२६
अस्ति, ४.१.१८, ७.८
अस्थिकुम्भे, ४.८.२
अस्थीनि, ४.८.१
अस्माकम्, ४.१.१४[३]
अस्मात्, ४.१.११
अस्माभिः, ४.१.११
अस्मै, ४.१.५
अस्य, २.१.१६, १९, २०, २२, २४, ४१, १०.१; ४.४.१, १३, १६, ३२, ४४, ४६, ६१-६३, ७५, ६.४; ५.१.१७
अस्याः, ३.१.२१२, ४.४.२८
अस्याम्, ४.१.१९
अस्यै, ४.१.६
अस्रवणार्थम्, १.४.४
अस्वाहाकारान्ता, २.१०.१४
अहतम्, २.१०.१, १३; ४.२.४, १५
अहनि, १.५.१०; ४.६.१४
अहम्, ४.१.१३
अहर्मुखे, ३.३.१
अहोरात्रम्, ५.२.२३
अहोरात्राणाम्, ४.३.४

आ

आकाशम्, ४.१.१७

आकूतिम्, ३.३.६
आक्रामयति, ३.१.२०
आखरम्, ४.९.२
आगत्य, ४.६.७, ९
आघारयति, ४.१.२३
आघारौ, ४.१.२३; ५.१.२६
आघार्य, ५.१.२६
आग्निधेयिकान्, ४.४.१
आऽग्निमुखात्, २.१.४०
आग्नेयः, ३.१.११
आचक्षते, ३.२.१
आचमनीय-, २.९.१
आचमनीयम्, ३.३.६५; ५.२.४
आचमय्य, ३.३.१३
आचम्य, १.२.५; २.८.११, १०.१२, १३; ३.३.२८
आचरेत्, ३.३.११
आचान्तेषु, १.१०.८
आचामति, २.१.६; ४.१.२०
आचार्यः, २.११.४; ४.४.१
आचार्यम्, ४.४.३४
आचार्याः, ५.१.२५
आच्छाद्य, ३.३.१५
आच्य, ४.९.२
आज्यग्रहणात्, ३.३.६८
आज्यपात्रम्, ३.३.६५
आज्यभागौ, ५.१.२६
आज्यम्, २.१०.१; ३.३.१२, १७, ६७, ६८; ४.१.१८, २.४, ३.६, ४.६, २२, ६.३, १०.३; ५.१.१८, २६
आज्यशेषेण, १.२.५
आज्यसंस्कारान्तम्, २.८.११
आज्यस्थालीम्, ३.३.२६; ४.४.४८
आज्यस्तुवौ, ४.४.४७
आज्ये, ३.३.३१; ४.४.२९
आज्येन, १.३.२; ३.१.२६, २७, ३.६१; ४.१.२३, २७; ५.१.२६
आज्यैः, ३.३.६८
आञ्जनम्, २.१०.१
आञ्जनाभ्यञ्जने, ४.१०.३, १०
आतपति, ४.१.१६
आतृणत्ति, २.१.२०
आत्मनः, ३.१.१९
आत्मना, ४.१.२८
आत्मनि, ३.२.१४; ४.१.९
आत्मन्, २.१.५
आत्मयुक्तेभ्यः, ५.१.२४
आत्मा, ४.१.१४[२]
आत्मानम्, २.१.२८, ११.१२; ४.१.३, ९, २८[२], ३४
आत्माभिवर्तनम्, ३.३.३६
आदधाति, ४.४.४६
आदध्यात्, ३.३.३७
आदर्शम्, २.१०.१
आदशरात्रम्, ४.९.३
आदाय, २.१.४२; ३.३.१०, ६४; ४.४.७, ८.१, ९.२, १०.४; ५.२.८, २०
आदित्यः, ४.१.५, ७
आदित्यमण्डलवत्, ४.४.५२
आदित्यम्, २.१.३३, २.१; ४.१.४, ९, ३३
आदित्यानाम्, ४.४.७४
आदिवर्तमानानन्तरम्, २.८.७
आदिशेत्, १.५.६
आदीनि, २.१.८

आदीप्य, १.४.४
आधानम्, ३.३.४०, ४१
आधानात्, ३.३.३७
आधापयति, २.१.२९
आधापयितव्यम्, २.७.४
आधाय, १.५.९; ३.३.४; ४.४.२२–२६
आनयति, ३.१.१५; ४.१०.४
आनयेत्, ३.३.२७, ३१, ५६
आनाय्य, ३.१.४
आनीतासु, २.१०.११
आनीय, २.११.४; ४.१.१९
आनीयन्ते, २.१०.११
आनुडुहम्, २.१०.१
आपः, २.१०.१; ४.१.१४, ४.१३
आपरावपनात्, ३.३.५२
आपूर्यमाणपक्षे, १.८.२; २.१०.३
आप्यानाम्, ४.४.७४
आप्याययन्ति, ५.१.२१
आबध्य; २.१०.१४
आमपात्रम्, ४.८.१
आमात्यम्, १.१०.२; ३.३.१४, १८; ४.१.१९
आमात्यहोमिकम्, ३.३.१५
आमात्याज्यम्, ३.३.२७
आमिक्षाम्, ३.३.६१, ६९
आमुष्यायणस्य, २.१०.१०
आम्नातः, ४.७.८
आम्नातान्, २.१.१०
आयतनम्, ४.३.४, ६.७
आयतनानि, ३.३.११
आयम्य, ३.३.१; ५.२.२
आयुः, ४.१.२८
आयुषः, ४.१.६
आरभते, २.११.८; ३.३.२४, ३४; ४.१.३५
आरभ्य, २.११.१२; ३.३.३५, ५३, ५४; ४.६.९[२]
आरभ्यते, २.१.१
आराध्य, ३.३.१; ४.१.३७
आरुह्य, ३.१.३
आर्त्विजम्, ३.२.५
आर्द्रः, ४.१.१५
आर्द्रम्, २.१०.१३
आवधीः, ४.४.३४
आवपति, ४.१०.४
आवपेत्, ३.३.३२, ३६, ४.२
आवर्तते, ३.३.४९
आवापम्, २.७.३
आवापस्थाने, ३.१.९
आवाप्य, ४.१.१९
आवाह्य, ५.२.७
आविष्टः, ४.१.१०, १५
आवृतः, ३.३.६२
आवृतैः, ३.३.६४
आवृत्य, ५.१.१४
आवेशयाञ्चकार, ४.१.९
आशु, ४.१.१७
आश्रमान्तरम्, २.८.७
आश्रमिणान्, २.८.७
आषाढ्याम्, २.८.१
आष्टक्याम्, ५.१.१७, २५[२]
आसनम्, २.९.३; ४.१०.७
आसनसमीपे, २.९.१
आसने, २.९.३
आसन्नाम्; ३.३.७०
आसाद्य, ३.३.३४, ६९

आसित्वा, ३.३.२८
आसीनः, ४.१.५३; ५.२.३
आस्कन्देत्, ४.१.५
आस्तीर्य, २.९.१; ५.२.९
आस्थाप्यम्, २.८.७
आह, २.१.१२, ३०, ३८; ४.४.३५
आहन्ति, ४.४.३४
आहरन्, ४.१.१८
आहरेत्, ३.३.८, १०, ३०
आहवनीयम्, ३.३.४१, ४.१; ४.४.५७, ६०
आहवनीयः, ४.४.६०
आहवनीये, ४.३.६, ४.२४, २५
आहवनीयेन, ४.४.५७
आहार्यपचनः, ३.४.४
आहिताग्नित्वम्, ३.२.१
आहितेषु, ३.४.१
आहुः, ३.३.५९
आहुतयः, १.३.२; ३.३.२
आहुतिनिकायम्, ४.४.३६
आहुतीः, ५.१.९
आहूय, ५.२.२
आहृत्य, २.१.४४; ३.१.७, २.४, १६

इ

इच्छन्, ४.४.३५
इडान्तम्, ३.३.२
इडाम्, ३.३.६५
इतः, २.११.९
इतरः, ४.६.१
इतरत्ः, २.११.१
इतराः, १.३.३
इतराणि, २.१०.८
इतरे, ४.१.४०, ४२, ४५, ४७, ४९, ५१
इति नु, ४.१.१६
इत्यन्ये, २.८.१५
इत्यपरे, २.८.१४
इत्यादि, १.१०.१०; २.८.११, १०.१३, ११.८, १०; ३.१.४
इत्यादिना, २.११.१२
इत्यादिभिः, १.५.५
इत्याह, २.१.६; ४.१.४१, १०.८
इत्युक्तः, ४.१०.९
इत्येव, २.७.६
इदम्, ४.१.५, १२
इदानीम्, २.८.१०
इध्मकाष्ठानि, ४.१.५४
इध्मपदम्, ३.३.६७
इध्मम्, १.१०.२
इन्द्रः, ३.३.५०; ४.१.१४
इन्द्रम्; ४.१.९
इन्द्रस्य, ४.३.४
इन्धीत्, ३.३.३१
इमम्, २.७.६, ११.११
इमानि, ४.४.२८
इमामेव, ५.१.९
इमाम्, ४.१.१६, ४.६, ७.७; ५.१.१९
इमाः, ४.१.११, १३
इयात्, ४.१.२८
इष्टतः, ५.२.११
इष्ट्वा, १.१.६; ३.३.७१
इष्यते, ३.३.२३
इह, ४.१.१६, ४.६१-६३

ई

ईक्षाञ्चक्रिरे, ४.१.११, १३
ईशानः, ४.१.१४
ईशानम्, ४.१.९

उ

उक्तः, २.८.८
उक्त्वा, २.९.३; ३.१.४, १९, २१, ३.३०, ३१, ६६[२]; ४.१०.७, १६
उक्षाणम्, ५.१.१
उच्चक्रमुः, ४.१.११
उच्चैः, ४.१०.१६
उच्छिष्टम्, २.३.३; ४.१.३०
उच्छित्य, २.१.४४
उच्यते, २.८.१०; ३.४.३, ४
उत्करे, ३.३.४२
उत्क्रमाम, ४.१.११
उत्तपनीयेन, ४.७.५
उत्तरः, ४.१.५५
उत्तरकालम्, २.११.७
उत्तरतः, १.१०.३; २.१०.८, ९; ४.४.१५, ५८; ५.१.७, १३
उत्तरत्र, ३.१.१९
उत्तरम्, २.१.२१-२३
उत्तरलोम्ना, ४.४.५६
उत्तरवाक्यस्य, २.११.६
उत्तरस्मात्, ५.१.८
उत्तरस्मिन्, ५.१.८
उत्तरे, २.१.२६; ४.४.४४, ४८
उत्तानम्, ४.४.३१
उत्तानपाणिम्, ३.१.१८
उत्तिष्ठति, ४.१.३२
उत्तिष्ठतु, ४.४.३५
उत्थानम्, १.६.१
उत्थापयति, २.१.३२
उत्थाप्य, ४.१०.१७
उत्पन्नपुत्रः (वैश्यस्य स्त्रियाम्), ४.७.१
उत्पन्ने, ३.३.२७, ३१
उत्पूय, ३.३.६६; ४.२.४, ३.६, ४.६, २२; ५.१.१८, २६
उत्सङ्गे, १.५.३
उत्सृज्य, ४.१०.१४, १६
उदकत्रयम्, २.९.३
उदकम्, ३.१.४; ४.६.३, १३; ५.२.७
उदकसमीपे, ४.६.६
उदकक्रियाम्, ४.६.१३[२], ७.६, ९.२
उदकाञ्जलिदानम्, ५.१.२४
उदकाञ्जलिदानेन, ५.१.१६, २४
उदकाञ्जलिम्, ५.१.१६, २४
उदकाय, ५.१.१६, २४
उदकुम्भः, ४.६.२
उदकुम्भम्, १.१०.१८; ४.४.१९, ६.९[२], ९.२
उदकुम्भे, ४.६.६
उदकुम्भेन, ४.७.६
उदकोपस्पर्शनम्, ३.७.५
उदक्, ४.१.६
उदक्छिरा, ३.३.३४
उदगपवर्गाणि, ४.१.५३
उदगावृत्तः, ३.३.४०
उदङ्मुखः, ४.१.५
उदजति, ४.४.७
उदञ्चम्, २.१.२८
उदपात्रः, ४.७.७
उदपात्रम्, ३.३.१४; ४.१०.६, १६
उदपात्रे, २.१०.८, १४
उदपात्रैः, ५.२.२०
उदरे, ४.४.४८
उदीचः, ५.२.४
उदीचीनम्, ३.३.३३
उदीचीम्, ४.४.७०

उदीच्याम्, ४.४.७१
उदुम्बरशाखाभिः, ३.२.४
उद्गूहति, ४.४.६
उद्धतानि, ३.३.६
उद्धते, ३.३.३३
उद्धतेषु, ३.३.३२
उद्धत्य, ३.२.४, ३.७; ४.४.७
उद्धरणाय, ३.३.४६
उद्धरन्ति, ४.४.२८; ५.१.२१
उद्धरेत्, १.५.२
उद्धृत्य, २.११.११; ३.३.१८
उद्वादनम्, ३.३.५३
उद्वासयति, ५.१.६
उद्वास्य, ३.३.७०; ४.१.१९
उन्मत्तः, ४.७.१
उपकल्पयते, २.१०.१; ४.१०.२, ११.१; ५.१.१
उपक्लृप्ताः, २.१०.१; ४.६.४
उपजीवन्ति, ४.४.१३, १६
उपजुह्वति, ३.२.१०
उपतिष्ठते, २.१.४२; ३.३.१७, ३८; ४.१.३३
उपदधाति, ४.६.८
उपदध्यात्, ३.३.५५
उपधाय, ४.६.८
उपनयनम्, २.१.२
उपनयनाख्यम्, २.१.२
उपनयिष्यमाणः, २.१.४
उपनिष्क्रमणम्, १.७.१
उपनिष्क्रमयति, ४.१०.१७
उपनिष्क्रम्य, २.१.४१
उपपात्रैः, ३.३.१०
उपबृंहणम्, २.१०.१
उपभृदुपवेषौ, ४.४.४६
उपमुच्य, ३.१.३
उपमोचनान्ते, २.११.४
उपरि, ३.१.४; ४.९.२
उपर्युपरि, ४.२.१२
उपलम्, ३.१.२०
उपलिप्तेषु, ५.२.५
उपलिप्य, ४.१०.४, १५
उपवसथिकान्, ३.३.१९
उपवसेत्, २.३.७
उपवाजने, ४.४.४८
उपविश्य, १.५.३; २.८.४; ४.९.२
उपवीज्य, ४.७.५
उपवेशयेत्, ५.२.४
उपवेश्य, १.१.४; २.९.३; ४.१०.७
उपसंगृह्य, ४.१०.१४; ५.२.४, १०, २०
उपसमादधाति, ४.४.५७
उपसमाधातवै, २.१०.५
उपसमाधाय, १.८.२; २.१.७, ४१; ३.२.५; ४.१.१९, २.४; ५.१.१, १८, २६, २.९
उपसादनीयम्, ४.४.४८
उपसिक्तमूलः, ४.१.१५
उपसृजे, ४.१.१३
उपसृजै, ४.१.१३
उपस्तरणम्, २.१०.१
उपस्तीर्णाभिघारितम्, ४.१०.८
उपस्तीर्णाभिघारितान्, ४.१.२४
उपस्तीर्णाभिघारिताम्, ५.१.२१
उपस्तीर्णाभिघारितौदुम्बर्यया, ५.१.२६
उपस्तीर्य, ३.१.२१; ४.१.१९, २७
उपस्थानम्, २.८.१२
उपस्थानानि, ३.३.४२

उपस्थापयति, २.१.३३
उपस्थापयेत्, २.२.१
उपस्थाय, ३.२.१३, ३.५, २७; ४.६.१०
उपस्थे, १.५.७
उपस्पृश्य, ४.१.३४, ४.८, ६.१३, १०.४, १२
उपहरेत्, ५.२.१९
उपह्वयेत, १.१.६
उपांशुग्रहणम्, ४.६.१३
उपांशुयाजस्य, १.१०.११
उपाकरणीयाम्, ५.१.१८
उपाकर्म, २.८.१
उपाकुर्यात्, ३.३.२०
उपागच्छत्, ४.४.३५
उपाधौ, ४.१.१
उपानहात्, २.११.४
उपानहौ, २.१०.१; ३.१.३
उपावहरणीयम्, ४.४.४९
उपैति, ४.४.५९
उभयम्, ३.१.२०
उभयसह, ३.३.६७
उरसि, ४.४.४६
उलूखलमुसलम्, ३.३.२५
उलूखलमुसले, ४.४.४६
उवाच, ४.३.५[३], ४.३३, ३५, ३६
उ वै, ४.४.३४
उषपर्यन्तान्, ३.३.३२
उष्णाः, २.१०.१
उष्णाभिः, २.११.३
उ ह, ४.३.५
उ ह वै, ४.४.३४, ३५

ऊ

ऊर्ध्वम्, ३.३.३५, ३७
ऊर्ध्वाम्, ४.४.७२
ऊर्ध्वायाम्, ४.४.७३
ऊषान्, ४.४.८
ऊहित्वा, ३.३.५६

ऋ

ऋचा, ३.३.३९
ऋच्छति, ४.१.७
ऋजुः, ३.३.६८
ऋज्वानि, ३.३.६९
ऋतुसंवेशनम्, १.१.१
ऋतूनाम्, ४.३.४
ऋतौ, १.१.३
ऋद्धिम्, १.८.३; २.१.४५; ३.२.११; ४.१०.१८

ए

एककपालम्, ५.१.५
एककपालस्य, ४.४.४८
एकपवित्रः, ५.१.३
एकपवित्रम्, ४.६.९
एकम्, ४.१.१७, १०.९
एकर्चविधिना, ४.७.१
एकवचनात्, २.१०.१४
एकशिखः, २.७.९
एकहायनी, ४.४.२
एकहायन्या, ४.४.२
एकहोतृभ्याम्, ४.६.१०
एका, १.३.२, ३
एकाकी, २.११.७
एकाग्निम्, ३.१.१
एकादशे, १.५.१०
एकादश्याम्, ४.६.१५, १०.१
एकाम्, ५.१.२५[२]
एकाहम्, ३.८.५

एके, ३.२.१०
एकैकपवित्रम्, ४.१०.४
एकैकम्, ४.४.४७; ५.२.२०
एकैकशः, ३.२.६; ४.६.९
एकोद्दिष्टम्, ४.६.१५, ७.६, १०.१, २, ११.१
एतत्, २.९.३, १०.१३; ४.१.८, २.१५, ३.५, ४.१७; ५.१.२५
एतदहः, ५.१.१६
एतदेव, २.९.३; ४.३.६, ४.३६
एतन्मध्ये, ४.६.८
एतम्, २.१०.१३; ४.१.५, २.१५; ५.१.५, १५, १७
एतस्मिन्, २.१०.१०; ५.१.२१
एतस्मिन् काले, ४.४.२७
एतस्य, ४.१.२४, २७, ३०, ४.५५; ५.१.२६
एतस्यैव, ४.४.७८
एताः, ४.१.१८, ४.३६, ७.१
एतानि, ४.४.१६; ५.१.२१
एतान्, २.१०.६; ५.१.४
एताभिः, ४.१.१०, १५
एताम्, १.३.७; २.८.११, १३; ३.१.९, २.८ ४.२.६-९, ४.३६, १०.११, १३, १४
एतावत्, २.७.३
एतावदेव, ५.१.१६
एते, २.१०.१, १४; ४.२.१०, ३.५, ४.५५, ६.४
एतेन, १.४.३; ५.१.१६, २४
एतेषाम्, ५.१.२२
एनम्, १.५.७, ८.४; २.१.१२, २९-३२, १०.१४; ३.२.५; ४.१.१७[४], ३.५, ४.६०-६३; ५.१.६, १७, २५
एनाः, ४.४.१३
एनान्, ४.१.१६, ३९
एनाम्, १.२.४-६, ३.६; ३.१.१५; ४.१.१६; ५.१.१७, २०
एरकादीनि, २.१०.७
एरकाम्, २.१०.१
एरकोपबर्हणे, २.१०.८
एरम्, २.१०.१५
एव, १.१.७, ४.३; २.१.३५, ४१, ४२, ४४, ७.७, ८.७, ९.२, ३, १०.९, ११.२; ३.१.२१, २५; ४.१.१९, २०, २१, २८, ३४, ३७, २.१, २, १५, ३.५[२], ४.२१, ३४, ३.५; ५.१.१६, १७, २१, २५[२], २.२०
एवं हैव, ४.१.१५
एवंगुणविशिष्टम्, ४.७.७
एवमेव, २.१.२१; ४.९.३; ५.१.५
एवम्, १.३.५; २.८.९; ४.१.१०, ३.५; ५.१.२५[२], २८
एवातः, १.१.१
एषः, ४.१.५, १०, ४.३४[२], ६०
एषाम्, १.६.३; ४.४.६
एष्यन्, २.११.१०
ऐन्द्राग्ने, २.१०.२
ऐन्द्रे, २.१०.२

ओ

ओदनम्, २.११.११; ४.९.२
ओदनस्य, ५.१.१४
ओपलोद्धानतः, ३.३.५९
ओप्य, ३.१.७, २१; ४.१०.८
ओषधिवनस्पतयः, ४.१.१४
ओषधिवनस्पतीन्, ४.१.९

औ

औदकाञ्जलिदानात्, ५.१.२७
औदुम्बरम्, ४.८.१
औदुम्बरी, ४.६.२
औदुम्बरीम्, १.५.८
औदुम्बरेण, ४.८.१
औदुम्बर्या, ५.१.२१
औदुम्बर्यैः, ५.१.२१
औपासनकामतः, ३.३.३
औपासनम्, ३.२.१; ५.२.२
औपासनेन, ३.२.१
औषधस्य, १.८.४
औषध्यनुवाकात्, २.६.३

क

कंसः, ४.६.२
कंसादौ, ४.१.१९
कंसे, १.४.४
कः, ४.४.३५
कनीयसी, ४.१.३
कनीयान्, ४.१.५५
कन्या, ४.७.१
कपालम्, ३.३.५५; ४.४.४८
कपालानि, ३.३.५५; ४.४.४८
कमण्डलोः, ३.३.४०
करणीयम्, ३.३.६७
करिष्यति, ४.१.११
करिष्यन्, ४.१०.२, ११.१
करिष्यमाणः, ५.१.१
करोति, १.२.३, ५.३; ४.४.५२, ६.७, ७.६; ५.२.२
करौ, ३.३.४८
कर्णकवतीम्, ४.४.७
कर्णम्, २.१.२०
कर्णयोः, ४.४.३२, ४७
कर्णे, २.१.२२, १०.१४; ४.३.२, ४.३२, ४४
कर्तव्याः, १.१०.१०
कर्तुः, ३.३.७०
कर्म, १.१०.१; २.१.१; ३.३.१५, ७२; ४.१.३५; ५.१.१६
कर्मणि, ४.१.१०
कर्माणि, ३.२.१
कर्षूम्, ४.४.११, १४
कर्षेयुः, ४.१.५
कल्पः, २.७.२
कल्पनस्य, १.१०.४
कल्पयति, ५.१.२५
कल्पयन्ति, ४.४.३४
कल्पयित्वा, २.९.१; ४.९.२
कल्पयेत्, ३.३.३३
कस्मिंश्चित्, ४.९.२
कांस्यपात्र्याम्, ३.३.७०
कांस्यम्, ३.३.६५
काण्डव्रतानि, २.४.१
काण्डर्षीन्, २.८.२
कामण्डलुभिः, २.९.२
कामम्, ४.१.२८
कामयेत, ४.१.२८, ३०
कायमनसी, ३.३.१
कारावतम्, २.६.१
कारीरीव्रतम्, २.५.१
कालविधानम्, २.७.७
काष्ठात्, ३.२.४
किं करति, ४.४.३३
किञ्चित्, ३.३.४६
किम्, ४.१.११[२]

किमिच्छन्, ४.४.३५
किलासः, ४.७.१
कीकसासु, ४.४.३२, ६.९
कुक्ष्योः, ४.४.४८
कुणिः, ४.७.१
कुब्जः, ४.७.१
कुमारः, २.१.११
कुमारम्, १.५.५, ८.४; २.१.९
कुमारस्य, १.५.८
कुम्भः, ४.१.१०
कुर्यात्, १.१.७; ३.३.६, १५, ५९-६२, ७१, ४.१; ४.६.१४, १५, ९.३, १०.१
कुर्वतीः, ४.४.५
कुर्वते, ३.३.६७
कुर्वन्ति, १.७.३; ४.४.४, १०, ११, १८
कुर्वीत, २.१.२; ४.२.२-४
कुष्ठी, ४.७.१
कूर्चम्, ४.४.४९
कूर्चौ, ३.३.३३
कूष्माण्ड्यः, ३.३.१६
कृतमङ्गलः, ४.१०.१८
कृतशौचः, ५.२.३
कृत्वा, २.१.५, ४०, ४३, २.११[२], १२; ३.१.३, ४, ७, २२, २.४, ५, ३.१४, १५, ४२, ५२, ५५, ६०, ६१, ६७, ४.२, ३; ४.१.१९, २७, २.४, ६.६, १३[२], ७.६, ९.२, १०.४[२], ८, १७; ५.१.२६, २.५, १९, २०
कृष्णदन्तम्, ४.१.१७
कृष्णपक्षान्ते, ५.२.३
कृष्णम्, ४.१.६, १७
कृसरे, ४.४.२७
क्लृप्तलोमनखम्, ४.१०.७
केचन, ३.३.६९
केचित्, १.१०.४; २.१०.८, १२, १५, ११.६; ३.१.२५, ३.३६
केनचित्, ४.७.८
-केशवपनादि, २.१.३
केशश्मश्रुलोमनखानि, ४.१०.३
केशान्, ३.३.१२
कैश्चिद्, ४.६.९
कौण्डिन्यवचनात्, ३.१.२६
क्रमशः, ३.३.३९
क्रमात्, ३.३.४, ७, ३२
क्रमेण, २.१.९; ३.३.७१
क्रियन्ते, ३.२.१
क्रीणाति, ४.४.२
क्वचित्, ३.३.७०; ४.६.६
क्षणम्, ५.२.२
क्षमम्, ४.१.१३
क्षिपेत्, ३.३.१८, २६
क्षिप्तानाम्, ३.३.५७
क्षुरम्, २.१०.१
क्षेत्रम्, ४.७.७

ख

खञ्जः, ४.७.१
खात्वा, ४.८.३
खादयति, ४.१.१७

ग

गच्छति, ३.१.३; ४.४.७६, ७७
गच्छेत्, १.४.६; २.११.७
गताः, १.१०.१०
गत्वा, ३.३.१४; ४.३.३३, ८.१; ५.१.१६, २४

गन्धद्रव्येण, ३.१.४
गन्धपुष्पधूपदीपै:, ४.९.२, १०.६; ५.२.८
गन्धपुष्पादिभि:, २.१.४२
गर्भ:, १.४.४
गर्भा:, ४.४.१३, १६
गर्भाया:, १.३.१
गर्भाष्टमे, २.१.२
गर्भिण्या:, १.३.७
गर्भे, १.२.१
गव्येन, ५.२.२६
गाने, ३.३.३८
गाम्, २.७.१०, ११.४; ५.१.२५[२]
गायते ४.४.४३
गायत्रीम्, ५.२.१८
गायेत्, ३.३.३८
गार्हपत्य:, ४.४.६२
गार्हपत्ये, ४.३.६[२], ४.२, २२
गार्हपत्येन, ४.४.५८
गुरवे, ३.२.१२
गुह्यपूर्वम्, १.६.३
गुह्यम्, १.६.३
गृहद्वारस्थम्, ४.६.१३
गृहमध्ये, ४.९.२
गृहम्, ४.९.२
गृहस्थ: (अनग्नि:), ४.७.१
गृहाणाम्, ४.१०.४
गृहान्, २.९.१; ३.१.१५; ४.१०.१८
गृहीतम्, ३.३.६८; ४.१.५
गृहीत्वा, १.५.५; २.१.४२; ४.७.६
गृह्णन्ति, २.१.१०
गृह्णाति-, २.१.१६
गृह्णीते, २.१.५; ४.४.२२-२६
गृह्याणि, ३.२.१;
गोचर्ममात्रम्, ४.१०.४
गोदानम्, २.७.८
गोदानव्रतम्, २.७.१
गोमयम्, ३.३.३७
गोमयेन, ४.१०.४, १५
गोवत्, २.५.२
ग्रामम्, ४.६.१३
ग्रावाण:, ४.४.४६
ग्राव्ण:, ४.४.४६
ग्राहयति, २.१.९
ग्रीवाया:, ३.३.३९

घ

घृतम्, ४.८.२
घृतेन, १.८.४

च

च, २.३.७, ८.६; ३.१.१६; ४.१.५३, २.१५[२], ३.३, ४.६[२], ७[२], १४, २२[२], ४६, ४८[२], ५४[२], ६.२[३], १३, ७.६, ७, १०.१७; ५.१.१[२], २४[२], २६[२], २८[२], २.४, १३, १४, १८, १९, २०, २४, २६[२]
चक्षु:, ४.१.१४
चक्षुषि, ४.१.९, ६.९
चक्षुषी, ३.३.१२
चतसृभि:, १.२.५
चतस्र:, ३.२.६
चतुर: (अक्षम्), ३.३.२२
चतुरहे, ४.८.१
चतुरश्चतुर:, ३.३.२१
चतुर्गृहीतम्, ४.४.२२-२६
चतुर्गृहीतानि, ४.४.८
चतुर्गृहीतै:, ४.४.४४

चतुर्थे, १.३.१, ७.१
चतुर्भिः, ३.३.२९
चतुर्मुष्ट्यधिकोपाधिभेदेन, ३.३.५९
चतुर्होतारः, ४.४.३४
चतुर्होतारम्, ३.३.७१; ४.४.३२, ४४, ६.९
चतुर्होतृभिः, ४.४.३४
चतुर्होतृविदम्, ४.४.३४, ३५
चतुर्होतृणाम्, ४.४.३५
चतुर्होतृन्, ४.८.४
चतुःशरावम्, ५.१.१७
चतुष्पथे, ३.३.१३
चतुःस्रक्तिः, ३.४.४
चतूरात्रम्, २.५.२
चत्वारः, ३.३.२८
चत्वारि, ३.१.१२
चत्वारिंशत्, ४.४.३९
चन्दनम्, २.१०.१
चन्द्रमसः, २.८.१२
चन्द्रमसम्, ४.१.९
चन्द्रमसि, ४.१.६
चन्द्रमाः, ४.१.८, १४
चमसः, ४.६.२
चमसम्, ३.३.२५, ६५; ४.४.४८
चमसे, १.४.४
चमसौ, ४.४.४८
चरणम्, २.७.६
चरित्वा, २.७.८
चरुः, ३.३.२०
चरुणा, ३.२.१
चरुस्थालीम्, ३.३.२५, ४८
चरोः, १.३.२
चर्म, २.१०.१; ३.३.२५
चर्मणा, २.१०.४
चाक्षुषौ, ४.१.१
चान्द्रमसम्, ४.१.५
चिताम्, ४.४.१०, ११, ६.८
चितौ, ४.४.३१
चित्वा, ३.३.११
चिरम्, १.४.५
चूर्णयेत्, ३.३.५८
चेत्, ३.२.३०
चौलकरणम्, १.९.१
चौलवत्, २.७.२

छ

छत्रम्, २.१०.१
छाया, ४.१.३, ४, १६
छायादर्शनयोग्ये, ४.१.१९
छिद्येत, ४.१.५
छिद्रा, ४.१.१६

ज

जळः (ड), ४.७.१
जनयेद्, १.५.१
जनाः, ३.३.२
जनित्रम्, ४.३.४
जपति, २.१.१४, १८, २२, २४; ४.३.२
जपेत्, १.३.४, ६, ४.२, ६; २.३.१; ५.२.१६, १७, १८
जयति, ४.४.७८
जयन्तः, ३.३.२३
जयादि, ३.१.१७
जयादीनि, २.३.१६
जयाभ्यातानान्, ३.२.१०
जरती, ४.४.४
जरतीम्, ४.४.४
जरायुः, १.४.६

जातम्, १.५.२, ३; ३.३.३४
जातस्य, १.५.४
जानु, ४.९.२
जानुभ्याम्, ४.४.३५[२]
जानोः, ३.३.३९
जायन्ते, ५.२.२४
जिह्वाम्, ४.४.५४; ५.१.२१
जीवन्तीम्, ४.१.५
जुषः, १.१.७
जुष्टम्, ४.४.६
जुहुयात्, १.२.२, ६.२, ७.२; २.८.२, ३; ३.२.३, ३.१८; ४.३.६, ४.४४, ७.२, ५, ८.२; ५.२.९
जुहूम्, ४.४.४६
जुहोति, १.१.४, ५.९, ८.२; ३.१.९, २१, २६, २.५, ६, ८; ४.१.२३, २४, २.४, ५, ६-१०, ४.९, २२-२६; ५.१.८, १०, ११, १८, २१, २२, २६
जुह्वति, २.८.१३, १०.१५; ३.१.२५
जुह्वत्, ४.४.३३
ज्ञातयः, ४.४.१८, ६.१२
ज्ञातये, ४.१.३०
ज्ञातिः, ४.४.१
ज्ञातीन्, ४.४.७५
ज्येष्ठा, ५.१.२५
ज्येष्ठाय, ३.३.२२
ज्येष्ठायाम्, ५.१.१८
ज्वलयित्वा, ३.१.७, २.४

त

तं ह, ४.४.३५
तगरेण, ३.१.४
तज्जघन्याः, ४.४.४
तज्जघन्याम्, ४.४.४
तण्डुलः, ४.१.५
तण्डुलान्, ३.३.५८; ४.१.१८, १९
ततः, २.१.८, ९, १२, १३, ८.७, ९.३, ११.४; ३.१.४, १७, २१, ३.२, ६, ३६, ५३, ५४, ६०[२], ६१; ४.१.३९; ५.१.२८, २.४, ५, २२
ततोदकम् (तत उद०), ४.१०.१६
ततो(त्रो)पयुक्तः, ५.२.९
तत्, १.४.३; २.१.३९, ४१, ९.३; ३.४.३; ४.४.७, १५, २२-२६, २९; ५.१.९
तत्पात्रम्, ५.२.२०
तत्र, २.१.२, ४२, ४४, १०.५, ७, ८, ११.३; ४.६.६
तथा, २.८.८; ३.२.१, ३.५७
तथाविधम्, ३.३.७२
तदहः (तत् + अहः), ४.१.३५
तदानीम्, २.१.३५
तदु (तत् + उ), ४.७.७
तदेतत्, ४.४.३४
तद् य एवं, ४.१.७, ८, ३.४
तनिममतस्ने, ५.१.२१
तनिमोदरे, ४.४.५४
तन्तु, ५.२.२५
तन्तुमतीः, ३.२.५
तन्तू, ३.३.५९
तन्त्रम्, ३.३.५४
तन्तु ह, ४.४.२, ३, ४, १७
तपस्यमानः, ४.४.३३
तम्, २.१.२८; ३.२.१; ४.१.९, २.१२, ४.२१, ५७, ६०-६१, ८.३, १०.१७

तमेव, ४.१.१४, ४.३५
तमोवृत्रम्, ४.१.५
तया, ५.१.२५[२]
तर्पयति, ५.१.१७, २५[२]
तर्पयित्वा, ५.२.२०
तर्पयन्ति, ५.१.१७, २५
तव, ५.२.२१
तस्थौ, ४.१.१०, १५
तस्मा उ ह, ४.३.५, ४.३६
तस्मात्, ४.४.२, ३४
तस्मादेव, ४.६.९
तस्मिन्, १.१०.१; २.१.४१; ३.२.१, १६; ४.९.२, १०.४; ५.२.९
तस्मै, ४.१.२८, ३.५[२], ४.१
तस्य, १.३.२, ६.१; २.१.२, ६.१, ७.२, ११.६; ३.२.१; ४.१.३८, ३.२, १०.७; ५.१.८, २८
तस्याः, १.४.५, ५.७; ३.१.१९
तस्यै, ५.१.२१
ताः, ४.१.११, १३, १४, ४.५
तानि, ५.१.२१
तान्, १.७.३; ४.१.४, ३७
ताम्, १.१.५, ६; ३.१.४[२], २.१६; ४.४.२, ३[२], ४, १२; ५.१.२०
तावत्, ३.३.४९, ४.२, ४; ४.८.४; ५.२.१४
तिरः पवित्रम्, ४.१.१९, १०.४
तिर्यञ्चाविव, ४.१.२
तिलसाकसूपभक्ष्यमासंकृसरपायसापूपलाज-चूर्णमधुमिश्रम्; ५.२.११
तिलान्, ४.१०.६
तिलैः, ५.२.४
तिलोदकम्, ४.९.२, १०.१२, १४; ५.२.५
तिष्ठति, ४.१.३७, ३८, ८.४
तिष्ठते, ४.१.१०
तिष्ठन्, ३.१.२१; ४.१.५३
तिष्ठन्ति, ४.१.३६
तिष्ठन्त्याः, ३.१.२१
तिष्ठेत्, ४.१.१५
तिष्ये, १.२.१
तिस्रः, ३.२.५; ४.२.५
तीर्थम्, ३.३.६५
तीर्थे, २.११.३; ४.६.१२, ७.६, ९.२
तुल्यदेवताः, १.१०.१०
तुषोपवपनम्, ३.३.५४
तूष्णीम्, २.१.८, ८.११, ११.२; ३.१.५, ११, ३.१३, ६६; ४.६.६, १३, ७.५, ६, १०.१०; ५.१.५, २१
तृणपाणयः, ४.१.३६
तृणमुष्टिम्, ४.१०.३
तृणेषु, ४.१.३६, ३७
तृणैः, ३.३.१३
तृतीयम्, ४.१०.१५
तृतीयाय, ३.२.२२
तृतीयेऽह्नि; ५.१.२६, २८[२]
तृप्ताः, ५.१.१७, २५
तृप्तान्, ५.२.१९
तृप्तिम्, ५.२.२६
तृप्यति, ५.१.२५
तृषवणम्, २.७.५
ते, १.१०.९; ५.१.१७, २५
ते (तुभ्यम्), ४.४.३५
तेजः, ३.४.३०
तेन, ५.१.१७
तेभ्यः, २.११.११, १२; ४.४.५५
तेषाम्, २.१.१०, ७.६, १०.२; ४.४.७४; ५.१.२८

तेषु, २.९.१; ४.९.२, १०.६, ८; ५.२.२०
तैः, ५.२.२२
तैलोपस्तीर्णाभिघारितम्, ४.९.२
तैषस्य, ५.१.१
त्रिः, १.४.४; २.१.३४, ११.११; ३.३.६६; ४.२.१४; ५.२.२०
त्रिः कृतम्, ३.३.२२
त्रिंशद्, ४.४.३८
त्रिपदाम्, २.१.३४
त्रिप्रादेशाः, ४.१.५४
त्रिष्फलीकरणम्, ३.३.५४
त्रिफलीकृतान्, ४.१.१८
त्रियहम्, २.८.५
त्रियहे, २.१.३४
त्रियहे (त्र्यहे), १.१.३; ४.८.१
त्रिराह (त्रिः + आह), ४.१.४९
त्रिवृदासनम्, २.९.१
त्रिषु, १.९.१
त्रिस्त्रिः, ३.३.८
त्रीन्, ३.४.३; ५.२.२०
त्रेणीम्, १.३.५
त्रेधा, ५.१.२१
त्वम्, ४.३.५, ४.३५

द

दक्षिणः, ४.१.५५
दक्षिणतः, १.१.४; ४.१.२२, २६, ४.१५, १९, २०, ३१, ५८, ६.९, १०.४, १६; ५.१.७, १३
दक्षिणदेशे, ४.६.१३
दक्षिणपुरस्तात्, ५.१.११
दक्षिणपूर्वम्, ५.१.९
दक्षिणप्रत्यक्प्रवणम्, ४.९.२
दक्षिणप्रवणम्, ४.९.२
दक्षिणमुखः, ४.९.२
दक्षिणम्, १.५.७; २.१.१६, २०; ४.१.३८, १०.१७
दक्षिणं (पाणिम्), ५.२.२०
दक्षिणस्याम्, ४.४.६६, ६७
दक्षिणा, २.१०.१४
दक्षिणाग्निम्, ५.२.९
दक्षिणाग्न्युद्धते, ३.३.१८
दक्षिणाग्रान्, ४.६.९, ९.२, १०.६, ८; ५.२.९
दक्षिणाग्रेषु, ४.१०.१५
दक्षिणापदीम्, ५.१.२१
दक्षिणापवर्गम्, ४.६.७
दक्षिणाप्राचीम्, ४.६.८
दक्षिणाभिः, ४.१०.१७; ५.२.२०
दक्षिणाभिमुखः, ४.६.९
दक्षिणामुखम्, ४.१.५
दक्षिणामुखः, ४.१.५३, १०.४, ७
दक्षिणाम्, ४.२.१५, ४.६, ७.७, १०.१७
दक्षिणावनतम्, ४.६.७
दक्षिणे, १.३.७; २.१.२२, १०.१४; ४.३.२, ४.३२, ४४, ४६, ४८
दक्षिणेन, २.१.१६; ४.१.३७; ५.१.२०
दण्डम्, २.१.४२, ४३, १०.१
दण्डाय, २.१.४२
दत्त्वा, २.१.४२; ३.३.५[२]; ४.४.५४, ९.२, १०.७, ९, १०, १७; ५.२.४, ५
दत्सु, ४.४.४६
ददत्, ५.२.१०
ददाति, १.१०.१०; २.७.१०, ९.३; ३.१.४, २.१२; ४.२.१५, ४.३; ५.१.१४, १६, २४, २८

दद्यात्, २.३.३; ३.३.१९, २२, २४; ४.१.२८, ३०, ४.२७, २८, ६.१३; ५.१.१६, २४, २.११
दधाति, २.१.३६, ३७
दधि, ३.३.१९; ४.६.३
दधिद्रप्सेन, १.२.३
दधिशराव इव, ४.१.५
दध्ना, १.८.४; ३.३.११
दन्तधावनम्, २.१०.१
दम्पती, ३.३.३०
दर्पणादौ, ४.१.१
दर्भस्तम्बम्, ४.६.८
दर्भाः, १.१०.३
दर्भान्, २.९.१; ४.६.९, ९.२, १०.६, ८; ५.२.९
दर्भेषु, २.१.८; ४.१०.९, १०.१५; ५.२.३
दर्भैः, ४.६.९
दर्भोपहितम्, ४.१०.७
दर्वीम्, २.१०.१; ३.३.२५; ५.१.१२
दर्व्या, ५.१.२१, २६
दर्शपूर्णमासयाजित्वम्, ३.२.१
दर्शपूर्णमासयोः, १.१०.११
दवम्, ४.१.१७
दश, ४.४.३६
दशमे, ४.६.१४
दशम्याम्, १.६.१
दशहोता, ३.३.१६
दशहोतारम्, ३.२.९; ४.३.६, ४.४४, ६.९
दशहोत्रा, ४.६.६
दशाख्यम्, ३.३.७१
दशाहम्, १.५.९
दहनविधिः, ४.६.१
दहनस्य, ४.७.७
दहन्ति, ४.७.३
दह्यमानम्, ४.१.१७
दाता, ३.१.६
दारु, ३.३.४६
दारुम्, १.१०.२
दारूणि, २.१०.१
दास्यति, ५.२.२६
दिवा, ५.२.२४
दिवो हृदयम्, ४.१.६
दिशः, ४.१.९, १४, ४.७२
दिशम्, २.१.४१; ४.४.६, ६४, ७.७
दिशाम्, ५.१.९
दिशि, ४.४.६५-६७, ६९, ७१, ७३
दीव्यात्, ३.३.२१
दुग्ध्वा, ३.३.६४
दूरतरः, २.१.४४
दृश्यते, ४.१.५
दृश्येयाताम्, ४.१.१
दृषदुपलम्, ३.१.२०
दृषदुपले, ४.४.४८
दृषदुपलौ, ३.१.८
दृष्टीः, ४.१.१६, १८
दृष्ट्वा, ४.१०.८
देवकर्माणि, ४.१.५३
देवता, ३.३.५०
देवताः, ४.१.११
देवताभिः, ४.१.९, १०, १५
देवसत्यम्, ४.४.३४
देवानाम्, ४.४.७४
देवान्, ४.४.७६
देविकानाम्, ३.३.६८, ७२

देशे, ४.९.२, १०.७
दैवकर्मणि, २.१०.११
दैववत्, १.१०.७
द्यावापृथिव्योः, ४.१.६
द्राघीयान्, ४.१.५५
द्वन्द्वश, २.१०.७
द्वन्द्वानि, ३.३.२६, ६४
द्वयम्, ३.३.४८, ५१
द्वयोः, ३.३.५३, ५९
द्वादशः, १.३.२, ३; ३.३.५०
द्वादशरात्रौ, २.७.६
द्वादशाहानि, ३.२.२
द्वादशे, ३.४.१
द्वादश्याम्, १.६.१
द्वाभ्यांद्वाभ्याम्, ३.३.९
द्वाभ्याम्, ३.२.१६; ४.६.७
द्वारि, ४.२.११
द्विः, १.१.४; ३.१.२१; ४.४.३२[३]
द्विजः, ३.४.१
द्विजान्, ३.३.५
द्वितीयान्तम्, १.५.६
द्वितीये, ३.३.४०
द्विप्रादेशानि, ४.१.५४
द्वियहे (द्व्यहे), ४.८.१
द्वे, ३.२.८, ४.३; ५.१.१

ध

धनधान्यपात्रम्, ४.१०.२, ७
धनम्, ५.१.२६, २८[२]
धर्मशास्त्रम्, ५.२.१७
धर्मे, ३.१.१०
धानात्, ३.३.६९
धानार्थम्, ३.३.५७
धापयेत्, १.५.७
धारयति, ४.१.१७
धारयन्, ४.१.३७
धारयित्वा, ३.१.४
धूपगन्धमाल्यादर्शप्रदीपाञ्जनादीनि, ५.२.१९
धूमः, ४.४.६४
धृतव्रताय, ५.१.१६
धेनुम्, ३.२.१२
ध्यायन्, ५.२.११
ध्रुवम्, ३.१.१३
ध्रुवायाम्, ३.३.६८[२]
ध्रुवारणी, ४.४.४६

न

नः, ५.९.२६
न, २.३.२–४, ८.५, ११.७; ४.१.१, ५, १३, १६[२], १८, २८, ३.१; ५.१.२६, २.११, १३[२], १४, २४, २५
नक्षत्रनाम्, १.५.६
नक्षत्रम्, ५.१.१७, २५
नक्षत्रे, १.८.२; २.१०.२
न चेत्, ५.२.९
नदीकूले, ४.६.५
नदीम्, ४.४.१७
नद्याम्, ४.६.६
नमस्कारम्, ३.३.४२
नयन्ति, ३.१.१०
नवनीतेन, ३.३.१२
नवं (पात्रम्), ४.१०.३, ४
न वा, ४.१.१६
न ह, ४.१.७, ८
नाना, २.७.३, ९.१; ४.४.४४
नान्दीमुखम्, ३.३.६

नान्दीमुखान्, १.१०.७
नान्दीश्राद्धम्, १.१०.१०
नापितम्, २.१०.१
नाभेः, ३.३.३९
नाम, २.१.१३; ३.१.१९
नामगोत्रम्, ५.२.२०
नामगोत्रे, २.१०.१०
नामनी, १.६.३
नामानि, ४.३.३
नार्याणाम्, ४.४.७४
नासिकयोः, ४.४.३२, ४७
निक्षिप्य, ४.१०.१४
निध्नन्ति, ४.४.१४
नित्यम्, ४.४.३४
निदधाति, १.६.३; ४.२.११, ४.३०, १०.९; ५.१.१२
निधानान्ते, ३.३.१५
निधाय, २.१.४२, ९.३; ३.३.३३; ४.६.८, ९, १०.६
निधेयाः, ३.३.४७
निनयेत्, १.४.५; ५.२.७
निरसनम्, ३.३.४६
निनीतः, ४.७.७
निनीय, ४.१०.१६
निमिन्वन्ति, ४.४.१९
निमृज्य, ५.२.२०
निरुप्य, ३.३.६७
निर्गच्छन्ति, ४.६.१०
निर्गच्छेत्, ४.४.६४, ६६, ६८, ७०, ७२, ७४
निर्णिज्य, ४.१०.११
निर्दिशति, २.१०.१०; ३.१.१९
निर्दिशेत्, ४.९.२
निर्दिश्य, १.५.६
निर्दिश्यते, ३.३.४३
निर्वपति, ५.१.३, १७
निर्वपने, ३.३.४७
निर्वपेत्, ३.३.४९, ५०
निर्वापपक्षेण, ३.३.४३
निवपति, ४.४.८, ५०
निवृत्ते, १.३.५
निशि, ३.३.१४; ४.२.३
निषादयेत्, ३.३.४७
निष्टपेत्, ३.३.४८
निष्प्रस्तरम्, ३.३.६४
निहन्ति, १.५.८
नैय्यग्रोधीम्, ४.४.१४-१६
नैव (न + एव), २.८.१५
न्यस्तान्, ३.३.९
न्युप्तान्, ३.३.३३
न्युप्य, ३.१.७

प

पक्षान्तरे, ३.१.२२
पच्छः, २.१.३६
पञ्चदश्याम्, २.३.७
पञ्चधा, ३.४.२, ३
पञ्चभिः, २.१०.१४
पञ्चहोतारम्, ४.३.६, ४.३२[२], ४४, ६.९
पञ्चाशत्, ४.४.४०
पञ्चाहे, ४.८.१
पठद्भिः, ३.१.४
पठ्यते, ४.७.८
पतिताः, ४.४.१३, १६
पत्तः, ४.४.४९, ६.६
पत्नीम्, १.१.४
पत्न्याधानम्, ३.३.३७

पथा, ३.३.६६
पथिरक्षाः, ४.४.५५
पदम्, २.१.३६, ३७
पदातिः, ३.१.३
पयः, ३.३.५६, ६४; ४.१.१९
पयःपात्रैः, ३.३.१०
पयसा, ५.२.२६
पयस्या, ३.३.४५, ६५, ७१
पयस्यायाः, ३.३.५६
पयस्याम्, ३.३.६७
पयोऽभ्यक्ते, ४.८.२
परम्, ३.३.६६
परान्, ५.२.२१
पराजेष्यन्ते, ४.१.४
परि, ३.३.११
परिगृह्य, २.१.१८
परिग्रहः, ३.३.२०
परिचरेत्; ३.३.३
परिणाहे, ४.१.५४
परितः, ३.३.२८
परिददाति, २.१.१७
परिधयः, ४.१.५४
परिधाप्य, ४.२.४
परिधाय, २.१०.१३
परिधि, ४.१.५५[२]
परिधिकर्म, ४.२.१, २, १६
परिधित्रयस्य, ३.३.६९
परिधीनाम्, ३.३.१५
परिधीन्, ४.२.४; ५.२.९
परिपश्येत्, ४.१.२८[२]
परिप्लाव्य, ५.२.२०
परिमृज्य, ३.३.६६
परियन्ति, ४.२.१४
परिवर्ज्य, ३.३.६९
परिवासय, ३.३.६६
परिविषेत्, ५.१.१६
परिविष्टाः, ४.१.३६
परिविष्य, १.८.३, १०.६; ३.२.११; ४.१०.१८; ५.१.१६, २४
परिवेषणम्, १.१०.७
परिश्रिते, ३.२.४
परिषिच्य, १.५.९; २.१.४२, ८.११; ३.३.४५; ४.६.९, ७.६, ९.२; ५.१.१८, २६
परिषिञ्चति, ४.१.२२, २६, १०.११; ५.१.७, १३
परिषिञ्चेत्, २.८.१२
परिषेकप्रभृति, २.१.४०
परिषेकम्, २.८.११
परिषेचनम्, ५.१.२३
परिष्यन्दयेत्, २.११.११
परिसमाप्य, १.३.४; ३.१.९
परिसमूह्य, ४.१०.१५
परिसुषिरम्, ४.१.१२
परिस्तीर्य, १.१०.२; ३.२.१६, ३.१४; ४.१.१९, २.४; ५.१.३, १८, २६
परिहरेत्, ५.२.२३
पर्कम्, ३.३.५
पर्जन्यः, ४.१.१४
पर्जन्यम्, ४.१.९
पर्णमये, ४.९.२
पर्यग्निकुर्यात्, ३.३.६७
पर्यग्निकृत्वा, ५.१.१८, २६
पर्यग्निम्, ३.३.६२
पर्यवेते, १.१.३; २.१.३४
पर्वसु, २.३.६, ८

पवित्रम्, २.९.३[२]; ४.१०.१६; ५.२.१७
पवित्राञ्जलिपाणिः, ५.२.१६
पवित्रान्तर्हितेषु, ५.२.७
पवित्रे, ३.३.४८
पलाशः, २.१.४१, ४४
पलाशम्, २.१.४४
पशवः, ५.१.१८
पशुः, ३.३.२०
पशुभिः, ५.१.१७, २५[२]
पश्चात्, ३.३.५८; ४.१.२२, २६, ४.५८; ५.१.७, १३
पश्चादवनतम्, ४.६.७
पश्चिमे, ३.४.३, ४
पश्यति, ४.१.१६[५], १७
पश्येत्, २.३.१; ४.१.५[४], १८
पष्ठौही, ४.४.३
पष्ठौहीम्, ४.४.३
पाकयज्ञः, २.८.९
पाकयज्ञे, ३.१.१०
पाणिग्रहणादिः, ३.२.१
पाणिना, ५.२.२०
पाणी, ३.३.६६; ५.२.२०
पात्रम्, ३.३.५६; ४.१०.३, ४, ६
पात्रयागस्य, ४.४.४५
पात्रसादनकाले, २.१०.७; ३.१.७
पात्राणि, २.९.१, २; ३.३.६४, ६६; ४.६.९
पात्राणीत्यादि, ४.१०.७
पात्रान्तरे, ३.१.७
पात्रियाम्, ४.६.९
पात्री, ४.६.२
पात्रीम्, ३.३.२५, ४६; ४.४.४८, १०.११, १३, १४
पात्रे, ४.९.२
पात्रैः, ३.१.७
पादम्, २.१.३७
पादयोः, ४.४.४८
पादुकाभ्याम्, ३.१.४
-पाद्य-, २.९.१
पाद्यम्, ५.२.४
पाद्यानि, ४.८.१
पायसेन, २.१.४२; ५.२.२६
पार्थिवान्, ३.३.८
पार्वणेन, ३.२.१
पालाशः, ४.४.१७
पालाशपूतेन, ४.४.१७
पालाशम्, ३.३.९
पालाशान्, ४.४.१८
पालाशी, ४.६.२
पालाशीम्, २.८.११, १०.१; ४.४.१४, १५, १७
पाशौ, ४.१.५
पार्श्वयोः, ४.४.४८
पिंशेत्, ३.३.५८
पिङ्गलया, ४.४.२
पिङ्गला, ४.४.२
पिण्डदानक्षेत्रम्, ४.७.७
पिण्डदानम्, ५.१.२३
पिण्डदानविधिः, ४.७.८
पिण्डम्, ३.३.६०; ४.६.१३[२], ९.२, १०.८, ९
पिण्डविशेषम्, ४.६.१४
पिण्डान्, ५.१.१४, २.२०
पिण्डानाम्, ५.१.१३
पितरः, ५.१.२८[२], २.१५, २६, २८
पिता, १.५.२; ३.३.२१[२]; ४.४.१

पितामहाः, ५.२.२६
पितृभिः, ५.१.१७
पितृमातृभ्रातृमातुलानाम्, ३.१.६
पितृयज्ञम्, ३.३.१९
पितृणाम्, ५.२.२५
पितॄन्, १.१०.७; ५.१.१७, २५[२], २.११
पित्रियाणि, ४.१.५३
पित्र्यम्, ५.१.२५
पिन्वमानः, ४.१.१०
पिष्टपशुः, ३.३.२०
पिष्टसंयवनीम्, ३.३.४६; ४.४.४८
पिष्टसंयवने, २.१०.११
पिष्ट्वा, ३.३.५८
पुंसवनम्, १.२.१
पुण्याहम्, १.८.३; २.१.४५; ३.२.११; ४.१.३५, १०.१८
पुण्याहवाचन-, २.१.३
पुण्याहवाचनम्, ३.१.३, ४
पुण्ये, १.८.१
पुत्रकामात्, ५.२.२१
पुत्रैः, ३.३.२१
पुनः, २.१०.९; ३.१.९, ३.३०, ४९, ४.३; ४.१.१९, ६.६
पुनरपि, ४.९.२
पुनराधेयः, ३.२.२
पुनरेव, ३.३.५४
पुमांसम्, १.५.१
पुरस्तात्, १.८.३; ३.२.११, ३.४०; ४.१.२३, ४.५७, ६.९
पुरा, ४.१.१६
पुरीषम्, ४.४.८
पुरुषलिङ्गम्, १.२.३
पुरुषः, ४.१.१०, ११, १५, १६, २०, २१
पुरुषमात्रम्, ४.८.३
पुरुषम्, ४.१.९, १७
पुरुषौ, ४.१.१
पुरोडाशमेक्षणम्, ४.४.४८
पुरोडाशम्, ५.१.५
पुरोडाशन्, ३.३.६१
पुष्पम्, १.१.२; ४.४.१७
पूर्णाहुतिम्, ४.६.१०, ७.२, ५
पूर्णाहुत्यर्थम्, ४.६.३
पूर्वः, ३.४.४
पूर्वदेवानाम्, ४.४.७४
पूर्वपक्षे, ४.२.२
पूर्वभागे, १.५.८
पूर्वम्, २.१०.९, ११.९; ३.३.३, ५८
पूर्ववत्, २.८.१२; ४.१०.१५
पूर्ववाक्यशेषः, २.११.६
पूर्वापराग्निसम्बन्धः, ३.३.२३
पूर्वे, ३.४.३; ५.१.२५, २८
पूर्वेण, २.१.२८; ३.३.४१
पूर्वेद्युः, १.१०.१; २.१.३; ५.२.२
पृथक्; ३.३.४७[२], ५७, ६०
पृथक्शालामुखीयस्य, ३.३.४०
पृथिवी, ४.१.१४
पृथिवीम्, ४.१.९
पृथिव्याः, ४.३.४
पौण्डरीकम्, ४.१.१७
पौरुषः (वधः), ४.१.७
पौर्णमास्याम्, २.८.१
प्रक्रमेषु, ३.४.१
प्रक्षालितशुक्लवासाः, ४.१.५३
प्रक्षाल्य, ३.१.२१, ३.४२; ५.११.१२
प्रचक्षेत, ३.३.३६
प्रच्छाद्य, ३.१.४, २.४; ४.६.६

प्रजया, ५.१.१७, २५[२]
प्रजा, ४.४.६१–६३
प्रजापतिः, ४.१.९, १३
प्रजापतिम्, ४.३.५, ४.३३
प्रजापतेः, ४.३.४
प्रणयनम्, ४.४.४८
प्रणीक्ष्य, ५.१.२१
प्रणीताः, ३.३.६०
प्रणीतानाम्, ४.४.४८
प्रणीताभ्यः, २.१०.११
प्रणीय, ३.३.४८
प्रतिचीनशिरसीम्, ५.१.२१
प्रतिपतिकहोमम्
प्रतिपदम्, ४.६.९
प्रतिपद्यते, २.१०.१३
प्रतिपरेयुः, ४.१.४
प्रतिप्रसवः, २.३.७
प्रतिब्रूयुः, ४.१.४०, ६.११
प्रतिमन्त्रम्, १.२.५
प्रतिमुष्टि, ३.३.५१
प्रतिलेख्यम्, २.११.१२
प्रतिलोमम्, २.१.४१
प्रतिवचनम्, ४.१०.१६
प्रतिषेधः, २.३.८
प्रतिष्ठा, ४.४.६२
प्रतिसंख्याय, ३.२.३
प्रतीक्षेत्, ४.१०.१७
प्रतीचो, ४.४.६८
प्रतीचीम्, ४.४.६, ७.७
प्रतीच्याम्, ४.४.६१
प्रतीयेयाताम्, ४.१.२
प्रत्यक्षम्, ४.१.१६
प्रत्यगग्रान्, ४.६.९
प्रत्यग्योनी, ३.३.३४
प्रत्यङ्ङासीनाय, २.१.३५
प्रत्यङ्मुखम्, ४.१.५
प्रत्यज्य, ३.१.२१
प्रत्यञ्चम्, ३.३.४०
प्रत्यवदानकम्, ३.३.२४
प्रत्याम्नायम्, १.१०.४
प्रत्यवेक्षते, ४.१.३४
प्रत्यस्य, ४.४.४४, ५५, ६.९
प्रत्यस्यति, ४.४.३२
प्रथमः, ३.३.४०; ४.४.६०[२]–६२
प्रथमम्, ३.३.२, ४९, ५२
प्रथमा, ४.४.६२
प्रथमान्तम्, ३.१.१९
प्रथमाम्, ४.४.६३
प्रथमेन, ३.३.५५
प्रथमौ, ४.४.६३
प्रदक्षिणम्, २.१.४३; ४.१०.१७
प्रदाय, ४.१०.१२, १४, १५
प्रदोषम्, २.८.६
प्रधानार्थत्वेन, ३.१.९
प्रपद्य, ३.३.७
प्रपद्येत, २.१०.३
प्रब्रूते, २.१.१३
प्रमाणम्, ३.४.२
प्रमादात्, ३.३.३०
प्रयतः, ५.२.३
प्रयायात्, ३.२.१४
प्रयोगः, २.८.१०
प्रयोजनवन्ति, २.१.८
प्रवत्स्यन्, २.१.३८
प्रवपते, ३.३.१२
प्रवर्तौ, २.१०.१

प्रवसेत्, ३.२.१३[२]
प्रविध्यन्ति, ४.४.५१
प्रविशेत्, ३.३.४२
प्रविश्य, १.५.२; ४.६.१३, ९.२, १०.१८
प्रवेष्टव्यम्, २.८.७
प्रशंसनम्, ३.३.२८
प्रशस्यते, ५.२.१४
प्रसलैः, ३.३.११; ४.२.१४
प्रसवम्, २.१.१४
प्रसिद्धः, ३.२.११
प्रसिद्धम्, ५.१.२, २३[३], २४, २७
प्रसिद्धाज्येन, ५.१.२३, २७
प्रसिद्धान्नस्य, ५.१.२३, २७
प्रस्यन्देत, ४.७.७
प्रस्रवणस्य, ४.१.६
प्रस्रवणाशङ्कायाम्, १.४.४
प्रस्रवेत्, १.४.४
प्रागग्निग्रहणात्, ३.३.३५
प्रागपवर्गाणि, ४.१.५३
प्राग्वंशे, ३.३.६३
प्राङ्मुखः, ४.१.५३
प्राङ्मुखम्, ४.१.५
प्राङ्मुखाः, २.८.४; ४.१.३६
प्राङासीनः, २.१.३५
प्राचः, १.१०.३; ५.२.४
प्राचीनावीतम्, ४.६.६, १०.४
प्राचीनावीती, ४.१.५३, ९.२
प्राचीम्, २.१.४१; ४.४.६४
प्राच्याम्, ४.४.६५
प्राजापत्यं (सूक्तम्), १.६.२
प्राजापत्यत्वे, १.१०.११
प्राजापत्या, ५.१.२३, २७
प्राजापत्यात्, ३.१.५
प्राजापत्याम्, ३.२.८, ३.१७
प्राजापत्यायाः, २.८.३
प्राजापत्ये, २.१०.२; ३.१.४
प्राञ्चम्, ३.४.१; ४.४.३१
प्राञ्चौ, ३.३.३३
प्राणः, ४.१.१४, २१
प्राणान्, ३.३.१; ५.१.२१, २.२
प्राणायनेषु, ४.४.३२, ४४, ६.९
प्राणे, ४.१.९
प्राणेषु, ४.३.५
प्रातः, १.५.१०; २.३.८
प्रातर्वत्, २.३.९
प्राथम्यात्, १.१०.५
प्रादेशमात्रे, ४.१.६
प्रापत्स्यति, ४.४.६०, ६१-६३
प्राप्नुयात्, ४.४.६०-६२
प्रायणम्, ४.१.१८
प्रायश्चित्तीयाम्, ५.१.२६
प्रार्जयति, २.१.२६
प्रावरणाय, ४.४.३०
प्रावर्तम्, २.१०.१४
प्रावारम्, २.१०.१
प्रावृत्य, ४.४.५५
प्राशनमन्त्राः, ४.१.२९
प्राशयति, १.२.४, ८.४
प्राशित्रहरणे, ४.४.४७
प्राश्नीयात्, ४.१.२८, १०.१८
प्राश्य, ३.३.२८
प्राह, २.१.३१, ११.६
प्रियः, ४.४.१
प्रियाय, ४.१.३०
प्रियायै, ४.१.३०

प्रेतः, ४.१.१
प्रेतम्, ४.६.५, ९.२
प्रेयात्, ४.४.१
प्रेष्य, ३.३.२९
प्रेष्यन्, ४.१.१६
प्रैषः, ३.३.४०
प्रैषम्; ३.३.५३, ६७
प्रैषार्थम्, ३.३.६६
प्रोक्षणीः, ३.३.५२
प्रोक्षणीपात्रम्, ३.३.२६
प्रोक्षण्यर्थानि, २.९.१
प्रोक्षति, २.१.८, १५, ९.२; ५.१.४, २०
प्रोक्षेत्, ३.३.५२
प्रोक्ष्य, २.१०.९; ४.६.७
प्रोर्णोति, ४.४.५५
प्रोतनदर्शनात्, २.१०.१३
प्लक्षशाखाभिः, ३.२.४
प्लाक्षस्य, ३.२.४; ४.१.६

फ

फलवतीम्, १.५.८; ४.४.१६
फलानि, ४.४.१६
फलीकृतीः, १.५.९
फाल्गुनस्य, ५.१.१
फुल्लान्, ३.३.५७

ब

बद्धमिव, ४.१.५
बद्धशिखेषु, ५.२.५
बद्धवा, १.३.५
बधिरः, ४.७.१
बध्नाति, १.३.७
बभूवुः, ५.१.२८
बर्हिः, ३.३.६४
बर्हिषा, ४.१.१९, २.४; ५.१.१८, २६
बलम्, ४.१.१४
बलिम्, २.१.४२
बलिहरणम्, १.४.१; ४.७.७
बले, ४.१.९
बहिः, १.४.६
बहून्, २.९.१
बाद्धवान्, ३.३.१५
बार्हस्पत्ये, २.१०.२
बाहुम्, ४.१.३८
बाह्यतः, ३.१.२, ७
बौधायनैः, २.८.८
ब्रह्म, ४.३.५, ४.३३
ब्रह्मचारिणम्, २.१.४
ब्रह्मणः, ४.४.७८
ब्रह्मणि, ३.३.६६
ब्रह्मप्रणीतावर्जम्, २.८.११
ब्रह्मौदनम्, ३.३.२४, २७
ब्रह्मौदनाज्ये, ३.३.२७
ब्रह्मौदनिकम्, ३.३.३१
ब्राह्मणः, ४.७.१
ब्राह्मणम् (ग्र), ४.१०.५
ब्राह्मणम्, ४.१०.७, ८
ब्राह्मणस्य, २.१.२
ब्राह्मणाः, ४.१.३६; ५.२.१३
ब्राह्मणान्, १.६.४, ८.३, १०.६; ३.२.११, ३.२९; ४.१०.१८; ५.२.२, ४, ६, ११
ब्राह्मणाभ्याम्, ४.६.१०
ब्राह्मणाय, ४.४.२७
ब्राह्मणेभ्यः, ४.४.५४; ५.१.२४, २.१०
ब्राह्मणेषु, ५.२.५, ७
ब्राह्मणैः, ५.२.९
ब्रुवते, १.१०.७

ब्रुवन्; ३.३.२२
ब्रूयात्, २.११.४; ३.३.७१; ४.४.७५; ५.२.३, २०
ब्रूयुः, ५.२.१३
ब्रूहि, ४.३.५, ४.३५

भ

भक्षयित्वा, ४.१.१७
भगवः, ४.४.३५
भगवान्, ४.४.३५
भग्ये, २.१०.२
भर्जनाय, ३.३.४४
भर्जयित्वा, ३.३.५७
भवति, २.१.४, ४१; ४.१.५, १६[२], ३.४, ६, ४.६, ३३; ५.१.१६
भवन्ति, २.१०.१; ४.४.४६, ६.४; ५.१.१७, २८
भवेत्, २.१.४४; ३.४.४
भस्म, ४.४.८
भस्मादीन्, ३.३.३२
भार्यायै, ४.१.३०
भित्त्वा, ४.४.४७
भुक्त्वा, ३.१.३; ५.२.२३
भुञ्जानान्, ५.२.११
भुञ्जीत, २.३.५, ५.२
भूतानि, ५.१.१७
भूमौ, २.५.२
भेदेन, ३.३.५१
भोजन–, २.१.३
भोजनम्, ३.३.११
भोजनस्य, २.३.८
भोजनार्थम्, २.११.११
भोजयित्वा, ३.३.५; ४.१०.१४
भ्राजाम्, ४.४.७४

म

मघासु, ५.२.२६
मच्छिन्द्यात्, ५.२.२५
मणिः, ४.१.२०, २१
मणिम्, २.१०.१३
मतस्ने, ४.४.५४, ५५
मथित्वा, ३.२.४; ४.४.२१
मथ्नन्ति, ४.४.२०
मदन्तीः, २.१०.११
मधु, १.५.५; ५.१.१
मधुना, १.८.४
मधुपर्काथम्, २.९.३
–मधुपर्कार्थानि, २.९.१
मधुमांसेन, ५.२.२६
मधुयुतेन, ३.३.११
मध्यमः (परिधिः), ४.१.५५
मध्यानि, ४.८.१
मध्ये, ४.४.८, ५२; ५.२.१८
मनः, ४.१.१४
मनसा, ३.२.९; ५.२.११
मनसि, ४.१.९, ६.९
मनसैव (०सा + एव), ४.९.२
मनस्वतीम्, ३.२.८
मनुष्यार्थानि, २.१०.७
मन्त्रः, ३.३.४९, ५१
मन्त्रकम्, ३.३.२३
मन्त्रम्, ३.१.२१, ३. ५६, ६९
मन्त्रवत्, २.१.४२; ३.३.७
मन्त्रवर्यैः, २.१.९
मन्त्राणाम्, ३.३.२३
मन्त्रान्, २.१.१०
मन्त्राभ्याम्, १.१.४, ५.३
मन्त्रावृत्तिः, ३.३.७

मन्त्रे, २.१०.१०
मन्त्रेण, २.११.१२; ३.३.२, ६, १२, ५७, ५८
मन्त्रैः, २.८.११; ३.३.८
मन्यन्ते, ४.४.७
मन्युः, ४.१.१४
मन्यौ, ४.१.९
मम, ४.१.१४[९]
मरीचीः, ४.१.१६
मरुताम्, ४.४.७४
मर्कटः, ४.१.१७
मर्कटम्, ४.१.५
महदुक्थम्, ४.१.५
महर्त्विजः, ३.३.२८
महामेघे, ४.१.१६
महीयते, ४.८.४
मा, १.३.५; ४.३.५
मांसलाङ्गम्, ३.३.२०
मांसेन, ५.१.२४
माघस्य, ५.१.१
माता, ४.४.१
मातुः, १.५.७
मात्रे, ३.३.३९
मार्जयन्ति, ४.१.५१, ५२
मार्जयित्वा, ३.३.१३
मार्जयेत्, ३.३.३, ५, ४८
मालाम्, २.१०.१
माषाभ्याम्, १.२.३
मासम्, २.८.६
मासि, १.३.१, ७.१, ८.१
मित्रम्, ५.१.१७
मिन्दाहुती, ३.२.८
म्रिश्रितान्, ३.३.६१
मीमांसेत्, ४.४.२
मुखम्, १.५.४; ४.४.५५
मुखे, ४.४.३२, ४४, ४७
मुष्टिमात्रम्, ४.९.२
मुष्टिम्, ३.३.४७
मुष्टीन्, ३.३.४९
मुष्ट्यावपनम्, ३.३.५३
मूकः, ४.७.१
मूर्खा, ४.४.४
मूर्खाम्, ४.४.४
मूर्धा, ४.१.१४
मूर्ध्नि, ४.१.९, ४.४८
मूर्ध्निप्रदेशे, १.३.६
मूलात्, ४.१.६
मृतबलिम्, ४.९.१
मृत्युः, ४.४.३५
मृन्मयानि, ४.४.५३; ५.२.१९
मे, ४.१.१८
मे (मह्यम्), ४.४.३५
मेक्षणम्, ३.३.४५
मेखलाजिनदण्डान्, २.१.९
मेखलाम्, २.१.४२
मैत्रम्, ३.३.१; ५.१.१७
मैत्रावरुण्यः, ३.३.७२
मैथुनम्, ५.२.२४
म्रियते, ४.१.६
म्रियमाणम्, ४.३.१

य

यः, ३.२.१; ४.१.५, ३.५, ४.३३[२], ५५; ५.१.२८
यच्छेताम्, ३.३.३०
यजन्ते, ४.४.१७
यजमानस्य, ३.३.३७

यजेत्, ३.३.७२
यज्ञः, ३.३.७०
यज्ञोपवीतम्, २.१.५, ४२
यज्ञोपवीतवासः, २.१.८
यज्ञोपवीतवाससा, २.१.९
यज्ञोपवीती, ४.१०.१७; ५.२.३, ४
यज्वा, ३.३.१८
यतरेषाम्, ४.१.४
यत्, ४.१.६, ४.१७
यत्न्तः, ३.३.६१
यत्र, २.१.३८, ४१; ३.२.१६; ४.४.६, ७, ७.७
यथा, १.६.३, ८.३; ३.२.११; ४.१.१०, १५; ५.१.५
यथाग्रहणम्, ५.२.२०
यथातत्त्वम्, ३.३.४३
यथानक्षत्रम्, १.५.६
यथान्यायम्, ४.१.५३
यथाविधि, ३.३.१४, ५५
यथाशक्ति, ३.१.४
यथाशक्य, ४.१०.७
यथाश्रद्धम्, ४.५.२६, २८[२]
यथास्थानम्, ४.६.९
यथोक्तम्, २.९.१, १०.८, ९; ३.१.४, ९, १७; ४.७.६
यदत्र, ४.४.५
यददः (यद् अदः), ४.१.६
यदसौ, ४.१.७
यदि, १.४.४, ५, ५.१; २.१.३४, ३५, ४४, ३.१, ११.८; ३.२.१३, १४, ३.४१; ४.१.१, ५, २८[२], २.३, ४.१, २८, ४६, ६०–७४; ५.१.१, २.२४
यद्यु वा, ५.१.१६
यमस्य, ४.४.५५
यम्, २.११.६, १०; ४.१.२८
यवम्, ३.३.५६
यवस्रजम्, १.३.७
यवाः, ३.३.४७
यवानाम्, ३.३.४९, ५२
यवान्, ३.३.५७, ५८
यवेन, १.२.३
यस्मै, ४.१.३०
यस्य, १.७.३; ४.१.२[४], ३[४], ५[४]
यस्याम्, ३.२.१६
या, ४.४.२–४
याजमानम्, ३.३.३६
याज्ञिकात्, ३.२.४
यामः, ३.३.६८
यावत्, १.१.२; २.७.७; ४.८.४; ५.२.१४
युक्तविमोकोत्पन्नप्रतिपत्तिकोर्य, ३.१.२१
युक्त्वा, ३.३.६९
युगपत्, २.१०.८
युग्माः, ४.१.३६
युग्मान्, १.१०.६; ५.२.४
ये, ४.३.५
योजयेत्, २.१.४४
योनिभिः, ३.३.३८

र

रथम्, २.११.८
रथन्तरम्, ३.३.३८
रन्ध्राय, ४.१.१२
राजतानि, ५.२.१९
राजन्यः, ४.७.१
रातयः, १.७.३

राष्ट्रभृतः, ३.२.१०
रिक्तमिव, ४.१.१२
रुद्राणाम्, ४.४.७४
रूपम्, ४.४.१७
रेतः, ४.१.१४
रेतसि, ४.१.९
रोहिणी, ४.४.२, ३
रोहिणीम्, ४.४.३
रोहिण्या, ४.४.२

ल

लक्ष्मणा, ४.४.३
लक्ष्मणाम्, ४.४.३
ललाटे, ४.४.४८
लाजान्, ३.१.७, २१
लाजैः, ३.१.२५
लिखति, २.११.१२
लुप्तिः, ३.३.२३
लोकः, ४.४.६०
लोकाग्निम्, ३.१.७
लोके, ४.८.४
लोधये, ३.३.५७
लोमषु, ४.१.९
लोमानि, ४.१.१४
लोहमयानि, ४.४.५४
लोहमिव, ४.१.५
लेहितमिव, ४.१.५
लोहितायन्तम्, ४.१.१६
लोहिताष्ठीलाम्बम्, ४.१.१६
लौकिकम्, ३.२.४

व

वक्त्रौ, ४.१.२
वक्षः, ४.४.५४; ५.१.२१
वक्षसि, ४.४.५४
वक्ष्यामः, ५.२.१
वक्ष्यामि, ४.४.३५
वचः, ३.३.३०
वत्साम्, ३.३.६४
वत्स्यन्तः, ४.४.७
वदति, २.१.११
वदेत्, २.३.२
वदेयुः, ३.२.२, ३.२३
वधः, ४.१.७
वधूगृहम्, ३.१.३
वध्वा, ३.१.४, ११
वन्ध्या, ४.७.१
वपया, ४.४.५५
वपाम्, ५.१.२१
वपेत्, २.७.८
वयम्, ४.१.११
वरः, ३.१.३, ४
वरम्, ३.२.१२
वराहः, ४.१.१७
वर्जम्, २.३.९
वर्जयित्वा, ३.३.४८, ५३
वर्तुलः, ३.४.४
वर्तेते, ३.३.४६
वर्षासु, ४.१.५; ५.२.२६
वर्षीयः, ५.१.९, ११
वसूनाम् (देवानाम्), ४.४.६४, ७४
वस्तु, ४.१.५
वस्तौ, ४.४.४८
वस्त्रादिना, ४.६.६
वस्त्रेण, ३.१.४
वस्येत्, ३.२.१६
वह्निम्, ३.३.४
वा, १.१.२, ३.३, ४.४[२], ५.१०, ६.१,

९.१, १०.४; २.१.४१, ७.७, ८.१, ५, ११; ३.१.१, ३, २०[३], ३.३, ४०, ५१, ७०, ७२; ४.१.१९, ३०[५], ४.१[४], ७, ४७, ५२, ५३, ६.२[३], ५[२], ६, ७, ९, ७.४, ७[२], ८.१, ९.२,; ५.१.१, ५, २.४[२], १९, २६[२]
वाङ्, ४.१.१४
वाचनम्, ३.३.५१
वाचम्, ५.१.५
वाचयति, ४.१.३९
वाचयित्वा, १.८.३; ३.२.११; ४.१.३५, ३७, १०.१८; ५.२.२१
वाचयेत्, १.६.४, १०.८; २.१.४५
वाचि, ४.१.९, ६.९
वाजिनम्, ३.३.७०, ७२
वाजिनसंप्रयुक्तम्, ३.३.६५
वाजिना, ३.३.४६
वादरमणिम्, २.१०.१
वानस्पत्यत्यान्, ३.३.८
वापयित्वा, ३.३.१३; ४.१०.३
वायुः, ४.१.१४
वायुम्, ४.१.९
वायोः, ४.१.८
वार्त्रध्नी, ४.४.३
वार्त्रध्नीम्, ४.४.३
वालधानकाण्डम्, ४.२.१४
वासः, २.१०.१, १३[२]; ४.२.४, १५, १०.१०; ५.२.४
वाससा, ३.३.१५
वाससी, ३.२.१२
वाहनम्, ३.१.३
विंशति, ४.४.३७
विकल्पयते, ३.३.४१
विच्छिद्य, ५.१.२१
विच्छिन्नः, ३.२.२
विजानीयात्, ४.१.४
विजायेत, १.४.५
विज्ञानम्, ४.४.५९
विज्ञायि, १.३.५
विद्यात्, ३.३.७२; ४.१.४, १८, ४.६०–६४, ६६, ६८, ७०, ७२, ७४
विद्योतमानाम्, ४.१.१६
विद्वांसः, ५.१.२५
विद्वान्, ५.१.१७, २५, २८
विधवा, ४.७.१
विधानतः, ३.३.४
विधिना, ३.३.७०
विना, ३.३.७
विनिधिवाचनम्, ३.३.१४
विनियोक्तव्याः, ३.३.६०
विपरीयुः, ४.१.५
विप्रान्, ५.२.२२
विभजने, १.३.४
विभीतकैः, ३.३.२१
विमाय, ३.३.६
विलाप्य, ४.२.४, ३.६, ४.६, २२, २९; ५.१.१८, २६
विवाहे, ३.१.४
विवेचनात्, ३.३.५४
विशानाम्, ४.४.७४
विशेषः, २.११.८
विशेषदर्शनात्, ३.१.२४
विश्वेषां, ४.४.७४
विसर्गे, २.३.९, ७.१०
विसानि, ४.१.१७

विसृजते, २.१.४१
विसृजेत्, ३.३.५७
विसृज्य, ४.१०.१६; ५.१.५, २.२२
विस्रस्य, १.३.७; २.१.४२; ४.६.६
विहरन्ति, ४.४.२१
विहाय, ३.३.६७
वीक्षणात्, ३.३.५९
वृकलान्, २.१०.१
वृक्षः, ४.१.१५
वृणीत, ४.४.३४
वृषारवम्, ४.४.४८
वेद, ४.१.६–८, ३.४
वेदम्, २.१०.१
वेदयेत्, ३.३.६
वेदाध्ययनस्नानम्, २.११.९
वेद्याम्, ३.३.९, ६३
वेहतम्, ५.१.१
वै, ४.१.११, ४.१७, ३३; ५.१.२८
वैकङ्कतीम्, ४.४.२२–२६
वँकंकत्यौदुम्बर्यौ, ४.६.२
वैदालकान्, ३.३.६९
वैश्यस्य, ४.७.१
वैष्णवंसूक्तम्, १.४.२
वैष्णवानि, ४.३.३
व्यक्ते, १.२.१
व्यवहरेत्, ३.३.२
व्यसनी, ४.७.१
व्यस्ताः, ३.३.१६
व्याख्यातः, २.७.२; ३.२.१७
व्याख्यातम्, ३.२.१४
व्याख्याय, ३.१.४
व्याख्यायन्ते, ४.३.५
व्याख्यास्यामः, ४.६.१, ९.१
व्याचष्टे, ४.६.९, ८.४
व्याहरेत्, १.१०.५
व्याहृतयः, ३.३.१६
व्याहृतिः, ३.२.७
व्याहृतिपर्यन्तम्, ३.२.५
व्याहृतिभिः, ३.३.४, ४१
व्युदज्य, ३.३.७
व्युदस्य, ४.४.८
व्रजम्, २.१०.३
व्रजद्वारम्, २.१०.४
व्रजेत्, ५.२.२४[२]
व्रतम्, २.१.४१, ७.४; ३.३.७०
व्रतसमिधः, २.१.४०
व्रतोपनयनवत्, ३.१.१०
व्रीहयः, ३.३.४७
व्रीहियवाः, ३
व्रीहियवान्, १.१०.५
व्रीहिणाम्, ३.३.५३, ५४
व्रीहीन्, ५.१.१, ३
व्रैहान्, ३.३.५०

श

शकुनसूक्तम्, ३.१.४
शकृत्पिण्डान्, १.४.४
शकृत्पिण्डैः, ४.४.२१
शक्तितः, ५.२.२०
शङ्कुना, ४.८.१
शङ्कुम्; ४.८.१
शतैः, ३.३.२१
शम्याः, ४.२.४, ४.४८
शयितस्य, १.५.८
शरीरम्, ४.१.१२, १४
शरीरात्, ४.१.११
शरीरे, ४.१.९

शर्कर:, ३.३.१०
शर्वरीम्, ३.३.३१
शललीम्, १.३.५
शल्कम्, ३.३.३३
शल्कै:, ३.३.३१
शशम्, ४.१.५
शस्येत, ४.१.५
शाखाभ्याम्, ४.६.७
शाखे, ४.४.७, ८, १४, ५४, ६.२
शान्ताची:, ४.२.५
शालायाम्, ३.४.१
शिर:, ४.४.३४[२]
शिरसि, १.४.५
शिरस्त:, ४.४.४८
शिश्ने, ४.४.४८
शिष्टौ, ३.३.२९
शिष्येषु, २.८.२
शीघ्रप्रसवसिद्ध्यर्थम्, १.४.५
शीता:, २.१०.१, ११.३
शीतासु, २.१०.११
शीर्षण्यानि, ४.८.१
शीर्षन्, ४.४.४८
शुक्लवासा, ५.२.३
शुचि:, ४.१.५३
शुचौ, २.१.७; ४.९.२
शुद्धवाससीम्, १.१.४
शुद्धोदकम्, ४.१०.१५
शुद्ध्यर्थम्, ४.६.६
शूद्रेण, २.३.२
शूर्पद्वयप्रवर्तने, ३.३.४९
शूर्पम्, ३.३.२५; ४.४.४८
शूर्पात्, ३.३.४६
शूलै:, ५.१.२१
शृणु, ३.४.२
शृतेषु, ५.१.२१
शेषम्, ४.१०.१७; ५.२.१९
शोभयित्वा, २.९.१; ३.३.१४; ४.१.१९, २.४; ५.१.१८, २६
शौचम्, ५.१.२
श्मशानकरणस्य, ४.७.७
श्मशानम्, ४.८.१
श्रद्धा, ३.३.१
श्रपयन्ति, ५.१.२१
श्रयणम्, २.७.७
श्राद्धम्, ५.२.२३
श्राद्धशेषम्, ५.२.१
श्राद्धाभिमर्शनम्, ५.१.२३
श्रावण्याम्, २.८.१
श्री:, ४.४.६३
श्रीमती, ४.४.६३
श्रीमान्, ४.४.६३
श्रोण्यो:, ४.४.४८
श्रोत्रम्, ४.१.१४
श्रोत्रियागारात्, ३.२.१६
श्रोत्रे, ४.१.९, ६.९
श्व:, ५.१.१८

ष

षट्, २.९.१; ४.४.८
षट्कपालम्, ५.१.५
षट्त्रिंशत्, ३.३.२९, ४७, ४९
षड्ढोतारम्, ४.३.६, ४.३२[२], ४४, ६.९
षड्भि:, १.८.४, २.१०.१४
षण्ड:, ४.७.१
षष्टि:, ४.४.४१
षष्ठं (भागम्), ३.४.२
षष्ठे, १.८.१

स

संयावार्थाः, ३.३.६१
संयुयात्, ३.३.३२
संवत्सरपक्षे, १.१.३
संवत्सरपरम्, २.७.६
संवत्सरस्य, ४.१.१६, ३.४
संवत्सरात्, ४.१.१६
संवत्सरान्ते, १.१.३
संवत्सरे, १.९.१
संविद्यात्, ४.१.१
संवेशयन्ति, ४.४.३१
संवेशयेत्, ४.३.१
संशोध्य, ३.३.१
संसाद्य, २.१.८
सꣳसाद्य, ४.६.९
सꣳसृजति, ४.४.२९
सꣳस्कर्ता, ४.६.६
संस्कुर्यात्, ४.७.१
संस्कृतार्थम्, २.१०.८
संस्कृत्य, ३.३.५२
सꣳस्तीर्य, ४.६.९, ९.२, १०.६, ८
संस्थापयति, ५.१.९
संस्पृष्ट्वा, ४.१०.७
संहनुकरोति, २.१०.१४
सः, २.१.५, ३८, ११.८, १०; ४.१.१५, १७, ४.१, ३३[२], ५९, ६०, ६१, ६३, ६४, ७७, ७८
सकाष्ठाम्, ४.६.८
सकृत्, ३.१.२१, ३.७, ५१; ४.१०.४; ५.१.२१, २.८
सकृदेव, ४.१.१६, ६.९
सक्तून्, ३.३.६०, ६१
सक्थिनी, ४.४.५०
सक्थ्योः, ४.४.४८
सगणः, ४.१०.१८
सग्रहम्, ३.२.९
सघृतम्, ५.२.११
संकल्प्य,, १.१०.७; ३.२.२; ५.२.२
संक्षालनेन, ४.१०.११
संगृह्य, ५.२.१४
सञ्चिनुयात्, ४.८.१
संज्ञपयन्ति, ५.१.२१
संज्ञप्तायाः, ५.१.२१
सति, ३.३.३८
सतिलानि, ५.२.१९
सते, ३.२.४, ३.९
सदृशमेव, ५.१.५
सद्भिः, ३.३.७१
सनखश्मश्रु, २.७.८
सनिम्, २.११.१०
संतिष्ठते, ४.२.१६
सपवित्राणि, ५.२.१९
सप्ततिः, ४.४.४२
सप्तपदानि, ३.१.११
सप्तहोतारम्, ४.३.६, ४.३२, ४४, ६.९
सप्ताहे, ४.८.१
सप्रणवम्, १.१०.१०
सभागतः, ४.७.१
सभायाम्, ४.३.६
सभ्यावसथ्याभ्याम्, ४.४.५८
सभ्यावसथ्यौ, ४.४.६३
सभ्योपवसथिकौ, ३.३.४१
समदेशे, २.१.७
समन्ततः, ४.१.२२, २६; ५.१.७, १३
समन्ताम्, ३.२.७
समन्त्रकम्, ३.३.१३, ५९, ६०

समभिमृशेत्, ३.३.७०
समवदाय, ५.१.२२
समानि, ३.३.७२
समानीय, ३.३.४८
समाप्य, ३.३.७२
समारूढः, ३.२.१६
समारोपणम्, ३.२.१४
समारोपयेत्, ३.२.१५
समारोप्य, ४.४.६
समावर्तनात्, २.११.७
समावर्तमानानाम्, २.१०.१०
समाहरेत्, ३.३.९
समिच्छल्कौ, ३.३.२६
समित्, २.१०.८, ९
समित्पाणिः, २.१.११
समिदादीनि, २.१०.९
समिधः, ३.२.१५, ३.४
समिधम्, २.१.२९, ८.११, १०.१; ४.४.२२-२६
समिधि, ३.२.१६
समिध्य, ३.३.४
समुदायुत्य, १.८.४
समूह्य, १.५.९
संमृज्य, ४.३.६, ४.६, २२
संपत्तिप्रक्रिया, ३.३.४३
संपाद्यते, ४.२.१
संपूरयति, ४.४.१२
संपूर्य, १.४.५
संप्रविष्टे, ३.३.६६
संबन्धप्रतिष्ठा, ४.३.४
सम्बन्धिभिः, ३.१.४
संबुध्यन्तः, ३.१.१
संभरेत्, ३.३.७, ९; ४.४.१
संभाराः, २.१०.१; ४.६.४
संभाराणाम्, ४.४.८
संभारान्, २.१०.६; ३.३.७, ३२, ३३; ४.४.१
संभारेषु, ३.३.३६
संभारैः, ४.६.१०
संभृतस्य, ३.३.१०
संभृत्य, ३.३.६४
संमृज्य, ४.३.६
सम्यक्, ३.३.६४, ५८
स य एवम्, ५.१.१७
स यत्, ४.१.१८, ४.१६
स यो ह वा एवमेते, ४.१.६
स यो ह वै, ५.१.२५
सर्पन्तम्, ४.४.३५
सर्पसि, ४.४.३५
सर्पामि, ४.४.३५
सर्पिः, ५.१.१
सर्पिषा, ३.३.७
सर्पिष्मतीम्, ४.४.२७
सर्पेत्, ४.१.५
सर्वः, ५.२.९
सर्वत्र, ३.१.२३
सर्वम्, २.८.३, ७; ३.३.३५, ६९; ४.१.२८
सर्वसंयवने, ३.३.६०
सर्वरोहितेन, २.१०.४
सर्वलोहितम्, २.१०.१
सर्वसुरभि, ५.२.५
सर्वसुरभिपिष्टम्, २.१०.१
सर्वस्मात्, ३.१.२३
सर्वाः, ४.४७.४
सर्वाणि, २.१०.९; ३.३.४२, ६२, ७२; ४.४.५२; ५.१.१७

सर्वान्, २.८.२
सर्वान्नविकारम्, ५.२.२०
सर्वेषाम्, २.७.७; ३.४.३; ४.४.७४
सर्वेषु, ३.३.५०
सर्वौषधम्, ४.६.६
सर्वौषधीः, ३.३.३७
सलोकताम्, ४.४.६४, ७४, ७८
स वै, ४.१.१०
स वै (स वा एषः); ४.१.१५
सव्ये, ४.४.४६, ९.२
सव्येन, ५.२.२०
सशाखम्, २.१.४४
सशीर्षपादेन, ४.४.५६
ससन्ध्यम्, २.३.५
स ह, ४.१.१३
सह, १.२.३; २.१०.७; ३.१.४, २७, ३.९, ३२, ४३, ४७, ६२
सहधूमेन, ४.४.७६
सहाग्नियज्ञायुधसंभारैः, ४.६.५
सहार्चिषा, ४.४.७६
सहैव, २.१.८
सा, ४.४.२-४
साङ्गुष्ठम्, २.१.१६
साज्यभागान्, ३.३.७१
साज्यम्, ३.३.३७
सादयति, २.९.१, १०.७; ३.१.८
सादयन्ति, २.१०.८, ९
सादयित्वा, २.१०.७-९; ३.१.७
सादयेत्, ३.३.६४
साधनानि, २.१.८
साध्यानाम्, ४.४.७४
सान्तरम्, २.१०.१
सान्नाय्यतपन्यौ, ४.४.४८
सान्नायस्य, ४.४.४८
साप्तपतीम्, ३.२.८
साम, ३.३.३८; ४.४.४३
सामि, ४.१.६
सायम्, ३.३.१२; ५.२.२
सायंप्रातः, १.५.९; ४.६.१३
सायुज्यम्, ४.४.६४, ७४, ७८
सावित्रप्रभृति, २.६.३
सावित्रसंज्ञकः, ३.३.५१
सावित्रीम्, २.१.३४
सावित्रे, २.१०.२
सावित्रेण, ३.३.३०
सिकताः, ४.४.८, १०.८
सिक्तोपोप्ते, ३.२.४
सिग्वातेन, ४.७.५
सीमन्तोन्नयनम्, १.३.१
सुताः, ३.३.२१
सुवनीयानाम्, ३.३.४३
सुवर्गः, ४.४.६०
सुवर्णम्, ४.१.१७
सुवर्णादिना, ३.१.४
सुस्नातः, ४.१०.१८
सुहृदः, ३.३.२
सूतिकागृहात्, १.६.१
सूतीगृहम्, १.५.२
सूत्रम्, २.१०.१; ४.१.२१, १०.३
सृष्टम्, ४.१.९
सेनयोः, ४.१.४
सैकते, ५.२.५
सोमम्, ४.४.२
सोहेन, ३.३.५८
सौत्रः, ४.७.८
सौवर्णानि, ५.२.१९

सौविष्टकृतीः, ५.१.११, २३, २७
सौविष्टकृतीम्, ३.१.२५
सौविष्टकृत्या, ३.१.१०, २२
स्तनम्, १.५.७
स्त्रियः, ४.४.५, १७
स्त्रिया; २.३.२
स्त्रियाम्, ४.७.१
स्थण्डिलम्, ३.१.७; ४.१०.४
स्थण्डिलस्य, १.१०.४
स्थण्डिले, ३.१.७; ५.२.५
स्थविमान्, ४.४.६२
स्थविष्ठः, ४.१.५५
स्थापयति, ३.१.२०
स्थालसंज्ञिताम्, ३.३.२५
स्थालीपाकः, ३.२.११
स्थालीपाकम्, १.२.२
स्थालीपाकस्य, ४.१.२४, २७, ३०
स्थालीम्, ३.३.६५; ४.१.१९
स्थाल्यादौ, २.११.११
स्थितः, ३.३.५३
स्थितिः, ३.३.१७
स्थूणाम्, १.५.८
स्थैर्यम्, ४.४.६२
स्नातः, ५.२.२१
स्नातकः, २.११.५
स्नातान्, ५.२.५
स्नातान्ताम्, १.१.४
स्नाति, २.११.३
स्नात्वा, २.११.३; ३.३.१२; ४.१.५३, ७.६, ९.२, १०.४
स्नानम्, २.११.९
स्नापयित्वा, ४.६.६
स्नायात्, २.३.६, १०.२
स्नास्यन्, २.१०.१
स्पष्टः, २.१.४१
स्पृशेयुः, ५.२.१३
स्पृष्ट्वा, ५.२.१९
स्फुटम्, ३.३.४३, ४.१
स्फ्यम्, ३.३.६५; ४.४.४६
स्याताम्, ४.१.२[३]
स्यात्, १.१.३, ६.३; २.७.९, ११.१०; ३.३.५१, ६८[२]; ४.१.३[३], ५[२], ४.२–४; ५.१.१६
स्युः, १.७.३
स्रंसेत्, ३.३.३०
स्रुचः, ३.३.६९, ७१; ४.३.६
स्रुचम्, ३.३.४५; ४.४.६, २२
स्रुवम्, ३.३.२६, ६५ ;४.३.६, ४.६, २२
स्रुवाहुती, ४.४.३६
स्रुवौ, ४.४.४७
स्वप्ने, ४.१.५[२], १७
स्वयम्, ३.३.७०
स्वर्गलोकः, ४.४.६०
स्वर्णपिहितम्, २.१०.१
स्वस्ति, १.६.४; २.१.४५; ४.१०.१८
स्वस्तिसूक्तम्, १.७.२
स्वस्त्ययनम्, १.८.३; २.१.४५; ३.२.११
स्वागारेण, ३.१.४
स्वान्, ३.१.१५
स्वामिनः, ३.३.३५, ४०
स्वामी, ३.३.११, २९, ३४; ४.१.३८
स्विष्टकृतम्, २.८.१३
स्विष्टकृद्धोमः, २.८.१५
स्वौ, ४.१.१

ह

ह, ४.१.११, १३, १६

हन्त, ४.१.११, १३
हन्ति, ४.१.८, १७[३]
हन्वोः, ४.४.४६
हरन्ति, २.१०.६; ४.६.५
हरेः, ३.३.३९
हरेत्, १.४.३; ३.३.२९, ३९
ह वाव, ४.३.४
हविः, ३.१.२१, ७१
हविःपात्राणि, ३.३.५२
हविःशेषम्, ४.१.२८
हविषः, ३.१.२३
हविषाम्, ३.३.४३, ६८
हविष्कृता, ५.१.५
हवींषि, ३.३.६२
ह वै, ४.१.६, ८; ५.१.१७, २५, २.२५
हव्याभिः, ३.३.५
हस्तग्रहणे, ३.१.१
हस्तम्, २.१.१६; ३.१.४
हस्तस्य, ३.१.४
हस्ताभ्याम्, १.५.२
हस्ते, १.३.७; ४.४.४६
हस्तेन, २.१.१६; ४.१.३७
हस्तौ, ३.३.७, ४२
हस्त्यादि, ३.१.३
हिरण्ययौ, ३.३.२६
हिरण्यशल्कम्, ४.६.८
हिरण्यशल्काः, ४.६.२
हिरण्यशल्कान्, ४.४.३२, ४४
हिरण्यशल्कौ, ४.४.४७
हिरण्येन, १.८.४
हीनाङ्गः, ४.७.१
हुतशेषम्, १.१.५; ५.२.१०
हुत्वा, २.८.१३; ३.२.७–९, ३.१७, २०, २४; ४.६.१०; ५.१.२६, २.२, ९
हृदयजिह्वावक्षास्तनिममतस्नमेदः, ४.४.२८
हृदयम्, ४.१.६–८, ३.४, ४.५४; ५.१.२१
हृदये, ४.१.६
हेम, ३.३.४६
होतारः; ४.३.४, ५
होतॄन्, ४.६.९
होमकल्पः, ३.२.१७
होमत्वात्, २.१०.१४
होमदर्शनात्, ३.१.२२
होमाः, १.१०.१०
होमात्, २.७.४
होमान्, ३.२.३
होमान्ते, ३.३.१७
होमार्थम्, २.१०.१३
होमार्थानि, २.१०.७
होमे, १.३.५
हैव (ह एव), ५.१.१७
ह्रसिष्ठः, ४.१.५५

INDEX-IV

वृत्तौ कारिकायां प्रयोगे च उद्धृतश्लोकानामनुक्रमणी

अ

अग्निं परिचरेत्पूर्वम्, ३.३.३
अग्निहोत्रहवण्यादीनि, ३.३.४५
अग्न्यागारगतं तावद्, ३.४.२
अञ्जनाभ्यञ्जने चैव, ३.२.२४
अथ दैविकानां मैत्रावरुण्यो, ३.३.७२
अनेन हुत्वोपाकुर्यात्, ३.३.२०
अप्यनिनयनं चापि, ३.३.६३
अभीष्टमत्र सद्भिर्हविः स्रुचः, ३.३.७१
अरण्यादानमारभ्य, ३.३.३५
अर्वागथाज्यग्रहणादृजुःस्यात्, ३.३.६८
'आकृतिश्चे'ति मन्त्रेण, ३.३.६

आ

आज्यस्थालीं स्रुवं चैव, ३.३.२६
आत्माभिवर्तनं केचित, ३.३.३६
आदाय वत्सानपनीय वत्सान्, ३.३.६४
आधानाद् यजमानस्य, ३.३.३७
आमिक्षामथ विधिनैव कांस्य०, ३.३.७०
आम्रपलाशबिल्वानाम्, २.१०.१
आसित्वा परितः सर्वे, ३.३.२८
आहितेष्वग्निषु प्राञ्चं, ३.४.१

उ

उदपात्रं परिस्तीर्य, ३.३.१४
उदपात्रैः पयःपात्रैः, ३.३.१०
उपस्थानानि सर्वाणि, ३.३.४२
उपस्थाय च हव्यानि, ३.३.५

ए

एकोद्दिष्टश्राद्धेन, ४.११.२

ओ

ओपलोद्धानतस्तन्तू, ३.३.५९
'ओषधयः संवदन्ते'ति, ३.३.३८

क

करञ्जकरवीराश्च, २.१०.१
कृत्वा कपालमपरे, ३.३.५५
कृत्वा पयस्यां च निरुप्याज्यं, ३.३.६७
'कृष्णोऽसि' मन्त्रं परिवर्ज्य सर्वम्, ३.३.६९
क्षिप्तानां लोधये 'अभ्यङ्', ३.३.५७

ख

खादिरः ककुभो निम्बा, २.१०.१

च

चतुःस्रक्तिर्भवेत्पूर्वो, ३.४.४

ज

जयन्तोऽथ वदेयुस्ते, ३.३.२३
ज्येष्ठाय चतुरो दद्यात्, ३.३.२२

त

ततोपवसथिकान् दद्यात्, ३.३.१९
ततो वपादिमन्त्रेण, ३.३.१२
तत्पुनः पञ्चधा कृत्वा, ३.४.३
तीर्थं स्रुवं स्फ्यं च तथाज्यपात्रं, ३.३.६५
तुषोपवपनं तन्त्रम्, ३.३.५४
तूष्णीं पथा ब्रह्मणि सं प्रविष्टे, ३.३.६६

द

दध्ना मधुयुतेनाक्ताः, ३.३.११
'दिवस्त्वे'त्यधरासाद्य, ३.३.३४
द्वौ दैवे पितृकार्ये, ५.१.२८

न

नक्षत्रमासो विज्ञेयः, १.३.१
निर्वपेद् द्वादश व्रैहान्, ३.३.५०

प

परिधीनां निधानान्ते, ३.३.१५
पात्रं चापि पयस्यायाः, ३.३.५६
पालाशमरणीं चापि, ३.३.९
पितरः पितामहा...ना इव, ५.२.२६
पितरस्तस्य तुष्यन्ति, ५.२.२८
पिष्टसंयवनीं पात्रीम्, ३.३.४६
पूर्वेणाहवनीयं तु, ३.३.४१
प्रणवं न च कुर्वीत, ४.११.२
प्रणीता विनियोक्तव्याः, ३.३.६०
प्रणीयापः समानीय, ३.३.४८
प्रतिमुष्ट्यनुषक्तव्यो, ३.३.५१
प्रथममाहुतयः सं०, ३.३.२
प्रपद्य व्युदज्याध्वर्युर्, ३.३.७
'प्राची'मिति हरेर्जानोर्, ३.३.३९
प्राजापत्यां च हुत्वा, ३.३.१७

ब

ब्रह्मौदनाज्य उत्पन्न, ३.३.२७

भ

भर्जनायाम्बरीषकम् (चतुर्थ पादः), ३.३.४४

म

मधुमांसेन गव्येन, ५.२.२६
मन्त्रस्त्वावर्तते तावत्, ३.३.४९
माषाश्च सप्त श्यामाकाः, ४.५.३
मुष्ट्यावपनमारभ्य, ३.३.५३
मासश्चतुष्प्रकारः, १.३.१

य

यथाभागादिमन्त्रेण, ३.३.५८
'यद् देवा' दशहोता च, ३.३.१६
यद्वा यज्चैव 'यद्देवाः', ३.३.१८

व

वापयित्वा तृणैस्तूष्णीम्, ३.३.१३
वास्तानि गार्मुता, ४.५.३
वैणवीं धारयेद्यष्टिम्, २.१०.१, (मनु. ४.६६)
वैश्वानरादिभिर्मन्त्रैः, ३.३.८
व्रीहियवा प्रियङ्गवो, ४.५.३

श

शतैर्विभीतकैरक्षैः, ३.३.२१
'शल्कैरग्निमि'ति प्रमादाच्चेत्, ३.३.३१
शिष्टौ ह्यध्वर्युणा स्वामी, ३.३.२९
शूर्पं च चमसं चर्म, ३.३.२५

स

संयवार्थास्ततः सक्तून्, ३.३.६१
'सं वः' संयाव' इत्याभ्याम्, ३.३.३२
संशोध्य कायमनसी, ३.३.१
संस्कृत्य प्रोक्षणीः प्रोक्षेद्, ३.३.५२
स्रंसेत् प्रमादाच्चेत्, ३.३.३०
सन्तानवर्धनं पुत्रम्, ५.२.२७

समिध्य च तथा वह्निम्, ३.३.४
संभारानुद्धते न्युप्तान्, ३.३.३३
सह षट्त्रिंशन्निर्वपेत्, ३.३.४७
स्वामिनः प्रथमः प्रैषः, ३.३.४०

ह

हविषां सुवनीयानाम्, ३.३.४३
हवींषि सह सर्वाणि, ३.३.६२

INDEX-V
प्रयोगान्तर्गतपदानामनुक्रमणी
[४.५, ११, १२]

अ

अकर्तुम्, ४.५.६
अक्षारलवणम्, ४.५.९
अग्निः, ४.५.९
अग्निना, ४.५.२
अग्निभिः, ४.५.१
अग्निमुखम्, ४.१२.२
अग्निम्, ४.५.६, ७, ९
अग्निसमीपे, ४.५.६
अग्नौ, ४.११.२
अग्न्यादीनि, ४.५.९
अङ्गारान्, ४.११.२
अञ्जनादीनि, ४.११.१
अञ्जलिना, ४.५.९
अतः, ४.५.२
अतियन्ति, ४.११.२
अत्र, ४.५.१, २, ७
अत्रापि, ४.५.४
अत्रैव, ४.१२.५
अत्रैवोक्तम्, ४.५.९
अथ, ४.५.१, २, ३, ८
अथातः, ४.५.१
अदृष्टार्थम्, ४.५.६
अद्यप्रभृति, ४.११.२
अधःशयनम्, ४.५.९
अधिश्रित्य, ४.११.३
अनभिधाय, ४.५.५
अनागातारः, ४.५.२
अनाहिताग्निः, ४.५.२
अनाम्नातमृतस्य, ४.५.६
अनिमन्त्रितेभ्यः, ४.१२.४
अनुजानाति, ४.५.८
अनुज्ञापनान्तम्, ४.१२.३
अनुज्ञाप्य, ४.१२.२, ३
अनुदेशेष्वेव, ४.११.२
अनुद्धृत्य, ४.१२.२
अनुवाकम्, ४.५.३
अनुवाकशेषाः, ४.५.३
अनुवाकाभ्याम्, ४.५.९
अनुषजन्ति, ४.५.४[२]
अनूक्तमपि, ४.५.६
अनेन, ४.५.८[३]
अनेन विधिना, ४.११.१
अन्तर्धाय, ४.५.८, ११.१
अन्तेवासिनम्, ४.५.१
अन्त्यमेव, ४.५.६

अन्नमांसवदित्यादि, ४.१२.५
अन्नशेषेण, ४.१२.२
अन्नस्य, ४.१२.३
अन्नस्येत्यादि, ४.१२.५
अन्नस्यैव, ४.१२.३
अन्नस्विष्टकृतिवत्, ४.१२.५
अन्यतममरणकाले, ४.५.३
अन्यतमम्, ४.५.७
अन्यतरेऽपि, ४.५.७
अन्यत्, ४.१२.४
अन्यत्र, ४.५.९, १२.३
अन्यभागे, ४.११.१
अन्ये, ४.५.१, ५, ६
अन्वाख्याने, ४.५.६
अन्वारभ्य, ४.५.९
अपः, ४.५.९[३], ११.१[२], १२.२
अपठितम्, ४.५.४
अपरपक्षे, ४.५.२
अपरस्मिन् पक्षे, ४.१२.३
अपात्रम्, ४.११.२
अपांप्रतिग्रहणम्, ४.११.२
अपास्तम्, ४.१२.१
अपि, ४.५.५, ६
अपिधानम्, ४.५.७
अपूपस्य, ४.१२.१
अपूर्वम्, ४.११.२
अपेक्षाभावात्, ४.५.७
अपेक्षासंभवात्, ४.११.३
अपेक्षासंभवे, ४.५.७
अप्रतिखण्डम्, ४.१२.३
अप्रतीक्षाः, ४.५.९
अप्सु, ४.११.१
अभावः, ४.५.६
अभावात्, ४.५.६
अभिजयति, ४.५.१
अभिघारयति, ४.११.३
अभिघार्य, ४.११.३
अभिमृशेत्, ४.१२.१
अभिमृश्य, ४.१२.१
अभिश्रावणम्, ४.११.२
अभिश्रावयति, ४.१२.१
अभिषिञ्चति, ४.५.३
अभुञ्जाने, ४.१२.१
अभ्यारोहन्ति, ४.११.२
अमात्याः, ४.५.९
अमुक्तशिखाः, ४.५.९
अमुम् (लोकम्), ४.५.१
अमुयाक्षासेन, ४.१२.३
अमुष्मै, ४.११.२
अयमेव, ४.५.४
अयुक्तम्, ४.५.६
अरण्यात्, ४.५.९
अरण्याम्, ४.५.३
अरण्ये, ४.५.३
अर्जनान्नम्, ४.१२.५
अर्थलुप्तम्, ४.१२.४
अर्थित्वेनागतेभ्यः, ४.१२.४
अलंकृत्य, ४.५.६, ११.३
अवकीर्य, ४.१२.२
अवदानाहुतयः, ४.१२.३
अवदानेष्ववदानेषु, ४.१२.३
अवदाय, ४.११.२, ३, १२.३
अवधाय, ४.५.३
अवाग्निस्थम्, ४.११.३
अश्माग्नी, ४.५.९
अश्रुतत्वात्, ४.५.९

अष्टकाविधिः, ४.११.३
अष्टौ, ४.५.३
असगोत्रम्, ४.५.१
असमस्तविधानात्, ४.११.३
असंभवः, ४.५.६
अस्थीनि, ४.५.२, ९
अस्मदीयाः, ४.५.६[२]
अस्माकमागमः, ४.५.४
अस्मै, ४.५.७
अस्य, ४.५.१, ३
अहतेन, ४.५.३
अहनि, ४.१२.५
अह्नोः, ४.५.९

आ

आखरम्, ४.५.७, ११.१
आगत्य, ४.११.१
आचमय्य, ४.१२.२
आचम्य, ४.५.९, १२.२
आचारप्राप्तम्, ४.५.२
आचार्यम्, ४.५.१
आचार्येण, ४.५.५
आचार्येणापि, ४.५.५
आच्य, ४.५.९
आज्यम्, ४.५.८
आज्यसंस्कारान्तम्, ४.१२.३
आज्येन, ४.११.३, १२.४
आदशरात्रात्, ४.५.९
आदशाहात्, ४.११.२
आदाय, ४.११.१
आद्यस्य, ४.५.६
आद्योस्तमयोः, ४.५.९
आनीय, ४.५.२, ९, ११.१
आनुपूर्व्येण, ४.५.२
आपूर्विकः, ४.१२.२
आप्लुत्य, ४.११.१
आमन्त्रयेत, ४.११.१
आमन्त्रितत्वेन, ४.५.९
आऽमावास्याऽपाककालात्, ४.५.२
आमावास्यस्थालीपाकम्, ४.५.२
आम्नातात्, ४.५.५
आयन्ति, ४.५.९
आरोप्य, ४.५.३
आवृत्तेः, ४.५.९
आसादितेषु, ४.१२.३
आसाद्य, ४.१२.३
आसीताप्राणविमोक्षणात्, ४.५.३
आसीत्, ४.५.४
आस्ताम्, ४.५.४
आस्तीर्य, ४.५.७, ११.१
आस्यनासिकचक्षुःश्रोत्रेषु, ४.५.८
आस्ये, ४.५.८
आहर्तारः, ४.५.३
आहिताग्निम्, ४.५.१
आहुतव्या, ४.१२.३
आहुतिकालः, ४.५.२
आहुतिभिः, ४.५.२
आहुतिम्, ४.१२.३
आहत्य, ४.५.२

इ

इच्छन्ति, ४.५.४
इतरान्, ४.५.१
इतरेषाम्, ४.११.२
इत्यर्थः, ४.५.८
इत्येके, ४.५.५
इत्येव, ४.५.५
इध्माधानादि, ४.१२.१

इमं (लोकम्), ४.५.१
इमाम्, ४.५.६
इष्टम्, ४.५.५
इष्यते, ४.११.१
इह, ४.५.६, १२.३
इहोक्तम्, ४.१२.५

उ

उक्तः, ४.१२.२
उच्छिष्टम्, ४.१२.२
उच्यते, ४.५.२, १२.२
उच्यन्ते, ४.५.९
उत्तपनीयेन, ४.५.१
उत्तरेण, ४.१२.१
अत्तीर्य, ४.५.९
उत्सीदन्ति, ४.५.९
उदकक्रिया, ४.५.९
उदकक्रियामन्ते, ४.५.९
उदकक्रियाम्, ४.५.९
उदकम्, ४.५.८, ९, ११.१
उदकसमीपे, ४.५.३
उदकाञ्जलयः, ४.१२.२
उदकाञ्जलिदानान्तम्, ४.१२.२
उदकाञ्जलिदानेन, ४.१२.२
उदकाञ्जलिम्, ४.१२.२
उदकादीनि, ४.५.३, ७
उदकुम्भः, ४.५.३
उदकुम्भपरिषेचनम्, ४.५.७
उदकुम्भम्, ४.५.९
उदकुम्भे, ४.५.३
उदङ्मुखम्, ४.११.१
उदपात्रः, ४.५.६
उदीचीनदशेन, ४.५.३
उद्धननावोक्षणव्युदजनादि, ४.५.७
उद्धननावोक्षणे, ४.५.६
उद्धृत्य, ४.१२.१, २
उद्वास्य, ४.११.३
उन्मुचीकृत्य, ४.५.२
उपकरणस्थाने, ४.१२.४
उपकरणीयाम्, ४.१२.४
उपकल्पयते, ४.११.१
उपग्रहणम्, ४.१२.२
उपतिष्ठन्ति, ४.११.२
उपनिष्क्रमय्य, ४.११.१
उपनिष्क्रम्य, ४.५.३
उपरि, ४.५.३
उपले, ४.५.९
उपयच्छति, ४.५.१
उपयच्छेत्, ४.५.१
उपविशन्ति, ४.५.९
उपवेशयेत, ४.११.१
उपवेश्य, ४.११.१, २
उपस्थाय, ४.५.९
उपस्पृश्य, ४.११.१
उपस्पृश्योपस्पृश्य, ४.५.९
उपांशुग्रहणम्, ४.५.९
उपाकरणम्, ४.१२.४
उपाकरणहोमात्, ४.१२.३
उपाकरणीये, ४.१२.३

ऊ

ऊर्ध्वम्, ४.५.२

ए

एकपवित्रेण, ४.५.७
एकम्, ४.५.३
एकवाससः, ४.५.९
एकस्मिन् भागे, ४.११.१
एकादशमासान्, ४.११.२

एकादश्याम्, ४.११.२
एकैकम्, ४.११.१, २
एकैकशः, ४.५.७
एकोत्तरवृद्धिः, ४.११.२
एकोद्दिष्टम्, ४.११.१
एकोद्दिष्टे, ४.११.१
एतानि, ४.५.७, ८
एते, ४.५.१[२]
एनम्, ४.५.२, ३
एव, ४.५.१, २, ६
एवम्, ४.५.१, २, ५, ६
एवमाह, ४.५.५
एषाम्, ४.५.२
एकैकायाम्, ४.१२.३

ओ

ओप्य, ४.११.१

औ

औदुम्बरग्रहणम्, ४.१२.३
औदुम्बरतरुम्, ४.५.३
औदुम्बरत्वद्योतनार्थम्, ४.१२.३
औदुम्बराः, ४.१२.३
औपासनकालाः, ४.५.२
औपासनाग्निवान्, ४.५.२
औपासनेन, ४.५.१

क

कंसः, ४.५.३
कंसचमसयोः, ४.५.७
कनिष्ठप्रथमा, ४.५.९
कपालसन्तपनाग्निना, ४.५.१
करिष्यन्, ४.११.१
करोति, ४.११.३, १२.२, ५
कर्णयोः, ४.५.३
कर्तव्यम्, ४.५.४
कर्तव्यताविधिः, ४.५.५
कर्तुम्, ४.५.६
कल्पयन्ति, ४.५.७
कल्पयित्वा, ४.११.१
कानिचित्, ४.११.२
किञ्चित्, ४.५.२
कीकसा, ४.५.९
कीकसासु, ४.५.८, ९
कुम्भविलेन, ४.५.७
कुर्यात्, ४.११.१, २[३]
कुर्युः, ४.५.९
कुर्वन्ति, ४.४.५, ५.५, ६[४], ७, १२.२–४
कृत्वा, ४.५.२, ३, ९, ११.३, १२.१, २[४], ३, ५[३]
कृत्स्नम्, ४.१२.१
केचित्, ४.५.१, ४–७, ९, १२.२[३], ३, ४[२], ५
केनचित्, ४.५.२
केशश्मश्रुलोमनखवपनानन्तरम्, ४.११.१
केशान्, ४.५.९
क्रमेण, ४.५.८[३], ११.३
क्रियते, ४.११.२
क्रियाताम्, ४.१.११
क्रियाभ्यावर्तने, ४.१२.३
क्वचित्, ४.५.३
क्षीरेण, ४.५.२

ख

खरस्य, ४.११.१

ग

गन्धपुष्पैः, ४.५.६, ११.३
गर्भस्राविस्वभावा, ४.१२.३
गृहस्थम्, ४.५.१
गृहम्, ४.१.११

गृहात्, ४.५.३
गृहीतैः, ४.५.२
गृहे, ४.५.६
गृह्यन्ते, ४.५.१
गृह्यपक्षस्तृतीयः, ४.११.३
गौतमे, ४.५.९
ग्रहणम्, ४.५.७
ग्रहाख्याः, ४.५.३
ग्रहीतव्यः, ४.५.५
ग्रहेण, ४.५.३
ग्रामम्, ४.५.९

च

चकारकरणात्, ४.५.९
चक्षुषि, ४.५.८
चक्षुषोः, ४.५.८
चतुःस्रक्तिम्, ४.५.७
चतुर्णाम्, ४.५.३
चतुर्थवर्जानाम्, ४.५.४
चतुर्थषड्ढोतृपदेषु, ४.५.४
चतुर्थषष्ठौ, ४.५.३
चतुर्थ्यन्तम्, ४.५.७
चतुर्होतारम्, ४.५.८
चमसः, ४.५.३
चरुम्, ४.१२.४[२]
चरुवत्, ४.१२.५
चरोर्वपादानहोमम्, ४.१२.४
चरोःश्रपणस्थाने, ४.१२.४
चितायाम्, ४.५.५
छिन्द्याद्, ४.५.४

ज

जपः, ४.१२.५
जपन्, ४.५.३
जपेत्, ४.११.२, १२.५
जयादिप्रतिपद्य, ४.१२.२
जातसंस्कारेण, ४.५.१
जुहुयात्, ४.५.२[२], ११.२, ३
जुहोति, ४.१२.४
जुहोतीत्यादि, ४.१२.३
ज्वलनात्पूर्वम्, ४.५.९
ज्वलयति, ४.५.९
ज्वलयित्वा, ४.५.९
ज्ञातिशब्देन, ४.५.१

त

तण्डुलापूरणदि, ४.५.६
तत्कथम्, ४.५.२
तत्कृते, ४.५.३
तत्र, ४.५.१, २, ३[४], ६, ७, १२.४
तत्रस्थाः, ४.५.९
तत्रैव, ४.११.१
तथा, ४.५.१, ३, ४, ६, ८
तदत्र, ४.५.७
तदभावे, ४.५.७
तदभिधानार्थम्, ४.५.३
तदयुक्तम्, ४.५.७
तदलंकृत्य, ४.११.१
तदानीमेव, ४.५.२
तदु, ४.५.६
तदेव, ४.११.१
तदेवपूर्वं, ४.११.२
तद्धुतम्, ४.११.२
तन्त्रेण, ४.५.२
तप्त्वा, ४.१२.१
तयोः, ४.५.३, ९
तस्मात्, ४.५.१
तस्य, ४.५.१, २, ५–७, ११.१
तस्यैव, ४.५.६

तानि, ४.५.७
ताभिः, ४.५.७, १२.३
तिलमिश्राः, ४.५.९
तिलान्, ४.११.१
तिलोदकग्रहणमन्त्रः, ४.११.३
तिलोदकदानप्रतिग्रहणमन्त्रः, ४.११.३
तिलोदकदानम्, ४.१२.२, ५
तिलोदकम्, ४.११.१, १२.२
तूष्णीम्, ४.५.२, ३, ९, १२.२, ३, ५
तृणमुष्टिम्, ४.११.१
तृतीयतिलोदकदानान्तरम्, ४.१२.५
तृतीयम्, ४.५.९, १२.१, २
तृतीयषष्ठवर्जानाम्, ४.५.३
तृतीयस्य, ४.५.३
तृतीयेन, ४.१२.१
तृतीये पक्षे, ४.११.२
ते, ४.५.१
तेषु, ४.५.७
तैलद्रोण्याम्, ४.५.२
त्रिः, ४.५.५
त्रिभिः, ४.१२.१
त्रिरुदकक्रिया, ४.५.९
त्रिरुदकक्रियाम्, ४.५.९
त्रिषु, ४.१२.१
त्रिष्वप्यहःसु, ४.१२.५
त्रेधा, ४.१२.३

द

दक्षिणतः, ४.५.६, ७, ११.२
दक्षिणपार्श्वे, ४.११.१
दक्षिणपूर्वमवान्तरदेशम्, ४.५.७
दक्षिणमुखाः, ४.५.९
दक्षिणशिरसम्, ४.५.३
दक्षिणाग्रम्, ४.११.१
दक्षिणाग्रान्, ४.५.७, ९
दक्षिणाग्रेषु, ४.५.६, ११.१
दक्षिणादानकालः, ४.१२.५
दक्षिणादानदर्शनानि, ४.१२.५
दक्षिणादानम्, ४.१२.५
दक्षिणाम्, ४.५.६, १२.२
दक्षिणोत्तरयोः, ४.५.३
दग्ध्वा, ४.५.२
दत्त्वा, ४.५.९, ११.१[२], १२.२
ददाति, ४.१२.१, २
दद्यात्, ४.१२.४
दन्तधावनाभ्यञ्जनादि, ४.११.१
दधिव्रीहियवाः, ४.५.८
दर्भपुञ्जीलैः, ४.५.२
दर्भान्, ४.५.७, ९
दर्भावस्तीर्णासु, ४.५.३
दर्भेषु, ४.५.६, ११.१
दर्भैः, ४.५.९
दर्शनात्, ४.५.१
दशमेऽहनि, ४.५.९
दशहोतारम्, ४.५.८
दशहोत्रा, ४.५.३
दशहोत्रादयः, ४.५.८
दहति, ४.५.१
दहनक्षेत्रम्, ४.५.६
दहनपक्षे, ४.११.२, ३
दहनविधिः, ४.५.१
दहनसंस्कारेण, ४.५.१
दहनस्य, ४.५.६
दहेत्, ४.५.२
दायम्, ४.५.१[२]
दातव्या, ४.१२.२
दिशम्, ४.५.६

दीपः, ४.११.२
दूर्वाम्, ४.५.९
दृष्टः, ४.५.१
दृष्टम्, ४.५.६
दृष्टोऽपि, ४.१२.३
दैवम्, ४.११.२
द्रष्टव्या, ४.५.९
द्वयम्, ४.१२.३
द्वा, ४.१२.१
द्वादशं मासम्, ४.११.२
द्वितीयम्, ४.५.९, १२.१, २
द्वितीया, ४.१२.३
द्वितीयेन, ४.१२.१
द्वित्वाभावात्, ४.५.६
द्विवचनपदेषु, ४.५.३
द्वौ, ४.४.३

ध

धनधान्यपात्रम्, ४.११.१
धुन्वन्ति, ४.५.५
धूपदीपम्, ४.११.२
धूपदीपौ, ४.११.२

न

नदीकूले, ४.५.३
नद्याम्, ४.५.३
नमस्कारः, ४.११.२
नमस्कारम्, ४.११.२
नवम्, ४.११.२
नवंपात्रम्, ४.११.१
नवे पात्रे, ४.११.१
नारायणपठितान्, ४.१२.५
नारायणपाठपक्षे, ४.१२.५
नाश्नीयात्, ४.५.९
नास्ति (न + अस्ति), ४.५.३
निक्षिपति, ४.११.१
नित्यम्, ४.१२.२
निदधाति, ४.५.६
निधाय, ४.१२.३
निनयेत, ४.११.१
निनीतः, ४.५.६
निपात्य, ४.५.९
निपाद्य, ४.५.३
निपृणुयात्, ४.५.९
निमन्त्रणधूपदीपस्वधावचनानि, ४.१२.२
निमन्त्रयेत, ४.११.२
निमन्त्रितैः सह, ४.१२.४
निराकांक्षीक्रियते, ४.११.३
निरीक्षणमन्त्रः, ४.१२.५
निरूह्य, ४.११.२
निर्गच्छन्ति, ४.५.९
निर्दिशति, ४.५.७, ११.१
निर्दिशेत्, ४.५.९, १२.२
निर्वपणाद्यन्तम्, ४.१२.२
निर्वातत्वमेव, ४.५.६
निवीतिनः, ४.५.३
निषाद्य, ४.५.६
नैव, ४.१२.५

प

पक्वहोमवर्जम्, ४.१२.२, ३
पक्वान्नम्, ४.५.९
पक्षः, ४.१२.२
पक्षत्रयेऽपि, ४.१२.४
पञ्चहोतारम्, ४.५.८
पञ्चहोममन्त्राः, ४.१२.५
पञ्चानाम्, ४.५.४
पञ्चानुवाकाः, ४.५.८
पञ्चाहुतीः, ४.१२.२, ५

पञ्चैव, ४.१२.३
पत्तः, ४.५.३
पत्नी, ४.५.२, ९
पत्नीम्, ४.५.१
पत्न्याख्याताभ्याम्, ४.५.९
पथि, ४.५.५, ६
परसूत्रदृष्टम्, ४.५.६
परसूत्रदृष्टस्य, ४.५.७
परिधाय, ४.१२.१
परिधिपरिधानादि, ४.१२.२
परिधीन्, ४.१२.१
परियन्ति, ४.५.५
परिषिच्य, ४.११.१, १२.३
परिषिञ्चति, ४.५.९, ११.३
परिषेकादि, ४.१२.२, ३
परिषेकादिपरिषेकान्तम्, ४.१२.५
परिषेकादिप्रणीतामार्जनान्तम्, ४.१२.३
परिसमाप्य, ४.१२.२[२]
परिस्तीर्य, ४.५.७
पर्यग्निकृत्वा, ४.११.३
पलाशपत्रैः, ४.५.२
पवित्रम्, १.११.१
पशोःस्थाने, ४.१२.४
पश्चात्, ४.५.६
पश्चाद्धोमम्, ४.१२.२
पश्ववदानानाम्, ४.१२.३
पाकयज्ञपक्षः, ४.१२.२
पाकयज्ञपक्षे, ४.१२.५
पाणौ, ४.५.३
पाणौ स्थाने, ४.५.३
पात्रप्रोक्षणम्, ४.१२.३
पात्रम्, ४.५.३
पात्रसादनकाले, ४.५.७
पात्राणि, ४.५.६, ७
पात्री, ४.५.३, ७
पात्रेषु, ४.१२.१
पारिभाषिकः, ४.११.३
पार्श्वस्थानि, ४.५.९
पिण्डदानम्, ४.१२.२
पिण्डदानादि, ४.१२.२
पिण्डदानाद्यञ्जलिदानान्तम्, ४.१२.५
पिण्डदानाद्युदकाञ्जलिदानात्, ४.१२.३
पिण्डदानाद्युदकाञ्जलिदानान्तम्, ४.१२.५
पिण्डम्, ४.५.९, ११.१
पिता, ४.५.१
पितृकार्यसम्भाराणाम्, ४.१२.३
पितृप्रभृतिभ्यः, ४.१२.१
पितृपितामहप्रपितामहशब्देषु, ४.११.१
पितृवत्, ४.५.७, ११.१
पितृव्यम्, ४.५.१
पितृशब्दः, ४.११.२
पुत्रः, ४.५.१
पुत्रम्, ४.५.१
पुनः, ४.५.५, ११.३
पुरस्तात्, ४.५.६, ९
पुरुषः, ४.५.९
पुरुषाकृतिम्, ४.५.२
पुरोहितः, ४.५.१
पूर्णाहुतिम्, ४.५.२
पूर्णाहुतीः, ४.५.८
पूर्णाहुत्यर्थः, ४.५.३
पूर्णाहुत्यर्थपात्रीकम्, ४.५.७
पूर्णाहुत्यर्थानि, ४.५.७
पूर्वत्राापि, ४.१२.३
पूर्वपक्षेण, ४.५.१

पूर्वम्, ४.५.६, ११.२
पूर्वयोरह्नोः, ४.१२.५
पूर्ववत्, ४.१२.३
पूर्ववत्करोति, ४.१२.३
पूर्वविशेषणम्, ४.१२.३
पूर्वस्यैव, ४.१२.२
पूर्वोक्तक्रमेण, ४.१२.२
पृथग्गतः, ४.५.८
पैतृमेधिकम्, ४.१२.१
प्रकीर्य, ४.५.९
प्रक्षाल्य, ४.५.२
प्रच्छाद्य, ४.५.३, ६
प्रणीतान्तम्, ४.१२.२
प्रणीतामार्जनान्तम्, ४.१२.२
प्रतिनिधिप्रतिनिधेयधर्मे, ४.१२.४
प्रतिपदम्, ४.५.२, ४
प्रतिपद्य, ४.११.२
प्रतिपद्यते, ४.११.१, ३
प्रतिपद्यन्ते, ४.१२.३
प्रतिपुरुषम्, ४.१२.१
प्रतिब्रूयुः, ४.५.९
प्रतिवचनम्, ४.११.२
प्रतिषिद्धानि, ४.११.२
प्रतिसंख्याय, ४.५.२
प्रतिषेधः, ४.१२.३
प्रतीचीम्, ४.५.६
प्रदीपः, ४.१२.३
प्रत्येकम्, ४.५.२
प्रथमेन, ४.१२.१
प्रथमोद्धृतम्, ४.१२.१
प्रदर्शनत्वात्, ४.५.७
प्रदर्शनम्, ४.५.५
प्रदानान्तम्, ४.१२.३
प्रयच्छन्ति, ४.५.९
प्रयुञ्जते, ४.५.४
प्रयोक्तव्याः, ४.५.३
प्रयोगः, ४.१२.४
प्रयोगपक्षाः, ४.११.३
प्रवासे, ४.५.२
प्राक्परिधिपरिधानात्, ४.१२.३
प्राग्ब्रह्मणोपवेशनाद्यनुज्ञापनान्तम्, ४.१२.५
प्रागुक्तवत्, ४.१२.५
प्राचीनावीतम्, ४.५.३, ९, १२.२
प्राचीनावीतिनः, ४.५.९
प्राजापत्याम्, ४.१२.२
प्राणोत्क्रान्तेषु, ४.५.३
प्रातः, ४.५.२
प्रातराहुतीः, ४.५.२
प्रास्यन्देत, ४.५.६
प्रेतनाम, ४.५.७, ९
प्रेतशब्दम्, ४.११.१
प्रेतस्य, ४.११.२
प्रेताय, ४.११.२
प्रेतायाः, ४.११.३
प्रेयात्, ४.५.१, २
प्रोक्षणम्, ४.१२.४
प्रोक्षणार्थमेव, ४.५.८
प्रोक्षणी, ४.१२.३
प्रोक्षणीः, ४.५.७, ११.१
प्रोक्षणीपात्रम्, ४.५.३, ७
प्रोक्षणीपात्रियाम्, ४.५.७
प्रोक्षति, ४.१२.३
प्रोक्ष्य, ४.११.१

ब

बद्धशिखाः, ४.५.९

बर्हिः, ४.११.१
बौधायनपरिभाषोक्त, ४.११.३
बौधायनीये, ४.५.५, ९
बौधायनीये दहनकल्पे, ५.४.१
ब्रह्मचारिणम्, ४.५.१
ब्रह्मप्रणीतोपार्जनान्तम्, ४.१२.५
ब्राह्मणः, ४.५.१
ब्राह्मणपरिवेषणवचनाभावात्, ४.११.२
ब्राह्मणभोजनादि, ४.१२.३
ब्राह्मणम्, ४.११.१[३]
ब्राह्मणसंज्ञितः, ४.५.९
ब्राह्मणान्, ४.११.२
ब्राह्मणैः, ४.११.२
ब्राह्मणोपवेशनाद्यनुज्ञापनान्तम्, ४.१२.३, ५

भ

भवति, ४.११.२, १२.३
भस्ममिश्रान्, ४.११.२
भार्यासंज्ञितानारी, ५.४.९
भुक्तम्, ४.१२.१
भुक्तवत्सु, ४.१२.५
भुञ्जानेषु, ४.१२.५
भोक्तारः, ४.१२.५
भोजनस्थानेषु, ४.१२.२
भ्रातारम्, ४.५.१
भ्रातृपत्नीपुष्याऽन्तेवासिपितृव्यादयः, ४.५.१

म

मनसि, ४.५.८
मन्त्रपक्षे, ४.११.३
मन्त्रलिङ्गादि, ४.१२.५
मन्त्रस्त्रीलिङ्गत्वम्, ४.१२.३
मन्त्रस्याविकारः, ४.१२.३
मन्त्रावृत्त्या, ४.१२.३
मन्त्रेण, ४.१२.१
मन्त्रैः, ४.१२.१
मन्यमानाः, ४.५.६[२]
मरणदिवसात्, ४.५.२
महामेधे, ४.५.१, ५, ६
मातरम्, ४.५.१
माता, ४.५.१
मातादीनाम्, ४.५.३
मातुलम्, ४.५.१
मुक्तशिखाः, ४.५.९
मृण्मयादि, ४.५.७
मृतम्, ४.५.२
मृतसंस्कारेण, ४.५.१
मेक्षणस्य, ४.११.३
म्रियेत, ४.५.२

य

यज्ञायुधानि, ४.५.७
यज्ञोपवीतम्, ४.१२.१, २
यज्ञोपवीतित्वम्, ४.१२.३
यज्ञोपवीतिनः, ४.५.९
यज्ञोपवीती, ४.५.९, ११.३, १२.२
यतः, ४.५.५
यत्कर्तव्यम्, ४.५.३
यत्र, ४.५.६
यत्रयत्र, ४.५.३
यथाक्रमम्, ४.५.७, ८
यथेतम्, ४.५.५
यथाद्रव्यम्, ४.१२.५
यथास्मृति, ४.१२.२
यथोक्तम्, ४.११.१, २, १२.२
यदि, ४.५.१, २[३]
यमम्, ४.५.५

यस्य, ४.५.५
यामाभिप्रायम्, ४.१२.५
यावन्तः, ४.५.२
युक्तमत्वम्, ४.१२.४
युक्तम्, ४.५.७
युगपदेव, ४.५.९
युग्मान्, ४.११.२

र

रक्तैः, ४.५.६
रज्जुवेष्टन, ४.५.६
राजन्यस्य, ४.५.१
रहस्यपठितमन्त्रेण, ४.१२.२, ५
राक्षोघ्नान्, ४.१२.१

ल

लेशेन, ४.५.५
लोकम्, ४.५.१[२]
लोकाग्नौ, ४.५.२

व

वक्ष्यन्ते, ४.११.३
वचनात्, ४.५.९, ११.२, ३
वपाहोमादि, ४.१२.३
वस्त्रादिना, ४.५.३
वस्त्रेण, ४.५.६
वा, ४.५.१[४], २[२], ३[२], ६[२]
वाचयेत्, ४.११.२
वाचि, ४.५.८
वारुणीः, ४.१२.२
वाससा, ४.५.३
वास्तोष्पती, ४.१२.२
विकल्पदर्शनात्, ४.१२.३
विकल्पेन, ४.५.५
विचारणीयः, ४.५.३
विचारणीयम्, ४.१२.४
विचार्यः, ४.१२.३
विच्छिन्द्येत, ४.११.२
विच्छेदस्य, ४.१२.३
विधिम्, ४.५.५
विनाशितवृषणः, ४.१२.३
विषयविभागः, ४.५.३
विसर्जनम्, ४.११.२
विस्रस्य, ४.५.३
विहितम्, ४.५.६
वेहत्, ४.१२.३
वैश्यस्य, ४.५.१
वोढारः, ४.५.१
व्याख्यानम्, ४.५.९
व्याचक्षीत, ४.५.८
व्याहृतिपर्यन्तम्, ४.१२.१
व्युदजनम्, ४.५.७
व्युदजनात्, ४.५.६
व्रीहिभिः, ४.५.२

श

शकुनानि, ४.५.६
शक्नुयात्, ४.५.२
शंखबौधायनपरिभाषोक्तविषयः, ४.११.३
शंखविधिना, ४.११.३
शंखौ, ४.११.१
शवभर्तारः, ४.५.१
शवम्, ४.५.६
शाकादिप्राकृतान्नभोजने, ४.११.२
शिष्यम्, ४.५.१
शिष्यादयः, ४.५.१
शुद्ध्यर्थम्, ४.५.३
शुद्धेन, ४.११.३
शृणुयात्, ४.५.२
शृतेषु, ४.१२.३

शेषवचनात्, ४.५.३
श्मशानकरणस्य, ४.५.६
श्रपयन्ति, ४.१२.४
श्रपयेत्, ४.१२.४
श्राद्धम्, ४.११.१, २
श्राद्धाभिमर्शनम्, ४.११.१
श्रितम्, ४.५.४
श्रोत्रे, ४.५.८, ९
श्लोकः, ४.५.३

ष

षड्ढोतारम्, ४.५.८
षड्ढोतारौ, ४.५.३
षष्ठस्य, ४.५.३

स

संवत्सरे, ४.११.२
संस्कर्ता, ४.५.३
संस्कर्तारः, ४.५.१
संस्कारेण, ४.५.१[२]
संस्कुर्यात्, ४.५.२[२]
संस्कुर्वन्ति, ४.५.१[२], ९
संस्कृत्य, ४.५.७, ११.१
संस्तीर्य, ४.५.९
संस्तुतेन, ४.११.३
सः, ४.५.१
सकृच्छब्देन, ४.१२.३
सकृत्, ४.५.९
सकृत्सकृत्, ४.११.२, ३, १२.३
सकृदुदकक्रिया, ४.५.९
सकृदुपमज्ज्य, ४.५.९
सकृदेव, ४.५.७[२], ९, ११.१, १२.३
सकृद्वा, ४.१२.३
संक्षालनम्, ४.११.२
संक्षालनेन, ४.११.१
सगोत्रम्, ४.५.१
सग्रहाः, ४.५.३[२]
सग्रहेण, ४.५.३, ८
सचमसानाम्, ४.५.७
सदैवम्, ४.११.२
सधूपम्, ४.११.२
सन्तम्, ४.११.२
सन्ति, ४.११.३
सन्तृद्य, ४.१२.३
सपथाय, ४.५.२
सपवित्रम्, ४.५.८
सपात्राणि, ४.११.१
सपिण्डीकरणम्,
सप्तगुना, ४.५.१
सप्तहिरण्यशल्कप्रासनम्, ४.५.८
सप्तहोतारम्, ४.५.८
समन्तपरिषेकम्, ४.११.३
समर्थः, ४.१२.३
समाख्याय, ४.१२.२
समानगोत्राः, ४.५.१
समानयति, ४.५.८
समानम्, ४.१२.४[२]
समानविधिना, ४.१२.३
समानीय, ४.११.२
समुखम्, ४.५.३
संभाराः, ४.५.१, १२.३
संभाराख्य (अनुवाकः), ४.५.९
संभारान्, ४.५.६
सम्यक्, ४.५.९
सर्वं सिद्धम्, ४.११.२
सर्वत्र, ४.५.३, ४, ६, ९, १२.३, ५
सर्वत्रानुषङ्गम्, ४.५.४
सर्वपक्षेषु, ४.१२.४

सर्वपरिस्तरणानि, ४.११.३
सर्वमन्त्रम्, ४.११.३
सर्वम्, ४.१२.१, ४, ६
सर्वश्राद्धेषु, ४.११.३
सर्वस्मात्, ४.११.२, ३
सर्वाः, ४.५.२
सर्वाभिः, ४.५.७
सर्वे, ४.५.९
सर्वेषाम्, ४.१२.३
सर्वौषधः, ४.५.१
सर्वौषधम्, ४.५.३
सविता, ४.५.९
सव्यञ्जनस्य, ४.१२.१
सव्यं जानु, ४.५.९
सव्यम्, ४.५.९
सस्वधा, ४.११.२
सह, ४.५.२
सहस्रदक्षिणः, ४.५.१
सहाग्नियज्ञायुधसंभारैः, ४.५.३
सादनप्रोक्षणसंमार्गान्, ४.११.३
सादयन्ति, ४.५.७
सादयित्वा, ४.११.१
सापेक्षत्वात्, ४.५.५
साप्तवम्, ४.११.२
सामर्थ्यात्, ४.१२.३
सायमाहुतिभिः, ४.५.२
सायप्रातः, ४.५.२, ९
सिकता, ४.११.१
सिकताभिः, ४.११.१
सिकतासु, ४.५.३
सिग्वातपक्षे, ४.५.५
सिग्वातवीजनम्, ४.५.५
सिग्वाता, ४.५.६[२]
सौविष्टकृतीम्, ४.१२.३
स्कन्धगुदार्जवे, ४.५.९
स्तः, ४.११.२
स्त्रियम्, ४.५.१
स्त्रियाः, ४.११.३
स्त्रीप्रेते, ४.११.३
स्त्रीभिः, ४.५.३
स्त्रीलिङ्गापेक्षया, ४.१२.३
स्थण्डिलकरणादि, ४.१२.३
स्थण्डिलकरणाद्याज्यसंस्कारान्तं, ४.१२.५
स्थण्डिले, ४.११.१
स्थाने, ४.५.३
स्थालीपाकम्, ४.१२.४
स्नापयित्वा, ४.५.३, ११.१
स्नापितम्, ४.५.६
स्नापितस्यापि, ४.५.६
स्पृष्ट्वा, ४.११.१
स्प्रष्टव्यानि, ४.५.९
स्मार्तम्, ४.११.३
स्रुगाकारा, ४.५.७
स्वधा, ४.११.२
स्वधाम्, ४.११.२
स्वयम्, ४.११.१
स्विष्टकृतम्, ४.१२.२

ह

हनन-, ४.५.६
हरणे, ४.५.६
हरन्ति, ४.५.३, ६
हविष्यसिद्धमोदनम्, ४.१२.३
हिरण्यम्, ४.५.९
हिरण्यशल्काः, ४.५.३, ७
हुत्वा, ४.५.२, ११.३, १२.२, ३, ५

हत्वा, ४.५.६
हृदये, ४.५.८
होतारः, ४.५.३
होतृव्याख्यानम्, ४.५.८
होतृसंस्कारेण, ४.५.९
होतृणाम्, ४.५.३, ४
होमः, ४.५.३
होमम्, ४.५.२
होमशब्दस्य, ४.१२.३
होमाभावात्, ४.५.८
होमे, ४.५.३
ह्रीभूताः, ४.५.९

INDEX-VI

वृत्तिगतप्रमुखपदानामनुक्रमणी

अ

अकृत्वा, २.७.७
अक्ष्णयाशब्दम्, २.१०.१३
अक्षारलवणम्, २.५.२
अगारान्, ३.१.७
अग्निः, १.१०.१०[२]
अग्नीषोमौ, १.१०.१०
अग्नेः, १.१०.२
अग्नेःप्रायश्चित्तिम्, ३.१.९
अग्न्यादिभिः, १.१०.४
अच्छैति, २.१.३
अजस्त्रौपासनादिकर्म, १.१.१
अञ्जलौ, ३.१.९
अतिदिश्यते, २.५.२, ७.२; ३.१.७
अतिदेशात्, १.१०.१; २.८.३
अतिदेशिकत्वात्, १.५.१
अतिदेशेन, २.७.९
अतिदेष्टुम्, १.१०.४
अतिपुंजननबुद्ध्या, १.२.३
अतीन्द्रियत्वात्, १.४.३
अत्यनुवादः, २.३.९
अदृष्टार्थत्वात्, १.१०.२
अधिश्रयण, ५.१.७
अध्ययनवचनात्, २.८.४
अनध्यायः, २.८.५
अनध्यायविधानस्य, २.८.५
अनर्थकः, २.८.३
अनर्थकम्, १.४.३, ६.३
अनर्हितवसनम्, २.७.४
अनाचान्तैव, १.२.५
अनाम्नातात्, २.१.१०
अनावश्यंभावित्वात्, १.१.७
अनिमन्त्रितेभ्यः, ५.१.२८
अनिवृतत्वख्यानार्थम्, ३.१.२
अनुजानाति, २.१.२
अनुज्ञाप्य, ५.१.७
अनुज्ञायते, १.६.३
अनुज्ञायन्ते, २.१०.१
अनुपदे, २.११.१०
अनुपहतम्, ३.१.९
अनुवाकाः, २.५.१
अनुवाकान्, २.६.२
अनुवाके, २.८.३
अनुष्ठीयते, २.१०.१३
अनुष्ठेयः, २.१०.१३
अनुष्ठेयकृतत्वात्, २.८.८

अनूच्य, १.५.६
अनूद्य, ३.१.९
अनूद्यमानत्वात्, २.१.७
अनूराधाज्येष्ठामूलकम्, १.५.६
अनूराधा, ५.१.३
अनूराधादिषु, ५.१.३
अन्तर्भावयितम्, २.६.२
अन्नप्राशनात्, १.९.१
अन्नम्, १.८.४; ५.१.७
अन्नवन्तम्, ५.१.२८
अन्नस्य, ५.१.२८
अन्यत्रगमनम्, १.१.३
अन्यकर्तृकम्, २.१.४
अन्याप्यत्वात्, २.११.४
अन्येषाम्, १.६.३; ५.१.२
अन्येषु, १.६.३
अन्वारब्धायाम्, ३.१.९
अन्वारब्धेषु, २.८.१
अन्वारम्भः, २.८.२; ३.१.१७
अन्वारम्भदर्शनात्, ३.१.१७
अपनीयते, ३.१.१७
अपरपक्षे, ५.१.३
अपरेण, २.१.७
अपादयितुम्, १.४.३
अपिधानपात्रम्, २.९.३
अपूर्वभावाय, १.१.१
अपूर्वम्, १.१.१
अप्रकाशनस्य, १.६.३
अप्रच्यवमाना, २.४.१
अप्रतिषेधः, १.१.१
अप्रत्ताः, २.९.३
अप्रधानत्वात्, ३.१.२७
अभावः, १.१०.१०
-अभिधारण-, ५.१.१२
अभिधारणम्, ५.१.१२
अभिधार्य, ३.१.९
-अभिवासनानि, ५.१.७
अभिव्यक्तिः, १.२.१
अभिसंबध्यते, १.७.३
अभिसंबन्धः, १.३.२
अभिसंबन्धसामर्थ्यात्, १.३.१
-अभ्यञ्जनानाम्, ५.१.२८
अभ्यावृत्तिः, २.४.१
अमन्त्रकम्, २.११.२
अमावास्यायाम्, १.१०.१०
अमुख्यः, २.८.८
अरजस्कवाससीम्, १.१.४
अर्घ्यपाद्याचमनीयम्, २.९.२
अर्घ्यम्, २.९.३
अर्थत्वेन, ५.१.२८
अर्थदर्शनात्, १.९.१
अर्थलुप्तः, २.३.९
अर्थैकत्वात्, २.२.१
अर्हणीया, २.३.९
अलङ्कारम्, ५.१.७
अलंकारार्थम्, २.१०.१३
अलंकृत्य, १.७.३
अवगतम्, १.२.१
अवचनात्, २.५.२
-अवज्वलन-, ५.१.७
अवदानानाम्, ५.१.२८
अवदाय, ५.१.२८
अवधायकः, २.७.४
अवश्योपादेयत्वात्, २.१.१०
अवसानग्रहणम्, २.७.७
अवसानस्य, २.७.७

अवसाने, २.७.७
अवसीयते, १.१०.१०
अवाचीनपाणिना, ३.१.१८
अविभक्तदायादाः (भ्रातरः), ३.९.३
अविदुषः, १.१०.९
अविशेषश्रुतौ, १.३.२
अविशेषात्, १.३.१; २.८.४
अवेक्ष्य, २.४.१
अशक्यस्य, २.३.५
अष्टकाम्, ५.१.१
अष्टकासु, ३.१.९
अष्टर्चा, १.८.२
असतः, १.१.७
असुतः, ५.१.२८
अस्तित्वम्, १.१.१
अस्पर्शनादिनिमित्तम्, २.३.४
अस्मदीयाः, २.१०.१३
अस्मदीयैः, २.१०.१३
अहरहः, १.५.९
अहर्द्विषष्टिभागोनः, १.३.१

आ

आकर्षफलकः, २.११.१०
आक्रमयति, ३.१.२०
आगतेभ्यः, ५.१.२८
आगमनम्, २.१.२
आचमनम्, २.१.६
आचारप्राप्तानि, २.१.७
आचार्यः, २.१.६, ८.४, ११.२
आचार्यस्य, २.८.३, ८, ११.२
आचार्यात्, २.११.६
आज्यम्, १.८.२
आज्यस्य, १.३.२
आज्यहोमः, २.८.८
आज्येन, १.३.२
आत्मानामित्येकवचनदर्शनात्, ३.१.१९
आदरणीयानि, १.९.१
आधाय, ३.१.२
आधास्यमानगर्भसंस्कारः, १.१.७
आनन्तर्यार्थग्रहणात्, १.१.१
आनर्थक्यप्रसङ्गात्, २.४.१, ८.५
आनर्थक्यम्, १.१.७
(?) आन्दमभिविधौ, २.६.३
आवर्तते, २.५.२
आप्सवः, २.३.४
आप्सवस्नानस्य, २.३.४
आभ्युदयिकम्, १.१०.१
आभ्युदयिकेषु, १.६.४
आमनन्ति, १.५.९
आषाढम्, १.५.६
आम्नातः, ३.१.२
आम्नायते, २.८.८
आरण्याः, २.११.१०
आरभ्य, १.७.१, ९.१
आर्तवम्, १.१.२, २.१
आर्द्रकम्, १.५.६
आवापशब्देन, २.७.३
आवापस्थाने, २.८.३
आवापस्यान्ते, २.८.४
आवृत्तिः, १.९.१; २.४.१
आशङ्कनीयः, २.४.१
आश्रमान्तरम्, २.८.७
आश्लेषम्, १.५.६
आश्वलायने, २.१०.१३
आषाढ्याम्, २.८.१
आसनेषु, ५.१.७
आस्तरणम्, २.१०.१

आहरणम्, ३.१.२
आहुतय इव, १.३.२
आहुतिः, १.३.२
आहुतिसंस्रावम्, ४.१.९

इ

इच्छन्ति, १.१०.१
इतरेषाम्, २.५.२
इन्द्रमहेन्द्रयोः, १.१०.१०
इन्द्राग्नी, १.१०.१०
इत्यपरे, २.१०.१३
इष्यते, २.६.३

ई

ईश्वरता, २.७.४

उ

उक्तार्थः, २.८.६
उच्चारयन्, २.४.१
उच्चार्य, २.४.१
उच्यते, २.४.१
उच्यमाने, २.४.१
उत्तरकालम्, १.२.१, ९.१
उत्तरकालवपनम्, २.७.८
उत्तरत्रः, २.१.७
उत्तरत्रविधानात्, २.८.१
उत्तराणि, १.५.७
उत्तरे, १.६.३
उत्तरेषु, १.१.७
उत्तानपाणिम्, ३.१.१८
उत्तानानि, २.९.२
उत्सर्गपक्षः, ३.१.२
उत्सर्गपक्षे, २.९.३
उदकसंसृष्टाः, २.११.४
उदकाञ्जलयः, ५.१.२८
उदकाञ्जलिदानेन, ५.१.२८
उदकात्, ५.१.७
उदगयनपूर्वपक्षाहः, १.९.३
उदङ्मुखान्, ५.१.७
उदपात्रम्, २.१०.१५
उदपात्रान्, ५.१.२८
उदयनीयम्, २.११.२
उदाहृतः, २.१.७
उद्धृत्य, १.३.१
-उद्धनन-, ३.१.७
उद्घातस्याम्, १.१०.११
उपकारकत्वात्, १.१.७
उपक्रमयेत्, २.७.७
उपक्रमावसानयोः, २.७.७[२]
उपक्रमे, २.७.७
उपचक्रमे, २.७.७
उपचरन्ति, २.१.३
उपतिष्ठन्ते, ५.१.२८
उपदेशः, २.८.१
उपनयनप्रतिषेधार्थत्वात्, २.७.७
उपनयनसमिदाधानम्, २.११.२
उपनयने, ३.१.२
उपनयिष्यमाणः, २.१.४
उपनयीत, २.१.२
उपनयेत्, २.७.७
उपनयेन, २.१.४
-उपबर्हण-, ५.१.२८
उपबर्हणम्, २.१०.१
उपलक्षणार्थम्, ५.१.३
उपलम्, ३.१.८
उपलेपन-, ३.१.७
उपविश्य, ५.१.७
उपवेशनस्य, १.१.१
उपसंवेशनम्, १.१.१

उपसमाधाय, २.११.२
उपस्तरण–, ५.१.१२
उपस्तरणम्, २.१०.१
उपस्तीर्य, ३.१.९
उपस्थानानन्तरम्, २.११.२
उपह्वानम्, १.१.६
उपांशुयाजः, १.१०.११
उपाकर्म, २.८.१
उपाकरणशब्देन, २.८.१
उपाकर्मशब्दस्य, २.८.१
उपासीरन्, २.९.३
उपास्य, ५.१.२८
उप्य, २.४.१
उभयदर्शनात्, २.१०.१३
उभयोर्विकल्पप्रदर्शनार्थम्, २.१०.१३
उभाभ्याम्, १.७.३
–उल्लेखनादि, ३.१.७

ऊ

ऊर्ध्वमयम्, २.७.९
ऊष्मणः, ५.१.२८

ऋ

ऋक्षु, १.४.२, ८.४
ऋचः, १.२.४, १०.१०
ऋचा, १.३.२
ऋतुमतीम्, १.१.३
ऋतुसंवेशनम्, १.१.१
ऋतुसंवेशने, १.१.३
ऋतुषु, १.१.७
ऋतौ, १.१.३
ऋत्विक्कर्तृके, २.८.२
ऋत्विग्वपनप्रतिषेधात्, २.१०.१

ए

एकत्वस्य, १.९.१
एकपवित्रे, ५.१.३
एकपवित्रेण, ५.१.३
एकवचनम्, २.१०.१३
एकस्यैव, ५.१.२८
एकाहानाम्, २.८.५
एके, २.११.१०
एरका, २.१०.१
एरकैः, ५.१.२८
एरकोपबर्हण–, ५.१.२८
एवकारात्, १.१.७
एवंपठितम्, १.४.२
एवातः, १.१.१
एष्टार्थम्, २.१.६

ओ

ओदनम्, २.१.३; ५.१.७
ओपनयनात्, १.६.२
ओप्य, २.४.१[२]
ओषधयः, २.११.१०

औ

औपासनस्य, ३.१.२

क

कंसम्, २.९.३
कण्ठोपरिगमय्य, २.१०.१३
कण्डिनाम्, ३.१.२०
कदाचित्, १.१.७
कपालम्, ५.१.७
कपालव्युदजनम्, १.५.६
करिष्यमाणः, ५.१.१
करोति, २.१.७
कर्तव्यताप्रदर्शनार्थम्, २.८.३
कर्तव्यत्वात्, १.६.४; २.१.७
कर्तव्यम्, १.४.३, १०.४
कर्तृभेदात्, २.८.२

कर्मणः, १.९.१
कर्मणाम्, १.५.१
कर्मसु, १.६.४
कर्माणि, १.५.७, ९.१
कर्मादि, २.७.२
कर्मावृत्तिः, १.३.४
कांस्यादीनि, २.९.३
काण्डर्षीन्, २.४.१
काण्डव्रतेषु, २.७.७
काण्डसमाख्या, २.४.१
काण्डसामान्यसंबन्धख्यापनार्थः; २.४.१
काण्डसामान्यसंबन्धार्थः, २.४.१
काण्डानाम्, २.४.१
काण्डानि, २.४.१
काण्डैकत्वम्, २.८.४
कामण्डलुकाभिः, २.९.२
काराव्रतम्, २.५.२
काराव्रतशब्दः, २.६.२
काराव्रतस्य, २.६.२
कारीरिः, २.५.१
कारीरीव्रतशब्दवत्, २.६.२
कालम्, २.७.७
कालविधानम्, २.१.२
कुण्डले, २.९.३
कुमारम्, १.५.५, ७.३
कुलधर्मः, २.७.९
कुलस्थान्, २.११.१०
कृतसंस्कारेण, २.१.७
कृतहोमः, १.१.७
कृताकृतत्वम्, ३.१.९
कृत्स्नः, १.३.१
केचित्, २.९.२, ३; ३.१.९, २०; ५.१.२८
केवलम्, १.१.७
केवलायाम्, २.५.२
क्रमः, १.८.४
क्षुरग्रहणम्, २.१०.१

ग

गतत्वात्, २.१.६
गतार्थः, २.१.५
गन्धानुलेपे, २.१०.१२
गम्यते, २.३.३
गर्भः, १.२.१
गर्भमासे, १.२.१
गर्भस्य, १.३.१
गर्भाधानदिवसात्, १.३.१
गर्भाधानम्, १.३.१
गर्भाधानस्य, १.१.७
गर्भेषु, १.१.७
गवीधुकाः, २.११.१०
गार्मुताः, २.११.१०
गुणदूषम्, २.१०.९
गुणवद्भ्यः, ५.१.२८
गुणविधिः, १.१०.५
गुह्यत्वम्, १.६.३[२]
गुह्यपूर्वम्, १.६.३[२]
गुह्यम्, १.६.३[३]
गृहसंस्कारप्रसङ्गात्, ५.१.१
गृहात्, १.७.४
गृह्यकर्माणि, ३.१.७
गृह्याः, २.९.३
गृह्ये, २.८.३
गोत्रम्, २.१०.१०
(?) गोदानमध्ययनशेषेण, २.७.७
गोदानस्य, २.७.४, ८
गोदाने, १.१०.१

गोधूमाः, २.११.१०
गोवत्, २.५.२
गोशृङ्ग, २.११.१०
(यवैः)ग्रथितस्रजा, १.३.५
ग्रन्थाध्ययने, २.५.१
ग्रहणस्य, २.१.१०
ग्रहणे, २.१.१०
ग्रहीतव्यम्, १.३.१
ग्रहीतव्या, १.९.१
ग्रहीतव्याः, १.१०.१०
ग्रामधर्मम्, १.१.१
ग्राम्याः, २.११.१०
ग्रामाग्नेः, ३.१.२

घ

घृतेन, १.८.४

च

चक्रम्, २.११.८
चतुर्थे, १.३.१[२]
चतुर्थ्यन्तम्, १.६.४; २.४.१
चतुष्प्रकारः, १.३.१
चतुष्प्रकारेण, १.३.१
चतूरात्रम्, २.५.२
चन्द्रमसः, २.११.२
चरित्वा, २.७.७, १०
चरोः, १.३.२[३]
चोलवत्, २.७.९
चौलादिषु, १.९.१

छ

छत्राद्यनुक्तसमुच्चयार्थम्, २.१०.१

ज

जनयेत्, १.५.१
जन्मदिवसात्, १.७.१, ९.१
जयादिषु, ३.१.१७
जातकर्म, १.५.१
जुहोति, १.८.३, १०.११
जिह्वाशोधनार्थाः, २.१०.१
ज्ञातिगृहे, ३.१.१५
ज्ञातिभिः, १.७.४
ज्योतिःशास्त्रे, १.३.१

त

तच्छब्दः, १.४.३
तत्संस्कारत्वात्, २.४.१
तत्समीपे, १.४.३
तथाऽऽचारप्राप्तम्, २.१.२
तदयुक्तमिव, १.३.२
तदर्थमनुष्यकार्यत्वात्, २.९.२
तदहः, २.८.५
तद्गुणानाम्, २.१.१०
तद्देवत्ये, १.१०.११
तद्धितोत्पन्नाः, २.४.१
तस्मात्, १.१.७
तात्त्विकम्, १.१.१
तावता, २.४.१
तिथयः, ५.१.३
तिथ्युपलक्षणार्थम्, ५.१.२८
तिलमाषाः, २.११.१०
तिलोदकम्, ५.१.७, २८
तिष्यम्, १.५.६
तिष्ये, १.२.१
तूष्णीकम्, १.१.३
तूष्णींग्रहणम्, ५.१.५
तृणपिण्डाः, २.११.१०
तेजोमयम्, २.९.३
तेजोमयेन, २.९.३
त्रिंशदेव, १.३.१
त्रिषवणम्, २.७.६

त्रिषु, १.९.१
त्रेण्यादिना, १.३.५

द

दक्षिणाग्रता, ५.१.३
दक्षिणाप्रागग्रता, ५.१.३
दक्षिणामुत्तराम्, ३.१.१५
दधिद्रप्सेन, १.२.३
दधिश्रयणम्, २.११.१०
दध्ना, १.८.४
दन्तधावनकाष्ठानि, २.१०.१
दर्शनात्, १.१०.१०
दर्शपूर्णमासयोः, २.४.१
दर्शपूर्णमाससंबन्धीनि, २.४.१
दर्शपौर्णमासिकानाम्, २.८.४
दर्शयति, १.१.१
दर्विहोमस्य, १.१.१
दान्ति, २.७.८
दार्भेषु, ५.१.७
दार्शपौर्णमासिकानाम्, २.४.१[3]
दार्शपौर्णमासिक्याः, १.१०.१०
दिवससमूहे, १.३.१
दिवसे, १.३.१
दिवाकीर्तिः, २.३.४
दिवाप्रतिषेधात्, १.१.६
दुहितरः, २.९.३
दृषदुपलम्, ३.१.८, २०
दृष्टः, १.३.२
देयग्रहणात्, २.९.३
देवतानिर्देशमात्रम्, २.४.१
देवताप्रतिपादनम्, १.४.३
देवताभिः, २.४.१
देवतायाः, १.४.३[2]
देवतार्चनम्, १.४.३
देवतासिद्धेः, १.४.३
देलबहुत्वात्, १.१०.१०
दैवानि, १.९.१
दोषः, १.६.३; २.१.१०
द्यूतफलकः, २.११.१०
द्योतयति, १.१.७
द्रव्याणाम्, २.१.१०
द्रष्टव्यम्, १.६.४
द्विरभिधारणम्, ३.१.९

ध

धान्यम्, ३.१.२

न

नक्षत्रपर्ययः, १.३.१
नक्षत्रमासः, १.३.१
नक्षत्रेषु, ५.१.३
नखश्मश्रुवपनम्, २.७.८
नमेयाताम्, १.१.१
नापितग्रहणम्, २.१०.१
नापितेन, २.१०.९
नामकरणे, १.६.४
नाना, २.७.३
नामधेयम्, १.१.१
नाम्नः, १.६.४
निगदति, २.८.४
नित्यत्वात्, ५.१.३
नित्यमपि, ५.१.२८
नितयम्, २.७.४
निधानम्, १.२.३
निधाय, १.२.३
निनयति, ५.१.२८
निमन्त्रितैः, ५.१.२८
नियमः, ५.१.२८
नियमार्थम्, १.६.३

नियम्यते, १.१.३, ५.१
निर्दिष्टः, २.४.१
निर्देशः, २.४.१
निर्देशसामान्यस्मृतिविहितस्य, २.७.१
निर्देशात्. ५.१.२८
निर्मथितः, २.१.७
निर्वपणवचनात्, ५.१.५
निर्वपणार्थम्, ५.१.७
निर्वपति, ५.१.३
निवृत्तेः, २.३.४
निवेशः, २.८.४
निषेधपरत्वात्, १.१.१
निष्क्रमयेत्, १.७.४
निह्ननम्, १.५.८
नीवाराः, २.११.१०
नैमित्तिकात्वात्, २.३.४
न्यायप्राप्तमेव, १.१.७
न्यायेन, २.२.१
न्याय्यः, १.३.२
न्युब्ज्य, २.९.२

प

पक्वहोमवर्जम्, ३.१.२७
पक्षः, २.८.८
पक्षान्तरम्, १.१.३
पचति, २.१.३
पञ्चपात्राणि, २.११.२
पठन्ति, १.२.१, ६.३; २.७.४, ८.४
पतिग्रहणम्, १.१.६
पदार्थानाम्, २.१.७
पद्मरागादि, २.१०.१
पद्मरागादिमणिः, २.१०.१३
परावृत्य, ५.१.२८
परिग्रहार्थः, २.७.१
परिधाप्य, ३.१.९
परिधीन्, ३.१.९
परिरक्षार्थम्, २.७.४
परिवार्य, २.९.३
परिषेकादि, ५.१.७
परिसमापयति, ३.१.२७
परिसमाप्य, १.१.१
परिसमूह-, २.१.७
परिस्तरणस्य, ५.१.३
-परिस्तरणानि, २.१.७
परिस्तीर्य, २.११.२
परेणैव, १.१.७
पर्ययेण, ३.१.९
-पर्युक्षण-, २.१.७
पर्वणि, २.८.४
पर्वत्वात्, २.८.५
पवित्रम्, ५.१.७
पशुवत्, २.५.२
पाकयज्ञधर्माणाम्, ३.१.९
पाकयज्ञप्राधान्यम्, २.१०.१
पाकयज्ञे, २.८.२
पाठः, १.५.३; २.८.३
पाठक्रमात्, १.९.१
पाठान्तरात्, २.९.३
पात्रसादनकाले, २.१०.१
पाद्यम्, २.९.३
पार्वणः, १.३.१
पिण्डदानार्थम्, ५.१.७
पितृकार्यशेषाणाम्, ५.१.२
पुंसवने, १.३.२
पुंसामेव, १.६.३
पुंस्यपि, ५.१.२८
पुण्याहेषु, १.९.१

पुनर्वसुम्, १.५.६
पुत्रपौत्रदाराः, २.९.३
पुमांसम्, १.५.१
पुराणलिङ्गम्, १.५.५
पुरोडाशम्, ५.१.३
पुंलिङ्गवर्जम्, १.५.१
पुंलिङ्गस्य, १.६.३
पुष्पदिवसाद्, १.१.३
पुष्पशब्देन, १.१.२
पूजनद्रव्याणि, २.९.३
पूजयेत्, ५.१.२८
पूजितान्, ५.१.७
पूर्वपक्षम्, १.१०.१३
पूर्वेद्युः, २.७.२
पौर्णमासी, २.८.१
पौर्णमास्याम्, १.१०.१०
पौर्णमास्युपलक्षणत्वात्, २.८.१
प्रकरणैकत्वम्, २.४.१, ८.४
प्रकाशनप्रसङ्गः, १.६.३
प्रकाशनम्, १.६.३
प्रकाशम्, १.६.३
प्रकृतस्य, २.६.२
प्रजापतिः, २.४.१
प्रजाविषयाणि, १.५.७
प्रतिकाण्डम्, २.४.१
प्रतिगृह्णाति, २.९.३
प्रतिदिशम्, १.५.९
प्रतिपत्तिकहोमम्, ३.१.२७
प्रतिपद्यते, ५.१.७
प्रतिपादयति, १.१.७, ५.१
प्रतिपादितम्, १.४.३
प्रतिवेद्यम्, २.२.१
प्रतिशिष्यमावृत्तिः, २.८.२
प्रतिषिद्धानि, २.१०.१
प्रतिषेधः, २.३.४, ५, ९, ५.२
प्रतिषेधात्, २.७.४
प्रतिषेधते, १.१.१
प्रतिसंवत्सरम्, १.९.१
प्रतीकग्रहणम्, १.२.४; २.३.१
प्रतीच्छत्वम्, १.२.१
-प्रत्यञ्जनम्, ५.१.१२
प्रत्यञ्जनाभावः, ३.१.९
प्रत्यनक्ति, ३.१.९, ५.१.१२
प्रत्याम्नायः, १.१०.४; २.७.९
प्रत्यृचम्, १.३.२[४], ४.२, ८.२
प्रथमगर्भायाः, १.३.१
प्रथमद्वितीययोः, १.९.१
प्रथमे आहुती, १.३.२
प्रदर्शनार्थः, १.५.३
प्रदेशैकत्वम्, २.४.१, ८.४
प्रदोषशब्दः, २.८.६
प्रधानकर्तुः, २.८.२
प्रधानप्रतिपत्तिकार्यत्वात्, ३.१.२७
प्रधानभूतत्वात्, १.२.५
प्रधानयागाद्, ३.१.२७
प्रयाजाः, २.४.१
प्रवर्तते, २.३.४
प्रवतौ, २.९.३
प्रसंगादागतम्, १.१.१
प्रसज्येत, १.१.७; २.४.१
प्रसिद्धः, १.६.४
प्रसिद्धेः, १.१०.१
प्रस्तुतस्य, १.१.१
प्राकृतत्वात्, १.३.२
प्राक्स्विष्टकृतम्, ३.१.२१
प्राङ्मुखम्, १.१०.४

प्राङ्मुखान्, ५.१.७
प्राजापत्यम्, २.४.१, ८.४
प्राजापत्यस्य, २.४.१
प्राजापत्याम्, ३.१.९, २१
प्राजापत्यायाः, २.८.३
प्रातः, २.३.९
प्राधान्यापेक्षा, २.७.४
प्राप्तम्, २.१.२
प्राप्तस्य, २.५.२
प्राप्नोति, १.१०.१
प्रायणीयम्, २.११.२
प्रायश्चित्ताहुतीः, ३.१.२१
प्राशनम्, १.५.६; २.९.३
प्राशनादि, २.१.४
प्राशयति, १.५.५, ८.४
प्राशयितुः, १.२.५
प्राश्नाति, १.२.५
प्रोक्षणीपात्रम्, २.११.२
प्रोक्षणोत्पवनार्घ्यपाद्याचमनार्थम्, २.९.२
प्रोतने, २.१०.१३
प्रौष्ठपदम्, १.५.६

फ

फलम्, २.७.४
फाल्गुनम्, १.५.६

ब

बर्हिषा, ३.१.९
बलादेः, २.७.४
बलिहरणम्, १.४.३, १०.४
बहुत्वविधानार्थः, २.८.२
बहुत्वात्, २.४.१
बहुवचनसमर्थनिगद, २.११.६
बादरः, २.१०.१३
बादरम्, २.१०.१३
बाधा, २.७.७
बाध्येत, २.७.७
बान्धवान्, १.७.३
बौधायनमतम्, ३.१.२
बौधायनाः, १.५.९
बौधायनीये, २.१०.१३[२]
बौधायनीयैः, २.८.८
ब्रह्मचर्यम्, १.१.३; २.७.४
ब्रह्मचर्यव्रतस्य, २.११.२
ब्रह्मचर्येण, २.७.४
ब्रह्मचारिणः, २.७.८, ८.१, १०.१
ब्रह्मचारिणम्, २.१.३
ब्रह्मचारित्वात्, २.३.४
ब्रह्मचारिभाविनम्, २.१.३
ब्रह्मचारिव्रतेषु, २.७.४
ब्रह्मादीनाम्, १.१०.४
ब्राह्मणम्, २.१.२
ब्राह्मणानाम्, १.६.३
ब्राह्मणान्, १.६.४; ५.१.२८
ब्राह्मणेषु, १.६.३
ब्राह्मणोपवेशनादि, ५.१.२८
ब्रूयात्, १.६.४

भ

भक्त्या, १.४.३
भार्गवादीनाम्, २.१०.१०
भावयन्ति, ३.१.२१
भाविनिलोकभूतवत्, २.१.३
भूमौ, २.५.२
भेदप्रदर्शनार्थम्, २.७.३
भोक्तव्यम्, २.५.२
भोक्तारः, ५.१.२८
भोजनार्थम्, ५.१.७

म

मङ्गल्यम्, १.६.४
मणिः, २.१०.१
मणिकुण्डलसंस्कारहोमवर्जम्, २.११.२
मणिद्वयग्रहणपक्षे, २.१०.१३
मणिबन्धः, २.१०.१३
मणिम्, २.१०.१३
मथित्वा, ३.१.२
मधु, १.५.५
मधुदधिमन्थोदनार्थानि, २.११.२
मधुना, १.८.४
मधुपर्कपात्रम्, २.९.३
मधुपर्कम्, २.९.३
मनुः, ५.१.२८
मन्त्रः, १.२.५
मन्त्रद्वित्वात्, १.३.४
मन्त्रप्राप्त्याशङ्का, ५.१.५
मन्त्रलिङ्गात्, २.१०.१२
मन्त्रलिङ्गेन, १.४.३
मन्त्रस्य, १.२.५
मन्त्रस्याविकारः, ५.१.२८
मन्त्राः, १.१.३
मन्त्राणाम्, २.१.१०
मन्त्राभावात्, १.२.५
मन्त्रेण, २.४.१
मन्त्रैः, १.५.५
मन्थाख्याः, २.११.४
मन्यन्ते, १.४.३; २.७.१०
मन्यमानाः, १.२.५; २.११.२
माघम्, १.५.६
मातरि, १.६.३
मातापितरौ, १.६.३
मानवे, २.१०.१
मानार्थे, २.११.१०
मार्गशीर्षम्, १.५.६
मार्जनान्तम्, ३.१.२७
मालाम्, २.१०.१४
माषयोः, १.२.३[२]
मासः, १.३.१, ९.१
मासद्वादशके, १.९.१
मासशब्दः, १.३.१, ४.१; २.८.६
माससंख्या, १.३.१, ७.१
मासि, १.२.१
मासे, १.३.१
मुखेन, २.५.२
मुष्कबुद्ध्या, १.२.३
मेखलाजिनदण्डानाम्, २.१.२
मैथुनम्, १.१.३

य

यज्ञोपवीतम्, २.१.५
यज्ञोपवीतवत्, २.१०.१३
यज्ञोपवीतवाससः, २.१.२
यथर्षिशिखा, २.७.९
यथादेवतम्, २.४.१
यथालिङ्गम्, १.५.९
यथास्मृति, ५.१.२८
यद्देवत्ये, १.१०.११
यवम्, १.२.३
यवस्य, १.२.३
यवैः, १.३.५
याजामानप्रभृतीनाम्, २.४.१
याज्यानुवाक्यान्यायेन, १.३.२
युक्तम्, १.१०.४
युग्मान्, १.६.४
युज्यते, १.३.२
यूपम्, २.१.३

योज्यम्, २.४.१

र

रथोपस्थम्, ४.११.८
राज्ञाम्, १.१०.१०
रात्रौ, १.१.६
रुद्धानि, २.१०.१
रूढित्वात्, २.६.२
रैवतम, १.५.६
रोमविषयः, २.७.८

ल

लक्षणम्, १.६.४
लाजानाम्, ३.१.२७
लाजान्, ३.१.९
लाजास्विष्टकृतम्, ३.१.२१
लाजैः, ३.१.९
लिङ्गसामर्थ्यम्, १.१.३
लोकसंवेशनप्रतिपादनम्, १.१.७
लोकाग्नेः, ३.१.२
लोकाग्नौ, २.८.१

व

वक्ष्यन्ते, १.३.२
वक्ष्यमाणम्, २.७.४
वक्ष्यमाणस्य, २.७.७
वचनम्, १.४.३, ६.३
वचनानि, ५.१.५
वधूम्, ३.१.९
वपनम्, २.७.७
वपनादि-, २.११.२
वपनादिः, २.११.२
वपने, २.७.१०
वपाशनस्य, २.७.४
'वयः'वर्जम्, २.३.९
वयति, २.१.३
वरेण, ३.१.१
वर्णव्यवस्थायाः, २.१.२
वर्तते, १.९.१; २.४.१
वर्तयन्ति, २.१०.१३
वर्षीयसा, २.९.३
? वशृगजपत्याः, २.११.१०
वसन्ते, २.१.२
वाक्यम्, २.२.१
वाक्यशेषः, १.३.२; २.११.१
वाचयित्वा, १.६.४
वात्सायनीये, २.१०.१
वात्सायने, २.१०.१३
वाधूलकः, २.८.७
वारुणीः, ३.१.२१
वासिष्ठस्य, २.१०.१०
वासोदानान्तरम्, ५.१.२८
वास्तोष्पतीयाद्याहुतिः, ३.१.२१
वास्त्वा, २.११.१०
विकल्प्यः, १.१.३
विकल्प्यते, १.१.३
विज्ञायि, २.७.७
विज्ञेयः, १.३.१
विद्याताम्, १.६.३
विधानात्, २.७.७
विधिः, २.२.१
विधीयते, १.४.३, ६.३; २.७.४, ७, १०.१३, ११.२; ३.१.९
विनियोगक्रमेण, २.११.२
विनियोगदर्शनात्, १.३.४
विभजनम्, १.३.४
विभजेत्, २.७.९
विवक्षितत्वात्, १.६.३, ९.१
विवक्षितम्, २.७.१०

विवाह:, ३.१.१५
विवाहम्, ३.१.७
विवाहसंस्कृतस्य, १.१.७
विवाहोपनयनयो:, १.१०.१
विशाखम्, १.५.६
विशिष्टस्य, २.३.४
विशेषत:, १.३.१
विशेषश्रवणे, ५.१.२८
विशेषाद्, १.५.९
विश्वेदेवशब्दा:, २.४.१
विश्वेदेवा:, २.४.१
विषयत्वात्, १.१०.१०
विष्णु:, १.१०.१०
विसर्गशब्दोपादानात्, २.७.९
वृकला:, २.१०.१
वृक्षत्वक्पिण्डा:, २.११.१०
वृष्टिकामेष्टि:, २.५.१
वेणुयवान्विता, २.११.१०
वेदवेदाङ्गार्थाधिगमाय, २.८.७
वेदे, २.१.३
वैकल्पिकत्वम्, ५.१.२८
वैतानिकान्, ३.१.७
वैश्या:, २.११.१०
वैश्वदेवम्, २.४.१
व्यवायम्, १.१.६
व्याख्यात:, १.४.१, ९.१
व्याख्यातत्वात्, २.८.४
व्याख्यातम्, २.७.७
व्याख्यानभूतानाम्, २.४.१
व्याख्यायते, २.१०.१३
व्याधिना, १.२.१
व्यावृते, ५.१.२८
व्याहृतिभि:, २.८.८
व्रतप्रधानम्, २.७.४
व्रतम्, २.५.१
व्रतयो:, २.५.२
व्रतवत्, २.८.१
व्रतसमिधामभ्याधानम्, २.४.१
व्रतस्य, २.४.१
व्रतानाम्, २.४.१, ७.४
व्रतानि, २.७.७
व्रीहियवयो:, १.१०.५
व्रीहियवाणव:, २.११.१०

श

शकटम्, २.१.३
शकला:, २.१०.१
शक्यम्, १.३.१, ४.३
शंखमणि:, २.१०.१
शंखमणिम्, २.१०.१३
शब्देन, १.१.७
शम्या, ३.१.९
शातभिषजम्, १.५.६
शास्त्रान्तरे, २.१०.१; ३.१.१८
शास्त्रावधारणवेलायाम्, २.७.१
शिखाविभाग:, २.७.९
शिरोपधानम्, २.१०.१
शिष्य:, २.८.१
शिष्या:, २.८.४
शिष्यान्वारम्भ:, २.८.२
शुचिना, ५.१.२
शुद्धवाससीम्, १.१.४
शूर्पे, ५.१.३
शेषकार्यदर्शनात्, २.११.४
शेषत्वेन, २.७.४
शेषभूतत्वात्, १.९.१
शेषम्, १.१.१

शैली, २.८.३
शौचार्थस्य, २.१.६
श्मश्रुशब्दत्वात्, २.७.८
श्मश्रूणि, २.७.८
श्यामाकाः, २.११.१०
श्रपयन्ति, ५.१.७
श्रवणस्य, २.८.१
श्रवणेन, २.८.१
श्रविष्ठम्, १.५.६
श्रावणम्, १.५.६
श्रावणे (मासि), २.८.१
श्रोणम्. १.५.६
श्रोत्रियागारात्, २.१.७; ३.१.२

ष

षट्सु, १.४.२, ८.४
षोडशे (वर्षे), २.७.१

स

संयुज्य, १.८.४
संवत्सरगतत्रित्वस्य, १.९.१
संवत्सरम्, १.१.१, ३
संवत्सरशब्दः, १.९.१
संवत्सरसंख्या, १.९.१
संवत्सरे, १.९.१
संवत्सरेण, १.१.३
संवत्सरेषु, १.९.१
संविशति, १.१.३
संवृत्तम्, १.३.१
संवेशनम्, १.१.३
संस्कर्तुकामः, २.१.४
संस्कारत्वात्, २.४.१
संस्कारानुपपत्तेः, १.१.७
संस्कृत्य, २.९.२
संहनुशब्देन, २.१०.१४
सकर्मकत्वात्, २.८.१
सकृत्, १.५.९, ८.४
सकृत्सकृत्, ५.१.२८
सकृदनुष्ठानम्, १.१.७
सकृदवदाय, ३.१.९
सकृद्भोजनम्, २.३.५
सक्तव, २.११.४
संज्ञया, २.४.१, ७.१
संज्ञानिर्देशः, २.४.१
सदसस्पतिम्, २.४.१
सदसस्पतये, २.४.१
सनखश्मश्रुवपनम्, २.७.८
सन्निधानबुद्ध्या, १.४.३
संनिहितानाम्, १.६.३
संनिहितेषु, १.६.३
सप्तम्यर्थे, २.३.९
सप्तम्याद्याः, ५.१.३
सप्रयोजनः, २.४.१
सप्रसेके, २.१०.१२
समस्य, २.४.१
समाख्यानात्, २.१०.१३
समाख्यायाम्, ५.१.२८
समाचारप्राप्तानाम्, १.१.१
समाचारात्, १.६.४; २.७.८, ८.२
समानविधानात्, ५.१.२८
समानविधाभावः, १.५.१
समानार्थस्य, २.८.१
समारोह्य, ३.१.२
समावर्तनस्वामी, २.१०.९
समावर्तनार्थम्, २.१०.११
समावृत्तस्य, २.८.७
समावृत्ते, २.११.७
समीरितः, १.३.१

समुच्चयः, २.७.७
समुच्चयदर्शनात्, २.१०.१३
समुच्चयपक्षः, ३.१.१९
संपरिस्तीर्यादितन्त्रम्, ३.१.२
संपूज्य, १.६.४
सम्बन्धः, २.४.१
संबन्धनीयम्, २.४.१
संबन्धशक्तिम्, १.२.५
संभरणे, २.१०.१२
संभवः, १.९.१
सर्वकर्मणाम्, २.१.२
सर्वकर्मणां शेषः, ५.१.२
सर्वकाण्डसंबन्धः, २.४.१
सर्वर्तुषु, १.१.७
सर्वव्याप्त्यर्थम्, ५.१.२८
सर्वव्रतशेषत्वम्, २.७.७
सर्वव्रतानाम्, २.४.१
सर्वौषधम्, २.११.१०
सलक्षणया, २.७.८
साधारणसूतकाग्निः, २.८.१
सान्निध्यम्, १.४.३
सामर्थ्यात्, २.७.७, १०.१३
सायम्, २.३.५
सायंप्रातः, १.५.९
सार्धदिनस्त्रिंशत्, १.३.१
सावनः, १.३.१
सावित्रशब्देन, २.६.३
सावित्राख्येनमन्त्रेण, २.९.३
सिद्धः, १.५.१; २.८.५
सिद्धत्वात्, १.६.३
सुभगंकरणीयेषु, २.१०.१
सूतकाग्निम्, ३.१.२
सूतकाग्निसद्भावे, २.८.१
सूतकाग्नेः, २.८.१
सूक्तस्य, १.४.२
सूक्तेनैव, १.४.३
सोमः, १.१०.१०
सौर्यः, १.३.१
सौर्यात्, १.३.१
सौविष्टकृती, ५.१.२८
सौविष्टकृतीम्, २.८.३; ३.१.९
सौविष्टकृत्याः, २.८.३
सौविष्टकृत्याहोमदर्शनप्रमाणत्वात्, ३.१.९
स्त्रियाः, १.५.१
स्त्रीणाम्, १.५.१
स्त्रीशूद्राभ्यामिव, २.३.३
स्त्रीलिङ्गस्य, १.५.१
स्त्रीसंस्कारार्थत्वात्, १.१.७
-स्थण्डिलकरण-, ३.१.७
स्थीयते, २.८.८
स्नातकः, २.११.६
स्नातकप्राशनम्, २.११.४
स्नातकस्य, २.११.७
स्नात्वा, १.५.८
स्नानस्य, २.३.४
स्नानादिस्मृत्युदितम्, ५.१.२
स्फ्यकटकम्, २.७.४
स्मरन्ति, १.३.१; २.६.३
स्मृतिरूपाणि, १.९.१
-स्मृतिविहितस्य, २.७.१
स्मृतिशास्त्रापेक्षत्वात्, २.१.२
स्मृतिशास्त्रोक्तानाम्, ५.१.२
स्मृत्यन्तरवशात्, २.८.१
स्रङ्मालालङ्कारे, २.९.३
स्वप्राशनम्, २.११.४

स्वस्तिवाचनः, १.६.४
स्वस्तिवाचनम्, १.६.४
स्वाध्यायस्य, २.८.१
स्वाध्यायाध्ययनस्य, २.८.१
स्वामिसमिधम्, २.११.२
स्विष्टकृतम्, ३.१.९
स्विष्टकृत्, ५.१.१२
स्विष्टकृद्यागस्य, ३.१.२७

ह

हस्तग्रहणविधानम्, ३.१.१
हस्तग्रहणात्, ३.१.१
हस्तभागाभिप्रायेणोक्तम्, ३.१.१५
हस्तभागाभिप्रायेण, ३.१.१५
हस्तम्, १.५.६
होतः, २.४.१
होतव्यः, २.४.१
होमः, १.३.२, ४.३; २.४.१[३], ५.२
होमदर्शनात्, २.४.१; ३.१.२७
होमपक्षे, १.१०.१०
होमबहुत्वम्, १.१०.१०
होमसमूहादीनि, ३.१.२
होमात्पूर्वम्, १.६.४
होमान्तेऽध्ययनम्, २.८.४
होमापान्ते, ३.१.२७
होमाभावम्, १.१.७

VĀDHŪLAGṚHYASŪTRAM

WITH VṚTTI

Edited by

Braj Bihari Chaubey

राष्ट्रीय पाण्डुलिपि मिशन
॥ विज्ञानमुपास्व ॥
National Mission for Manuscripts